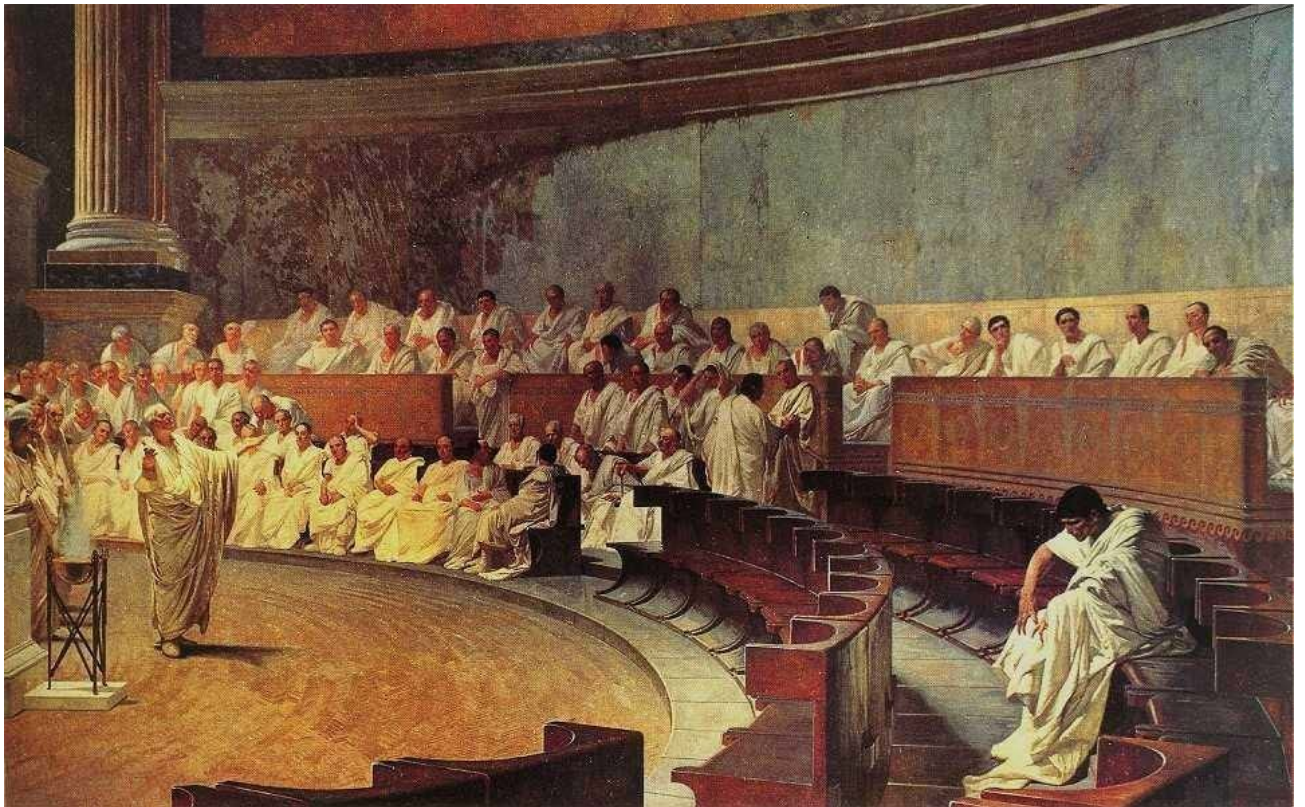

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ, ПОЛІТОЛОГІЇ І МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

POLITIA

Вісник наукових робіт молодих вчених-
політологів

ВИПУСК № 5

Івано-Франківськ

ЯРИНА

2023

Рецензенти:

Ю. О. Остапець - доктор політичних наук, професор, декан факультету суспільних наук Ужгородського національного університету;

С. Г. Вонсович – доктор політичних наук, професор Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка

Головний редактор - Марчук В.В., доктор історичних наук, професор політології, кафедра політичних інститутів та процесів.

Відповідальний секретар – Березовська-Чміль О.Б., кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних інститутів та процесів.

Редакційна колегія:

Дерев'янка С. М., доктор політичних наук, професор кафедри політичних інститутів та процесів;

Климончук В. Й., доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології;

Монолатій І. С., доктор політичних наук, професор кафедри політології Москалюк М. Ф., кандидат політичних наук, доцент кафедри політології

Доцяк І.І., кандидат політичних наук, доцент кафедри політології;

Геник М.А., кандидат історичних наук, доцент кафедри політичних інститутів та процесів;

Кобець Ю. В., кандидат політичних наук, доцентка кафедри політичних інститутів та процесів;

Липчук О.І., кандидат політичних наук, доцент кафедри політології

Ломака І.І., кандидат політичних наук, доцент кафедри політології

Мадрига Т. Б., кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних інститутів та процесів;

Матвієнків С. М., кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних інститутів та процесів;

Міщук М. Б., кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних інститутів та процесів;

Авторський колектив:

А. В. Бойда, Р.Р. Бичай, В.Д. Галіпчак, Я.Р. Куцій, Я.Т. Лелет, О.С. Лещишин, О. І. Миколайчук, Ю-А.І. Никорович, В.Ф. Сливчук, В.Д. Ткачук, Т. В. Шлемкевич.

Адреса редакційної ради:

м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57, кафедра політичних інститутів та процесів факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Тел. (0342) 596-146

Електронна пошта: kpol_inst@pnu.edu.ua

ПОЛІТІА. Вісник наукових робіт молодих вчених. Івано-Франківськ, ЯРИНА 2023.

Випуск № 5. 327 с.

ISBN 978-617-7831-02-9

© Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2023

© Факультет історії, політології і міжнародних відносин, 2023

© Кафедра політичних інститутів та процесів, 2023

© ЯРИНА, 2023

Авторський колектив:

Бойда Андрій Васильович – магістрант, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Бичай Руслан Романович – здобувач наукового ступеня доктора філософії, кафедра політичних інститутів та процесів, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Галіпчак Володимир Дмитрович – здобувач наукового ступеня доктора філософії, кафедра політичних інститутів та процесів, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Куцій Ярослав Романович – магістрант, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Лелет Ярослав Тарасович – магістрант, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Лещишин Олег Євгенович – здобувач наукового ступеня доктора філософії, кафедра політичних інститутів та процесів, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Миколайчук Олег Ігорович – магістрант, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Никорович Юрій-Андрій Ігорович – здобувач наукового ступеня доктора філософії, кафедра політичних інститутів та процесів, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Сливчук Віталій Федорович – здобувач наукового ступеня доктора філософії, кафедра політичних інститутів та процесів, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Ткачук Віктор Дмитрович – магістрант, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Шлемкевич Тетяна Вікторівна – кандидат політичних наук, викладач кафедри журналістики, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ЗМІСТ

ІВАН-ПАВЛО ІІ: РОЛЬ У ПАДІННІ КОМУНІСТИЧНОГО РЕЖИМУ В СРСР(<i>Ярослав Куцій</i>).....	5
ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ВЛАДИ В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ (НА ПРИКЛАДІ ЯРЕМЧАНСЬКОЇ МІСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ) (<i>Олег Миколайчук</i>).....	62
СХІДНА ПОЛІТИКА ПОЛЬЩІ В ПЕРІОД ЗАГРОЗ МІЖНАРОДНІЙ СТАБІЛЬНОСТІ(<i>Віктор Ткачук</i>).....	118
МИРОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ НАТО НА БАЛКАНСЬКОМУ ПІВОСТРОВІ (<i>Ярослав Лелет</i>).....	161
ОСНОВНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПОНЯТТЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВИМІР(<i>Володимир Галіпчак</i>).....	192
ІНСТИТУТ ГЛАВИ КВАЗІДЕРЖАВИ НА ПОСТРАДІАНСЬКОМУ ПРОСТОРИ В 1990-2023 РР.(<i>Андрій Бойда</i>).....	225
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ В СУСПІЛЬСТВІ (<i>Олег Лецишин</i>).....	249
ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОГО ВПЛИВУ НА СОЦІАЛЬНУ РЕАЛЬНІСТЬ(<i>Тетяна Шлемкевич</i>).....	271
МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА: СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ (<i>Руслан Бичай</i>).....	291
РОЛЬ ПОЛІТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В ДЕМОКРАТИЧНІЙ ДЕРЖАВІ (<i>Юрій-Андрій Никорович</i>).....	309
ПОЛІТИКО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ (<i>Віталій Сливчук</i>).....	320

Іван-Павло II: роль у падінні комуністичного режиму в СРСР

Анотація. Розділ монографії присвячено дослідженню ролі св. Папи Івана Павла II у падінні комуністичного режиму в СРСР. Досліджено генезу поглядів та впливу Івана Павла II на трансформаційні процеси в Європі. Здійснено аналіз етапів світоглядного протистояння Ватикану та СРСР, вплив Ватикану та папи-слов'янина на процеси падіння комунізму в СРСР і процеси демократизації. Досліджено політичні передумови легалізації УГКЦ та роль у ній Івана Павла II. Також висвітлюється питання процесу підготовки візиту папи в Україну.

Ключові слова: церква, комунізм, католицизм, державно-церковні відносини, СРСР, понтифікат

Annotation. The section of the monograph is devoted to the study of the role of St. Pope John Paul II in the fall of the communist regime in the USSR. The genesis of John Paul II's views and influence on transformational processes in Europe is studied. An analysis of the stages of the ideological confrontation between the Vatican and the USSR, the influence of the Vatican and the Slavic pope on the processes of the fall of communism in the USSR and the processes of democratization was carried out. The political prerequisites for the legalization of the UGCC and the role of John Paul II in it were studied. The process of preparing the Pope's visit to Ukraine is also covered.

Keywords: church, communism, Catholicism, state-church relations, USSR, pontificate

Кароль Войтила – одна з найвидатніших постатей ХХ ст., перший папа-неїталієць за майже 455 років, коли у 1522-1522 р. правив голландець Адріан VI. Обраний папою, поляк Кароль Войтила став голосом свободи для усього світу, а насамперед для країн соціалістичного блоку. Будучи особисто знайомим із жахіттями комунізму, «папа-слов'янин» відстоював право народів на свободу та гідність. Для того, щоб зрозуміти сутність і особливості процесу повалення комунізму в Радянському Союзі потрібно ознайомитися із понтифікатом святого папи Івана Павла II, дослідити генезу його поглядів щодо марксизму-ленінізму.

У 1938 р. вступає до Ягеллонського університету (Краків). У 1939 р. Польщу окупували нацисти, вони закрили університет і молодий Войтила протягом 1940 - 1944 рр. змушений працювати у каменоломні та на хімічному заводі «Сольвей», щоб уникнути депортації до Німеччини та мати змогу утримувати себе. Це був його перший досвід знайомства із пролетаріатом та тоталітарними режимами. [14, с.10]

Закриття університету у Кракові, не завадило навчанню майбутнього понтифіка, який починає відвідувати заняття «підпільного університету», а у 1942 р. записується на курси підпільної семінарії у Кракові, які вів архієпископ кардинал Адам Стефан Сапега. Саме тут він знайомиться із творами А. Міцкевича, К. Норвіда та Ю. Словацького, що вплинули на становлення світогляду і його ставлення до тоталітарних режимів, зокрема комунізму. Твори видатних польських діячів просякнуті ідеями свободи, рівності, гідності людської праці та її шанування залишили значний слід у становленні світогляду молодого священика і будуть прослідковуватися у його діях і ставленні до комунізму та робочого класу. Вони також вплинуть на його розуміння, як особистості та водночас понтифіка головних людських цінностей – поваги до свободи та гідності людини, прав народу та національно ідеї в цілому. [12; 14, с. 10-11]

Саме у студентські роки відбуваються пошуки методів осмислення марксистської ідеології, становлення його позиції і особиста зустріч із

тоталітарним режимом. Вони формували його власну позицію у питанні віри та свободи крізь призму осмислення християнства та комунізму.

Під час навчання у «підпільному університеті знайомиться із поетом Т. Голуєм, який був активістом націонал-радикального, фашистського угруповання Фаланга (Falanga), який згодом стане членом комуністичної партії. [11]

Слід зазначити, що кардинал Сапега, мав тісні зв'язки із антикомуністичним підпіллям. Тому, перебуваючи у середовищі архієпископа кардинала Сапеги, майбутній папа міг зсередины спостерігати за спротивом владі комуністів і перейняти антикомуністичні погляди. Увагу Івана-Павла II не оминуло оприлюднене у липні 1945 р. пастирське послання Адама Сапеги. У посланні краківського архієпископа йдеться про те, що «у нашій державі повинна панувати справедливість для всіх і не дозволено комусь у ній відмовляти» [61]

У 1946 р. молодий Войтила відправляється на навчання до Риму (Італія). Навчаючись у Папському університеті св. Томи Аквінського «Ангелікум» він відпрацьовував у парафії на околиці Риму. Його жителями здебільшого були робітники. Він продовжує досвід польського «Сольвею», знайомлячись із комуністичним і робітничим ладом, але вже в Італії.

У Бельгії та Франції, якими він подорожував 1947 р. він знайомиться із ідеєю священників-робітників. Як зазначає М. Лясота – керівник краківського відділу Інституту національної пам'яті та автор книги «Donos na Wojtyłę» («Донос на Войтилу»), що ідею, яку Войтила побачив у Франції та Бельгії, була не що інше, як «реакцією на зростання впливу комунізму у промисловому класі». [61]

Повернувшись у наступному році до Кракова, він пише статтю у місцевій газеті, у якій відзначає значний опір робочого класу стосовно будь-яких зв'язків із Церквою. Аналізуючи пролетаріат у Польщі, резюмує, що певна його частина під впливом атеїстичної ідеології комунізму поступово відходить від Католицької Церкви

Едріан Реймерс – професор університету Нотр-Дам (США, штат Індіана), аналізуючи ранні праці Войтили стверджує, що «якщо марксизм розглядає робітників, як клас, то понтифік застановлявся бачити в них людей». Ідеологія комунізму відкидає персону як таку, надаючи перевагу класу, як провідній одиниці, гегемону суспільного розвитку та формуючи класову ідеологію. В свою чергу Іван-Павло II розглядав кожного, як особистість наділену правами, свободою, гідністю та мисленням. [12]

Особистість, свобода та мислення – центральне ядро його праць до та під час понтифікату. У них він відкидає груповий чи кількісний показник, що використовує марксизм-ленінізм, а особа її свобода і права займають чільне місце.

Активна діяльність і цікавість до розуміння ідеології комунізму зсередини не залишилися без уваги спецслужб. Матеріали Управління Безпеки та Служби Безпеки ПНР проливають світло на його політичні погляди та ставлення до державної влади.

Постать майбутнього папи була огорнута агентами, які співпрацювали із комуністичною владою. З 1960 р. поширюються доноси бенедиктинця із позивним «Влодек», який так охарактеризував єпископа: «Рідкісне поєднання інтелектуала і людини дії, організатора... Не має зайвих амбіцій, тверезо оцінює себе і свої можливості... У нього дуже сильна воля і переконання... він також має свої антипатії»

Через п'ять років, після смерті у 1962 р. архієпископа Базяка, під час вибору нового архієпископа, Войтилою зацікавилася партійна влада. У звіті для ЦК КП Польщі, зазначено що він є «..єдиним єпископом, який зміг об'єднати навколо себе частину католицької інтелігенції та молоді.» Також у документі йдеться про, те що «він беззастережно відданий справам Церкви. Як людина дуже здібна і хороший організатор...» У закінченні даного звіту, зазначається, що єпископ «...є дуже небезпечним ідейним супротивником.», не зважаючи на створення «...видимості компромісу і гнучкості у відносинах із державними органами влади» [61]

Слід зазначити перебуваючи на навчанні в Італії, подорожуючи Бельгією та Францією молодий Войтила зрозумів, що інтелігент може вписатися в середовище робітників, що фактично ці два середовища не є ворогами одне одному. Проте, як зазначає о. Марецкі: «у міжвоєнній Польщі могло в ньому утворитися відчуття, що це два різні світи» [61]

Отець Марецкі визначив спосіб боротьби із комунізмом, який використовував Іван-Павло II, зазначаючи, що «він не висловлювався про зло публічно. Коли щоразу по телебаченню чи радіо стверджувалося, що комунізм – єдиний правильний шлях, понтифік з катедри ставив питання: хто дає людині щастя? Тільки Бог. Проводячи полеміку із марксистами він створював їм протизагугу. Давай протиотруту, відвертаючи людей від системи»

Боровся з комуністами дипломатією, а не зброєю. Єпископ ніколи не опирався зустрічі із владними чиновниками, навпаки прагнув їх. Від о. Марецкі, дізнаємося, що папа «знав, що комунізм потрібно роззброювати дипломатично, а не зброєю. Ніколи не засуджував людину і був переконаний, що розмовляти потрібно до кінця». [61]

На нашу думку, ця позиція впливає із його світогляду, адже папа відстоював положення особистості – як індивіда, який наділений розумом, мислення, правами та свободами, протиставляючи його ідеології марксизму із його ставлення до людини, як кількісного показника і частиною класу, який диктує умови з послідовним відкидуванням людини, як особистості.

Його ставлення до тоталітарних режимів, зокрема комунізму майже не відрізнялося від його попередників на престолі св. Петра. Він сприймав комунізм, як атеїзм, який шкодить людині і відділяє її від Церкви. Про це він наголошував у низці своїх праць зокрема «Osoba і Czyn» («Особа і чин», 1969 р.). У ній він відстоював права і свободи людини, її гідність, які всіляко уникав і утискав комунізм. [12]

Інститут папства у ХХ ст. погодився із існуванням двох влад – церкви та держави, які у своїй діяльності є незалежними і суверенними. Дипломатія Ватикану постає як унікальне явище, адже з одного боку вони служать етичним цілям у вигляді духовних цінностей, а з іншого – політичним цілям.

Зазначимо, що у ХХ ст. основною метою діяльності дипломатичної служби Апостольської Столиці став «захист свободи і незалежності церкви, збереження миру і справедливості у міждержавних відносинах» [27, с. 280]

1920-ті рр. – період становлення радянської тоталітарної машини під назвою СРСР. Радянський Союз прагнув якнайбільшого міжнародного визнання. Ватикан також стояв на порядку денному у СРСР.

Слід сказати, що у даний період відносини між двома державами не були чітко визначеними та були неоднозначними. Головною метою СРСР у відносинах із Ватиканом була потреба визнання радянської держави.

Ватикан у очах кремлівської верхівки виступав інструментом найширшого міжнародного визнання. Враховуючи вплив Апостольської Столиці у Європі та світі, комуністи після встановлення із нею дипломатичних зв'язків, сподівалися спочатку домогтися світового визнання, а в майбутньому збільшити вплив на європейському континенті, просочуючись у голови мільйонів європейців із ідеєю світової соціалістичної революції.

Стосовно Ватикану, то вони не відкидали можливості встановлення відносин із більшовиками. Римо-Католицьку Церкву найбільше хвилювало становище християн у атеїстичній державі. Вони розуміли усю небезпеку, яку несе більшовизм зрощений із атеїзмом, і побоювалися його поширення у інші європейські держави.

Головна мета Ватикану у двосторонніх відносинах – покращення становища християн у радянських республіках, насамперед католиків.

Хитрість СРСР полягала в тому що, більшовики на чолі з Леніним прагнули заручитися підтримкою Ватикану, встановивши відносини із теократичною державою, яка в особі Папи Римського мала вплив на увесь світ, з метою показати світові, що комунізм і режим встановлений ними є людиноцентричним, не обмежує свободу людини на життя і волевиявлення та насамперед є найпрогресивнішим політичним ладом.

Ватикан зі своєї сторони, за допомогою СРСР мав намір релігійно «просунутися» на Схід і звільнити від негуманного ставлення до католиків зі сторони Радянського Союзу.

З приходом комуністів у СРСР, на думку польського вченого С. Коллера, почалася «безпрецедентна в історії людства боротьба з релігією». Незважаючи на те, що в Конституції СРСР формально свобода віросповідання була гарантована, проте вона трактувалася в дещо спотвореному вигляді, а саме, як можливість держави втручатися в життя релігійних інститутів і приватне життя громадян.

Український політолог М. Мороз, вивчаючи ватикансько-радянські відносини, прийшов до висновку, що «незважаючи на те, що Росія в перші роки радянської влади проводила політику, засновану на атеїстичній ідеології, вона була зацікавлена в стратегічній підтримці яких би то не було дипломатичних відносин з Ватиканом». [56, с. 89]

У 1920 р. Радянська Росія почала вивчати можливість початку діалогу з Ватиканом. Г. Чичерін – міністр закордонних справ РРФСР, як відповідальний за радянсько-ватиканський діалог почав спроби встановлення контактів із Апостольським Престолом. Голод 1921 р. в Україні та Росії став приводом для вступу в переговори із Ватиканом. Це була одна із причин, але не найголовніша.

Першим міждержавним договором, яким де-факто Ватикан визнав СРСР вважається договір про допомогу Ватиканом голодуючим Поволжя, підписаний 12 березня 1922 р. державним секретарем Ватикану П. Гаспаррі та представником СРСР у Італії В. Воровським. [27, с. 285]

У квітні 1922 р. мала відбутися Генуезька конференція. Більшовики хотіли використати конференцію як спосіб встановлення контактів із Ватиканом. Встановлення відносин із Ватиканом, розглядалося лідерами більшовиків у кількох аспектах:

- перший аспект – конференція у Генії, як спосіб визнання радянської держави країнами Заходу;
- другий – майданчик для початку нормалізації відносин із сусідніми Польщею та Литвою;

- стабілізація політичної ситуації всередині СРСР, враховуючи велику кількість віруючих, серед них католиків у Білорусі, Литві, Україні та деяких містах Росії. [10, с. 56]

Проте найголовніший мотив СРСР у цих процесах – намагання більшовиків вийти із міжнародної ізоляції. Мотивом Ватикану, який спонукав вести перемовини із СРСР було забезпечення прав католиків у СРСР.

Папа Пій XI (роки понтифікату 1922 – 1939) на конференції у Генуї (Італія) запропонував країнам-учасникам визнати Радянський Союз, але тільки за умови, що більшовики гарантуватимуть свободу Церкви в Росії. Проте, країни Антанти відхилили запропонований понтифіком меморандум.

Після Генуезької конференції контакти між державами не припинялися, але не привели до встановлення дипломатичних відносин. Питання встановлення дипломатичних відносин дійсно стояло на порядку денному у Римській курії, розгляд якого було призначено на 17 листопада 1923 р., але учасники засідання не підтримали встановлення відносин із СРСР. [10, с. 56]

У 1924 році СРСР визнали Великобританія, Франція, Австрія, Норвегія, Данія, Греція і питання дипломатичних відносин із Римом поступового втрачали свою свою актуальність. У країні посилювалися репресії щодо духовенства не тільки католицького, а й православного духовенства, діяльність РКЦ була під заборобою [56, с. 88]. У 1928 р. папа Пій XI через нунція Е. Пачеллі повідомив радянську сторону про протест щодо арештів священників у СРСР і вимагав їх звільнення. [10, с. 58]

Протягом 1924 – 1929 рр. обидві сторони розуміли взаємну вигоду дипломатичних відносин. Ватикан усіма силами намагався зберегти і гарантувати офіційну діяльність своєї церкви у СРСР, а для Москви, Святий Престол все ще залишався засобом міжнародного визнання. Проте, із все більшим визнанням СРСР на міжнародній арені укладення договору для радянського уряду втратило значення, про що свідчать слова міністра іноземних справ СРСР Г. Чичеріна у 1925 р., який заявив, що СРСР не потрібно від Ватикану «ні визнання де-юре, ні направлення представника, нунція», а папа для Радянського Союзу виступає лише як «духовна особа». [27, ст. 285]

У 1930 р. Пій XI оголосив «антикомуністичний» хрестовий похід, який із протесту папи переріс у міжнародну кампанію по захисту прав віруючих. [10, ст. 58]

В загальному, складність побудови двосторонніх відносин пояснюється у діаметрально різному баченні церкви як інституції у державі. Враховуючи, що фактично атеїзм став державною доктриною СРСР, не важко здогадатися, як політична верхівка ставилася до релігії. Яскравим прикладом стала друга «безбожна» п'ятирічка (1932 – 1937 рр.), коли згідно декрету Й. Сталіна від 15 травня 1932 р. ставилося чітке завдання: «До 1 травня 1937 р. ім'я Бога має бути забуте на території країни». Становище Церкви було критичне. Тому до кінця 1930 рр. встановлення відносин між державами переросло у ідеологічне протистояння. [42]

Проте, пропонуємо детальніше проаналізувати ставлення попередників Войтили до СРСР і марксизму-ленінізму в цілому.

Спершу проаналізуємо ставлення комунізму до релігії в цілому. У 1848 р. К. Маркс та Ф. Енгельс видають «Маніфест комуністичної партії» У ньому вони проголошують принцип, що «подібно до того як піп завжди ішов рука в руку з феодалом, попівський соціалізм іде рука в руку з феодалним...». Про християнство ідеологи комунізму говорили наступне: «Християнський соціалізм – це лише свята вода, якою піп кропить злобу аристократа». Таким чином, комунізм пояснює релігію у суспільстві, як соціальний гніт. [Ісіченко]

Враховуючи вище сказане, слід зазначити, що основним завданням комунізму стало маніакальне за своєю природою звільнення суспільства від цього гніту у вигляді релігії. Тому, згідно ідеології комунізму, релігія не вважається приватною справою і держава всіляко втручається у релігійні справи, від перешкоджання діяльності Церкви до погроз та фізичного знищення священнослужителів.

Що стосується Католицької Церкви, то боротьбу із соціалістичними або ж комуністичними ідеями вона розпочала ще до опублікування Марксом і Енгельсом у 1848 р. «Маніфесту комуністичної партії».

Комунізм у свій час засудили: Пій IX у енцикліці «Qui Pluribus», виданій 9 листопада 1846 р., [5] Лев XIII у енцикліці «Quod Apostolici muneris» від 28 грудня 1878 р. [4] та «Rerum Novarum» 1891 р. [3]

У 1846 р. світ побачила енцикліка Пія IX під назвою «Qui Pluribus», у якій папа порівнює комунізм із «потворною ерессю» та доктриною, яка є «найбільш ворожою природному закону». За словами папи, якщо «допустити (комунізм), то він приведе до радикального перекинування прав, речей і власності людей і всього людського суспільства» [5; 48, с. 129; 53]

Його наступник, Лев XIII, у енцикліці «Quod Apostolici muneris», виданій у 1878 р. засуджує вчення соціалізму, нігілізму та комунізму, охарактеризувавши останню, як «руйнівну чуму, яка, торкнувшись кісткового мозку людського суспільства, може привести його до краху». Далі йдеться про те, що вони під виглядом забезпечення суспільних благ «нападають на право власності, санкціоноване природним законом» [4; 53].

У іншій енцикліці «Rerum Novarum», опублікованій у 1891 р. Лев XIII засудив позицію комуністів щодо обмеження приватної власності, адже це призводить до «...порушення права законних власників, порушення державного устрою і підриває суспільство до основи». [3]

Підтверджуючи свої слова, він пише про те, що людині не потрібно бігти до держави для отримання благ, адже «...людина є старшою Держави, тому поки формувалася Державна підмога, людина мусіла сама подбати про себе». Це положення чітко визначає природне право людини на приватну власність, яку заперечують комуністи.

Класова боротьба у своїй сутності породжує прірву між класами і аж ніяк не сприяє соціальній рівності. Вона ґрунтується на позиціях кращого та гіршого, ми проти них і не сприяє людському розвитку. Лев XIII у «Rerum Novarum» зазначає, що твердження про те, що «один клас у своїй суті ворожий іншому, а багаті та бідні покликані жити у взаємному конфлікті... є ірраціональне і помилкове». [3; 57]

«Ми потребуємо одне одного: керівництво не може існувати без працівників, а працівники потребують керівництва» - діаметрально протилежне

твердження папи, що в корінь протиставляється класовій боротьбі марксизму. Продовжуючи свою думку, він зазначає, що «взаємні домовленості приносять красу ладу, а постійні конфлікти призводять до безладу та дикого варварства». [3; 57]

Офіційну позицію Ватикану щодо комунізму і радянського режиму було викладено у енцикліці папи Пія XI (роки понтифікату 1922 – 1939 рр) «*Divini Redemptoris*» («Божественного Спасителя. Про безбожний комунізм»), виданій у 1937 р.. [14, с. 122; 55, с. 84-87] У ній зокрема йшлося: «Там, де комунізму вдалося утвердитися і панувати [...] єпископи і священники були вигнані, засуджені на каторжну працю, розстріляні, вбиті звірячими способами. Звичайні миряни за те, що вони захищали релігію, піддалися підозрам, катуванням, гонінням, були кинуті в тюрми і віддані під суд». [6]

«Комунізм наших днів більш підкреслено, ніж подібні рухи в минулому, містить в собі неправдиву месіанську ідею. Більш того: комунізм позбавляє людину свободи, забирає у людської особистості всю її гідність і прибирає всі моральні обмеження, які стримують пориви сліпого потягу. Не визнаються ніякі права індивідуума по відношенню до колективу, людській особистості не надається ніяких природних прав, оскільки в комуністичній системі вона є лише гвинтиком...» [6; 14, с. 122-123].

Пій XI подає аналіз комунізму називаючи його «сатанинським бичем», стверджуючи, що той має на меті запровадження нової епохи і нової цивілізації, виняткового плоду сліпої еволюції. Він чітко вказав людству на помилки комунізму. Він засуджував будь-які фальшиві ідеї – комунізм, расизм, нацизм, проте ніколи не осуджував народи – чи то російський, чи німецький. [14, с. 122-123]

Аналізуючи генезу комунізму, папа стверджує, що зародженню і «сліпому прийняттю комунізму» у світі сприяв лібералізм. Так, у енцикліці читаємо: «Щоб пояснити сліпе прийняття комунізму... робітниками, слід пам'ятати, що шлях йому був задалегідь прокладений релігійними та моральними злиднями, до яких привела працьовитих людей ліберальна

економіка». На підтримку своїх тверджень, Пій XI наводить наступні аргументи:

1. «робочі зміни по неділях та святкових днях плануються таким чином, щоб не залишалось часу на виконання своїх релігійних обов'язків».
2. «ніхто не думав ні про будівництво церков на зручній відстані від фабрик, ні про сприяння роботі священника»

Наслідками цього процесу, за словами понтифіка стало поширення «комуністичних помилок у вже достатньо дехристиянізованому світі». [6]

На нашу думку, це сприяло поступовому відшаруванню значної частки суспільства від церкви, поширенню атеїстичних поглядів і концепції «відокремлення церкви від держави», яку пропагували комуністи.

Після нападу нацистської Німеччини на СРСР кардинал Чіконьяні із вказівки державного секретаря Ватикану по особливим дорученням кардинала Тардіні інформував єпископів у США про допустимість «зовнішньополітичного співробітництва із СРСР», посилаючись на те, що Ватикан засудив «атеїстичний комунізм», але не російський народ». У американській пресі було повідомлено, що положення енцикліки «Divini Redemptoris» «не поширюється на час збройного конфлікту» [27]

Із початком Другої світової війни, Німеччина та Італія намагалася залучити Рим до «хрестового походу» проти СРСР і засудити більшовизм, проте із повідомлення Апостольської Столиці італійському послу від 5 вересня 1941 р. дізнаємося, що Ватикан повідомив йому, що вони вже публічно «засудили, прокляли більшовизм з усіма його помилками.» Більше того, було сказано, їй нема чого більше додати або прибрати». Крім того, Ватикан побоювався, що будь-які нові виступи могли набрати політичного забарвлення, за що папу Пія XII звинуватили у мовчанці і підтримці нацистів.

В той же час, варто зауважити, що Ватикан надіявся на те, що комуністичний режим внаслідок війни буде знищений, а нацистський буде настільки ослаблений, що демократії Заходу зможуть завдати йому остаточного краху. Папа Пій XII засуджував будь-які фальшиві ідеї – комунізм, расизм, нацизм, проте ніколи не осуджував народи – чи то російський, чи німецький.

У 1941 р., коли Рузвельт у США вирішував питання надання ленд-лізу, Ватикан виступив із офіційною заявою, що попри засудження комуністичної ідеології, підтримує надання допомоги населенню у Радянському Союзі.

Парадокс полягав у тому, що СРСР під час Другої світової війни виступав як союзник демократичних та християнських країн, відповідно керівники цих держав були змушені докладати зусиль для покращення іміджу Радянського Союзу в очах своїх громадян [55, с. 90-91]

Іоанн XXIII був більш терплячим у відношенні до Радянського Союзу, це було відображено у його енцикліках. У енцикліці «*Pacem in terris*» він дозволив співпрацю між католиками і комуністами у питання миру, соціально-економічного розвитку і відносин у суспільстві. [1; 15, с. 72]

У листопаді 1958 р. Іван XXIII звернувся до світу із словами: «Навіщо витрачати величезні ресурси на підготовку до війни, замість того, щоб покращити матеріальний стан усіх, особливо найбідніших класів». На нашу думку, це насамперед стосувалося тоталітарних режимів, зокрема СРСР

Стосовно комунізму, то як його попередник Пій XI, Іван XXIII називав його «безбожною ідеологією». За його словами, єдиним шляхом боротьби із комунізмом є не війна із Радянським Союзом, а «істинний мир, мир Христа» [1] Звідси випливає, що він закликає до мирного врегулювання конфліктів у світ, а мир – це основний посил енцикліки «*Pacem in terris*».

Спроби відновлення діалогу між Ватиканом і СРСР відбулися у 1961 р. напередодні Другого Ватиканського собору (1962 – 1965). Про намір встановлення дипломатичних відносин відзначав і сам понтифік Іван XXIII і навіть зустрівся із зятем М. Хрущова – А. Аджубеєм. Переговори, що розпочалися у 1963 р. були санкціоновані М. Хрущовим. На Другий Ватиканський собор прибули представники Російської православної церкви. [27, с. 286]

У 1966 р. вперше в історії радянсько-ватиканських відносин міністр закордонних справ СРСР А. Громико зустрівся з папою Павлом VI. Протягом 1966 – 1975 рр. він зустрічався з ним чотири рази (пізніше два рази зустрічався

з Іваном Павлом II, що є абсолютним рекордом для радянської дипломатії. [26; 27, с. 286]

Саме А. Громико підготував візит до Ватикану голови Президії Верховної Ради СРСР М. Підгорного, який відбувся у 1967 р. Ці зустрічі сприяли встановленню постійних контактів радника посольства СРСР в Італії та заступника державного секретаря Апостольської столиці. В 1970-ті рр. обмін вітальними телеграмами та посланнями між СРСР і Ватиканом стали звичайною практикою. Кожного разу, коли посол СРСР був у Італії він обов'язково зустрічався з понтифіком [27, с. 286]

У 1971 р. Ватикан приєднується до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, який було схвалено Генеральною Асамблеєю ООН 12 червня 1968 р. і був відкритий для підписання 1 липня 1968 р. у Лондоні, Москві та Вашингтоні. З метою підписання цього договору кардинал Казаролі, який за понтифікату Івана Павла II стане Держсекретарем Ватикану, відвідує з офіційним візитом столицю СРСР – Москву.

Щодо єдиної стратегічної лінії у радянській політиці щодо Ватикану аж до понтифікату Войтили у СРСР не існувало. По-факту, тоталітарна політика нічого не могла вдіяти та протиставити Ostpolitik («Східній політиці») Ватикану. СРСР лише сприяв встановленню дипломатичних відносин між країнами соціалістичного блоку та Ватиканом. Врешті, зазначимо, що послідовної політики щодо міжнародної діяльності Ватикану у Радянського Союзу не існувало. [9]

Відносини Ватикану і СРСР до обрання папою Кароля Войтили носили неоднозначний характер. З плином часу релігійне і політичне протистояння між обома державами лише загострювалися. Це пояснюється насамперед невідповідністю канонічних територій Церкви із державними кордонами. До того ж на кінець 1940 рр. додалася проблема УГКЦ на території України. Дана проблема впродовж правління попередників Івана Павла II і власне під час понтифікату папи-слов'янина до моменту легалізації Греко-Католицької Церкви в Україні була гострим вістрям у відносинах держав.

Папи починаючи від Піх IX продовжуючи Левом XIII і завершуючи Іваном XXIII засуджували комунізм як ідеологію, що поступово призводить до смерті людини. Проте кожен із них по різному засуджував комунізм – хтось грізно і рішуче (Пій XI, Лев XIII, Пій XI), а хтось крізь призму необхідності поширення миру у світі (Іоанн XXIII). Все таки понтифікат Івана Павла II спровокував поступові, але назріваючі і необхідні політичні зміни, зміну свідомості суспільства і народження нової людини, що привело до падіння тоталітарних систем і встановлення на їх руїнах демократичних, незалежних держав.

Важко розглядати Папу Римського – особу релігійну, очільника Вселенської Церкви в ролі політичного діяча. Проте, як показали події XX ст. Папа Римський був чи не найголовнішим гравцем на міжнародній політичній арені і не рідко впливав на події у Європі та цілому світі.

Іван Павло II – один із найвидатніших постатей XX ст., які кардинально вплинули на хід історії. Мусимо констатувати, якщо б Європа не отримала папу в особі Кароля Войтили і обрала на папський престол іспанця, італійця, француза чи будь-кого іншого, історичні та політичні зміни у Європі могли б мати зовсім інше забарвлення, ба більше могли не відбутися, або ж зазнати невеликих змін.

За час понтифікату його політичними союзниками стали – президенти США Дж. Картер (1977-1981) та Р. Рейган (1981-1989), прем'єр-міністри Великобританії Маргарет Тетчер (1979-1990) та Тоні Блер (1991-2007), канцлери ФРН Г. Шмідт (1974-1982) та Г. Коль (1982-1998). Цим, без сумніву, політичним союзам сприяли релігійний підйом у світі та політичний талант самого папи. [54, с. 114-115]

У одному з інтерв'ю, відповідаючи на питання про політику він дав досить цікаву відповідь: «Я не займаюся політикою, я розповідаю Євангеліє. Але якщо говорити про справедливість, про людську гідність, про права людини – це значить займатися політикою, тоді я згоден». [43]

Аналізуючи цю відповідь, можемо дійти висновку, що Войтила виступає насамперед як духовна особа, проте затверджує основні принципи його

понтіфікату – боротьба за справедливість, права людини та її гідність – то усе це виростає у політичну боротьбу. Він не відмовляється бути політиком, але радше бажає залишатися представником Церкви, але таким який захищає основні, фундаментальні права людини. Звідси зароджується політична складова, тому можемо розглядати папу, як особу політичну. [43]

З першого дня свого обрання Іван Павло II акцентував увагу на проблемі Великого церковного розколу 1054, який необхідно подолати. Неодноразово зазначав на необхідності подолання Церквами розколу до початку нового тисячоліття. Особливістю його понтифікату, який вплинув на міжнародну ситуацію було його слов'янське походження, у якому він вбачав місію об'єднання обох гілок християнства.

Його енцикліки «Апостоли слов'ян» (*Apostoli Slavorum*, 1985), «Світло Сходу» (*Orientale Lumen*, 1995), «Щоб усі були одно» (*Ut Unum Sint*, 1995 р.) були спрямовані на підтримку екуменічного процесу і намагання об'єднання обох гілок християнства. [49, с. 142]

Енцикліка «*Apostoli Slavorum*» 1985 р., присвячена Кирилу і Методію, які у енцикліці постають як «дійсних предтеч екуменізму, адже вони бажали успішно усувати чи зменшувати будь-який... поділ між окремими спільнотами, що належать до Церкви». Апостоли зі слів папи «...спонукані почуттям універсальності Церкви, будували її як одну, святу, католицьку й апостольську Церкву. ...були переконані в тому, що кожна помісна церква покликається своїми дарами збагачувати католицьку «повноту»». [*Slavorum*]

У травні 1995 р. папа видає енцикліки «*Ut Unum Sint*», де екуменізм аналізується як «молитовне спілкування, що породжує нове бачення Церкви і християнства» і пропонує обговорити питання кордонів впливу Римо-Католицької Церкви та апостольський лист «*Orientale Lumen*» із закликом відновлення єдності із християнами Сходу, адже «шанигідна і стародавня традиція Східних Церков є невід'ємною частиною спадщини Христової Церкви». [24; 37, с. 10-11; 49, с. 142]

Відносини Ватикану із СРСР не могли не зачепити відносини із Російською Православною Церквою. Складність відносин між державами

полягає у наявності комплексу проблем у глобальному та локальному вимірі. У глобальному вимірі складність полягала у відносинах Римо-Католицької Церкви із Російською Православною Церквою, які завжди були напруженими. Положення уніатської церкви в СРСР становила локальний вимір проблем відносин між державами. Саме проблема становища УГКЦ була найгострішою в тому плані, що виникла через неспівпадіння канонічних кордонів церков із державними. [49, с. 141-142]

Папа був особисто зацікавлений у налагодженні стосунків із Москвою, щоб відвідати Москву, тому після свого обрання призначив А. Казаролі держсекретарем Ватикану. До слова, саме А. Казаролі, який виступав за зближення із СРСР, є творцем «Східної політики» Ватикану. Завдяки Казаролі Ватикан у 1975 р. підписав Заключний акт Хельсінських угод, які закріплювали післявоєнні кордони у Європі. [15, с. 73; 17, с. 458-460]

У 1980 р. оголосив покровителями Європи окрім св. Бенедикта – як представника латинської традиції, св. Кирила і Методія – представників візантійської традиції. Цей жест означав погляд у сторону Східних Церков із позиції рівноправ'я та екуменізму, а також відстоювання прав Католицької Церкви, Східних Католицьких Церков в СРСР. Цей крок можна розглядати як релігійний та політичний крок. [49, с. 142]

Взагалі, у зовнішній політиці Войтила послідовно дотримувався курсу на підтримку католицизму під гаслами рівноправ'я народів і ненасильства. [25, с. 27]

Він продовжив Східну політику Ватикану (*Ostpolitik*) своїх попередників, але надав їй нових форм, які відповідали вимогам часу. За понтифікату Івана-Павла II відбулися декілька нововведень:

- 1) майже повна відмова від «таємної дипломатії, яка була особливістю східної політики протягом століть, на користь «відкритої дипломатії», діючим інструментом якої стали ЗМІ;
- 2) виведення на міжнародну арену і привернення уваги до проблем віруючих та Церков в Східній Європі;

- 3) відмова від розуміння Церкви виключно як ієрархічної структури на користь «народу Божого»;
- 4) зміни її масштабу шляхом залучення в політику багатомільйонних мас під час своїх численних візитів; [Остполитик, с. 106]

Одразу на початку понтифікату відмовився від таємної дипломатії, бо «..не має більше мовчазної церкви. Сьогодні вона говорить голосом папи». Проявом цього стало те, що папа після обрання звернув увагу на кардинала Й. Сліпого та УГКЦ і Ф. Томашека, які були вірними Східної Європи. [54, с. 99-100]

Фундаментальна роль понтифіка полягала у мирному врегулюванні політичних та соціальних проблем, зокрема комунізму, враховуючи те, що папа добре знав слабкі місця тоталітарної системи, з якою був знайомий особисто. Його роль – сприяння падінню тоталітарних режимів шляхом мирного врегулювання, переговорів, але аж ніяк не насильницькими методами. [14, с. 102]

Папа був блискавичним дипломатом, адже говорячи про положення вірних у соціалістичних країнах, що були під табу в Ватикані та СРСР, він проявив відсутність страху перед СРСР.

Дипломатичний хист проявився у тому, що «..папа, - як писав А. Сантіні на сторінках журналу італійської компартії «Критика марксиста», - чергував демонстративні прийоми представників реакційних католицьких кругів української (уніатської), литовської, хорватської еміграції, свої відвідини міграційних церковних центрів у Римі із прийомами міністрів іноземних справ і делегацій із соціалістичних країн, обмінами посланнями із керівниками соціалістичних країн» [54, с. 100].

Широке використання ЗМІ стало важливим інструментом впливу папи та Апостольської столиці на міжнародне становище і підірвав тоталітарних систем. Важливим для країн Східної Європи стало «Радіо Ватикану» та західні радіостанції, що велися мовами народів даного регіону. Завдяки їм суспільство дізнавалося про найважливіші рішення Ватикану. Важливу роль з 1980 р. в цьому процесі починає відігравати польське видання L'Osservatore Romano,

тираж (майже 140 тис.) та відповідні тексти, дали зрозуміти, що видавництво спрямоване не тільки полякам, а й усім країнам соціалістичного блоку. [54, с. 106].

Концепція «єдності Європи», висунута під час візиту до Польщі 1979 р. як складової певної політичної програми пізніше було доповнена концепцією «двох легень», якими дихає Європи. Ними – є християнські традиції Заходу та Сходу.

Складовими екуменічного процесу, як чинника політичних змін у Європі, зокрема Східній були теми духовної єдності Європи «...від Атлантики до Уралу» та рівності Східної традиції із Західною. Ці теми будуть домінувати у папських документах та виступах усе перше десятиліття понтифікату. [28; 54, с. 106]

Концепція слов'янської ролі у Церкві і звернення до польського досвіду наштотувалося на критику консерваторів та прогресистів у самій Католицькій Церкві. Для консерваторів, як зазначає М. Мартін у своїй книзі «The Decline and Fall of the Roman Church» (1982 р.) папа виступає як демагог, польський вискочка-слов'янин, не розуміючий розвитку західного інтелектуалізму і нав'язуючий примітивний католицизм відсталій Польщі західній релігійній думці, що пішла далеко вперед». [54, с. 108; 60, р. 284]

Папа домігся значних поступок Католицькій Церкві в СРСР. Збільшено прийом до семінарії, єпископам дозволено їздити до Риму, вперше за всі роки існування СРСР призначено кардинала, а також були заповнені вакантні посади вищого кліру. Намаганнями папи з 1982 р. в СРСР зникає критика його особи у радянських ЗМІ.

Іван Павло II заручився теплими відносинами із радянським академіком Сахаровим. Зусиллями папи, А. Сахарову було дозволено виїхати закордон.

З приходом до влади Горбачова, політика СРСР кардинально змінилася. Горбачов відмовляється від агресивної політики і переходить до переговорів із Заходом. Проте папа оцінив «горбачовську перебудову» як напівміру [15, с. 73]

Країна була охоплена глибокою економічною кризою і СРСР не мав можливості конкурувати із США в гонці озброєнь. Ці факти підштотували

Горбачова до пошуку компромісу і змушений узгоджувати із президентом США Р. Рейганом план двостороннього роззброєння, який був підписаний 8 грудня 1987 року у Вашингтоні, як Договір про ліквідацію ракет середньої і малої дальності. [14, ст. 102-103]

З 1988 р. Радянський Союз поступово відмовляється від наукового атеїзму як офіційної ідеології тоталітарної держави. Це призвело до поступового відродження свободи віросповідання [28] 1 грудня 1989 р. відбувалася історична зустріч М. Горбачова з Іваном Павлом II. [15]

У Польщі суспільні зміни набувають нового характеру. У 1989 р. польський комуністичний режим почав переговори із Солідарністю, які завершуються перемогою поляків. У червні 1989 р. Солідарність перемагає на виборах, 17 липня відновлюються дипломатичні відносини Польщі із Ватиканом, а 24 серпня 1989 р. католик Т. Мазовецький стає главою уряду.

Зміни у Європі продовжувалися із новою силою. 9 листопада у Німеччині впала Берлінська стіна, яка за словами А. Содано була «...символом розділеної Європи, а найголовніше – почала падати комуністична система, силоміць нав'язана народам Центральної та Східної Європи. Зі слів Івана Павла II під час візиту до Німеччини у 1996 р. дізнаємося, що падіння стіни у Берліні стало «тріумфом людей». [19]

8 грудня 1991 р. було прийнято рішення про розпад СРСР. У Біловезькі Пущі (Білорусь) Україною, Росією та Білоруссю було підписано договір, який констатував припинення існування СРСР. Формально він проіснував ще до 25 грудня 1991, коли про це повідомив М. Горбачов і з Кремля було знято червоний прапор із серпом і молотом – символ насильства та тиранії [14, с. 106]

Дипломатична гра, яку вів понтифік дозволила йому уникнути відкритої конфронтації з СРСР. Політика Ватикану, яку вів Іван Павло II була спрямована на найповніше забезпечення миру та свободи у світі, він обережно зближався там де його інтереси співпадали з інтересами Радянського Союзу і непомітно завдавав нищівного удару по системі та твердо захищав незалежність і релігійну свободу країн Центральної та Східної Європи. [15, с. 74]

1 грудня 1989 р. Іван Павло II у Ватикані приймає генсека КПРС М. Горбачова. Із стенограми переговорів того дня відомо, що обидва діячі обговорювали питання канонічних та державних кордонів. Саме тут помітне їх діаметрально різне бачення вирішення проблеми. Горбачов вбачав вирішення питання у приведенні структур Католицької Церкви в СРСР до її державних кордонів. Відповідно це означає перешкоди у спілкуванні із католицькими громадами в СРСР і урізання католицьких єпархій, щоб підірвало вплив церкви у Східній Європі, від якого не хотів відмовлятися папа і Церква. [49, с. 139]

У своїй розмові папа зазначив, що у деяких країнах СРСР домінує Католицька церква, адже «це – майже все населення Литви, частина Латвії, а також ті території, які раніше належали Республіці націй – Польсько-Литовській державі». Аналізуючи цю позицію, показовим є той факт, що папа не відносить країни Балтії до республік СРСР, вважаючи їх незалежними, окремим державами. Продовжуючи свою думку, торкнувся питання уніатських общин. Понтифік зазначив, що «...хоча в Білорусі і Україні більшість віруючих православні, там не мало і католиків, як латинського так і візантійського обряду. [23; 49, с. 139-140].

Захищаючи права католиків візантійського обряді, папа висловив наступну думку: «Католики східного обряду визнають Папу, як римського єпископа, своїм пастирем. Як пастир він несе відповідальність за їх релігійне життя у повному розумінні цього слова» [23; 49, с. 139-140]

Тут чітко проявляється постать Івана Павла II як глави Церкви і як політика. На зустрічі із Горбачовим, він наполягав на тому, що саме час провести реформу законодавства СРСР, що регламентуватиме релігійну свободу громадян СРСР. СРСР, як держава, в якій на найвищому рівні панує атеїзм в особі Горбачова намагалися бути більш обережними в питаннях релігії і наполягав на тому, щоб ці питання «...вирішувалися релігійними діячами». Тобто він наполягав на необхідності перемовин Католицької та Православної Церков.

Слова генсека КПРС про «будь-яку домовленість, яку вони (Католицька церква – Авт) досягнуть з Православною Церквою ми (СРСР – Авт.)

прийнуть», виглядала саме як умивання рук. Проте враховуючи те, що РПЦ була під впливом державного апарату, то не важко здогадатися ким вона керувалася. [23; 49, с. 139-140]

Власне, хочемо зазначити, що ніяких домовленостей між обома Церквами не могло і бути, тому що Російська Православна Церква у особі Алексія II вороже поставилася до Івана Павла II і Католицької Церкви в цілому, в бачаючи в ньому католицьку реакцію на так би мовити «канонічну територію РПЦ».

Слід сказати, що папа був «першим, сучасним папою, завдяки якому Ватикан став повноправним партнером в політичних переговорах». Посиленню його значення в світовій, а особливо європейській політиці, сприяло виникнення у 1980 р. польської «Солідарності», діяльність і розмах якого загрожував дестабілізацією ситуації в цілій Європі. Проте, саме вона стала лакмусовим папірцем змін у Східній Європі, що пробудила країни соціалістичного блоку до боротьби проти тоталітаризму. [54, с. 114-115]

Свобода віровизнання є фундаментальною цінністю, що закріплена у конституціях більшості держав світу. Проте, не завжди принцип релігійної свободи забезпечується на державному рівні. Найпершою і найважливішою причиною цього є ідеологія, на основі якої будується та функціонує держава.

Як ми знаємо, СРСР був відверто атеїстичною державою, де будь-які релігійні прояви жорстоко викорінювалися. Якщо і було щось схоже на кшталт релігійного об'єднання чи інституту, як от наприклад Російська Православна Церква, то нерідко вона вкорінювалася в державний апарат, керуючись спецслужбами вона поступово втрачала атрибути релігійного суб'єкту всередині держави, хоча формально, на папері таким і залишалася .

У цьому аспекті, Іван Павло II ставить право релігійної свободи на рівні із правом на життя, як одні з основних прав людини, стверджуючи, що право на релігію є «основою і гарантією усіх свобод, які гарантують спільне добро людей і народів...» і у свою чергу «стає немов би точкою відліку і мірилом інших основних прав» [45, с. 209]

Легалізації УГКЦ в СРСР передував тяжкий і болючий «катакомбний період», що тривав протягом 1940-1980 рр. Початок катакомбного періоду в

історії УГКЦ поклав Львівський псевдособор, що тривав 8-10 березня 1946 р., який «постановив відкинути постанови Берестейського собору 1596 р., зліквідувати унію, відірватися від Ватикана і повернутися до нашої батьківської святої православної віри і Руської Православної Церкви» [13, с. 149]

Що стало причиною скликання цього собору і заборони Української Греко-Католицької Церкви? Як зазначає українська дослідниця О. Замлинська, церква у роки Другої світової війни зазнала розвитку і піднесення, відповідно і зростав вплив на населення, що у повоєнні роки заважало радянській ідеології [41, с. 274]

Проведенню псевдособору передувала тотальна пропагандистська робота. В. Марчук – український дослідник, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри політології Факультету історії, політології і міжнародних відносин ПНУ ім. В. Стефаника у своїй праці «Українська Греко-Католицька Церква: Історичний нарис» відзначає, що початком наступу на УГКЦ стала стаття Я. Галана «З хрестом, чи з ножом?» опублікована 8 квітня 1945 р. у газеті «Вільна Україна». Саму статтю опубліковано під псевдонімом В. Росович.

У даній статті Церкву і духовенство було звинувачено у колабораціонізмі з нацистами: «Вороги українського народу, одягнені у рясни уніатських священиків є організаторами банд українсько-німецьких націоналістів, агенти міжнародної реакції. Вони шкодять народу... кривава діяльність цих злочинців має бути рішуче припинена» [40, с. 121-122; 41, с. 274-275].

Щодо визначення авторства даної статі, І. Андрухів припускає що її співавторами були Я. Галан та Г. Костельник, посилаючись на дані інформаційної довідки для ЦК КП(б)У від 26 квітня 1945 р., у якій духовенство називає автором статті Г. Костельника. [41, ст. 275]

Через декілька днів після публікації статті, 11 квітня 1945 р. відбуваються масові арешти духовенства УГКЦ. У Львові заарештовано главу УГКЦ – Й. Сліпого, М. Чарнецького, Г. Хомишина та його помічника у Станіславі (з 1962 р. - Івано-Франківськ) та по інших містах.

Даючи оцінку цим арештам, М. Марущак та Е. Бистрицька вважають цю акцію ударом завданім комуністами українському визвольному руху на західноукраїнських землях, бо каральні органи СРСР вбачали в греко-католицькому духовенстві активістів даного руху. [40, с. 122; 41, с. 275]

Ініціативну групу для підготовки собору було створено 28 травня 1945 р. У її склад входили: о. Г. Костельник – настоятель Преображенської церкви, о. М. Мельник – генеральний вікарій Перемиської єпархії, А. Пелевецький – декан Станіславської єпархії. Ця трійка мала виконати роль «троянського коня» в УГКЦ [40, с. 123]

У грудні 1945 р. НКДБ УРСР прийняло рішення про скликання Загальноцерковного собору УГКЦ (т. зв. «Галицький собор»). Вони вважали його «єдиною канонічно формою організаційного закріплення ліквідації УГКЦ і воз'єднання із Православною Церквою» [16, с. 260-261; 58, р. 122] С. Савченко – народний комісар-міністр державної безпеки УРСР у листі В. Меркулову – наркомуну держбезпеки СРСР зазначав, що скликання такого роду собору «...буде найбільш чуттєвим ударом по Ватикану... виб'є підґрунтя у бандитсько-терористичного підпілля ОУН... і створить передумови для використання уніатських священиків в сфері православ'я для релігійно-патріотичної роботи у західних областях України [16, с. 260-261; 58, р. 122]

Псевдособор відбувся 8-10 березня 1946 р. у Соборі св. Юра під пильним наглядом НКВС. Він «...постановив відкинути постанови Берестейського собору 1596 р., зліквідувати унію, відірватися від Ватикана і повернутися до нашої батьківської святої православної віри і Руської Православної Церкви» [16, с. 149]

Католицька Церква не визнає даний собор і вважає його не канонічним, посилаючись на те, що на ньому не були присутньо жодного єпископа УГКЦ.

Всього через три роки у вересні 1949 р. Г. Карпов – голова Ради у справах РПЦ таємно звітував вищому керівництву про те, що «...накази Уряду про ліквідацію церковної унії... виконано» і станом «...на серпень цього року ліквідована шляхом її воз'єднання з руською православною церквою». [50, с. 644]

Не важко здогадатися, що поряд із державним наступом в особі НКВС, одночасно відбувався релігійний наступ з боку Російської Православної Церкви, яка одразу після псевдо собору 1946 р. почала займати провідні позиції на Заході України. У тій же записці Г. Карпова йдеться, що станом на серпень 1949 р. «...уніатська церква в п'яти областях УРСР (Львівській, Дрогобицькій, Станіславській, Тернопільській і Закарпатській), яка була в підпорядкуванні Папи Римського... ліквідована...» [50, с. 644]

Українська Греко-Католицька Церква не залишалася без уваги Ватикану і завжди відчувала підтримку з боку папи. Клопотаннями папи Івана XXIII та 35 президента США Джона Кеннеді у січні 1963 р. із 18 річного заслання було звільнено Йосипа Сліпого, арештованого 11 квітня 1945 р. 9 лютого 1963 р. він прибув у Рим, звідки керував церквою до своєї смерті у 1984 р. через заборону повертатися в СРСР, зокрема до Львова.

В. Маркусь – український діаспорний дослідник, що досліджував проблеми Львівського собору та Синоду УГКЦ 1969 р. у Римі щодо надання патріархату УГКЦ, зазначає, що у 1950 рр. у середовищі Ватикану сформувалися 4 «антигреко-католицькі табори»:

- перший табір – окремі представники ватиканської курії, а найбільше з Конгрегації Східних Церков, яка найбільше саботувала надання УГКЦ патріаршого статусу;
- другий – представництво курії РПЦ у Ватикані;
- третій – окремі католицькі ієрархи, які вороже ставилися до існування УГКЦ;
- четвертий – представники української діаспори, які були завербовані радянськими спецслужбами; [43; 57, с. 252]

Російська Православна Церква всіляко тиснула на Ватикан у питанні греко-католицької церкви. В. Маркусь вважав, що СРСР був готовий забезпечити «толерантне існування Римо-Католицької Церкви в країнах Східної Європи» в обмін на мовчанку Ватикану стосовно політики СРСР щодо УГКЦ [39, с. 11; 47, с. 252]

В той же час, як наголошує вчений в Католицькій церкві були особи, що йшли на співробітництво із спецслужбами СРСР і навіть йшли пліч-о-пліч у питанні витіснення греко-католицької церкви [39, с. 10; 47, с. 252]

Першою і однією із найважливіших передумов майбутньої легалізації греко-католицької церкви стало збереження церковних структур УГКЦ, які активно розбудовувалися закордоном (насамперед у Римі). Саме з Риму координувалася «катакомбна» діяльність УГКЦ в Україні. Її координував Й. Сліпий, який був звільнений із заслання у січні 1963 р. Опору Сліпого і УГКЦ в Україні складав В. Величковський, який наступного року висвятив В. Стернюка – титулярного єпископа Перемишля.

Із сходженням на папський престол у жовтні 1978 р. Кароля Войтили під ім'ям Івана-Павла II він одразу озвучив свою підтримку Католицькій Церкві в Україні і питання легалізації УГКЦ набуло свого конструктивного характеру попри напружені відносини Ватикану та Москви. [50, с. 645]

Одразу після обрання, до нього із листом звернувся Й. Сліпий, у якому той запевняв Войтилу, що у особі папи «слов'янський Схід, а в особливий спосіб українська Церква і народ, отримали вірного захисника...» [29]

У тому ж листі, з нагоди обрання К. Войтили папою, Й. Сліпий продовжує думку, що «хто ж краще може пізнати слов'янську душу, аніж син нації, великої родини народів, що їх апостолами були Кирило і Методій, котрі зрозуміння і допомогу у своїй праці знайшли тільки у наступника св. Петра в Римі? [29]

Через декілька місяців, у березні 1979 р. К. Войтила надсилає двох листів митрополиту УГКЦ, у яких йдеться про необхідність «забезпечення права на існування, громадянства, українцям католикам на їх батьківській землі» [50, с. 645]

Слід сказати, що до самого розпаду Радянського союзу вікарій Христа не мав змоги відвідувати його територію, а тому запросив «Схід до Риму». 12 листопада 1979 р. у Сікстинській капелі на свято мученика Йосафата Полоцького відбулася Свята Літургія, де голосно звучало «Господи помилуй» українською мовою. На ній відбулися єпископські свячення українського

митрополита для Філадельфії (США). Саму Літургію Іван Павло II вів церковнослов'янською мовою, а проповідь звучала українською мовою. [30, с. 216]

Ставлення Івана Павла II до України можна поділити на два етапи:

- перший – від початку понтифікату до розпаду СРСР (1979 – 1991);
- другий – від появи незалежної України і до смерті понтифіка (1991 – 2005)

Аналізуючи перший етап ватикансько-українських відносин від початку понтифікату Кароля Войтили, можемо констатувати, що він проходив під гаслом тисячоліття хрещення Русі-України, яке припадало на 1988 р. Як зазначає М. Маринович з документів відомо, що папа готувався до 1000-ліття хрещення із 1979 р., про що свідчать його листи до Й. Сліпого, у яких він зазначає, що ця дата для папи є «святом його душі». До 1988 р., понтифік у зверненнях до українців нагадував про наближення історичної дати, нагадуючи УГКЦ, що Апостольський Престол поряд у їх гоніннях. У 1988 р. були опубліковані послання папи – «Ідіть по всьому світу» та «Великий дар Хрещення», а у 1995 р. – «Світло Сходу». [22; 38]

14 лютого 1988 р. видано папське послання до українців «Великий дар Хрещення», у якому йдеться: «Апостольська столиця відчуває особливу любов до Вашої Церкви, бо протягом історії вона дала стільки доказів прив'язаності до Риму, не виключаючи найвищого свідчення – мучеництва». Святкування такої дати було винесено на найвищий рівень церкви, з метою привернути увагу світу, християнства до України, щоб домогтися виходу із підпілля «катакомбної» церкви. Тому у цьому ж посланні сказано, що «...головні святкування Тисячоріччя Вашої церкви в діаспорі відбудуться у Римі» [8]

Ще до розпаду СРСР папа домігся права реєстрації релігійних громад в СРСР, що відбулося 28 листопада 1989 р., напередодні його зустрічі із М. Горбачовим 1 грудня 1989 р. [38]

Другий етап відносин між Ватиканом та Україною припадає на становлення незалежної Української держави. Однією із визначних подій цього етапу було відзначення 400-ліття Берестейської унії, що припала на 1996 р. З

нагоди цієї події, папа звернувся до вірних Української Католицької Церкви із своїм апостольським листом, у якому він відзначив його у світлі тисячоліття хрещення Русі, адже за його словами «...святкування Берестейського з'єдинення слід розглядати в контексті Тисячоліття хрещення Київської Русі». [7, с. 5]

Щодо виходу з підпілля понтифік зазначав, що даний процес в історії УГКЦ «означав радикальну зміну... вона опинилася перед важкими проблемами відбудови структур, яких була позбавлена... мусіла докласти чимало зусиль у віднайденні своєї повної ідентичності, і то не тільки внутрішньої, але також у взаєминах з іншими Церквами» [7, с.14]

Кульмінаційним моментом даного етапу українсько-ватиканських відносин став візит папи до України у червні 2001 р.

Аналізуючи підтримку папою УГКЦ у процесі її легалізації, можемо прийти до висновків, що вона складала з наступних заходів:

1. Зустріч папи із патріархом Йосипом Сліпим, якого запевнив у повній підтримці греко-католицької церкви в Україні і не визнав Львівський псевдособор 1946 р.
2. Призначення Іваном Павлом II Мирослава Любачівського коад'ютором із правом наступництва, перед тим 12 листопада 1979 р. хіротонізувавши його.
3. 24 березня 1980 р. папа скликав перший надзвичайний собор УГКЦ, що відбувся в Римі, цим він затвердив синодальний характер церкви, надавши їм право скликати синод єпископів зі згоди папи.
4. 31 березня 1991 р. дав згоду на перенесення осідку УГКЦ із Риму до Львова і скликати там синоди із 16 травня 1992 р.
5. Рішення Синоду УГКЦ про утворення екзархатів на Сході України, на що понтифік дав свою згоду.
6. У 1977 році Йосип Сліпий хіротонізував без згоди папи Павла VI Любомира Гузара і Івана Хому. У 1996 році Іван Павло II офіційно це визнав.

7. У 2002 р. папа дозволив перенести осередок до Києва і почати будувати патріарший собор (освячений у 2013 році).

Саме Іван Павло II, перший з понтифіків визнав, що немає канонічних перешкод для надання патріархату нашій церкві і палко прагнув щоб це відбулося [38]

Понтифік скликав у березні 1980 р. Синод українських єпископів у Римі, куди запросив єпископів УГКЦ Звертаючись до єпископів на цьому синоді він підкреслив значення УГКЦ у боротьбі за свою державу та своє існування, зазначивши, що «...вірність вашої Церкви Святій Столиці ще раніше була засвідчена вашими предками... В ім'я цієї вірності багато ваших братів і сестер віддали своє життя». [29; 45, с. 299]

У 1980 рр. відносини між Ватиканом і СРСР були все ще напруженими. Московський патріарх Пімен погрожував розірвати дипломатичні відносини, а радянські вчені критикували Папу щодо соціального вчення Католицької церкви, яке відрізнялося від соціалістичної соціальної політики і ба більше у поширенні Католицькою церквою своєї соціальної доктрини серед республік СРСР.

Вся увага радянської історіографії була звернута у сторону критики католицизму. Так, Ф. Овсієнко у статті «Критика методологічних основ соціального вчення католицизму» критикує папу у тому, що соціальна доктрина Католицької церкви є надзвичайно відмінною від соціальної доктрини соціалізму. Він посилається на те, що соціальна політика Католицької Церкви передбачає насильницький вплив релігії на суспільство. Не важко здогадатися, що такі висновки випливають із методології марксизму-ленінізму. Найбільшої критики зазнало намагання Івана Павла II поширити цю доктрину в СРСР через греко-католицькі церкви [47, с. 307]

Наступною важливою передумовою легалізації УГКЦ стало розгортання руху спротиву серед українців і діяльність Української Гельсінської Спілки. У Декларації принципів Української Гельсінської Спілки від 7 липня 1988 р. йшлося про «відстоювання необмежених прав віруючих на створення

релігійних громад свого віросповідання» і «виступає за легалізацію Української Греко-Католицької Церкви...» [47, с. 308; 52, с. 21]

Процес легалізації УГКЦ, радянська історіографія визначала як націоналістичний рух, а саме як прояв його рішучих заходів. Так, С. Возняк у своїй праці визначає активізацію уніатських націоналістів-клерикалів і пов'язує їх із рухом за легалізацію церкви, критично зазначаючи, що католицькі священники «...в душі войовничого антикомунізму закликають до «релігійного і національного» визволення українського народу» [20, с. 15; 47, с. 308]

4 серпня 1987 р. була опублікована заява 23 священників на чолі із П. Василюком про вихід із підпілля. Ця подія стала сигналом до активних дій з боку вірян на захист своєї церкви. Того ж року у Львові із ініціативи колишнього політв'язня І. Геля створюється Комітет захисту прав Української Католицької Церкви. Його метою стала легалізація УГКЦ та винесення проблеми греко-католицизму на міжнародну арену. Він почав активно діяти та збирати підписи щодо легалізації Церкви. Протягом 1988-1989 рр. вдалося зібрати більше 120 тисяч підписів на підтримку легалізації ГКЦ [18]

У діаспорі активізується розповсюдження матеріалів даного Комітету серед країн Заходу та Америки, зокрема часопису «Християнський голос». Ці дії стали ще однією важливою складовою боротьби за Греко-Католицьку Церкву.

Надважливим роком для українських католиків став 1989 р., коли в СРСР офіційно визнали УГКЦ після історичної зустрічі Івана Павла II з М. Горбачовим 1 грудня 1989 р. у Москві. Напередодні, 28 листопада 1989 р. видано заяву Ради у справах релігії при Раді міністрів УРСР про можливість греко-католикам реєструвати громади користуючись «усіма правами, встановленими законом для релігійних об'єднань в УРСР» [18]

Слід сказати, що у листопада 1988 р., за рік до видачі даної заяви керівництво СРСР було категоричним у питанні реєстрації греко-католицьких громад, аргументуючи це тим, що «реєстрація уніатських громад з їх орієнтацією на закордонну Українську Католицьку Церкву – під якою назвою її

не намагалися відновити – не має ні історичного, ні конституційного, ні церковно-канонічного підґрунтя» [21]

В. Роод – секретар єпископської конференції РКЦ у монографії «Рим и Москва: Отношения между Святым Престолом и Россией (Советским Союзом в период от Октябрьской революции 1917 г. до 1 декабря 1989)» досліджував відносини обох держав протягом ХХ ст. і дійшов висновку, що зміни релігійного простору, свободи помітні лише у 1989 р. Він зазначає, що у саме цей час відбулися зміни у Східній Європі, що вплинули на побудову нової моделі відносин між державою і церквою [47, с. 331]

Протягом періоду перебудови в державі відбувалися зміни, насамперед у законодавстві, що вплинуло на державно-церковний діалог. Зміни у СРСР почали відбуватися після візиту папи до СРСР у 1989 р і В. Роод, досліджуючи цю проблему віддає приналежність до реформування законодавства в комуністичній державі саме папі, аргументуючи це тим, що той «... торкнувся Закону про релігію...» з метою «...якнайшвидше вивести УГКЦ з нелегального становища» [47, с. 332]

Також важливою подією у процесі виходу церкви із підпілля є заява секретаря відділу зовнішніх відносин РПЦ, Кирила Гундяєва, який заявив, що ніякого примусового приєднання УГКЦ до РПЦ не було. Врешті, судячи із сьогоденної пропаганди окупанта, можемо зробити висновки, що це ніщо інше як окомілювання церковного середовища Європи і намагання Москви вмити руки і вийти сухими із води.

Увесь «катакомбний» період в історії УГКЦ позначений боротьбою за її існування з боку Ватикану, української діаспори, громадських організацій, священників та вірних УГКЦ на місцях в Україні. Протягом усього часу вони зазнавали шаленого тиску з боку каральних органів та Російської Православної Церкви.

Іван Павло II, поляк за національністю, був обраний папою у період, коли над людством нависла комуністична небезпека та тіні морального занепаду. Комунізм впаде через 12 років після початку понтифікату Кароля Войтили. [14, с. 152-153]

Для відносно молодого папи Івана Павла II комунізм був уособленням зла, адже він особисто на собі відчув усю тяжкість режиму комуністів. Він неухильно боровся із жахіттями, які приносив комунізм, вважаючи, що дана ідеологія веде «до культури смерті», а також що комунізм є вигаданою концепцією, що нав'язують людству [14, с. 153]

Відношення до Радянського Союзу зі сторони «папи-слов'янина» було дуже неоднозначним, враховуючи роль Польщі, яку їй відводив Захід у боротьбі із комуністами. Виходячи з цього, папа уникав протиставлення Заходу Сходу.

Слід зазначити, що папа мав тверду позицію щодо економічних та політичних ідеологій. Так, він категорично відкидав крайні прояви політичних та економічних моделей – «дикий капіталізм» та «реальний соціалізм» [15, с. 73].

Найбільшій критиці піддавалася відношення СРСР до прав людини, яким папа надавав чи не найбільшої уваги. Гідність людини у поглядах папи виступає як «наріжний камінь структури прав людини» передумовою яких є свобода. [15, с. 73; 45, с. 207].

Протягом свого майже 27 річного понтифікату, Войтила пропагував ідею, згідно якої Католицька Церква є відкритою для людей, поважає їх права, гідність та свободу людини. Характеризуючи свободу як якісний компонент категорії у переліку прав, він зазначає, що «свобода стає... свободою, тією мірою, якою вона втілюється в життя істиною про благо. Лише за таких умов, вона сама стає благом.» У його розумінні свобода – благо, але зловживання свободою викликає «...реакцію, яка набуває вигляду того чи іншого тоталітарного режиму. А це є однією з форм знищення свободи...» [45, с. 209].

263-ій за рахунком наступник св. Петра, із перших днів почав боротьбу проти кривавої тиранії більшовиків. Першим важливим кроком на шляху падіння комунізму стала поїздка до Польщі у червні 1979 р. Оцінюючи тогочасні події у Східній Європі, американський професор Г. Сорман відзначив, що «...якщо події на Сході мають висхідну точку, то це не так перебудова, як візит папи до Польщі у червні 1979 р.» [14, с. 51]

Комуністична верхівка Польщі та й усього СРСР з настороженням поставилися до бажання папи відвідати Польщу, бо в бачали в цьому «ідеологічну боротьбу за маси», адже втративши вплив на суспільство комунізм рано чи пізно був би приречений на занепад. В день обрання поляка на папський престол у Польщі відбулося засідання ЦК КП Польщі, які дійшли висновку, що «...Войтилі краще бути папою там, ніж предстоятелем тут». Але вони глибоко помилялися. [59]

Візиту боялися не лише у Москві, страх його візиту до Польщі поширився далеко за її межі і досяг НДР. Тамтешній очільник комуністичної партії Е. Хонехер, побоювався поширення заворушень у польському суспільстві, спричинені візитом Івана Павла II до Польщі, які поширяться на інші держави [64]

Візит до Польщі мав стати на той час критичною точкою у відносинах Ватикану та СРСР. Близько 60 тисяч співробітників польських спецслужб у рамках акції «Літо 79» були задіяні у підготовці до візиту. [Земацкі] Збереглися документи спецслужб де відображено тон і характер ставлення до візиту папи. Одним із них є наказ № 037 від 8 травня 1979 р., де Ч. Кіщак стверджував, що «приїзд папи до Польщі може бути використаний реакційними елементами для підбурювання антисоціалістичних настроїв у суспільстві, до ворожих виступів та гасел». [62]

Як зазначав В. Волобуєв - старший науковий співробітник Відділу сучасної історії країн Центральної і Південно-Східної Європи при Інституті слов'янознавства Російської академії наук у інтерв'ю з нагоди сторіччя від дня народження понтифікат: «Партія зрозуміла, що програла боротьбу кліру, бо в день обрання папи 16 жовтня 1978 р., директору Управління по справам віросповідань ПНР було задано питання, що він робитиме, якщо папою буде обрано поляка. Проте малося на увазі Вишинського, а не аж ніяк Войтилу.

КДБ не помилилося у тому, що папа добре знав соціалістичний устрій використає це у боротьбі проти неї, не так для його знищення, як для захисту прав людини, там де вони порушувалися. Від дня обрання папою Кароля

Войтили, Л. Брежнев зрозумів, що проблем у Москві тільки побільшає. Від тоді відзначається загострення політичної ситуації. [9; 34]

Гаслом першої подорожі до Польщі стали слова «Не бійтеся! Відкрийте навстіж двері для Христа!». Усі проповіді, проголошені під час візиту були написані власноруч папою польською мовою, але не були перекладені на італійську мову, що виключило можливість попереднього обговорення і редагування в римській курії. [54, с. 105]

2 червня 1979 р. на площі Перемоги у Варшаві зібралися тисячі поляків, папа у зверненні до них, промовив слова, що стали фундаментом змін у польському суспільстві та Європі: «Вилучити Христа з історії людини – це дія проти людини». Цим він надсилає сигнал комуністам, апелюючи до природного права людини на самовизначення, на релігійну свободу. [14, ст. 50-51]

5 червня 1979 р. у промові перед польським єпископатом на Ясній Горі (Польща) папа розвинув концепцію єдності християн, сказавши, «...що є слов'янство, є чехи, є українці, є литовці, що вже тисячу років є християнська Русь». [54, с. 107; 63, s. 39] У тій же промові торкнувся підпільної УГКЦ: «Українці повинні почуватися впевнено, адже хтось повинен розказати історичну правду про них. Церква не має права залишати їх історичної правди в ім'я єкуменізму». Він додав, що не збирається «...займатися хибним єкуменізмом за рахунок віруючих. Правда полягає в тому, що ці Церкви у Східній Європі є ліквідованими.» [54, с. 108; 63, s. 20]

У Гнезно, папа у своїй промові оголосив головний глобальний постулат нової Східної політики – возз'єднання і встановлення духовної єдності християнської Європи, що розділена на військово-політичні блоки. Його слова у промові у Гнезно були такими: «...Ми знаємо, що християнська єдність Європи складається із двох великих традицій: Заходу та Сходу.

Як політична програма, вона для Івана Павла II означало особливе нагадування Католицькій Церкві про «велику християнську традицію Сходу», спадкоємцями якої є не лише православні народи, але й народи, що зберегли єдність із Римом, тобто чехи, поляки, українці. [54, с. 106-107]

Візит до Польщі 1979 р. показав світові організаторські здібності польського католицького єпископату, а в свою чергу суспільство показало вміння до самоорганізації та дисципліни. [54, с. 110] Це все діяло на основі національної ідеї і захисту своїх релігійних справ

Оцінюючи перший візит папи до Польщі у 1979 р., Н. Ашерсон – британський історик, спеціаліст по історії Польщі, зазначив, що «Польща через десять років після першого папського візиту вийшла з-під радянського впливу...», а сам візит «як спис сягнув глибин імперії, завдавши смертельних ран Радянському Союзу». Не оминув роль «Солідарності» у цих процесах, адже вона «...за підтримки Івана Павла II перемогла комунізм, ставши прикладом для інших країн Європи, як потрібно боротися і виборювати свободу» [64]

«Уособленням звеличення Папи Римського, - зазначає В. Волобуєв, - була його поїздка до Польщі. Він змінив не тільки саму Польщу, а поклав відбиток на всю епоху і подальший розвиток подій». [21]

Перша подорож Івана Павла II до Польщі у 1979 р. лише підкреслила той факт, що комуністи програли боротьбу Церкві і симпатія поляків на стороні духовенства, але аж ніяк не на стороні партії. В. Волобуєв даючи оцінку подіям червня 1979 р., підкреслює, що «папа не мав наміру загострювати ситуацію, а навпаки загладжував кути, але його християнський порив сам по собі підривав партію». [21]

М. Наполітано даючи оцінку візиту папи до Польщі зазначає що «...може здаватися, що Іван Павло II хотів повалити комуністичний лад у Польщі, він радше прагнув утвердити в Польщі принцип свободи» [43]

«Солідарність» - незалежна профспілка робітників, створена у 1980 р. у Польщі, яка пізніше переросла у численний суспільно-політичний рух, який боровся проти комуністичної влади за права поляків. Польська «Солідарність» стала надзвичайно важливим елементом, який папа використав у боротьбі із тоталітарним режимом СРСР. Саме «Солідарність», за словами прем'єр-міністра Польщі М. Моравецького, домоглася повалення комунізму, але цей процес не відбувся б без зусиль Івана Павла II. [46]

Рольф Нікель – посол Німеччини у Польщі на зустрічі з нагоди передачі фрагменту Берлінської стіни до варшавського музею Івана Павла II сказав наступне: «Без нього мирна революція 1989 року, безумовно, була б не можливою, без нього європейська свобода й примирення між нашими народами не розвивалися так позитивно» [46]

Папа повернеться до Польщі ще раз у 1983 р., де у столиці звертаючись до народу скаже: «так само як 1683 р. Польща врятувала Європу від турків, так само одного дня вона звільнить Європу від комунізму». Під час папських подорожей 1983 та 1987 р. М. Горбачов звертається до папи за підтримкою, але отримує рішучу відмову, вимагаючи визнання права на свободу та особисту і соціальну гідність для полякув. [14, с. 105]

Рольф Нікель – посол Німеччини у Польщі на зустрічі з нагоди передачі фрагменту Берлінської стіни до варшавського музею Івана Павла II сказав наступне: «Без нього мирна революція 1989 року, безумовно, була б не можливою, без нього європейська свобода й примирення між нашими народами не розвивалися так позитивно» [46]

Проте, напередодні у травні 1983 р. у Польщі заборонено «Солідарність», розпочавши проти її членів репресії. Від моменту заборони і протягом 1980-х рр. Іван Павло II «твердо вважає себе духовним правителем Польщі» [14, с. 105]

Слід сказати, що ця народна місія до Польщі, завдяки ЗМІ стала світовою місією, вплив якої спричинив численні вибухи, які вилилися у кардинальні політичні та суспільні зміни на континенті [Буела, с. 55]

«Вперше в історії сучасного папства, - підкреслює польський політолог П. Коваль, - папа став в авангарді боротьби із недемократичними, авторитарними системами» [54, с. 103; 74]

Насамперед цей вибух був спровокований п'ятою католицькою колоною в СРСР, якою стала Польща, яка за словами Дон Руотоло мала б повторити місію порятунку Європи, яку одного раз здійснив Ян Собеський, та Польща, яка попри червону комуністичну чуму стала прикладом свободи та людяності у імперії. [14, ст.104]

З політичної точки зору, слід розглянути ще одну важливу релігійну подію, що вплинула на міжнародну ситуацію в Європі – це посвята світу і Росії Непорочному Серцю Марії 25 березня 1984 р. Які зміни вона спровокувала? По-перше, всього через 2 місяці, 13 травня 1984 р. на рядянській базі «Североморск», розташованій на Баренцовому морі вийшов з ладу військовий комплекс СРСР. Ця подія є надзвичайно важливою, адже А. Леоні, військовий історик, даючи оцінку наслідкам цієї події, підкреслив, що «без того ракетного комплексу, що контролював Атлантику, СРСР не мав жодної надії на перемогу». Ми не претендуємо на істину і не говоримо, що це єдина причина змін у Європі, але факт залишається фактом.

На початку 1985 р. помирає К. Черненко і влада переходить до рук молодого М. Горбачова, який проголошує відчайдушний крок – реформу радянської системи, яка лише поглибить внутрішні протиріччя (це покаже Чорнобильська катастрофа) і призведе до розпаду імперії, у силу того факту, що Горбачов оголосив про демократизацію суспільного життя, гласність з метою оживити економіку і заробити репутацію перед Заходом, але ці кроки лише підірвали систему.

Карлос Буела в своїй праці «Іван Павло Великий» подає комплекс причин, що спричинили крах комунізму. Оскільки це складна комплексна проблема, тому визначено декілька важливих факторів поступової поразки комунізму:

- політичні фактори: комунізм був тоталітарною політичною системою, а також режимом, що функціонував завдяки державному терору, нав'язаний Леніним і більшовиками. Дана політична система була засуджена Б. Пастернаком, А. Сахаровим, О. Солженіциним та іншими, а після падіння СРСР, російський президент Борис Єльцин був змушений сказати: «Жовтнева революція була історичною помилкою»;
- ідеологічний фактор: за словами о. К. Буели, режим був настільки неприродним, що не міг довго проіснувати; слід зауважити, що постійний і пильний нагляд поліції в сукупності із внутрішнім

режимом доносів і намаганням перешкодити створенню будь-яких зв'язків із Заходом були зруйновані завдяки дисидентському самвидаву, телемовленню та радіо, що робили все більші дірки в залізній завісі СРСР і поступово закладали підвалини падіння комунізму;

- релігійний фактор: будь-яка ідея про Бога зустрічала жорсткий спротив комуністичного режиму із тортурами, переслідуваннями, доносами, позбавленням волі або навіть смерті християн, зокрема католиків; наприклад, того дня, коли звільнили Йосипа Сліпого, він відчував, що трапиться щось, адже вперше за 18 років перебування у холодних та сирих таборах Сибіру отримав гарячий суп у в'язниці; Ігнатій Кун Пін Мей 30 років був ув'язнений у камері 2 x 1,20 м. і додатково отримав 2 роки домашнього арешту.
- економічні: Рональд Рейган вирішив виділити 3% бюджету на проект «Зоряні війни», це зі свого боку унеможливлювало конкуренцію СРСР у космічних перегонах;
- соціальні: комуністичний режим спричинив понад 66 млн. загиблих, як свідчить О. Солженіцин, 100 млн. загиблих – за Борисом Суваріним, близько 280 млн., включаючи Китай – за «Чорною книгою комунізму»;

Усі вищезгадані фактори у сукупності із міжнародною ситуацією, зміною настрою суспільства, поступово, але впевнено створювали лещата, в яких комунізм остаточно задихнувся. [14, с. 123-124]

Вплив Івана Павла II на падіння комунізму у Європі відзначали безліч відомих та впливових особистостей. М. Горбачов – генсек КПРС та єдиний президент СРСР у одному інтерв'ю сказав, що події 1980 рр. відбулися не без впливу папи, адже з його слів, випливає, що «...все, що сталося у Східній Європі за останні роки, було б неможливим без зусиль Папи Римського». [14, с. 53]

Сам Іван Павло II політичні зміни на європейському континенті пояснював помилками і зловживаннями та слабкістю комунізму, як політичної системи: «...Комунізм, як система певним чином розвалився сам. Він рухнув

через свої ж помилки і зловживання... Він не запровадив справжньої соціальної реформи, хоча й став у світі загрозою та викликом. Але комунізм рухнув сам по собі через притаманну йому слабкість». [43]

Апофеоз перемоги очільника Католицької Церкви над марксизмом криється у цікавих деталях його ж постаті:

- 1) Папа по факту є вихідцем на той час атеїстичної нації;
- 2) робітник, який всіляко відкидає ідеї марксизму, але заохочує захист робітників;
- 3) патріот Польщі, який не приймає «інтернаціоналізм» марксизму в ім'я своєї Батьківщини, яку щиро любить;
- 4) Войтила – ревний вірянин, який розуміє не католиків, молиться за них, і каже, що Христос умер й за них на хресті;
- 5) завзятий антикомуніст, хоч комуністи не можуть дати Івану Павлу II прізвисько «нацист», як вони це завжди роблять, бо він боровся із нацистами;
- 6) стійкий чоловік, який знає що таке непохитність, якою продірявив залізну завісу;
- 7) своєю спонтанністю та простотою притягує молодих людей, які із ентузіазмом слідуєть за ним, бо він проповідує «вічно молодого» Христа, як єдину альтернативу віджитим ідеологіям, які були народжені вчора та невиліковно старі;
- 8) його молоде серце, світлий розум та вміння стратега поставили шах і мат радянській геронтократії («владі старців»). [14, с. 53-54]

Ці, з першого погляду, непомітні деталі створили підвалини падіння тоталітарного режиму і утвердження свободи у Європі. Він, як ніхто інший був наближений до комунізму, бачачи та розуміючи усі його жахіття, водночас створював йому противагу, будучи найгрізнішим ворогом атеїстичної ідеології, від якого тремтіла уся кремлівська верхівка.

Внутрішніми причинами, які поступово спричинили крах комуністичного режиму в СРСР були загострений централізм Москви і нав'язування ідеології державного атеїзму. Це все призвело б до загострення національного питання

та націоналізму у СРСР, у ході якого ідентичність взяла верх у процесах відбудови культурної та етнічної єдності [14, с. 130]

В свою чергу, папа вважав, що занепад комунізму та звільнення європейських країн з-під марксистського ярма був пов'язаний із Фатімськими об'явленнями, з фактом вручення Богородиці світу та Росії зокрема, як вона просила про це Церкву та Папу [14, с. 103]

Факт занепаду комунізму мав важливі наслідки: з одного боку, світ був поділений на два табори, які були закриті одне для одного і конкурували між собою; з іншого боку, це підкреслило взаємозалежність народів, а також що праця має об'єднувати людей, а не роз'єднувати їх. Мир та блага – надбання всього людства і не можливо монополізувати його використання однією країною, якщо воно забезпечується за рахунок інших народів з порушенням їх прав і позбавляючи їх джерел добробуту.

Ще одним наслідком занепаду марксизму є той факт, що для багатьох країн Європи почався справжній післявоєнний період. Вони вступають в період реорганізації економічного та політичного життя. Слід сказати, що країни колишнього соціалістичного табору стикаються з проблемами та труднощами, що були породжені, як наслідок історичного процесу, у ході якого нерідко вони ставали об'єктом, а не суб'єктом. Більше того, вони перебувають у такому стані не через власний вибір та помилки, а через насильницьке нав'язування, яке стало на заваді їх економічному, суспільному на політичному розвитку. [14, с. 147-149]

І нарешті, найголовніший висновок даного занепаду – розвиток повинен розглядатися не тільки в економічному, а й у людському вимірі. У тоталітарних та авторитарних режимах нівелювався принцип розуму і був доведений до крайніх проявів примат сили над розумом. Людина була змушена підкорятися ідеям, світогляду, які були нав'язані силою, а не виробленим своїм розумом і здібностями із застосуванням власної волі.

Тут слід розуміти, що потрібно дбати не лише про те, щоб підняти країни до рівня, коли всі насолоджуються благом, а дбати про те щоб спільною працею забезпечити гідне життя, сприяти розвитку суспільства, індивідуальних і

творчих здібностей, можливості відповідати своєю покликанням, а не тому, що нав'язаний диктаторами. [14, с. 147-149]

У контексті дослідження проблеми падіння комуністичного режиму в СРСР слід проаналізувати візит папи до України у 2001 р.

Початок 1990-их рр. ознаменував встановлення дипломатичних відносин між Ватиканом та Україною, що припало на 1992 р. Цій події передували послання папи до католиків України різної форми: у формі листів кардиналу Мирославу Івану Любачівському під назвою «Magnum Baptismi Donum», апостольських листів з нагоди 400-річчя Берестейської Унії (виданий 12 листопада 1995 р.) та у зв'язку із 350-річчя укладення Ужгородської унії (виданий 18 квітня 1996 р.) [45, с. 300]

Процес підготовки до візиту папи Івана Павла II в Україну був досить складним враховуючи внутрішню ситуацію в Україні на початку 2000-их рр. 2000 – 2001 рр. в Україні – це роки скандалів – вбивство журналіста Г. Гонгадзе, акція «Україна без Кучми». Це все підривало авторитет президента Л. Кучми. Тому існує думка, що візитом папи, Кучма вважав, що зможе звести ситуацію нанівець і заспокоїти суспільство. [35, с. 30]

З релігійної точки зору ситуація була ще складніша. Якщо католицька сторона – в особі Римо- і Греко-Католицької Церков всіляко заохочували і підтримували візит папи до України, то православна сторона дещо негативно до цього ставилася. Це пояснюється наступним:

- по-перше, Православна Церква в Україні була поділена на три гілки – Українська Православна Церква (Київського Патріархату), Українська Православна Церква (Московського Патріархату) та Українська Автокефальна Православна Церква, які часто ворогують між собою;
- по-друге, на думку представників Української Православної Церкви Московського Патріархату, візит папи мав би призвести до ще більш глибокого розколу серед православних;
- по-третє, в українському суспільстві, найголовніше, серед православних, з давніх-давен існувало не приязне ставлення до Католицької Церкви, через її політику насильницької латинізації

православного населення України, тому візит Івана-Павла II сприймався в середовищі православних, як новий наступ католицизму і утисків православних; [35, с. 30-31]

На нашу думку, причина негативного ставлення до приїзду папи серед православних криється дещо глибше, аніж розкол серед православного населення України. Московська церква, а в Україні її дочірня філія – УПЦ МП, боялися не розколу православних, бо він вже давно відбувся, адже сформувалися три гілки, вони більше побоювалися наслідків візиту, серед них: поширення католицизму на територію України. РПЦ вважає територію України своєю «исконно» канонічною територією, тому втрата авторитету і релігійного контролю Московської церкви в Україні, має на увазі поступову втрату контролю Москви над територією нашої держави, адже будь-яка агресія Московії починається із релігійної експансії в дусі «духовных скрепов» і «мы же православные».

Як слушно відзначив настоятель костелу св. Валентина у Калуші, декан Галицький РКЦ о. Роман Стадник, РПЦ були противниками візиту, «тому що вони вважають, що то все їхнє, їхнє, їхнє». Його ж думку підтверджує і Архієпископ Львівський Римо-Католицької Церкви Мечислав Мокшицький у розмові із автором даної роботи, що «власне тільки» РПЦ противилася візиту папи до України. [32]

У тій же розмові із о. Романом дізнаємося, що коли йшли перемовини між Ватиканом і Україною і обидві держави дійшли консенсусу щодо візиту папи до України, то було створено «два комітети – греко-католицький і римо-католицький». Це пояснюється тим, що Папа мав поділений візит – один до УГКЦ, інший – до РКЦ.

Слід зазначити, що найбільшим противником візиту Івана Павла II до України була Російська Православна Церква. Архієпископ Львівський Римо-Католицької Церкви Мечислав Мокшицький і о. Роман Стадник одноголосні у своїх словах щодо негативної ролі РПЦ у процесі приїзду папи до України. Архієпископ Мечислав зазначає, що «власне тільки РПЦ» виступала проти

приїзду папи. Зі свого боку, о. Роман згадує: «Коли папа вже був у Києві, вони (УПЦ МП) ще процесії тут робили». [31; 32]

Одним із інструментів ворожої церкви було розповсюдження ересей про папу, з яким стикнувся особисто о. Р. Стадник і мусів протистояти цьому. Він згадує: «В Богородчанах зараз костел, спочатку його віддали православним московським. І той батюшка що там був, а папа вже був вилетів з Риму, то він ще ересь таку розказував, що якщо Бог є на землі то він не допустить аби папа приїхав в Україну». Продовжуючи, о. Роман згадує, що у розмові з ним після відвідин папою України, він сказав наступне: «...А я кажу ну то Бога нема, ну папа приїхав, значить Бога нема. А з того вже треба було продовжити в другу сторону, що Бога нема і той батюшка нам не потрібен. Папа приїхав, Бога нема, батюшку можна вигнати. І що ти думаєш? Пройшло пару років і батюшку нагнали. Кажу: О, бачиш, слова справдилися! (Сміється)» [32]

Підтверджує слова о. Романа і М. Маринович – український правозахисник, член-засновник Української Гельсінської спілки, говорячи про те, що папа стикнувся із відчайдушним спротивом Московського патріархату і у Києві монахи молилися, за те щоб той не відвідав Україну, а коли дізналися, що він летить у літаку з Риму, то молилися щоб він не долетів. [38]

Увесь процес підготовки розпочався саме із лона церкви, як зазначає о. Роман Стадник, настоятель костелу св. Валентина у Калуші: «Це все розпочиналося із дев'ятниць, з такої великої дев'ятниці, відправлялося за то щоб за рік дійшло». Опісля повідомлення громадськості та Церкви про підписання умов між Ватиканом і Україною, за словами М. Мариновича, про це стало відомо у грудні 2000 р., за слова о. Р. Стадника, до України приїхав працювати Апостольський нунцій Нікола Етерович із Хорватії, щоб координувати процес підготовки.

Як згадує у інтерв'ю «Польському Радіо» о. Ігор Бойко, у січні 2001 р. почали формувати комітети по підготовці – літургійний комітет, який очолював о. Богдан Панчак із Польщі та організаційний, який очолював о. Б. Прах [36] Зустрічі щодо підготовки відбувалися у міській раді Львова або у Львівській

ОДА або ж у церкві св. Юра. Важливим елементом у підготовці візиту стало питання безпеки.

Ближче до червня, відбувалися більш тісні зустрічі із міліцією щодо координації дій. На одній із таких зустрічей у міській раді Львова, на яких були присутні о. Б. Прах (УГКЦ) та о. Р. Стадник (РКЦ), представники міліції запропонували закрити усе місто на в'їзд та виїзд, перекрити газо-, водо- та електропостачання, зупинити увесь транспорт на день візиту.

З такою позицією категорично не погоджувалася Церква аргументуючи словами о. Праха, що «нам така акція не потрібна у місті, щоб папа приїжджав і таке витворяти». Абсурдність пропозицій міліції підтвердив і о. Р. Стадник, який підійшов до цього питання із кількох сторін – питання віросповідання, життєзабезпечення міста.

Зі слів о. Р. Стадника випливає, що абсурдність пропозицій міліції полягає в тому, що «комусь в той день треба народитися, бо час. Хтось захотів захворіти, бо так йому сталося, а комусь треба було й померти. В той день коли папа приїхав до Львова комусь треба попраати одяг, комусь їсти зварити, а комусь взагалі байдуже, що там папа приїхав, хто б не приїхав. Йому байдуже, чому він має терпіти від того приїзду, має мати дискомфорт».

Продовжуючи виступ, він сказав, що «маємо бути свідомі, що у Львові не є всі католики... не всі є вірянами церкви Католицької, не всі є християни, а є сектанти, є взагалі атеїсти». [32]

Перекриття усіх комунікацій у Львові призведе до неоднозначної ситуації, що «папа приїжджає з миром, благословенням, а то буде не благословення, то будуть одні прокльони, одні нарікання», - зазначив о. Р. Стадник. [32]

В кінцевому результаті місто було перекрито там, де це було необхідно, по чітко визначеному маршруту. о. Б. Прах, підсилюючи думку о. Р. Стадника додав, що не потрібно перекривати місто, адже «роботи ніхто не відміняв, хто має прийти, той прийде, кому не потрібно, той не прийде». Повне перекриття міста виллється у ще більші проблеми, ніж перекриття окремої його частини.

Щодо держави, то главу Католицької Церкви повинен був запросити сам президент Леонід Кучма. Ігор Ожйівський, який входив до складу організаторів від УГКЦ, який готувала візит, у інтерв'ю Радіо Свобода зазначив, що починаючи з 1998 р. вони почали працювати із адміністрацією Кучми щодо можливої організації даного візиту. Але за словами того ж Ожйівського: «Кучма якось відмежовувався від запрошення папи».

Запрошення зробили у 1999 р., але до літа 2000 р. усе затихло. Лише влітку 2000 р., у зв'язку із усіма подіями, які відбувалися в Україні, адміністрація Л. Кучми замислилася над цим візитом.

Інформаційний привід про приїзд папи перебив усі інші, що зіграло Кучмі на руку. Таку думку підтримує і о. Б. Прах, який у інтерв'ю «Радіо Свобода» сказав, що «режим Кучми намагався цим візитом підняти собі авторитет...» [51]

За словами Ожйівського уся суспільна ситуація в Україні – починаючи від акції «Україна без Кучми» до «касетних скандалів» та вбивства Г. Гонгадзе зіграли важливу роль у прийнятті рішення щодо запрошення понтифіка до нашої держави.

Щодо ролі самого Кучми, то за словами митрополита Мокшицького, Іван Павло II «...завжди говорив, що це велика заслуга президента Кучми, бо більшість вірних в Україні є православними, так?» Від себе додав, що «президент Кучма мав відвагу запросити папу» і зазначив, що «в кінці не всі були задоволені, не всі було тої самої думки, бо це показало також зустріч з рядом церков, на яких не був представник Московського Патріархату». [31]

Підготовка до візиту вимагала від усіх державних структур і Церкви великих зусиль та часу. Врешті попри бюрократичні та церковні перешкоди історичний візит Івана Павла II до України відбувся через 10 років після розпаду тоталітарної машини під назвою СРСР. Історична подорож відбулася у червні 2001 р. що вплинуло на ситуацію всередині держави і відкрило кардинально новий етап змін і перетворень в Україні. деякою мірою відбулася консолідація суспільства навколо понтифіка, який протягом усього свого понтифікату робив титанічні зусилля для виходу УГКЦ із підпілля, що

«катакомбна» церква могла звершувати богослужіння і підтверджувати єдність із Апостольською Столицею.

Візит св. Папи Івана-Павла II припав на надзвичайно складний час для України – корупція, олігархія. Кучмагейт, вбивство Гонгадзе. Усе це негативно впливало на політичні відносини в Україні. Все більше громадян втрачали довіру до адміністрації президента Кучми. Тому візит папи, розглядався на Банковій як елемент відведення уваги від численних проблем, з якими стикнувся президент Кучма, підвищення авторитету України на міжнародній арені, а також як елемент консолідації суспільства.

Програма візиту Івана Павла II до України була чітко розпланована:

- 23 червня – приліт до столиці, відвідування Аскольдової могили, молитва у костелі св. Миколая, ввечері відбулася зустріч із президентом Кучмою, опісля зустріч із представниками політики, культури та мистецтва;
- 24 червня – Літургія латинського обряду на аеродромі «Чайка», зустріч у Апостольській нунціатурі із єпископатами УГКЦ та РКЦ, а також зустріч із представниками Всеукраїнської Ради церков і релігійних організацій
- 25 червня – літургія східного обряду у Києві, від'їзд до Львова, відвідини катедри Успіння Пресвятої Діви Марії, переїзд у митрополичі палати собору св.Юра, по дорозі благословляючи людей
- 26 червня – літургія латинського обряду на львівському іподромі, зустріч із молоддю на Сихові
- 27 червня – літургія візантійського обряду на іподромі у Львові, відліт до Риму [35, с. 31; 63]

Загальна кількість осіб, що відвідала заходи з нагоди приїзду папи до України становила більше 3 млн. (лише на візантійській літургії у Львові, що відбулася 27 червня 2001 р. були присутні близько 1,5 млн. осіб, днем раніше на зустріч на Сихові прийшло близько 400 тисяч молоді. [Присухын, с. 302]

Сам візит слід розділити на дві складові – політичну та релігійну складові. Політичну групу становлять ті події, де понтифік звертався як глава держави Ватикан. До них можна віднести – вітальну та прощальну промови, промови із представниками політики, культури, покладання квітів у Києві біля могили невідомого солдата, зустріч із представниками Всеукраїнської Ради Церков, зустріч із молоддю на Сихові та промова біля церкви Різдва Пресвятої Богородиці.

Стосовно церковної групи, то до неї відносять – літургії у латинському і візантійському обряді, здійснені у Львові та Києві, зустріч із католицьким єпископатом у нунціатурі, відвідини костелу св. Олександра у Києві. [35, с. 31]

Варто відзначити, що промови на літургіях папа виголошував українською мовою, що сприяло зближенню із українцями. Архієпископ Мокшицький, стверджує, що папа брав уроки української мови напередодні свого візиту до України. З його слів, папу готував о. Августин Тенета, який «...працював в «Радіо Ватикан», в українській секції і готував папу... до його проповідей» [31; 45, с. 302]

Головними цілями і мотивом паломництва Івана Павла II зі слів С. Присухіна – автора монографії «Поліфонія культури життя: філософсько-богословська спадщина Йоана Павла II в сучасному дискурсі. Релігієзнавчий аспект» були насамперед – зміцнення релігійних традицій, підтримка Католицькою церквою місіонерських можливостей України, вивчення уроків історії крізь призму «мучеництва» у боротьбі українців за християнську віру та зміцнення екуменічного діалогу між Католицькою та Православною церквами. [45, с. 303, 305]

Детальніше розглянемо промови Святішого Отця виголошені протягом візиту до України.

Політичні промови Івана Павла II пронизані моральними орієнтирами для слухачів. Найголовніше, що визначало його політичні промови, це звертання до кожної суспільної групи, яка впливає на політичне життя в державі. У кожній промові він відзначав важливість геополітичного розташування України для Європи. Так у вітальній промові у Бориспільському аеропорту 23 червня 2001

р. понтифік сказав, що Україна має покликання «...бути межею та дверима між Сходом і Заходом. Протягом сторіч ця країна була ... місцем зустрічі духовного багатства Сходу та Заходу». [35, с. 31; 40]

Понтифік чітко визначив геополітичне положення України, яка має «виразне європейське покликання», і у прощальній промові у Львові на летовищі, висловив побажання, щоб Україна «як повноправний член увійшла до Європи, яка охопить увесь континент від Атлантичного океану до Уральських гір...» [35, с. 31; 40]

Однією з політичних звернень слід вважати проповідь під час зустрічі із молоддю на Сихові у Львові 26 червня 2001 р. Під час неї понтифік закликав молодих людей «...не переходити від неволі комуністичного режиму до неволі споживацтва, що є іншою формою матеріалізму, який хоч і на словах не відкидає Бога, однак заперечує його фактами, виключаючи його з життя» [Терещук]. Проте, найважливішими словами, що пролунали на цій зустрічі та стали основним посилом його приїзду в Україну були про свободу: «Свобода є вимоглива і коштує більше ніж неволя». Це можна розуміти у контексті боротьби українського народу за свою незалежність та існування УГКЦ. [45, с. 209-210].

Аналізуючи промови церковної групи, то вони більше націлені на духовне підбадьорення вірних Католицької Церкви. Так, після літургії латинського обряду у Києві на аеродромі «Чайка», звертаючись до вірних, він закликав їх ставити «на перше місце духовні цінності», а до богопосвячених осіб звернувся із закликом продовжувати «бути завзятими свідками Христа і добрими пастирями його стада в улюбленій Україні» [35, с. 31; 51]

Кульмінацією папського візиту слід вважати літургію у Львові, здійснену 27 червня 2001 р., на якій було беатифіковано 47 новомучеників УГКЦ. Під час прощальної промови, Іван Павло II відзначив історичну місію України, зазначивши, що вона «...оборонила Європу своєю невтомною і героїчною боротьбою проти загарбницьких орд...» [35, с. 31; 40]

М. Мокшицький відзначає, що візит папи аж ніяк не був політичним, а радше був паломництвом і цей візит був потрібен в першу чергу Україні, як

державі: «Він хотів приїхати у такий особливий спосіб. Це не політичний вимір для папи. Він виступає як голова Ватикану також і як голова Церкви, але він хотів підкреслити свій візит – паломництвом, коли їхав до якоїсь країни, то підкреслював це, можна сказати це був його символізм, що ця держава є незалежною, і це було передусім було важливо для України» [31]

Цей візит мав надзвичайно важливе значення і для Церкви, адже зі слів митрополита Мокшицького, «він (Іван Павло II – *Авт.*) хотів цим паломництвом подякувати всім католикам, що вони витривали у своїй вірі у ці трудні часи комунізму, що цю віру передавали. Хотів подякувати усім мученикам, тому здійснив цю беатифікацію, канонізацію (беатифікація Новомучеників УГКЦ відбулася 27 червня 2001 р. у Львові під час літургії візантійського обряду. Під час неї Іван Павло II вперше на території України здійснив обряд беатифікації – *Авт.*) у Римо-Католицькій і в Греко-Католицькій Церкві». [31]

Ще одним політичним і релігійним наслідком візиту св. Папи Івана Павла II до України стала передача державою Вірменського собору у Львові у користування вірменській общині.

Як відомо, держава не мала наміру віддавати цю церкву вірменам і довгий час вони були змушені відправляти літургії у внутрішньому дворіку собору. Лише воля папи, за словами о. Романа Стадника змінила ситуацію, на те що сьогодні вірмени мають цей собор. Папою, було поставлене питання про те, що він відвідує «українську землю» і Львів – «столицю трьох митрополитів» - греко-католицького, римо-католицького і вірменського: «Столиця трьох митрополитів, тобто має бути три катедри. Звичайно церква Юра і катедра наша готувалися до того, там ремонти йшли, ми готувалися. А вірменська катедра не готувалася. Ми мали рік часу, одна і друга катедра, а за вірменів не було мови, їх взагалі не брали до уваги. І папа кинув таке гасло на летовищі, що він хоче відвідати столицю трьох митрополитів» [32]

Історичний візит папи Івана Павла II до України відкрив якісно новий етап у історії нашої держави, об'єднавши навколо себе українську націю. Дане паломництво допомогло вийти Україні на міжнародну арену як демократична

та європейська держава із багатою культурою та історією, яка глобально є частиною європейської спільноти та культури.

Падіння комунізму – складний процес, який проходив поступово в міру політичних та суспільних змін та зміни свідомості населення Європи.

Проте, можемо сказати, що розпад кривавої більшовицької імперії відбувся. Дана політична революція пройшла майже безкровно (виняток – Румунія, де внаслідок революції було страчено диктатора Чаушеску із дружиною). Це та революція, де тоталітарну владу перемогли беззбройні люди. 1980-ті рр. показали розклад режиму, який через свою геронтократичність вже не міг відповідати вимогам часу. Владі старців протистояв молодий понтифік, який був в ногу з часом і завдав останнього удару імперіалістам, на руїнах яких постали нові незалежні, демократичні держави.

1. Енцикліка папи Іоанна XXIII «Pacem in terris» : веб-сайт. URL: https://www.vatican.va/content/john-xxiii/en/encyclicals/documents/hf_j-xxiii_enc_11041963_pacem.html
2. Енцикліка папи Івана Павла II «Apostoli Slavorum» : веб-сайт. URL: <http://katekhytyka-6.blogspot.com/2018/01/apostoli-slavorum-1985.html>
3. Енцикліка папи Лева XIII «Rerum Novarum» : веб-сайт. URL: http://sd.net.ua/2010/01/11/rerum_novarum.html
4. Енцикліка папи Лева XIII «Quod Apostolici Muneris» : веб-сайт. URL: https://www.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_28121878_quod-apostolici-muneris.html
5. Енцикліка папи Пія IX «Qui Pluribus» : веб-сайт. URL: <https://www.papalencyclicals.net/Pius09/p9quiplu.htm>
6. Енцикліка папи Пія XI «Divini Redemptoris». «Pro Hereditate Catholica» : веб-сайт. URL: <https://fsspx-fsipd.lv/ru/doctrina-ecclesiae/de-haeresii/34-divini-redemptoris>
7. Апостольський лист папи Івана Павла II «Orientale Lumen» : веб-сайт. URL: <https://nadoest.com/apostolesekij-list+&cd=16&hl=uk&ct=clnk&gl=ua>

8. Апостольське послання «Великий дар хрещення» до українців католиків з нагоди тисячоліття хрещення Київської Русі. *Перемисько-Варшавська Архієпархія УГКЦ* : веб-сайт. URL: <http://cerkiew.org/wp-content/uploads/2020/05/1988001.pdf>
9. Билякова Н. Билотас В. Избрание Иоанна Павла II: Реакция Советского союза. *Российский журнал истории Церкви* : веб-сайт. URL: <https://churchhistory.elpub.ru/jour/article/view/46/45#> (дата звернення: 11.04.2021)
10. Бистрицька Е. Святий Престіл і Радянська Росія: Спроба встановлення дипломатичних відносин (1921 – 1929 рр.). *Релігія та соціум. Часопис*. Чернівці, 2011. №1(5). С.55-59. URL: [http://www.sociology.chnu.edu.ua/res/sociology/Chasopys/Vup1\(5\)/9.pdf](http://www.sociology.chnu.edu.ua/res/sociology/Chasopys/Vup1(5)/9.pdf)
11. Біографія Івана Павла II - Папи Римського. Промінь Любові. 2004. 7 (13). URL: <http://promin-lubovi.narod.ru/public/7/pub7st2.htm>.
12. Бобик Т. Папа Іван Павло II: тоталітаризм через призму власного досвіду. *Духовна Велич Львова*. URL: <https://velychlviv.com/papa-ivan-pavlo-ii-totalitaryzm-cherez-pryzmu-vlasnogo-dosvidu/>
13. Боцюрків Б. Українська Греко – Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950). Л.: УКУ, 2005. 268 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0001444
14. [Буела К. Іван Павло Великий. Івано-Франківськ : Вид-во Згромадж. Слова «Вербум», 2020. 368 с.](#)
15. Виноградова Ю. Иоанн Павел II и СССР: стратегия взаимодействия с коммунистическими режимами. Вестник Российского Государственного Университета имени Иммануила Канта. Калининград, 2007. №12. С.72-75. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ioann-pavel-ii-i-sssr-strategiya-vzaimodeystviya-s-kommunisticheskimi-rezhimami>
16. Вегеш М., Концур-Карабінович Н. Українська Греко-Католицька Церква в портретах. Ужгород: «АУТДОР-ШАРК», 2021. 347 с.

17. Вейгел Дж. Иоанн Павел II. М., 2001 р.
18. Відродження Церкви (1989). Українська Греко-Католицька Церква. URL: <https://ugcc.ua/church/history/revival-of-the-church/> (дата звернення: 02.08.2022).
19. Вклад Иоанна Павла II в падение Берлинской стены. "Сибирская католическая газета". URL: <https://sib-catholic.ru/vklad-ioanna-pavla-ii-v-padenie-berlinskoj-steny/>
20. Возняк С.М. Закономірність краху уніатства на Україні / С.М. Возняк. – К.: Знання, 1986. – 16 с.
21. Волобуев В. Иоанн Павел II: Поляк на Святом престоле. М.: НЛЮ, 2020. 696 с. URL: http://loveread.me/view_global.php?id=91992
22. Гайковський М. Папа Іван Павло II і Україна. «Патріархат». 1998, №12 (336). URL: <http://www.patriarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/papa-ivan-pavlo-ii-i-ukrajina/> (дата звернення: 01.05.2021)
23. Горбачев и Папа. *Деловые люди*. 2005. № 170. URL: https://www.gorby.ru/presscenter/publication/show_24215/
24. Горяча М. «Ut unum sint» (Щоб усі були одно). Патріархат | Греко-католицьке аналітичне видання. URL: <http://www.patriarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/ut-unum-sint-schob-usi-buly-odno/>
25. Гулева А. Влияние понтификата Иоанна Павла II на международное положение римско-католической церкви. Сборник научных статей студентов, магистрантов, аспирантов ГГУ им. Ф. Скорины. 2011. Т. 1, № 7. С. 26–27. URL: <https://elib.bsu.by/handle/123456789/45252>
26. Зацарин И. Как договориться с русскими. К годовщине встречи Громыко и Павла VI. *Федеральный портал «История РФ»* : веб-сайт. URL: <https://histrf.ru/biblioteka/b/kak-dogovoritsia-s-russkimi-k-ghodovshchinie-vstriechi-gromyko-i-pavla-vi>
27. Зонова Т.В. Дипломатическая служба Святого Престола: учебное пособие. М.: РОССПЭН, 2004. С. 276-309. URL:

<https://mgimo.ru/upload/iblock/5ed/5edeb8f0ea19e445a7df1bbfea197218.pdf>

28. [Іоанн Павел II и Советский Союз. Рускатолик : веб-сайт. URL: http://рускатолик.рф/іоанн-павел-іі-сср/](http://рускатолик.рф/іоанн-павел-іі-сср/)
29. Іванкович І. Святий Іван Павло II та слуга Божий патріарх Йосиф Сліпий: новітні апостоли слов'янських народів. *Синод Єпископів Української Греко-Католицької Церкви* : веб-сайт. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/svyatuу-ivan-pavlo-ii-ta-sluga-bozhyuу-patriarh-yosyf-slipuу-novitni-apostoly-slovyanskyh-narodiv-3150/>
30. Іван Павло II до Централь-Східної Європи: Україна. *Іван Павло II до Централь-Східної Європи*. Київ, 2021. С. 205–272. URL: https://www.centrumjp2.pl/wp-content/uploads/2021/06/JanPawelII_do_narodow_publicacja.pdf.
31. Інтерв'ю з М. Мокшицьким від 10.05.2022, м. Львів. Інтерв'юер: Куцій Ярослав // Особистий архів автора. С. 10-14
32. Інтерв'ю з Р. Стадником від 20.03.2022, м. Калуш. Інтерв'юер: Куцій Ярослав // Особистий архів автора. С. 2-9
33. [Ісіченко І. Християнство і комунізм. Загальна церковна історія : курс лекцій. URL: https://www.bishop.kharkov.ua/kursi-lekcij/zagalna-cerkovna-istoria/47-komunizm-i-hristianstvo](https://www.bishop.kharkov.ua/kursi-lekcij/zagalna-cerkovna-istoria/47-komunizm-i-hristianstvo).
34. Когут А. Іван Павло II, Збігнєв Бжезінський і КГБ. Сто років Понтифіку. *«Історична правда»* : веб-сайт. URL: <http://www.istpravda.com.ua/columns/2020/05/18/157526/> (дата звернення: 19.02.2021)
35. Козлов В. Відносини між Святим Престолом (Ватиканом) і Україною (1992 – 2005). *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Міжнародні відносини*. 2006. №33-34. С. 29-33. URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/knu/article/view/1929/1693>
36. Кріль М. Візит Івана Павла II в Україну: як це було. *PolskieRadio.pl*. URL: <https://www.polskieradio.pl/398/7988/Artykul/2762561,Візит-Івана-Павла-II-в-Україну-як-це-було>

- 37.Мазур В. Екуменізм на основі апостольського листа Блаженного Папи Йоана Павла II *Oriente Lumen* – Світло Сходу. "Голос Семінарії" - Газета Вищої духовної семінарії Святого Духа. 2013–2014. 1 груд. – 28 лют. С. 10–11. URL: http://wds-gorodok.com/wp-content/uploads/2014/06/images_Gazeta_archiv_20_20.pdf
- 38.Маринович М. Українські сторінки понтифікату Івана Павла II. *Незалежний культурологічний часопис* : веб-сайт. URL: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/2020/ukrainski-storinky-pontyfikatu-ivana-pavla-ii.htm> (дата звернення: 05.03.2021)
- 39.Маркус В. Синод і пост синодальна дійсність в Українській Католицькій Церкві (у першу річницю IV Архиепископського Синоду Української Католицької Церкви) / Василь Маркус. – Чікаго: Вид-во Братства Св. Андрія Первозванного, 1970. – 40 с.
- 40.Марчук В. Українська Греко-Католицька Церква: історичний нарис. Івано-Франківськ : Плай, 2001. 164 с. URL: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/handle/123456789/11824>
- 41.Мищак І. Ліквідація Греко-католицької церкви в Україні в повоєнні роки: Історіографія. Історіографічні дослідження в Україні. 2007. №17. С. 270-287.
URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/54644/16-Myshchak.pdf?sequence=1>
- 42.Мельник А. "Безбожна п'ятирічка": як атеїсти в СРСР хотіли розправитися з церквою. *«Obozrevatel»* : веб-сайт. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/society/bezbozhna-pyatirichka-yak-ateisti-v-srsr-hotili-rozpravitisya-z-tserkvoyu.html>
- 43.Наполітано М. Папа Іван Павло II прагнув свободи для людей, а не повалення комунізму [інтерв'ю з істориком ватиканістом Маттео Наполітано про Івана Павла II]; інтерв'ю вела Н. Кудрик. Радіо Свобода. 2019, 28 вересня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30187390.html>
- 44.[Папа Йоан Павло II до українців: "Народе Божий, втішайся даром святого Євангелія"!. Католицький Медіа-Центр.](#) URL:

<http://kmc.media/2020/06/24/papa-yoan-pavlo-ii-do-ukrayinciv-narode-bozhyy-vtishaysya-darom-svyatogo-yevangeliya.html>

- 45.Присухін С. Поліфонія культури життя: філософсько-богословська спадщина Йоана Павла II в сучасному дискурсі. Релігієзнавчий аспект : монографія. К : КНЕУ, 2017. 475 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Prysukhin_Serhii/Polifoniia_kultury_zhyttia_filosofsko-bohoslovska_spadschyna_Yoana_Pavla_II_v_suchasnomu_dyskursi_Re.pdf?P_HPSESSID=jfbvlrb762tf98qq1b1cu8seo5.
- 46.Премьер-министр Польши: Коммунизм рухнул благодаря «Солидарности», что было бы невозможно без Папы Иоанна Павла II. *МойБу* : веб-сайт. URL: <https://www.moyby.com/news/394602/>
- 47.Пшеничний Т. Українська Греко-Католицька Церква (1939 – 1991 рр.): Історіографія: дис. док-ра іст. наук: 07.00.06 / Київ. нац. унів. ім. Т. Шевченка. К., 2019. 436 с. URL: https://chtvyvo.org.ua/authors/Pshenychnyi_Taras/Ukrainska_hreko-katolytska_tserkva_1939__1991_rr_istoriohrafia/
- 48.Пшеничний Т. Українська Католицька Церква у конфлікті ідеологій (перша половина ХХ ст.): історіографічний аспект. Людина в силовому полі влади та ідеологій: XV всеукр. наук. конф. (м. Львів, 27 – 28 квітня 2012 р.). Львів, 2012. С. 62 – 68.
- 49.Строковская Т. Иоанн Павел II и Россия. Rocznik Instytutu Polsko-Rosyjskiego. 2012. 1 (2). С. 128–146. URL: https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Rocznik_Instytutu_Polsko_Rosyjskiego/Rocznik_Instytutu_Polsko_Rosyjskiego-r2012-t-n1/Rocznik_Instytutu_Polsko_Rosyjskiego-r2012-t-n1-s128-146/Rocznik_Instytutu_Polsko_Rosyjskiego-r2012-t-n1-s128-146.pdf
- 50.Субботін В. Передумови легалізації Греко-Католицької Церкви в УРСР на зламі 80–90-х років ХХ століття. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2013. № 23. с. 643-652. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uks_2013_23_56

51. [Терещук Г. 23 червня 2001 року папа Іван Павло II приїхав в Україну, попри спротив Росії. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/papa-rymskyu-ukrayina-vizyt/31321145.html>](https://www.radiosvoboda.org/a/papa-rymskyu-ukrayina-vizyt/31321145.html)
52. Українська Гельсінська Спілка (1988 – 1990 рр.) у світлинах і документах / [Упоряд. О. Ткачук]. – К.: Смолоскип, 2009. – 224 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Tkachuk_Oleksandr/Ukrainska_Helsinska_Spilka_1988-1990_rr_u_svitlynakh_i_dokumentakh/
53. Уська О. "Важкі питання". Чи правда, що комунізм не суперечить християнству?. *Католицький Оглядач*. URL: <http://catholicnews.org.ua/vazhki-pitannya-chi-pravda-shcho-komunizm-ne-superechit-hristiyanstvu> (дата звернення: 02.08.2022).
54. Филипов Б. "Остполитик" Иоанна Павла II как политика нового типа по отношению к недемократическим режимам: история формирования. Вестник ПСТГУ. 2021. Серия II: История. История Русской Православной Церкви, № 100. С. 95–119. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ostpolitik-ioanna-pavla-ii-kak-politika-novogo-tipa-po-otnosheniyu-k-nedemokraticheskim-rezhimam-istoriya-formirovaniya>
55. Филипов Б. Ф. Рузвельт, Пий XII, И. Сталин и проблема репутации СССР в годы Второй мировой войны. Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. Серия 2: История. История Русской Православной Церкви. 2016. №4 (71). С.84-102. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/f-ruzvelt-piy-xii-i-stalin-i-problema-reputatsii-sssr-v-gody-vtoroy-mirovoy-voyny/viewer>
56. Шебалина Е., Шебалин Д. Россия и Ватикан в первой половине XX века: современная историография вопроса. Вестник Брянского государственного университета. 2019. №3. С. 88-96. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rossiya-i-vatikan-v-pervoy-polovine-xx-veka-sovremennaya-istoriografiya-voprosa>

- 57.5 [причин, чому Церква засуджує комунізм. CREDO. URL: https://credo.pro/2017/04/176198](https://credo.pro/2017/04/176198)
58. Church, spirituality, nation: the ukrainian greek-catholic church in the social life of Ukraine : collective monograph / M. M. Vehesh, M. M. Palinchak, V. V. Marchuk, N. M Kontsur-Karabinovych etc. – Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2020. – 224 p.
59. Grajewski A. Wybór Jana Pawła II i kontratak imperium. *Przystanek Historia* : веб-сайт. URL: <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/zsrs/43240,Wybor-Jana-Pawla-II-i-kontratak-imperium.html>
60. [Martin M. The Decline and Fall of the Roman Church. L., 1982. P. 284.](#)
61. Müller M. Jak rodził się Wojtyła polityk. Tygodnik Powszechny Historia. 2018. No. 1. URL: <https://www.tygodnikpowszechny.pl/jak-rodzil-sie-wojtyla-polityk-156139>
62. Pochrón N. W jaki sposób Jan Paweł II obalił komunizm?. «*HistMag*» : веб-сайт. URL: <https://histmag.org/W-jaki-sposob-Jan-Pawel-II-obalil-komunizm-19556>
63. “Sprawy, które toczą się w Polsce mają znaczenie światowe”. URL: <https://www.centrumjp2.pl/wp-content/uploads/2019/06/Sprawy-ktore-tocza-sie-w-Polsce.pdf>
64. Ziemacki J. Na celowniku Moskwy. «*Wprost*» : веб-сайт. URL: <https://www.wprost.pl/tygodnik/10298848/na-celowniku-moskwy.html>

Децентралізація влади в Україні: виклики та перспективи (на прикладі Яремчанської міської територіальної громади)

Анотація. Прослідковано перебіг та особливості реформи місцевого самоврядування в Україні на прикладі Яремчанської міської територіальної громади, здійснено аналіз змін та подальших перспектив для розвитку територіальних громад, які відбулися внаслідок проведення реформи на місцевому рівні. Проаналізовано теоретико-методологічні основи децентралізації влади в контексті демократичних перетворень. Висвітлено специфіку та перебіг реформи місцевого самоврядування та децентралізації влади в Україні. Виділено особливості утворення Яремчанської ТГ в контексті децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування в Україні, історичний шлях розвитку громади, політичні, соціальні та економічні перспективи щодо розвитку Яремчанської міської територіальної громади і висвітлено виклики, які стоять перед громадою на тлі збройної агресії з боку РФ. На прикладі Яремчанської міської територіальної громади, показано специфіку роботи місцевої адміністрації у воєнний час, підтримку функціонування економіки краю.

Ключові слова: місцеве самоврядування, децентралізація влади, народовладдя, демократія, територіальні громади, адміністративна реформа, Яремчанська МТГ.

Annotation. The course and features of the local self-government reform in Ukraine were followed on the example of the Yaremchan city territorial community, and the changes and further prospects for the development of territorial communities, which occurred as a result of the reform at the local level, were analyzed. The theoretical and methodological foundations of power decentralization in the context of democratic transformations are analyzed. The specifics and course of the reform of local self-government and decentralization of power in Ukraine are highlighted. The

peculiarities of the formation of the Yaremchan TG in the context of power decentralization and local self-government reform in Ukraine, the historical path of community development, political, social and economic prospects for the development of the Yaremchan urban territorial community are analyzed, and the challenges facing the community against the background of armed aggression by the Russian Federation are highlighted. On the example of the Yaremchan city-territorial community, a special demonstration of the work of the local administration in wartime, support for the functioning of the region's economy.

Key words: local self-government, decentralization of power, people's power, democracy, territorial communities, administrative reform, Yaremchan community.

В умовах демократичних перетворень та розвитку євроінтеграційних процесів в Україні децентралізація влади набуває стратегічного значення для визначення перспектив майбутнього розвитку. Дієве та ефективне місцеве самоврядування є одним із базових стандартів європейських моделей політичних систем, саме воно найефективніше запобігає розвитку авторитарних тенденцій в перехідних суспільствах.

Система місцевого самоврядування в Україні зберігає ряд недоліків та проблем, які вимагають комплексної та широкої реформи. Активізація процесів зі здійснення реформи місцевого самоврядування відбувалась у надзвичайно складних політичних умовах – на тлі Анексії Криму і військової агресії з боку Російської Федерації. Ефективне управління на місцях дає змогу розвивати віддалені місця країни, здійснювати грамотну політику враховуючи інтереси місцевих громад.

На тлі активної інтеграції України в Європейський Союз, задля сприяння представництва народу у місцевій владі, реформування адміністративно-територіальної системи за сучасними стандартами та міжнародною практикою, вирішення всіх проблемних питань з організації місцевої влади та розподілу повноважень було вкрай необхідним та актуальним. Завершення реформи децентралізації влади сьогодні залишається відкритим.

Забезпечення стабільності та ефективності управління державою, мінімізація процесів, які спрямовані на дестабілізацію сталого адміністративно-

територіального та політичного устрою держави, забезпечення соціальної стабільності держави та демократизації суспільного устрою – все це можливе тільки завдяки збалансованій і ефективній системі децентралізації влади в країні. Система місцевого самоврядування служить маркером демократії у державі, саме від забезпечення представництва народу на місцях і залежить рівень підтримки державних інститутів та рівень активності сепаратистських і деструктивних тенденцій у регіонах.

На сучасному етапі процеси глобалізації у світі, кризові явища у соціально-економічному просторі світу, поява на політичній арені нових акторів вимагають від держав негайних змін у системі політичного управління та влади. Кризові явища у суспільних науках, що пов'язане із відсутністю чутких парадигм мислення та методологічної основи для подальшого аналізу та дослідження нових політичних явищ ускладнюють пошуки нових моделей ефективного політичного управління в державах. Саме тому на сьогодні головною проблемою перед політичною теорією стоїть співвідношення самоврядування та центральної влади у процесі політичного управління державою, розробка нових моделей їхніх взаємовідносин тощо. Кожен період історії характеризується появою нових процесів та явищ, які значно впливають на політичне управління в суспільстві, тому це питання залишається завжди актуальним для політології та практики. [45, с.259]

У Короткому Оксфордському словнику [27] поняття місцевого самоврядування (local government) характеризується так: вид урядування, яке здійснюють органи місцевої влади, їхня сфера повноважень поширюється на певні визначені територіальні одиниці, на які поділено територію тієї чи іншої держави. Повноваження органів місцевого самоврядування постають за рахунок того, що ці органи обирає місцеве населення, тому існує велике розмаїття сфер діяльності цих органів як у межах однієї країни, так і між різними державами. [27, с. 416]

Слово децентралізація походить від самого терміну «централізація», а тому є повністю протилежним політико-правовим явищем самій централізації. Проте, як зазначає український вчений Л. Бориславський, говорячи про

децентралізацію влади, потрібно пам'ятати, що ця категорія є умовною, адже для забезпечення існування держави існують такі сфери, які повинні керуватися тільки центральною владою (оборона та національна безпека, державний контроль, грошова емісія, питання громадянства тощо). Тому, невід'ємною ознакою державності залишається централізація. Будь-які конституційні зміни в країні не повинні створювати ризиків для існування державності, в той же час держава має здійснювати контроль за конституційністю і законністю функціонування місцевого самоврядування. В. І. Борденюк слушно зауважує, що поняття децентралізації та централізації не можна протиставляти, адже без їхнього поєднання не може існувати державне управління. [63, с. 97-98]

Термін децентралізація у політології – це політична система державного управління, яка покликана здійснювати управлінські рішення, які перебувають поза межами впливу центральної влади, є політичним процесом делегування повноважень від центрального уряду на місцевий рівень управління, з метою оптимізації вирішення місцевих та загальнонаціональних питань, втілення різних місцевих регіональних програм. Можна виділити кілька підходів до визначення поняття децентралізації: передача частини повноважень та функцій вищими рівнями управління нижчим та скасування або ослаблення централізації; передача частини функцій центральних виконавчих органів у сфері державного управління місцевим органам виконавчої влади; процес перерозподілу обсягів компетенції та владних повноважень між центральними та місцевими рівнями управління; самостійність в підходах до державного управління. В загальному вигляді, суть явища децентралізації полягає в тому, що відбувається розподіл функцій та повноважень зі здійснення єдиної державної влади між відповідними державними органами, з одного боку, та державними і місцевими органами управління, з іншого. [13, с. 131]

І. Грицяк зазначає, що децентралізація державної влади та управління спрямована на передачу від держави повноважень органам місцевого самоврядування, що робить їхню діяльність більш незалежною, зміцнюються та розширюються повноваження та права відповідних адміністративно-територіальних одиниць, одночасне зменшення повноважень та прав

центральної влади. Тобто вчений розглядає передачу повноважень не як делегування, а як їх перетворення на самоуправлінські. Тому децентралізація призначається для формування політичного середовища, в якому між центром та нижчими рівнями влади розподіляється влада для доступу до економічних, політичних та соціальних ресурсів держави. [13, с. 131-132]

Схожу думку висловлює Ю. Тихомирова, вона розглядає децентралізацію управління, як процес зміцнення та розширення прав і повноважень нижчих органів влади відповідних адміністративно-територіальних одиниць при одночасному звуженні повноважень та прав центральної влади. Н. Нижник, вивчаючи це питання, зазначає, що місцеві органи отримують можливість остаточно та самостійно приймати рішення, що належать до їх компетенції, та це явище є протилежною стороною централізації управління. Г. Мостовий, О. Амосов та Г. Одінцова розглядають децентралізацію, як здатність самостійного управління на місцях із врахуванням місцевої специфіки та особливостей при збереженні єдності з центром у основних та суттєвих аспектах управління державою. [13, с. 132]

М. Корнієнко розрізняє адміністративну та демократичну децентралізації, при цьому схиляється до того, що це явище є частковою деволюцією виконавчої влади. Цікавою є думка К. Линьова, який інтерпретує явище децентралізації, як передачу відповідальності за планування, розподіл ресурсного забезпечення, їх реалізацію від органів центральної влади до органів місцевої влади та нижчих державних структур. А. Матвієнко розглядає процес децентралізації як неодноразова та комплексна передача владних повноважень, яка включає визначення обсягу повноважень, спроможність органів центральної влади передати, а місцеві органи – отримати та ефективно розпоряджатися владними повноваженнями, механізми взаємодії між вищим і нижчим рівнем державного управління, питання реформи адміністративно-територіального устрою тощо. Таким чином, більшість українських науковців схиляються до того, що децентралізація є процесом передачі відповідальності та владних повноважень, обов'язків та ресурсів від вищих органів центральної влади до нижчих місцевих органів державного управління. [13, с. 132-133]

Варто зазначити, що питання реформи місцевого самоврядування та децентралізації влади не ґрунтується тільки на реформі адміністративно-територіального устрою. Як справедливо зазначає доктор права Алан Делькамп (радник з конституційних питань Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи), децентралізація не є лише зміною адміністративно-територіального устрою, вона дає можливість підготувати ґрунт для самоуправління громади (управління власними місцевими справами, можливість запроваджувати нові проекти та ініціативи); децентралізація влади, фактично, є реформою суспільства загалом. [63, с. 97-98]

Під впливом політичних ідей античних філософів (Цицерона, Платона та ін.), вчених ХУІІ ст. Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш.-Л. Монтеск'є, І. Канта, Ж.-Ж. Руссо, Гегеля та їх ідеї про роль індивідуальної свободи й особистості у розбудові громадянського суспільства, а також під впливом соціально-політичних та економічних змін у другій половині ХІХ ст. в Європі розпочинається наукова розробка проблеми місцевої влади, яка пов'язана з працею таких вчених, як Р. Гнейст, К. Гуго, Г. Елінек, Ю. Панейко, П. Лабанд, П. Ашлей, Дж. Ст. Мілль. Питання розвитку та ролі громад у місцевому управлінні свого часу в ХІХ ст. розглядали такі відомі українські вчені, як М. Грушевський, В. Липинський, М. Драгоманов, І. Франко, С. Томашівський, Б. Чичерін, С. Подолинський, О. Васильчиков, В. Безобразов, А. Градовський, І. Гессен та ін. Також аналіз діяльності місцевої влади у вирішенні політичних, господарських, соціальних питань здійснювали Г. Шрейдер, І. Вернер, М. Бубнов, В. Грибовський, В. Гессен, В. Пічета, А. Дамашке, В. Тотоміанц, О. Нотович, І. Фесенка тощо. [19, с. 8]

У загальних рисах, ще у ХІХ столітті сформувалися концепції систем місцевого самоврядування, які висвітлювали погляди, досвід формування місцевих владних установ, характер взаємовідносин між центральною владою та місцевою, певною мірою впливали на проведення у Європі подальших реформ місцевого самоврядування. Можна виділити такі основні концепції та їхніх представників: *державницька* (юридичний та політичний напрямок; відповідно Л. Штейн, Р. Гнейст); *громадівська* (О. Ресслер, Р. Моль);

господарська (Р. Моль, О. Васильчиков, В. Лешков); *теорія муніципального дуалізму* (поєднання державницької та громадівської концепцій); *общинна* (Г. Туре) та інші. Головною відмінністю всіх концепцій є різне розуміння самої природи місцевого самоврядування, різне філософське розуміння центру владних відносин: громадянин чи держава. [19, с. 10]

У 60-90-их роках ХХ століття спостерігається сплеск наукових ідей про становище системи місцевого самоврядування у країнах Європи, результатом чого стало прийняття в 1895 р. *Європейської хартії місцевого самоврядування*, яка стала основою для національних законодавств про місцеве самоврядування європейських країн. Дослідженням інституційної організації системи місцевого самоврядування, аналізу процесів його становлення в незахідних суспільствах, які звільнилися від колоніальної залежності зацікавилися такі закордонні вчені, як Ч. Адріану, М. Кассельману, П. Аллуму, Г. Алдерфера, Дж. Голдсмиту і Г. Гандерсону, Е. Острому, А. Рахману тощо. У 70-х – 80-х рр. ХХ століття роботи набувають аналітичного спрямування. За процесів перебудови в СРСР значно активізуються дослідження з аналізу управління на рівні місцевої влади таких вчених: Г. Атаманчук, Ю. Алексєєв, А. Автономов, В. Гельман, М. Краснов, І. Льїнський, Ю. Тихомиров, А. Слива, Т. Ящук тощо. [19, с. 9]

Становлення державної влади та місцевого самоврядування в Україні після проголошення незалежності пробудило інтерес вітчизняних політологів, істориків, правознавців до питання децентралізації влади, адже за період перебування України в складі СРСР, модель державного управління було сильно централізованою, тому вже на шляху побудови нової незалежної України з ринковою економікою та розвитком демократизації суспільства зріс інтерес науковців до дослідження цього питання. Так, вперше дослідженням питання становлення та функціонування владних інститутів та розбудови демократичного суспільства в Україні займалися І. Грицяк, В. Барков, В. Баранчук, Т. Білозерська, А. Колодій, В. Борденюк, К. Павлов, М. Воронов, Н. Нижник, О. Оболенський, І. Письменний та ін. В основі дослідження питання місцевого самоврядування та місця державної влади у політичній системі

країни лежать наукові розробки таких західних вчених, як Д. Істон, Т. Парсонс, Г. Алмонд, Дж. Пауел та інші. [19, с. 9]

Англійський дослідник К. Дейвіс зазначає, що місцеве самоврядування є фактично здійсненням публічної влади на місцях. Німецький дослідник Р. Граверт відзначає, що чим більше місцеві органи влади втягуються в здійснення принципів соціальної державності, тим більше вони вимушені слідувати цілям всієї країни та абстрагуватися від місцевих особливостей. Також він зауважує, що в сучасній ФРН та інших країнах доля місцевих органів управління залежить у більшості від підтримки з боку держави в цілому. Професор Паризького університету Р. Драго підкреслює, що місцеві органи управління формуються переважно для зручності управління самою державою, адже після досягнення державою певних розмірів відмовлятися від органів місцевого управління стає просто неможливо. [30, с. 299]

Із 70-х років ХХ ст. у багатьох унітарних державах розпочалися процеси децентралізації, які включали розширення фінансово-бюджетних повноважень та повноважень у сфері міжбюджетних відносин на місцевому рівні, на що значно вплинуло прийняття Європейської хартії місцевого самоврядування у 1985 році (в її основі лежать засади бюджетного федералізму). Згідно з даними Світового банку, кроки у напрямі децентралізації влади, у середині 90-х років ХХ ст., здійснили 63 із 75 великих країн, що розвиваються та трансформаційних держав. Стандартної моделі децентралізації влади у світі не існує, через специфіку та різні цілі цього процесу у кожній країні. Наразі, існує п'ять основних моделей бюджетного федералізму – *американська, радянська, німецька, канадська, китайська*. [56, с. 324]

У більшості країн Європейського союзу за останні десятиліття за різними схемами відбулися процеси підсилення субнаціональних рівнів державного управління. Так, північноєвропейські та деякі пострадянські країни і держави Центрально-Східної Європи пройшли шлях посилення та об'єднання локального рівня держуправління. Всього починаючи з 1950 р. кількість органів місцевої влади у Європі скоротилася досить суттєво – на 40 тис.; це в свою

чергу зумовлено підвищенням ефективності надання суспільних послуг на місцевому рівні та процесами урбанізації. [7, с. 5]

Для країн Європи характерна така структура врядування, яка, як правило, має кілька рівнів. Такі країни, як Франція, Іспанія, Португалія, Італія, Бельгія, мають поділ місцевого самоврядування на три рівні: область, провінція чи округ, комуна (найнижчий рівень). У Німеччині є два рівні місцевого самоврядування, що ідуть нижче урядових органів окремих земель (Lander): нижчого – на рівні громад; та вищого – на рівні районів (Kreise). Більшість Скандинавських країн, Великобританії та її колишніх колоній обрали двоступеневу систему самоврядування (для прикладу, поділ на графства чи регіони – на вищому рівні; та округи на нижчому). [27, с. 416]

Впродовж 2004 – 2015 рр. Швеція, Фінляндія, Данія, Естонія, Словенія, Болгарія поглиблювали децентралізацію влади, натомість Англія, Ірландія, Литва, Нідерланди, Люксембург, Угорщина економічну політику навпаки спрямували в бік поглиблення централізації управління. Стосовно доходів бюджетів на місцях, то у європейських країнах станом на 2018 р., найвищим рівнем доходів (по відношенню до ВВП країни, з рівнем доходів понад 40 тис. євро на 1 жителя) характеризувались Данія (34,4 %), Фінляндія (21,6 %), Швеція (24,8 %), Норвегія (16,3 %). Середній рівень доходів в ЄС становив 28,9 тис. євро, а рівень децентралізації – 10,7 %. [60, с. 14]

Реформи децентралізації влади найбільш результативними були в Польщі, Німеччині, Франції, Швеції, Сполученому Королівстві, деяких країнах Латинської Америки. За територією та унітарним устроєм Франція є близькою до України. В цілому реформа у Франції стосувалася скорочення функцій центрального уряду, створення автономного регіонального рівня та послаблення ролі префектів, розширення субнаціональної автономії. Зараз у Франції існує біля 36 тис. комун (самоврядних одиниць), тому задля ефективного функціонування органів місцевого самоврядування та вирішення місцевих питань у 2002 р. було прийнято закон про створення т.зв. агломерацій, тобто об'єднання комун. Основою реформи є деконцентрація (ширше делегування на місцевий рівень адміністративних функцій з боку держави) та

деконцентрація (передача частини владних повноважень від держави місцевим органам врядування). [2, с. 10]

У 2007 році Данія пройшла шлях укрупнення територіальних громад, закріпивши за ними надійні джерела фінансових надходжень. Зокрема, розмір громад суттєво збільшився, а їх кількість зменшилась з 271 до 98. Близько 65% бюджетних видатків фінансується з місцевих бюджетів. Тому основним рівнем управління є локальний, який виконує широкий спектр функцій: місцеве дорожнє господарство, освіта, охорона здоров'я, соціальні послуги. Посилення муніципального рівня відбулося і у Фінляндії, зокрема завдяки добровільному об'єднанню кількість муніципалітетів зменшилась із 450 до 320 (вони стали більшими за норвезькі та ісландські, проте менші за шведські та данські). Для ефективного вирішення питань виконання своїх функцій було запроваджено механізми муніципального співробітництва (т. зв. модель муніципалітету господаря). [7, с. 5]

Найбільш успішною реформою в Польщі вважають реформу місцевого самоврядування. Нова система побудована на децентралізації влади. Самоврядування є триступеневим: *гміна* (базова одиниця), *повіт* (аналогічно українським районам) та *воєводство* (область); проте вони існують незалежно один від одного (відсутня ієрархічність) та разом підпорядковуються державному нагляду в межах визначеного законодавства. Для забезпечення життєдіяльності громад, місцеве самоврядування змогло перебрати на себе більшість функцій, адже є фінансово спроможними. [9, с. 307]

В процесі реформи у Польщі була скорочена кількість державних службовців, що зменшило бюджетні витрати на систему управління. Також було створено вільні економічні зони та взято за основу співпрацю регіонів. Повноваження та функції між державою та місцевими органами були чітко розмежовані: уряд опікується національною безпекою, зовнішньою політикою, розробкою стратегій державного розвитку; натомість місцева влада опікується питанням економічного розвитку регіонів, розпоряджається майном громади та бюджетними коштами, надання послуг населенню, ведення самостійної місцевої фінансової політики. [2, с. 11]

Територіальна основа для польської реформи децентралізації вже існувала – це були гміни утворені ще 1973 року, тому реформа не передбачала зміни територіальної основи держави. В Україні, на відміну від Польщі, територіальні громади (сільради) не були спроможними виконувати всі повноваження та функції, які планувалось передавати на місця; тому здійснення реформи в Україні та вибір головної концепції реформування адміністративно-територіального устрою гальмувалося багато років. [14, с. 2]

Стосовно керівництва органами місцевої влади, то загалом існує дві основні системи: комітетна та така, що побудована навколо постаті мера. Для прикладу, у США та Франції мера обирають найчастіше окремо, як політичного лідера ради чи громади. Натомість у Швеції та Великобританії, спочатку обирають всіх членів місцевої ради, які потім ухвалюються постанови, працюючи разом як комітет. Роль місцевих органів влади доцільно оцінювати в контексті їхніх взаємовідносин з центральною владою. Також суттєву частку ВВП становлять видатки країн на місцеве самоврядування; найбільші видатки спостерігаються в Скандинавських країнах, що пов'язано з дорогими соціальними послугами. [27, с. 417]

Досвід зарубіжних країн показує, що підсилення локального рівня управління значно підсилює спроможності громад, надає широкі можливості для розвитку, посилює демократизацію суспільства, зменшує тиск на центральну владу. Тому цей досвід є корисним і для України, країні потрібна побудова міцної територіальної основи – спроможних територіальних громад та надання їм ширших повноважень задля ефективного розвитку та використання своїх ресурсів, що і було зроблено починаючи з 2014 року.

Для аналізу процесів децентралізації влади в Україні та реформи місцевого самоврядування надзвичайно важливою насамперед є законодавча база. Надзвичайну вагу для аналізу наявної системи місцевої влади та перспектив її розвитку, вирішення проблемних питань становлять такі нормативно-правові документи: Конституція України [24], Закони України Про місцеве самоврядування в Україні [48], Про добровільне об'єднання територіальних громад [46], Про співробітництво територіальних громад [50], Про засади

державної регіональної політики [47], Про місцеві державні адміністрації [49]; Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [26]; внесені зміни до Бюджетного та Податкового кодексу України; Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» [51], Європейська хартія місцевого самоврядування [18], Розпорядження Кабінету Міністрів України тощо.

Цінними є статистичні дані та офіційна інформація від Кабінету Міністрів України, які наводять на офіційному урядовому сайті з Децентралізації в Україні [11], там можна проаналізувати офіційні дані про формування ОТГ, їхню фінансову спроможність, бюджети, розміри, населення тощо.

Варто розглянути історіографію наукових досліджень з децентралізації влади в Україні та реформи місцевого самоврядування. Для дослідження історичного розвитку системи адміністративно-територіального устрою України, цікавою є дисертація Губаня Радима на тему *«Становлення та розвиток адміністративно-територіального устрою України В ХХ – на початку ХХІ століття (історико-правове дослідження)»* [6]. В цьому ґрунтовному дослідженні автор детально висвітлив історичні та правові засади розвитку і становлення адміністративного устрою України від найдавніших часів до ХХ століття. Автор досліджує історіографію даної проблеми та джерельну базу. У праці характеризується адміністративно-територіальний устрій в Україні у період правління Центральної Ради, Гетьманату Скоропадського, Директорії, УСРР (згодом УРСР), сучасної України. Окремо розглядається питання районів та сілрад, їх об'єднання та укрупнення, еволюція правового статусу сільських та міських населених пунктів України тощо.

Також питання формування адміністративної системи України досліджували Верменич Я. В. та Андрощук О. В. у своїй монографії *«Зміни адміністративно-територіального устрою України ХХ-ХХІ ст.»* [3]. Простеживши основні етапи становлення українського адміністративно-територіального устрою, дослідивши теоретико-методологічну основу для майбутнього реформування адміністративної структури нашої держави, автори

пропонують своє власне бачення оптимізації територіальної структури на основі передачі повноважень та ресурсів від центральної влади на місця. Наведені авторами довідково-інформаційні та аналітичні матеріали яскраво демонструють всю складність реформування територіального устрою України.

Правове оформлення децентралізації та централізації України в новітній історії проаналізував Пустовой В. С. у своїй статті «*Історія централізації та децентралізації Української держави: правові аспекти*» [53]. Автор аналізує питання регулювання владою суспільних відносин та управління державними справами, відповідність та територіальну організованість держави впродовж ХХ ст., аналізує державні інститути через універсали УЦР, нормативні документи часів Гетьманату та Директорії, Конституції УРСР та їхні основні тенденції до централізації державного управління.

Для аналізу системи місцевого самоврядування України варто прослідкувати етапи організації державної та виконавчої влади. Б. Глотов та Н. Сидоренко [4] аналізують етапи становлення, історичний генезис та організацію державної влади в Україні. Вони досліджують практику президентсько-парламентської системи, її нормативно-правові засади з організації державного управління.

С. В. Назаренко [40] досліджує проблеми розвитку та становлення системи виконавчої влади України; аналізує законодавство держави з моменту здобуття незалежності до конституційного оформлення виконавчої влади країни; окреслює шляхи вдосконалення взаємовідносин та системи стримувань та противаг між гілками влади в Україні.

С. В. Майстро [32] розглядає особливості розподілу між виконавчою владою та органами місцевої влади повноважень, наголошує на певній невизначеності власне компетенцій вищих та нижчих органів врядування. Дослідник пропонує напрямки для вдосконалення взаємодії між місцевою владою та виконавчою через чітке розмежування їхніх функцій та повноважень для їх ефективного роздільного функціонування.

Історію становлення та розвитку української моделі місцевого самоврядування прослідкувала О. Майданник у своїй статті «*Становлення та*

розвиток української моделі місцевого самоврядування» [31]. Авторка проаналізувала складність процесу формування української моделі місцевого самоврядування, наводить та характеризує дві теорії місцевого самоврядування (державницьку та громадівську); наголошує, що в Україні було обрано громадівську теорію, проте спостерігається вплив державницької теорії в деяких частинах Конституції України. Вона наголошує, що українська модель не відповідає в повній мірі положенням Європейській Хартії місцевого самоврядування та акцентує увагу на необхідності здійснення комплексної реформи з врахуванням міжнародної практики та міжнародних правових стандартів.

Еволюційний розвиток української системи місцевого самоврядування з моменту здобуття незалежності також досліджував А. Нікончук [41]; О. Золотоноша [21] наголошує на основних проблемах реформи та необхідності законодавчого врегулювання життєдіяльності та функціонування територіальних громад; Ю. Молодожен [37] розкрив суть та поняття територіальної громади у системі місцевої влади в Україні; І. Цурканова [62] розкрила особливості державного управління, централізації та децентралізації влади в Україні; Т. Бабан та Н. Шибасва [64] визначили основні складові процесу децентралізації влади в Україні; поточний стан та перспективи реформи децентралізації дослідили Н. Дребот та І. Семенген [17]. Практичні та теоретичні аспекти для реформування місцевого самоврядування України, важливість, необхідність та можливі ризики з децентралізації влади детально проаналізувала І. Юркевич [65].

Для детального аналізу територіальних громад в умовах реформи децентралізації велике значення має монографія за редакцією В. С. Кравціва та І. З. Сторонянської *«Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку»* [60]. Автори, на прикладі громад Карпатського регіону, аналізують особливості адміністративної та фінансової реформи в Україні. Детально проаналізовано фінансову спроможність та економічний потенціал новоутворених ОТГ, механізми соціально-економічного розвитку територіальних громад сіл та міст, районів та регіонів України. Автори

розкрили особливості співпраці між громадами, їхній фінансовий потенціал та досвід залучення фінансових інвестицій, економічну спроможність, функціонування соціальної сфери в громадах та основні напрямки для вдосконалення моделі міжбюджетних відносин. Детально досліджено фінансову складову реформи на прикладі діяльності громад Карпатського регіону.

Для аналізу впливу реформи на населення громад та їхніх керівників, цікавою є стаття О. Філіппової «*Реформа децентралізації в оцінках лідерів об'єднаних територіальних громад: нові виміри соціальної суб'єктності*» [8]. В даній статті дослідниця зазначає, що на основі проведених соціологічних досліджень, на суб'єктність громад та їхніх лідерів значно вплинуло добровільне об'єднання громад, пряма модель відносин між державою та громадою, нові фінансові можливості та перспективи. Дослідження показало, що реформа місцевого самоврядування сприяла консолідації та активізації взаємодії між локальними об'єднаними територіальними громадами.

Основою демократії в будь-якій країні є народовладдя, яке забезпечується завдяки ефективній та збалансованій системі взаємовідносин між центральною владою та органами місцевої влади, розподілом їхніх повноважень, такому адміністративно-територіальному поділові держави, який враховує всі територіальні, економічні та культурні особливості регіонів держави, зменшенню тиску з боку центральної влади на місця. Надмірна централізація державної влади зазвичай призводить до тоталітаризму у державному управлінні та обмеження демократичних процесів у країні. Тому, ефективне управління державою залежить від налагоджених взаємовідносин між місцевою та центральною владою, що в свою чергу посилює демократизацію держави та представництво народу в державному управлінні, сприяє консолідації країни та подальшій демократизації суспільства, забезпечує організаційно-правову та фінансову автономію місцевого самоврядування.

На шляху європейської інтеграції України, реформування системи місцевого самоврядування є вкрай необхідним задля подальшого розвитку демократії в країні, впровадженні європейських норм і стандартів, та зменшенні

авторитарних і сепаратистських тенденцій у громадянському суспільстві, подоланні політичної та економічної кризи, що гальмують подальший рух країни до Європейського союзу.

Україна впродовж минулого століття була повністю централізованою державою і підвладною партійним інтересам по всій вертикалі влади. Без такої тотальної централізації влади Радянський Союз не зміг би довго стримувати прагнення народів до відокремлення, тому в СРСР поняття децентралізації місцевої влади фактично не існувало. Радянською владою декларувався єдиний принцип – демократичного централізму, де представницькі органи належали до єдиної системи державних органів влади [4, с. 15]. Через це, після здобуття Україною незалежності, процеси демократизації в країні проходили дуже повільно та часто гальмувалися політичними діями, вихованими на комуністичних традиціях.

Комуністичній партії, впродовж усього періоду перебування України в складі СРСР, належала провідна роль в організації та здійсненні контролю за всіма рівнями адміністративно-територіального устрою. Зі здобуттям незалежності Україна фактично була змушена будувати з нуля всю систему вертикалі виконавчої влади. [41, с. 49]

Процес формування державної влади в Україні був складним. Зі здобуттям незалежності основною проблемою було визначити якою буде Україна – парламентською чи президентською республікою. В той час ще діяла Конституція 1978 року, в якій зазначено, що через ради народних депутатів, державну владу здійснює народ, тому навіть після заснування поста Президента

УРСР у 1991 р., який був визначений главою виконавчої влади, фактично Україна все ж залишалася парламентською республікою. Почалася боротьба між прихильниками президентської та парламентської форм правління.[4, с. 16]

Проекти майбутньої Конституції України змінювали свої риси з президентської до змішаної форм республіки. У 1995 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про державну владу й місцеве самоврядування», згідно з яким Президент ставав главою уряду та одноосібно здійснював його формування, без узгоджень з Верховною Радою. Між Л. Кучмою та О. Морозом у червні 1995 р.

був підписаний Конституційний Договір [25], який закріпив риси президентсько-парламентської республіки до прийняття нової Конституції України, але політична боротьба не припинялася. [4, с. 17-18]

28 червня 1996 року була прийнята Конституція України, яка закріпила за Україною статус президентсько-парламентської республіки. Поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову був закріплений у Статті 6 Основного Закону [24], проте боротьба за отримання ширших повноважень між першими двома гілками не припинялася. Юридично система взаємодії цих гілок влади виглядала забалансовано, проте на практиці утворилася нетривка рівновага між президентською та парламентською вертикалями; Президент намагався посилити свою позицію відносно Верховної Ради. [4, с. 18].

В цей час Кабінет-Міністрів України залишався в подвійній залежності від Президента та Верховної Ради. У статті 118 Конституції України зазначається: «Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених цією Конституцією [...]» [24]. Формально не будучи інтегрованим у виконавчу владу, Президент у цей час намагався активно втручатися у формування та діяльність органів виконавчої влади та Уряду. [40, с. 36]

З цього часу боротьба за Президента, законодавчої та виконавчої гілок влади за ширші повноваження набирала обертів. При цьому залишалась незрозумілою доля подальшого функціонування місцевого самоврядування.

У 1985 р. країни учасниці Ради Європи підписали Європейську хартію місцевого самоврядування [18], основною метою якої було фінансове зміцнення та становлення європейського місцевого самоврядування. Ця хартія закріпила принцип, що однією з підвалин демократичного режиму будь-якої країни є місцева влада, а основним принципом повинне стати право громадян брати участь на місцевому рівні в управлінні державою. Вимогою хартії також є те, що основні принципи функціонування місцевого самоврядування мають бути закріплені в Конституції та законодавстві країни. Також, згідно зі статтею 9 Хартії, влада на місцях має право на власний розсуд використовувати власні

ресурси згідно з відповідною програмою соціально-економічного розвитку. [34, с. 614]

У загальних рисах концепція місцевого самоврядування в Україні була визначена у статті 140 Конституції України, згідно з якою *«Місцеве самоврядування є правом територіальної громади [...] самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України»* [24]. Вже у 1997 р. Україною було ратифіковано Європейську хартію місцевого самоврядування та прийнято Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [48]. Проте, як виявилось, між міжнародно-правовими документами та українським законодавством існують певні суперечності. Наприклад, українське законодавство не визначає в чийх інтересах має здійснюватися місцеве самоврядування, в той час як Європейська Хартія зазначає, що діяльність органів місцевого самоврядування спрямована тільки на інтереси місцевого населення.[31, с. 57]

В Законі України «Про місцеве самоврядування» чітко визначено суть місцевого самоврядування, яке є правом територіальної громади вирішувати питання місцевого значення самостійно або під відповідальність органів місцевого самоврядування, гарантоване державою. Державна влада та місцеве самоврядування тісно пов'язані між собою, їхнім джерелом є влада народу. Головною проблемою Закону є потреба у вдосконаленні системи міжбюджетних відносин та фінансування місцевого самоврядування, тобто проведення масштабної бюджетної реформи. [41, с. 52-53]

Модель організації місцевого самоврядування, яку тоді сформували в законодавстві, є досить централізованою. У руках місцевих адміністрацій зосереджена вся повнота виконавчої влади, натомість виборні органи виконують лише представницьку функцію, а керівництво несе відповідальність лише перед центральними органами влади, а не перед населенням відповідних територіальних громад. При такій системі ефективність роботи місцевої влади слабо забезпечується, як і захист інтересів громадян відповідних громад. [14]

Саме тому Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» потребував внесення значних змін, проте всі заходи та дискусії, щодо реформування

системи місцевого саморядування в країні залишалися на рівні розподілу владних повноважень між Президентом України, Верховною Радою України та Кабінетом Міністрів України, залишаючи поза увагою проблеми чіткої організації влади на місцях.

Так, вже під час «помаранчевої революції» 21 листопада 2004 р. було прийнято Закон України «Про внесення змін до Конституції України» № 2222–IV, внаслідок чого Україна перетворилась на парламентсько-президентську республіку, проте, як показав час, ні В. Ющенко, ні В. Янукович не могли змиритися з такими змінами. Тому вже в 2010 р. Конституційний суд України визнав Закон України «Про внесення змін до Конституції України» № 2222–IV від 8 грудня 2004 року неконституційним, фактично відбулося повернення до Конституції України 1996 року, з ширшими президентськими повноваженнями. [4, с. 19]

Підходи щодо змісту адміністративно-територіальної реформи постійно змінювалися, починаючи з прийняття Концепції адміністративної реформи у 1998 р. Вже у 2005 році була створена робоча група з адміністративно-територіальної реформи за дорученням Прем'єр міністра України. Програма діяльності Кабінету Міністрів України «Назустріч людям» у 2005 р. та план заходів, щодо її виконання у 2005 році містили конкретний перелік заходів щодо вирішення адміністративної реформи. [21, с. 199-200]

Після «помаранчевої революції» спроби реформувати систему місцевого самоврядування намагався здійснити у 2005 р. віце-прем'єр міністр України Роман Безсмертний, проте реформа виявилась зовсім непідготовленою та згодом була гостро розкритикованою громадянським суспільством. Проте як показав час, питання реформування полягало не у зміні адміністративно-територіального устрою держави з розподілом повноважень, а у зміні самої концепції місцевого самоврядування територіальних громад. Питання реформи потребувало часу та глибшої підготовки. [3, с.112-113]

Після відставки Уряду у серпні 2005 року діяльність центральної влади щодо реформи фактично припинилася. Ґрунтовно реформа адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування була підготовлена

протягом 2008-2010 років, але так і не була розпочата. Тенденцію до централізації влади можна було спостерігати вже у 2010-2012 роках за президентства Віктора Януковича. Вже тоді, Урядом було скасовано Концепцію реформи місцевого самоврядування і План дій з її реалізації, розподіл коштів, що йшли на розвиток регіонів проводився в ручному режимі, виходячи з лояльності до правлячого політичного режиму в тому чи іншому регіоні. Реформу місцевого самоврядування вже вдалося розпочати за вкрай важкої ситуації: анексії Криму та військових дій на Донеччині та Луганщині. [21, с. 200]

Питання реформування місцевого самоврядування активізувалося та набуло нового змісту вже після початку військового конфлікту з Російською Федерацією у 2014 році, на тлі Анексії Криму та утворення Донецької та Луганської «квазіреспублік». Вже тоді назріли необхідні передумови для реформування адміністративно-територіального устрою та вертикалі виконавчої влади в Україні.

Адміністративно-територіальний устрій України фактично після розпаду СРСР залишився без змін з її поділом на області та райони. Адміністративний поділ України пройшов свою довгу історію від удільних князівств до областей, та неодноразовозмінювався під впливом політичної ситуації навколо України.

Першу відносно впорядковану систему адміністративно-територіального устрою з поділом на князівства мала Київська Русь, проте вона не була сталою та змінювалася під впливом феодалних міжусобиць та політичної ситуації. Згодом українські землі переходили від одних держав до інших. Новий адміністративний устрій, який проіснував відносно довго, зафіксувався після входження наших земель до складу Речі Посполитої; територія України поділялася на Київське, Чернігівське, Брацлавське, Берестейське, Руське, Подільське, Волинське, Белзьке, Підляське воєводства, які в свою чергу поділялись на повіти. [6, с.61-66]

Полково-сотенний устрій існував за часів Козацької держави. Території козацьких полків та сотень були меншими за воєводства та повіти, а тому вони були зручнішими в управлінні. Такий поділ виходив в першу чергу з військових

потреб. Згодом після поділу Гетьманщини між Польщею та Московією, деякі полки поступово ліквідовувалися. [6, с. 67-69]

Згодом з поступовим розширенням Російської імперії, територія України поділялась на губернії, із захопленням нових земель утворювалися нові та коригувалися межі старих губерній та паланок (з 1775 р. – повітів). На початку ХІХ ст. в Україні існувало 9 губерній: Київська, Волинська, Подільська, Полтавська, Чернігівська, Слобідсько-Українська (згодом Харківська), Катеринославська, Таврійська і Херсонська. Для зручності управління було також утворено три генерал-губернаторства, в склад яких входили губернії: *Малоросійське генерал-губернаторство* (лівобережні губернії), *Київське* (правобережні губернії), *Новоросійсько-Бесарабське* (південні губернії).[6, с. 72-75]

Щодо території Західної України то її землі входили до Королівства Галичини і Володимирії, вони поділялися на 6 циркулів, які ділилися на 18 дистриктів; згодом територія ділилася тільки на 18 циркулів або округів (19 циркулем згодом стала Буковина). Закарпаття входило до складу Угорщини та поділялося на комітати. [6, с. 81]

Такий адміністративно-територіальний поділ українських земель залишався фактично незмінним аж до початку Першої світової війни та подій Лютневої революції у 1917 році в Російській імперії. Після цих подій влада та адміністративний устрій на українських землях були дуже нестабільними.

Поділ на губернії, повіти та волості зберігався в Україні до 1918 року. Питанням реформування адміністративного устрою займався особисто Михайло Грушевський, який запропонував новий поділ України на землі. Він, фактично, перший запропонував концепцію широкого громадського самоврядування на принципах децентралізації в Україні, і вже у березні 1918 р. Малою Радою УНР було прийнято «Закон про поділ України на землі», згідно з яким було утворено 32 землі, визначено їхні назви, територіальні межі та адміністративні центри. Проте цей закон так і не запрацював, адже в кінці квітня 1918 року влада перейшла до гетьмана Павла Скоропадського який повернув старий поділ на губернії із незначними змінами. У

Західноукраїнській Народній Республіці весь час зберігався старий поділ земель на округи. [1, с.50]

Після повалення гетьманату Скоропадського влада перейшла до рук Директорії УНР. Вже у січні 1919 р. було проголошено Акт злуки УНР та ЗУНР на Трудовому конгресі у Києві. Територія республіки визначалась законом «Про організацію адміністративної влади УНР», згідно з яким УНР поділялась на Східну та Західну області, зі столицею у Києві. Органами місцевого самоврядування ставали Трудові ради. З утвердженням більшовицької влади на теренах України, радянською владою було утворено сільські ради, кількість яких у 1920 р. досягала 15 тис., проте залишалась стара система адміністративного поділу на губернії, повіти і волості. [1, с. 51-52]

У 20-х рр. ХХ ст. радянська влада шукала найбільш оптимальні моделі територіального поділу. Вже у лютому 1925 р. було ліквідовано губернії та сформовано таку вертикаль адміністративного врядування: центр – округа – район – сільська рада. Територія УСРР, станом на 1.08.1925 р. складалася з 1 автономної республіки, 41 округи, 680 районів, 70 міських, 155 селищних та понад 10 тисяч сільських рад. [3, с. 84-85]

Систему округ було ліквідовано вже в 1930 р. та зафіксовано нову систему врядування: центр – район – сільрада. Проте райони, як найвища адміністративна ланка виявилися недієвими, тому вже у 1932 р. на сесії ВУЦВК було утворено на території УСРР, крім вже існуючої Молдавської АСРР, 5 областей – Київську, Дніпропетровську, Харківську, Одеську та Вінницьку; відповідно найвищою ланкою адміністративного поділу ставала область. Також у цьому році було утворено Чернігівську та Донецьку області. У 1937-1939 рр. були утворені такі області: Запорізька, Кіровоградська, Миколаївська, Сумська, Ворошиловградська, Житомирська, Полтавська, Кам'янець-Подільська.[1, с. 54]

Західноукраїнські землі у міжвоєнний період входили до складу Другої Речі Посполитої, яка поділялась на воєводства, повіти та гміни. Землі Буковини та Бессарабії, які були під владою Румунії, ділилися на повіти та громади (волості). Закарпаття (Підкарпатська Русь), яке входило до Чехословаччини, ділилося на округи та громади (общини). Після приєднання земель Західної

України, Північної Буковини та Бессарабії до Радянської України у 1939 році, було утворено Львівську, Станіславську, Тернопільську, Волинську, Рівненську, Дрогобицьку, Чернівецьку та Ізмаїльську області. [1, с. 54-55]

Станом на вересень 1946 року УРСР мала такий адміністративно-територіальний устрій: 25 областей, 750 районів, 81 місто республіканського та обласного підпорядкування, 177 міських рад, 451 селищна та понад 16 тис. сільських рад, 13 округів. У 1954 році було утворено Черкаську область та ліквідовано Ізмаїльську; зі складу РРФСР до складу України було передано Кримську область. Межі областей стабілізувалися, проте проводилося багато змін на нижчих рівнях адміністративно-територіального устрою та в регіональному управлінні. [3, с. 99]

Кількість районів та місцевих рад часто змінювалася, на тлі зростання автономних амбіцій місцевих еліт та прагненні радянської влади ще більше централізувати управління в регіонах республіки. Поділ областей за промисловим принципом, утворення Рад народних господарств та укрупнення колгоспів не давали значних результатів тому поступово адміністративний устрій знову зазнавав значних змін.

В середині 1967 р. адміністративний устрій України мав такий вигляд: 25 областей, 475 районів, 111 міст обласного та 2 міста республіканського підпорядкування, 273 міські ради, 762 селищних та понад 8 тис. сільрад. Останнім, прийнятим радянською владою документом, який регулював порядок змін в системі адміністративно-територіального устрою, було «Положення про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Української РСР», затверджене 13 березня 1981 р. Фактично ті його положення, які не суперечать чинній Конституції України, до сьогодні залишаються в силі. [3, с. 104]

Спроби здійснення адміністративно-територіальної реформи у 2005 та 2012 роках зазнали невдач. Передумовою до реформування системи місцевого самоврядування стали події на Євромайдані, які дали поштовх для глибшої демократизації влади в Україні на тлі жорсткої централізації влади за президентства Віктора Януковича.

Вже після трагічних подій Революції Гідності у лютому 2014 р. та анексії Криму Російською Федерацією у березні 2014 року, урядом була затверджена *«Концепція реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади»* [26]. Прийняття цієї концепції ознаменувало початок реформи децентралізації влади в Україні. Згідно з цією концепцією, в Україні має бути створено спроможні територіальні громади, які зможуть реалізовувати повноваження місцевих адміністрацій, тобто йдеться про необхідність проведення адміністративно-територіальної реформи. Спроможні громади мають створюватися навколо центрів економічної активності шляхом добровільного об'єднання нинішніх міських, селищних та сільських громад. Такий підхід до реформування місцевого самоврядування застосовували свого часу Скандинавські країни. [14]

Як і в Європейському союзі, Україна перейняла тенденцію до укрупнення адміністративно-територіальних одиниць держави. Такий процес, задля належного утримання комунальних закладів, повинен сформувати достатню матеріально-фінансову, територіальну та демографічну основу відповідних територіальних громад, відповідно таке укрупнення чітко регламентується. Відстань від найвіддаленішого населеного пункту до центру відповідної територіальної громади має бути такою, щоб у разі необхідності екіпажі швидкої допомоги, пожежної служби чи поліції змогли подолати необхідну відстань не більше, ніж за тридцять хвилин. Також необхідно було врегулювати повноваження голів громад та місцевих рад і виконавчих органів на місцях. Важливим принципом реформи є принцип субсидіарності та децентралізації фінансування. [65, с. 102]

Цілями реформи децентралізації влади в Україні є: передача органам місцевого самоврядування частини повноважень від державної влади; перерозподіл прав та доходів із державного до місцевих бюджетів; максимальне задоволення з боку місцевих органів влади потреб територіальних громад; наближення жителів громад до місць надання соціальних, адміністративних та комунальних послуг; раціональний перерозподіл на

користь громад ресурсів задля якісного функціонування територій громад тощо. [20, с. 64]

Опісля затвердження цієї концепції було прийнято ряд законів. Закон України «Про співробітництво територіальних громад» від 17.06.2014 р. № 1508-VII [50] врегулював механізми взаємодії територіальних громад у вирішенні спільних проблем, таких як розвиток інфраструктури, переробка та утилізація сміття тощо. [54, с. 69]

Також прийнято Закон України «Про засади державної регіональної політики» від 05.02.2015 р. № 156-VIII [47]. За час реформи державна підтримка розвитку інфраструктури громад та регіонального розвитку зросла у 32 рази, у 21 області було створено Центри розвитку місцевого самоврядування, Агенції регіонального розвитку, які в свою чергу допомагають владі в громадах втілювати стратегії їхнього регіонального розвитку. [54, с. 69]

Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 05.02.2015 р. № 157-VII [46]. Почалось формування спроможного базового рівня місцевого самоврядування. Закон запровадив інститут старост в об'єднаних територіальних громадах, які стали представниками інтересів сільських мешканців в раді громади, вже у 2018 році було утворено 725 об'єднаних громад (ОТГ), міжнародні експерти називали такі темпи консолідації громад дуже високими. [54, с. 69]

Ці та ряд інших документів дали старт формуванню та укрупненню об'єднаних територіальних громад.

У Концепції реформи місцевого самоврядування зазначається: «В Україні утворено близько 12 тис. територіальних громад, у більш як 6 тис. громад чисельність жителів становить менш як 3 тис. осіб, з них у 4809 громадах – менш як 1 тис. осіб, а у 1129 громадах – менш як 500 осіб» [26]. Більшість таких громад не можуть здійснювати свої законні повноваження, через відсутність сформованих виконавчих органів, комунальних підприємств, бюджетних установ тощо. Тому більшість таких громад необхідно об'єднувати з найближчими центрами економічної активності задля ефективного здійснення виконавчої влади відповідних територіальних громад. [44, с. 21]

Виходячи з такого стану речей, основним змістом реформи є укрупнення територіальних громад, відповідно до кількості населення, економічних зв'язків, надання їм більших повноважень, зменшення впливів на них з боку районних адміністрацій. Новоутворені громади будуть об'єднані в райони, кількість яких також має зменшитися. Кожен населений пункт територіальної громади з населенням понад 50 осіб обиратиме старосту. Такі об'єднані громади будуть значно ефективніше здійснювати владні повноваження та вирішувати місцеві питання, виходячи з інтересів місцевих мешканців. [11]

Самий процес утворення об'єднаних територіальних громад йшов поступово. Перші ОТГ з'явилися у 2015 році, всього за рік утворилося 159 об'єднаних громад, вже у 2016 році ця цифра зросла до 207 громад, а станом на 2017 рік вже утворилося 299 ОТГ. За підсумком 2018-2020 рр. кількість ОТГ в Україні становила 1070 громад, з них вже у 936 ОТГ пройшли перші місцеві вибори. Стосовно населення новоутворених громад, то у 2019 році в різних ОТГ по Україні проживало біля 11 млн осіб, тобто третина населення України. Площа новоутворених громад покриває 47 % загальної площі України, а 70 % населення України проживає саме в ОТГ та містах обласного значення. Також станом на 2020 рік, 604 територіальні громади уклади договори про співробітництво. [11]

Невід'ємною складовою розвитку та вирішення спільних проблем є співпраця між громадами. Найпоширенішою формою такої співпраці є реалізація спільних проектів громад (38%). 15 % співпраці між громадами припадає на делегування ресурсів та повноважень (надання освітніх, медичних, соціальних послуг тощо). Для громад Карпатського регіону є характерним міжнародне та транскордонне співробітництво. Серед проблемних питань, з якими стикнулися громади після об'єднання можна виділити наступні: проблеми з формуванням апарату управління ОТГ (особливо в сільських громадах); найбільш гострими були проблеми з людським капіталом громад (міграція мешканців за межі ОТГ, обмежені можливості зайнятості населення, низька активність мешканців в питаннях життєдіяльності ОТГ, нестача власних фінансових ресурсів тощо). Все ж, дві третини ОТГ оцінюють себе, як

інвестиційно привабливими, зважаючи на реальні показники фінансових спроможностей громад. [60, с. 231-234]

Станом на 2019 рік вже було створено 71,9 % ОТГ (975 громад) із раніше запланованих в перспективних планах Уряду. Багато з них мають ризик неспроможності до забезпечення належного рівня надання послуг (у сфері охорони здоров'я, освіти, культури, житлово-комунального захисту тощо) та розвитку територій, які передбачені Методикою формування спроможних територіальних громад. Відповідно з 806 ОТГ по Україні лише 158 територіальних громад відповідають відповідними критеріям. Так у громадах Карпатського регіону, спроможними станом на 2019 р. є лише 13,9 % ОТГ (16 громад). Серед них такі ОТГ: *Коломийська, Кіцманська, Хотинська, Тячівська, Іршавська, Кам'янка-Бузька, Радехівська, Заставнівська*– міські ОТГ; *Славська, Жовтанецька, Вигодська, Ямницька, Зимноводівська, Меденицька та Великомоствівська*– сільські та селищні ОТГ. Відповідно рівень розвитку громади та бюджетних надходжень повністю залежить від самого економічного потенціалу громад, їхнього розташування неподалік розвиненіших міст, підприємницьких структур. [60, с. 144]

Щодо змін, які відбулися в ОТГ після їхнього укрупнення, то на прикладі Карпатського регіону спостерігається, що основний акцент місцевою владою після об'єднання був зроблений на модернізації соціальної сфери ОТГ, зокрема об'єктах дошкільної та середньої освіти (відповідно 99% і 96%), культури та дозвілля (90%) і охорони здоров'я (89%). У половині громад було проведено капітальні та поточні ремонти закладів освіти, закупівля нового інвентаря та обладнання. Щодо нових об'єктів інфраструктури, то найбільше таких проєктів реалізувалося на освітлення населених пунктів, культуру, сферу дошкільної освіти тощо. [60, с. 205]

Більшість ОТГ відчувають труднощі у створенні нових робочих місць у громадах та сфері зайнятості. Тут основною проблемою постає міграція, яка тягне за собою зниження активності місцевих мешканців, брак кваліфікованих кадрів, нестача фінансових ресурсів. Актуальною залишається проблема активізації економічної діяльності населення громад, «детінізації» зайнятості,

розширення сфери застосування зайнятості. Важливими напрямками зростання зайнятості в ОТГ є співпраця громад з місцевими та районними центрами зайнятості (особливо це стосується найбільш віддалених громад), розробка нових програм зайнятості, відкриття нових суб'єктів господарської діяльності. [60, с. 321-331]

Негативними проявами укрупнення територіальних громад часто є примусовий спосіб їхнього об'єднання, а також частий спротив самих мешканців громад до об'єднання чи саботаж [29, с. 66]. Так для прикладу, згідно з початковими планами уряду, територія Яремчанської об'єднаної територіальної громади мала включати територію колишньої Яремчанської міської ради, тобто об'єднати в собі такі населені пункти як: м. Яремче, с.м.т. Ворохта, с. Микуличин, с. Татарів, с. Поляниця, с. Яблуниця. Жителі Ворохти та Татарова першими висловили своє незадоволення таким планом об'єднання, відповідно згодом рішення щодо укрупнення було переглянуто і територія колишньої Яремчанської міської ради була поділена на 3 ОТГ: Яремчанську, Поляницьку та Ворохтянську.

Опір реформі також чинять громадські активісти та місцеві голови, які втрачають посади, а також депутати обласних рад, чиновники районних адміністрацій і деякі народні депутати, які розцінили реформу децентралізації, як спосіб формування зручних меж відповідних виборчих округів та розподіл ресурсів громад на користь тих чи інших зацікавлених груп. Також серед негативних моментів реформи є формування так званих «псевдогромад», які вільно трактують законодавство України, орієнтовані на приховану федералізацію, видають свідоцтва та дозволи для ведення бізнесу, документів на земельні ділянки, присвоюють повноваження порушуючи законодавство. Такі громади, за даними СБУ, були майже всюди (Суми, Хмельниччина, Тернопільщина тощо). [29, с. 66-70]

З початком повномасштабного вторгнення Росії, було яскраво видно в яких громадах такі явища відіграли негативну роль в стримуванні просування ворога вглиб території та подальших проявах колабораціонізму серед місцевих проросійських депутатів.

Також владою було проведено фінансову децентралізацію, внесено зміни до Податкового та Бюджетного кодексів України. Так вже з 1 січня 2015 року громади отримали більше фінансування задля підвищення своєї економічної спроможності та здобули ресурси і повноваження, які мають міста обласного значення. Зокрема, до бюджетів ОТГ зараховують 60% податку на доходи фізичних осіб, повністю до місцевих бюджетів надходять єдиний податок, податок на майно (земля, нерухомість, транспорт), та прибуток фінансових установ та підприємств комунальної власності. Також тепер ОТГ мають прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом, адже такі прямі відносини до цього мали лише обласні, районні бюджети та бюджети міст обласного значення. Задля виконання наданих повноважень, громади отримують від держави відповідні трансферти, зокрема субвенція на розвиток інфраструктури громад, освітня та медична субвенції, дотації тощо. За результатами реформи власні доходи місцевих бюджетів зросли на понад 124 млрд гривень з 2014 по 2017 рік, у 2018 році доходи громад зросли на 34,2 млрд гривень, а у 2019 році - ще на 15 %. [55]

Місцеві бюджети зросли з 68,6 млрд грн. в 2014 році до 275 млрд грн. у 2019 році, тобто на 206,4 млрд грн. Також вже у 2018 році об'єднані громади отримали 1,5 млн га земель сільськогосподарського призначення у комунальну власність. [11]

Бюджетна децентралізація є вагомим результатом реформи, адже за місцевими бюджетами було закріплено стабільні джерела доходів, було розширено дохідні джерела загального фонду бюджетів на місцях. Згідно з моніторинговими даними *Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства*, надходження доходів у 159 ОТГ за перше півріччя 2016 року склали 3093 млн. грн, що більше у 7 разів аніж у попередньому році. Тому ОТГ мають певний досвід та можливості в залученні необхідних коштів для громади. ОТГ отримали визначений перелік повноважень, проте забезпечення потреб місцевих бюджетів у здійсненні видатків потребувало додаткового трансферного фінансування з боку державного бюджету. Тому була запроваджена нова трансферна політика:

субвенції на підготовку робочих кадрів; базової дотації; медичної субвенції; освітні субвенції; субвенції на забезпечення медичних заходів тощо. Наприклад, громади Львівщини залежать від офіційних трансферів із Державного бюджету, адже близько 2/3 коштів йде на фінансування закладів та установ соціальної інфраструктури. [29, с. 68]

Територіальні громади, які утворилися в Карпатському регіоні, активно користувалися різноманітними інструментами державної та недержавної фінансової підтримки. Тому більшість ОТГ переважно позитивно оцінюють державні інструменти для підтримки розвитку громад. [60, с. 224]

Реформа децентралізації влади в Україні прискорила динаміку залучення інвестиції у регіонах. Після спаду у 2014 році інвестиційної діяльності, в наступних роках ця діяльність зросла за рахунок бюджетних джерел. Для прикладу, впродовж 2015-2017 рр. індекс росту капітальних інвестицій в середньому становив 127 % по Україні. Індекс росту інвестицій, які фінансувалися за бюджетні кошти становив приблизно 191 % (з місцевих бюджетів - 195 %, з державного бюджету – 184 %). Також необхідною умовою для прискорення регіонального економічного розвитку є переважання зростання доходів над їхніми видатками. [60, с. 92]

Аналізуючи показники виконання місцевих бюджетів і окремих економічних показників районів та міст, можна побачити, що найбільш привабливими для капітальних інвестицій залишаються економіки міст; міські ОТГ є найбільш фінансово спроможними громадами в регіонах (особливо Карпатському); спостерігається найменша залежність місцевих бюджетів від трансфертів з боку державного бюджету; найбільший обсяг прямих іноземних інвестицій притягують саме міста; міські ОТГ мають найвищий рівень зайнятості та мають вищий рівень витрат та потенціал на економічний розвиток, вони зазвичай найбільше витрачають на покращення якості міської інфраструктури. [60, с. 135-137]

Зі стартом реформи у 2014 році, міста обласного значення опинилися в особливій ситуації. Їх було визнано спроможними територіальними громадами із усіма відповідними ресурсними та фінансовими повноваженнями. Внаслідок

цього, міста отримали нові управлінські повноваження, нові фінансові ресурси та обсяги податкових надходжень, що в свою чергу дало можливість запуснути різні проекти в сфері освіти, охорони здоров'я, культури, оновити об'єкти міської інфраструктури. При цьому влада міст обласного значення не стимулювала до об'єднання прилеглі сільські та селищні громади через небажання утримувати та розподіляти фінансові ресурси з менш спроможними сільськими радами. Утворення ОТГ в містах обласного значення відбувалося нерівномірно. Для прикладу, в Карпатському регіоні із 26 міст обласного значення, лише 8 утворили ОТГ: Івано-Франківськ, Мукачево, Чортків, Коломия, Калуш, Тернопіль, Бережани, Новодністровськ. При цьому, позитивним демографічним приростом населення характеризуються такі міста як Чернівці, Івано-Франківськ, Тернопіль, Яремче та Мукачево. [60, с. 178-181]

На другому етапі реформи Уряд затвердив новий адміністративно-територіальний устрій базового рівня у червні 2020 року. На цей час в Україні було сформовано 1469 об'єднаних територіальних громад. Вже 17 липня 2020 року Верховною Радою України було ліквідовано 490 старих районів, та закріплено 136 нових районів. 15 липня 2020 року було призначено чергові місцеві вибори на 25 жовтня 2020 року. Це в свою чергу створило стійке підґрунтя для наступних кроків у реформуванні місцевого самоврядування, а також прискоренні й інших реформ. [11]

Процес утворення громад в Івано-Франківській області проходив так само, як і по Україні. Так станом на 2016 рік утворилося 12 об'єднаних територіальних громад: *Більшівцівська, Білоберізька, Витвицька, Верхнянська, Космацька, Матеївецька, Нижньовербізька, Олешанська, П'ядицька, Печеніжинська, Старобогородчанська, Тлумацька* ОТГ. Перші вибори у 7 громадах (Більшівцівська, Витвицька, П'ядицька, Нижньовербізька, Матеївецька, Тлумацька, Космацька ОТГ) відбулися вже 18 грудня 2016 року. [39, с. 191-194]

Через природні умови та рельєф, Івано-Франківська область характеризується нерівномірним заселенням. Процес формування спроможних територіальних громад, особливо в гірській частині області, був досить

складним. Тому формування територіальних громад відбувалося досить тривалий час і більшість з них остаточно сформувалися лише в 2020 році (Додаток В.1). Станом на 2022 рік, адміністративно-територіальний устрій Івано-Франківської області є наступним: 6 районів (*Івано-Франківський, Коломийський, Калуський, Надвірнянський, Верховинський, Косівський*); 62 об'єднані територіальні громади; 804 населених пункти. Населення області складає близько 1 370 000 жителів. [11]

Зелена перлина Карпат та відомий туристичний курорт України – Яремче, здавна славиться своєю природою, цілющим повітрям та мінеральними водами, мільйонами туристів щороку та самобутньою гуцульською культурою. Населені пункти Яремчанщини здавна відомі своїм туристичним потенціалом, ще з австрійських часів тут активно розвивалась туристична та залізнична інфраструктура, маркувалися туристичні маршрути, проводилися різноманітні екскурсії, навчання з лижного спорту, верхової їзди; тисячі вітчизняних та зарубіжних туристів кожного літа відвідували водоспад Пробій та туристичну базу «Гуцульщина» в м. Яремчі, куштували смачні гуцульські страви в с. Микуличин та залишалися на відпочинок у місцевих садибах; взимку відвідували с.м.т. Ворохту та с. Яблуницю, щоб покататись на лижах, залізницею можна було побачити неймовірні гірські пейзажі, проїхатися залізничними тунелями, збудованими ще за австрійського періоду, дістатися відомого залізничного вокзалу у с. Татарів, проїхатися відомими у всій Європі мостами-віадукми та на власні очі побачити пам'ятки архітектури і будівництва XIX століття.

Щороку тисячі туристів оздоровлювалися у Ворохті, Татарові, Яремчі, Микуличині. Все це говорить про те, що Яремчанський край був та залишається досить перспективним туристичним краєм Карпат. Всі вище згадані населені пункти впродовж тривалого часу були у складі Яремчанської міської ради; до її складу входили такі населені пункти як: м. Яремче, с.м.т. Ворохта, с. Микуличин, с. Татарів, с. Поляниця, с. Яблуниця, с. Вороненка. З початком реформи децентралізації, жителі деяких населених пунктів Яремчанщини, отримали можливість розвиватися самостійно, без залежності від міського

центру міської ради, і гучно заявили про свої наміри розвиватися окремо, тобто реформа місцевого самоврядування та децентралізації влади дала перспективу для формування спроможних територіальних громад Яремчанщини. Яким був історичний процес формування Яремчанського краю, як відбувалося формування ОТГ та які перспективи новоутвореної Яремчанської міської територіальної громади – все це ми проаналізуємо у цьому розділі.

У історичному, економічному та культурному аспекті м. Яремче та с. Микуличин завжди були пов'язані між собою. Розвиток лісозаготівлі, будівництво залізниці Станиславів-Вороненка, та розвиток туристичної інфраструктури дали значні перспективи для подальшого розвитку краю. Історія м. Яремче та с. Микуличин багатогранна, тому доцільно розглянути історію розвитку цих населених пунктів окремо.

Яремче. Перша згадка про *місто Яремче* датується 1787 р. (згадується в т.зв. Йосифінській метриці), а про с. Дора та с. Ямна – 1618 р. У архівних документах кінця ХУІІІ ст. Яремче значилося, як присілок Дори; тут проживало кілька родин-вихідців з Дори, проте згодом його почали все більше заселяти гуцули, та вже у ХІХ столітті тут налічувалося декілька десятків родин гуцулів. Населення Яремчі також зростало за рахунок того, що влітку багато відпочиваючих приїжджали сюди на оздоровлення, чому сприяло карпатське повітря, натуральні молочні продукти тощо. [5, с. 238]

Стосовно сіл Дори та Ямни, то їхня історія тісно пов'язана із антифеодальним рухом ХУІІІ ст. на Гуцульщині – опришківством. Власне, першими мешканцями цих сіл були селяни, які тікали від феодальног огніту у важкодоступні гірські райони Карпат. За твердженням В. Грабовецького, посланці Богдана Хмельницького закликали жителів Гуцульщини до боротьби з польською шляхтою. Зокрема Ярема Кончевський, якого схопила шляхта, в суді зізнавався, що бував у Ямні та інших селах, де гуцули чекали на прихід козацького війська. У загонах опришків були мешканці Дори та Ямни. В околицях Яремчі у 1734-1745 роках діяли загони Олекси Довбуша, сам опришок часто тут бував, адже у с. Ямна проживала його сестра а також

племінник та побратим Павло Орфенюк. Після смерті Олекси Довбуша, його справу продовжили Павло Орфенюк та Василь Баюрак. [66]

Загони Павла Орфенюка були розбиті у 1745 р. Василь Баюрак опісля очолив опришків та боровся з польськими панами аж до 1754 року. До його загонів входили Олексій Іваничук та Стефан Бабчук з с. Ямна. У 1754 р. Василя Баюрака засудили до страти. Перед смертю, як стверджували очевидці (зокрема, польський поет Ф. Карпінський), Василь Баюрак попросив сопілку, на якій заспівав сумну верховинську мелодію. [66]

Після трьох поділів Польщі наприкінці ХУІІІ ст., землі Галичини утворили Королівство Галичини і Володимирії, яке поділялось на 12 округів: *Львівський, Станіславський, Коломийський, Тернопільський, Чортківський, Сяноцький, Стрийський, Перемишльський, Самбірський, Золочівський, Жовківський, Бережанський*. Станіславська округа включала такі повіти: Станиславів, Надвірна, Богородчани, Тлумач, Бучач; проіснувала округа до 23 січня 1867 р. Цього ж року було запроваджено новий адміністративно-територіальний поділ Галичини: утворено 74 повітові уряди замість циркулів. Повітові суди були у Коломії, Кутах, Косові, Надвірній, Станиславові, Печеніжині, Делятині тощо; такий поділ зберігався до 1918 року. Яремчанщина входила до Надвірнянського повіту. [22, с. 6]

Селянство часто залучали до будівництва дороги Делятин-Яблуниця. Панщина в Яремчі та окрузі мала незначну роль. Гуцули займалися переважно вівчарством та тваринництвом, а в міжвоєнний період також лісництвом. Яремче відділилося в окреме село вже у 1895 році, після завершення будівництва залізниці Станиславів-Делятин-Вороненко. [66]

Про освіту австрійський уряд особливо не дбав, тільки в 1875 році у Дорі було відкрито двокласну школу з українською мовою навчання та 4 вчителями. Але вже на кінець ХІХ ст. Яремче починає розвиватися як селище дачного відпочинкового типу. Влітку сюди приїжало багато заможних людей з Львова, Варшави, Кракова, Відня. Окремою громадою яремче стало в 1911 році відділившись остаточно від Дори. [12, с. 247] у 1894 році був збудований (інженерами С.Косинським та З.Кулькою) один з найбільших мостів-віадуків в

Європі з прогином 65 м. Свого часу у 1912 році в Яремчі перебував і оглядав міст майбутній престолонаслідник Австро-Угорщини Карл Франс Йосип Габсбург. Міст був зруйнований вже за Першої світової війни, але його повністю відновили 1927 року. Проте вже під час Другої світової війни міст був остаточно зруйнований і більше не відновлювався, замість нього згодом спорудили звичайний залізний міст. До 1899 року у Яремчі налічувалося 50 мурованих і дерев'яних вілл. Значних сил для розвитку Яремча докладав Владислав Луцький який виграв перші вибори вїйта. Його зусиллями Яремче було відділено від Дори, у 1907 році було видано путівник по Яремче, розвивалась туристична інфраструктура, маркувалися пішохідні маршрути, проводилися різноманітні концерти тощо. У 1905-1906 рр. за сезон в Яремчі відпочивало біля 1500 осіб, це в свою чергу приносила власникам вілл до 200 тис. корон щороку. [66]

Протягом Першої світової війни Яремче зазнало значних пошкоджень, адже тут проходили основні бойові дії і село переходило неодноразово з рук в руки. Тоді до лав Українських Січових Стрільців записувалося багато охочих юнаків з Яремчі, а напутню промову виголошував педагог Богдан Лепкий. Вже у 1919 році, після нетривалого існування ЗУНР та тимчасової румунської окупації, край захопила Друга Річ Посполита (Польща). Поляки докладали також значних зусиль в розвиток краю. Розвивалося лещетарство (лижництво), будувалися вілли, санаторії, пансіонати. У міжвоєнний період Яремче мало 44 пансіонати, 2 готелі, 3 санаторії, 56 вілл та 53 гуцульські хати. Статус курорту Яремче отримало у 1929 році. Також у Ямній, Яремчі та Дорі діяли читальні Просвіти. [12, с. 248]

У вересні 1939 року Яремче зайняли радянські війська, і селище у січні 1940 року стало районним центром, а першим головою селищної ради став І. О. Турчиняк. Того ж року було відкрито амбулаторії, лікарню, середню школу, 2 піонерські табори. Проте в 1941 році Яремче опинилось під німецькою окупацією. У 1943 році в околицях селища діяли партизани на чолі з С. Ковпаком та вели бої з нацистами. Від нацистів Яремче було звільнене радянськими військами 26 липня 1944 року. Багато родин Яремчанщини діяли

лавах Української Повстанської Армії. Для боротьби з УПА радянською владою було створено групу охорони громадського порядку під керівництвом КДБ. [12, с. 252]

Після Другої світової війни (1945-1957 рр.) Станіславська область мала 36 районів (серед яких був і Яремчанський район). 30 грудня 1962 року було ліквідовано 19 районів і утворено на їх базі 6 укрупнених сільських та 1 промисловий район, Яремчанський район увійшов до складу Богородчанського району. А в 1965 році на території Івано-Франківської області було затверджено 12 районів, тобто ще 5 нових районів утворилося: Рожнятівський, Рогатинський, Снятинський, Тлумацький та Надвірнянський (куди увійшло Яремче). Статус міста Яремча отримало у 1963 році. Указом Президії Верховної Ради УРСР від 30 грудня 1977 р. м. Яремча віднесено до категорії міст обласного значення, його міській раді було підпорядковано села Ворохта, Микуличин, Татарів, Яблуниця, Поляниця. [22, с. 12-13]

Туристична галузь впродовж радянського періоду повністю підпорядковувалася партійним комуністичним інтересам, проте все ж таки розвивалась інфраструктура, будувались готелі, туристичні бази, спортивні комплекси, щороку до Яремчі приїждало тисячі туристів з усіх республік СРСР та закордону. Яремчанщину відвідували та давали свої концерти такі відомі українські співаки, як Володимир Івасюк, Іван Попович, Софія Ротару, Володимир Івасюк тощо.

У вересні 1991 року в м. Яремче було знесено пам'ятник В. Леніну. Інтенсивний розвиток туризму припав на початок 2000-них років, коли розпочалось будівництво гірськолижного курорту «Буковель». У 2006 році Верховна Рада України уточнила назву міста з Яремча на Яремче. За період незалежності в Яремчі проводилися різноманітні фестивалі влітку, для туристів функціонують сувенірні ринки, є різні види активного відпочинку, пропонуються різноманітні екскурсії. Взимку, бюджетні туристи можуть скористатись бугільним витягом в урочищі Багрівець.

Микуличин. Перша згадка про це карпатське село, згідно з архівними документами, датується 1412 роком. За княжих часів, землі Микуличина колись

належали до Галицько-Волинського князівства, Данило Романович (Галицький) цими землями нагородив князя Микулу, від якого і походить назва села. Вже 1437 року село під назвою Mykolincze згадується в галицькому суді, а згодом і в польських джерелах як село Коломийського дистрикту. У середині ХУІІІ ст. у Микуличині було зведено сторожові укріплення. Власником маєтків у селі був шляхтич Анджей Белжецький. У ХУІІІ ст. знаходяться перші статистичні дані про кількість присілків та населення села. На той час у Микуличині проживало 473 людини, було 86 будинків. Найбільшими присілками, які входили до складу Микуличина були села Татарів, Ворохта, Поляниця тощо; вони залишалися у його складі аж до 1927 року, коли польський уряд їх відокремив. Село, неофіційно, колись вважалося найбільшим селом Австро-Угорщини та Європи, адже простягалося на 44 кілометри. [12, с. 359-360]

Як і в Яремчі, у середині ХУІІІ ст. теренами Микуличина ходили відомі опришки, на чолі з Олексою Довбушем. У його загонах були такі жителі села, як Іван Кошак, Федір Никорак, брати Яворівці. У 1741 році загони Довбуша вели запеклі бої з микуличинцями, які охороняли рокитнянській дорозі купців з Кут. У 1781 році в селі проживало біля 800 мешканців, а у 1900 році – вже 4306 осіб. [35]

Микуличин на той час славився найбільшою кількістю овець та великої рогатої худоби в регіоні. Проте кількість худоби у ХІХ ст. зменшилась. Так, за даними В. Шухевича, у 1880 році у селі було 4784 овець, 3594 голів великої рогатої худоби, 1194 свині та 267 коней. У наступні роки ці цифри дещо зменшились. Становище селян у гірських селах було важким, збідніння було спричинене підвищенням податків та ростом населення. Влітку, селяни сплавливали деревину, ловили рибу, збирали лісові ягоди та обмінювали на прядиво й зерно на Покутті; обслуговували відпочиваючих туристів, невелика кількість селян були зайняті в транспорті (будівництво шосейної дороги припадає на 1825 рік) та промисловості (тартаки, скляні гуті). [67, с. 18]

Після звільнення селян від панщини у 1848 році, населення Микуличина радісно сприйняло цю подію, проте через неграмотність та убогість населення, ситуація на користь рівноправ'я та свободи сильно не змінилася. Населення

тратило свої мастки, сильно пиячило, не дбало про навчання дітей тощо. У краї, станом на 1912 рік, налічувалося 16 читалень (700 сленів), в тому числі і у с. Микуличин. У 1877 році у діяв 1 тартак Микуличині, у якому працювали циркулярка, 2 пилорами та 2 річкові пилки. У селі діяло надлісництво, до складу якого входили 4 лісництва. Надлісничим був завжди поляк, а серед лісничих завжди був один українець. Перший готель у селі було відкрито у 1901 році. [67, с. 23]

Під час Першої світової війни село також переходило з рук в руки. Під час війни було знищено багато господарських та житлових споруд. Після «Великої війни» Гуцульщину тимчасово окупували румунські війська, а вже 1919 року польські загони генерала Галлера окупували Прикарпаття. Згідно з статистичними даними 1921 року у Микуличині з присілками проживало біля 5130 жителів. У міжвоєнний період у Микуличині було одне лісництво. [35]

На початку ХХ століття у селі було засновано читальню «Просвіти» (довший час не мало власного приміщення та розміщувалося у приватному будинку), спортивні товариства «Січ» та «Луг». Культурно-освітня діяльність товариств продовжилась вже у міжвоєнний період. Цікавим фактом є те, що наприкінці ХІХ ст. – на поч. ХХ ст. Михайло Павлик організував у Микуличині відділ Русько-Української радикальної партії. У 1928 р. жителі села брали активну участь у виборах до польського сейму та підтримували кандидатуру П. Шекерика-Доників. Згодом громада Микуличина обрала вайтом Василя Домашевського, за нього проголосувала велика кількість місцевих. Натомість, труднощі у діяльності партійного осередку створювали польське чиновництво краю. Відомими вайтами громади були свого часу М. Гундяк, І. Онучак, В. Домашевський; головами сільради Микуличина у 1939-1941 рр. – І. Бойко та Ю. Яремчук. З приходом радянської влади на ці землі у 1939 році, цікавим є те, що гуцул з Микуличина Годованець Василь Гнатович був депутатом Верховної ради СРСР. [12, с. 366]

В адміністративному плані с. Микуличин в 1886 році входило до складу Надвірнянського повіту та Делятинської судової округи. У селі був поштовий уряд. З 1935 року аж до початку Другої світової війни, Микуличин входив до

Надвірнянського повіту Станиславівського воєводства. У селі був телеграфічний та поштовий уряди, а податковий уряд знаходився у Надвірній, судовий у Делятині. Також у Микуличині було збудовано для вивезення лісу вузькоколійку довжиною 19 км, яка припинила функціонувати у 1969 році. [12, с. 373]

Багато жителів Микуличина брали участь у Другій світовій війні та продовжували боротися проти радянських загарбників вже у повоєнні роки у лавах УПА. Так ряд криївок було у присілку Паляниця Чимигівська. [12, с. 372]

Впродовж радянського періоду у краї розвивався туризм та лісова промисловість. За даними 1971 року, с. Микуличин є центром сільської ради з населенням 4620 осіб. Тут діяло 5 початкових шкіл, одна середня школа, 3 бібліотеки та клуб, аптека, лікарня, фельдшерсько-акушерський пункт, ласопункт Делятинського лісокомбінату та 3 лісництва (Микуличинське, Підліснівське та Поляницьке). [12, с. 378]

Вже у повоєнні роки, Філяк Петро, будучи війтом, посприяв організації в Микуличині колгоспу, а також під його керівництвом в селі збудували водяний млин та пилораму при ньому. Було налагоджено порядок залучення мешканців села до колективних робіт з берегоукріплення річок та потоків, ремонту доріг тощо [67, с. 80].

Карпати багаті на родовища нафти та газу. Так, в Слободі Рунгурській у ХХ столітті розробку нафтових родовищ вели іноземні фірми. Нафтогазове родовище у с. Микуличин є одним з найпізніше розвіданих родовищ в цьому регіоні. Нафтоносність було відкрито, ще у 1990 році. Вже у 2000 році зі свердловини Микуличин-22 із глибини 2288 м. вдалося одержати приплив нафти обсягом біля 20 т на добу. Запаси родовища оцінюються у 29 млн. т нафти, проте видобуток ускладнюється тектонічними умовами місцевості. [67, с. 79]

На сучасному етапі, Микуличин продовжує розвиватись у туристичній сфері та провідним промислом потенціалом мела залишається лісозаготівля. Село має багато приватних садиб, санаторіїв та пансіонатів, функціонує приватна броварня «Микуличин», населення активно займається джипінгом,

екскурсіями в гори, розвиває туристичну галузь. Отже, підсумовуючи аналіз історично-культурних передумов формування населених пунктів Яремчанської територіальної громади, можемо зробити висновок, що Яремче та Микуличин починають активно розвиватися у австрійський та міжвоєнний період за рахунок розвитку туристично-рекреаційної справи, що поєднує ці населені пункти в економічному та культурному плані; контакти між населення досить тісні, зокрема, головами Яремчанської міської ради свого часу були Микола Палійчук (уродженець с.м.т. Ворохти), Василь Онутчак (уродженець с. Микуличин), теперішнім керівником громади також є виходець з Микуличина – Андрій Мироняк. Тому об'єднання м. Яремчі і с. Микуличина в єдину громаду є досить закономірним.

Територія колишньої Яремчанської міської ради включала в себе такі населені пункти, як м. Яремче, с.м.т. Ворохта, с. Микуличин, с. Татарів, с. Поляниця, с. Яблуниця, с. Вороненка (в складі Яблуницької сільської ради). Площа міськради становила 656,65 км², а населення сягало 23 121 особи (за даними 2015 року). За період незалежності, тут на місцевих виборах перемагали партії такі як «Наша Україна», ВО «Свобода», ВО «Батьківщина», «Українське Об'єднання патріотів — УКРОП», Блок Петра Порошенка «Солідарність», Політична партія «Сила людей» та ряд інших, місцеві представники яких виділялися проукраїнською позицією. Міським головою Яремчі свого часу був Микола Палійчук (2002-2007 рр.), який згодом був головою Івано-Франківської облдержадміністрації; Василь Онутчак (три терміни, з 2007 по 2020 рр.) та сьогоднішній керівник громади – Андрій Мироняк (обраний 25 жовтня 2020 року міським головою). [66]

Процес формування громад на території міськради був складним та тривалим. У перших перспективних планах уряду, територія Яремчанської міської територіальної громади мала включати усі населені пункти території міськради, проте селище Ворохта мала також перспективи для формування власної ОТГ. Бюджет Яремчанської міськради дозволяв забезпечити весь спектр економічних та соціальних послуг (профіцит або надлишок бюджету складав понад 25 млн грн.), тому формування цілісної ОТГ, у тій формі в якій

вона існувала, було можливим. З боку влади Яремчанської міської ради спостерігалась деяка пасивність у згуртуванні сіл навколо Яремчі, тому більшість громад почали активно діяти у власних інтересах та домагатися від уряду створення незалежних громад. Так, для прикладу, влада Ворохти у 2019 році вирішила подати у перспективний план власну окрему ОТГ, проте для цього їм потрібно було об'єднатися ще хоча б з одним селом. Тому проводилися переговори з навколишніми селами, зокрема Татаровом; було проведено громадські слухання, на які не приїхало жодного представника діючої на той час яремчанської влади, а навпаки простежувався певний тиск на інші села. Влада та небайдужі мешканці Ворохти і Татарова спільно вели переговори з владою області, перекривали дорогу національного значення, щоб домогтися відокремлення від Яремчі. До того ж, всі податки з сіл міськради йдуть до Бюджету Яремчанської міської ради, тому ніхто не хоче втрачати свої доходи і немає відповідної комунікації і прагнення вирішити конфлікт між Яремчанською владою та представниками інших сіл. Саме тому інші села виявили бажання розвиватися окремо від Яремчі. [59, с. 5]

Згодом, бажання утворити незалежні ОТГ висловили громади Поляниці (бюджет якої був спроможний, за великим рахунком завдяки ТК «Буковель»), а також Микуличина, проте Микуличин сформувати окрему громаду не міг, адже це суперечило методиці формування територіальних громад, затвердженою урядом. Тому відбувся своєрідний розкол Яремчанщини на 3 ОТГ: Яремчанську, Ворохтянську та Поляницьку.

Всі три громади сформувалися у 2020 році та увішли до складу Надвірнянського району. Тепер, колишня територія Яремчанської міськради має такий вигляд: *Яремчанська міська територіальна громада* – м. Яремче (адмінцентр) та с. Микуличин, площа 270.8 км², населення близько 13 674 особи; *Ворохтянська селищна територіальна громада* – с.м.т. Ворохта (адмінцентр) та с. Татарів, площа 249.7 км², населення близько 6000 осіб; *Поляницька сільська територіальна громада* – с. Поляниця (адмінцентр), с. Яблуниця, с. Вороненко, с. Бистриця, с. Климпуші, с. Згари, с. Причіл, площа 342.9 км², населення близько 4760 осіб.[11]

Яремчанська міська територіальна громада, до складу якої входять такі населені пункти, як м. Яремче (2 присілки – Дора та Ямна) та с. Микуличин; є перспективною та спроможною громадою. Громада розташована на території Карпатського національного природного парку, тому великих промислових підприємств у громаді немає. Основні бюджетні надходження громада отримує від туристичної інфраструктури та місцевого середнього бізнесу. Відстань до районного центру автошляхами та залізницею становить 30-40 км, а до обласного центру – 70-80 км. [43]

Стосовно сучасної політичної структури місцевої адміністрації, то відповідно головою громади є *Мироняк Андрій Іванович*, першим заступником голови є *Якубовський Роман Олексійович*; секретарем міської ради – *Жіляк Петро Юрійович*; керуючий справами міського виконавчого комітету – *Озорович Василь Васильович*. Андрій Мироняк (1972 р.н.) народився в с. Микуличин, закінчив Строжинецький лісотехнічний технікум (у 1991 р.) та згодом факультет фізичного виховання Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника (у 2004 р.), строкову службу проходив у внутрішніх військах (1991-1993 рр.). З 2015 по 2020 рік був депутатом Івано-Франківської обласної ради УІІ скликання. Обраний головою у 2020 році. Є чемпіоном України з рукопашного бою та бойового самбо. Майстер спорту України, був ініціатором створення Федерації рукопашного бою Івано-Франківської області. [66]

Політична структура міської ради наступна: 26 депутатів та 4 фракції: ВО «Батьківщина», «Свобода», «Європейська Солідарність», «За Майбутнє». Наявні 4 постійні комісії ради з питань: з питань економіки, фінансів, бюджету, туризму та інвестицій; депутатської діяльності, етики, регламенту, самоврядування, захисту прав людини, законності та правопорядку; освіти, культури, молоді, спорту, охорони здоров'я, сім'ї та соціального захисту; з розгляду земельних питань, екології, рекреації, будівництва, архітектури та містобудування. Виконавчий комітет налічує 21 особу. До районної ради з територіальної громади було обрано 2 депутати, а до обласної 4 депутати. [43]

Податкові надходження громади становлять 121 539.3 тис. грн., дотації – 7017,8 тис. грн., субвенції – 64 295.9 тис. грн. Доходи загального фонду на 1-го мешканця: 7849.5 грн; а видатки: 11371.9 грн; Рівень дотаційності бюджетів сягає 7.9 %. Видатки на загальну середню освіту на 1-го учня: 39214.9 грн. На території громади зареєстровано 343 юридичні особи та 695 підприємців, зайнятих переважно в туристичній галузі та підприємстві. [43]

Основою економіки громади є туризм та підприємництво, великих підприємств немає, окрім нафтогазового родовища у Микуличині, лісозаготівельних господарств та інших. Функціонує велика кількість готелів (58) та приватних садиб (156), 166 крамниць, кілька сувенірних ринків, 5 автозаправних станцій, 4 бібліотеки, 2 музеї, 4 ліцеї, 1 гімназія та 2 дошкільні заклади, 2 будинки культури та 2 клуби. Для туристів пропонуються різні види активного відпочинку (джипінг, рафтинг, верхова їзда, квадрокекстрим, походи в гори), функціонує кілька туристичних фірм: «*Гуцульські мандри*», «*Перлина Карпат*», «*Файно Тур*», «*Карпати Travel*», «*Гуцульські Карпати*», «*Лігал Експерт Груп*», «*Легенди Карпат*», «*Гуцульський край*». Місцеве населення займається переважно підприємництвом, лісовим господарством, туризмом, тваринництвом тощо. В свою чергу громада має значний рекреаційний потенціал, так як знаходиться Громаду обслуговує 1 лікарня, 2 амбулаторії, 8 аптек, 1 пожежна частина, 2 залізничні вокзали, відділення Поліції, 2 ЦНАПи (1 стаціонарний та 1 виїзний у с. Микуличин), що в свою чергу доводить економічну спроможність територіальної громади.[43]

Стосовно іміджу громади, то у вересні-жовтні 2017 року було проведено опитування серед депутатів та працівників міської ради, представників громадськості щодо іміджу Яремчанщини. Респонденти визнають, що громада має найкращий імідж серед гостей, з них 26 % опитаних оцінюють громаду, як інвестиційно-привабливою. Простежується позитивний імідж серед респондентів: загалом 69 % учасників вважають, що імідж громади є сформованим; 42 % опитаних вважають громаду привабливим місцем для відпочинку; 8 % оцінюють як територію з прекрасними пейзажами; 7% вважають її транзитною територією взимку; 5 % вважають, що громада

сучасного іміджу не має та живе минулим. Тому для покращення іміджу Яремчанської громади потрібна активна взаємодія мешканців та влади, розвиток та пропозиція нових ідей, залучення більше реклами курортної місцевості тощо. [33, с. 13]

Підсумовуючи, варто зазначити, що об'єднання Яремчі та Микуличина було закономірним, адже ці населені пункти впродовж тривалого часу мали спільне політичне та економічне підґрунтя. Територіальна громада активно розвивається у сфері туризму та підприємництва, жителі громади активно долучаються до політичного життя ОТГ, беруть участь у розвитку громади, пропонують нові проекти, проте іноді також спостерігається деяка пасивність та поляризація жителів стосовно різних питань життєдіяльності громади.

Яремчанська міська територіальна громада має позитивний досвід залучення як внутрішніх, так і зовнішніх інвестицій та має значні перспективи для подальшого розвитку краю, в основному у туристичній галузі, яка є домінуючою в економіці громади. Тому влада громади активно залучає все нових і нових інвесторів до інноваційних проєктів, задля розвитку інфраструктури та добробуту Яремчанської громади.

Для початку, варто зазначити, що за період незалежності яремчанська влада налагодила співпрацю з фондами Карпатського Єврорегіону, Міжнародним фондом «Відродження», Еко-Лісом, програмами європейської співдружності (TACIS); ділові стосунки налагоджені із підприємницькими структурами Польщі, Чехії, Німеччини, Ізраїлю, Угорщини у сфері деревообробної промисловості та туристичної галузі. У сфері охорони навколишнього середовища налагоджена співпраця з Польщею та Чехією. Місто Яремче входить в Асоціацію населених пунктів Гуцульщини, Асоціацію міст України (укладено угоди з меріями міст України про співпрацю у туристичній сфері). Угоди про співпрацю у сфері туризму також підписано з іноземними партнерами: Опольським воєводством (*м. Намислув, Польща*), Землею Тюрингії (*с. Ерфурт, ФРН*), Малопольським воєводством (*м. Альверня, Польща*). [66]

Влада громади активно залучає інвестиції та бере участь у різноманітних проєктах в освітній сфері. Так у 2021 році між Яремчанською міською радою та Асоціацією міст України в Івано-Франківській області підписано меморандум про співпрацю, також прийнято участь у освітньому проєкті «Інноваційний прорив», міська рада отримала для придбання мультимедійних комплексів сертифікат на суму 1,5 млн. грн. Міська рада також подала заявку на участь в проєкті Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) «Місьцеве соціально-економічне відновлення», у сфері покращення цифрової інфраструктури в освіті громади. У грудні 2021 року було отримано 15 планшетів для дітей з багатодітних та малозабезпечених сімей. [43, с. 19]

Для популяризації та розвитку туристичної галузі в Гуцульському регіоні, 27 липня 2021 року відбулися установчі збори «Hutsul Ethnos» (Ясінянська ОТГ), в яких взяли участь 14 керівників територіальних громад: Яремчанської, Поляницької, Ворохтянської, Косівської, Верховинської, Кутської, Надвірнянської, Коломийської, Зеленської, Вижницької, Богданської, Ясінянської та Космацької громад. Метою зборів було створення Великої Гуцульської локації задля популяризації та розвитку туризму в краї. [43, с. 20]

Найбільше інвестицій залучається до туристичної галузі громади. Розвитку туризму та його популяризації сприяють ряд туроператорів та турагенцій (*Гуцульські Мандрі, Карпати Travel, Файно Тур, Перлина Карпат* тощо), які замаються організацією автобусних та пішохідних екскурсій краєм, туристичних походів, велосипедних (спільно з проєктом «Велокраїна») та кінних прогулянок, поселення туристів та трансфер. За статистикою 2021 року, м. Яремче та с. Микуличин відвідали близько 60 тис. осіб. Територія громади лежить у межах Карпатського національного природного парку, що відіграло вирішальну роль у відсутності великих підприємств у регіоні та акценті на туристичній галузі. Тут функціонують такі об'єкти туристичної діяльності: вольєрне господарство з центром реабілітації диких тварин (м. Яремче), екологічний босоногий маршрут «Ведмежа стежка», Еко-туристичний візит-центр (м. Яремче), ентомологічний науково-дослідний розплідник (с. Микуличин); водоспад Пробій, Дівочі сльози; пішохідні маршрути «На гору

Маковиця», «До найстарішого дерева», «Стежка Довбуша» тощо; *полонини*: «Маковиця», «Русанівка», «Явірник», «Стеришора», «Ліснови»; функціонує кілька Сувенірних ринків, які пропонують туристам широкий спектр товарів і т.д. Загальна протяжність усіх науково-пізнавальних та екологічних туристичних маршрутів складає 150 км, наявні 11 місць для відпочинку та 14 рекреаційних зон. Відповідно у 2021 році до міського бюджету надійшло 791.7 тис. грн. туристичного збору (3 місце в області). [43, с. 21]

На обласний конкурс проєктів та програм розвитку місцевого самоврядування було подано проєкти «Роздільний збір сміття – запорука успіху громади». Проєкт став виграшним, його реалізація планувалась на 2022 рік. Загальне фінансування проєкту становить 650 тис. грн. (487,5 тис. грн. – кошти із обласного бюджету; 162,5 тис. грн. – кошти міського бюджету). Планувалась закупівля і встановлення 120 контейнерів (з роздільним збором сміття). Також налагоджено систему вивезення відсортованого сміття у громаді, будівництво сортувальної лінії для твердих побутових відходів, здійснено заходи з реконструкції котелень бюджетних установ громади, забезпечено заміну ламп вуличного освітлення на енергозберігаючі (що дало змогу зекономити за перший місяць використання біля 60 тис. грн) тощо. Проте реалізація всіх проєктів сповільнилася з початком повномасштабної агресії з боку Росії. Попри це, було налагоджено співпрацю спільно з проєктом GIZ в Україні, програма співробітництва Швейцарії в Україні успішно реалізовує проєкти, які направлені на покращення якості життя людей в урбанізованих територіях та прискорення економічного зростання (енергетичного менеджменту). [43, с. 20]

Аналізуючи програму економічного та соціального розвитку громади [52], можна простежити цілі та завдання, які ставить місцева влада, для подальшого розвитку територіальної громади і майбутні перспективи. Основний акцент, як вже неоноворазово зазначалося, ставиться на туристичній галузі, місцева влада ставить собі мету популяризувати громаду на туристичному ринку, проводити активну рекламну політику, розвиток туристичної навігації, налагоджувати подальшу співпрацю у сфері туризму з міжнародними партнерами, просування нових видів туризму, розвиток туристичної інфраструктури для обслуговування

туристів, залучення якнайбільше міжнародних та внутрішніх інвестицій у розвиток туристичного бренду громади та подальший економічний розвиток тощо. Задля ефективного розвитку економіки громади потрібно налагоджувати конструктивний діалог із представниками місцевого бізнесу, залучати до співпраці нових бізнес-інвесторів, забезпечувати розвиток та просування власної продукції на ринки. [52, с. 45-46]

Стосовно основних проблем розвитку громади, то найбільшою проблемою є відтік професійних кваліфікованих кадрів з міста, низький рівень інноваційних технологій у промисловості, недостатній рівень розвитку та просування іміджу та бренду громади тощо. Для ефективного функціонування туристичної галузі головною проблемою залишається стан дорожньої інфраструктури краю, більшість доріг місцевого значення потребують ремонту, до багатьох туристичних точок важко дістатися на власному транспорті. Також необхідно модернізувати всі системи комунального забезпечення населення (водопроводи, каналізація, газопроводи, вуличне освітлення тощо). Місцева влада розуміє всі наявні проблеми та намагається найефективніше їх вирішувати та в короткі терміни. Для ремонту доріг та інших інноваційних проєктів, місцева влада неодноразово залучала інвесторів та всіляко допомагала їм з документацією. Головною проблемою для розвитку громади залишається економічна та політична нестабільність в країні. Більшість проєктів розвитку громади загальмувалися через повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну. [52, с. 45-47]

Повномасштабне військове вторгнення Росії в Україну показало ефективність проведеної реформи децентралізації влади в Україні. Громади стали більш суб'єктивними та після місцевих виборів 2020 року, більшість територіальних громад обрали владу з проукраїнською позицією. Тому громади ефективно боролися з ворогом, забезпечували евакуацію людей у безпечніші регіони країни. Негативною стороною децентралізації, став прихід до влади у деяких регіонах громадян, які згодом стали колоборантами та сприяли просуванню ворога в глиб країни. [36]

Найбільшою проблемою для багатьох громад Західної України стала евакуація населення та велика кількість внутрішньо-переміщених осіб, що на собі відчула і Яремчанська громада. В перші дні війни громада потребувала системи оповіщення повітряної тривоги, тому населення повідомляли через Facebook та месенджери; згодом сирени були встановлені. Майже з перших днів війни влада громади організувала місцеві загони територіальної оборони та добровільне формування для охорони громадського порядку («Яремчанська варта»). Було налагоджено облік всіх переселенців, їх забезпечували всім необхідним; тих хто не мав фінансові можливості, поселяли в приміщеннях місцевих ліцеїв. За даними місцевого ЦНАПу, за весь час було зареєстровано близько 6-7 тисяч біженців з різних регіонів України, багато переселенців не реєструвалися. В цей час активну діяльність та допомогу здійснювали волонтерські організації, такі як «Борщик Дорянський», «Паляниця», Благодійний фонд «Розвиток Яремчанської територіальної громади» тощо). Місцеве населення активно допомагало владі та внутрішньо переміщеним особам. [36]

Громада неодноразово отримувала гуманітарну та фінансову допомогу від міста-партнера Намислува (Республіка Польща), Франції, Іспанії, Хорватії, Благодійного фонду «*Caritas Коломия*» тощо. Населення громади було забезпечене всім необхідним. Місцева влада та волонтерські організації, неодноразово передавали на потреби Збройних Сил України автомобілі, одяг, медикаменти, їжу, маскувальні сітки і тощо. Місцева влада дбала і про початок освітнього процесу (організація форм навчання, обладнання бомбосховищ) та опалювального сезону. Також здійснювалися благодійні ярмарки, спортивні змагання. Також влада піклувалась про героїзацію загиблих воїнів з Яремчанської громади. [36]

Незважаючи на війну та воєнний стан, влада здійснювала ефективно управління громадою, комунальні служби працювали та працюють ефективно, з погодженням військової адміністрації та Державної казначейської служби здійснюється ремонт вулиці Галицької, влада намагається забезпечувати населення всім необхідним. Тому, громада стала надійним тилом, домішкою для

багатьох осіб, які втратили все своє майно, місцеві жителі з розумінням ставляться до переселенців та продовжують активно допомагати ЗСУ. [36]

Подальші перспективи розвитку громади залежать від політичної ситуації в країні. Розвиток громади та залучення інвестицій є вкрай важким у військовий час, тому зараз потрібно об'єднувати свої зусилля задля перемоги України.

Можна підсумувати, що старт реформи місцевого самоврядування та децентралізації влади в Україні відбувався у досить складний час, на тлі військової агресії з боку РФ, що перешкоджало запровадженню реформи на тимчасово окупованих територіях України та на тлі економічної і політичної кризи в країні. Основою місцевого самоврядування стали спроможні територіальні громади, об'єднані на добровільній основі. Процес добровільного об'єднання ОТГ розпочався вже в 2015 році. Об'єднані громади стали дійсно суб'єктними, отримали ширші повноваження та фінансові можливості. Також влада здійснила укрупнення районів. Об'єднання Яремчанщини в тому складі, який був сформований ще наприкінці ХХ століття не відбулося, через небажання громад Ворохти, Татарова та Поляниці існувати у складі єдиної громади. Тому вони сформували власні ОТГ і отримали нові фінансові можливості для свого розвитку, окремо від центру міськради – м. Яремче. Сучасна Яремчанська МТГ включає в себе населені пункти Яремче та Микуличин. Ці два населені пункти здавна співіснували та розвивалися переважно за рахунок туристичної галузі та сільського господарства. Сьогодні основу економіки громади становить туризм та рекреація. Яремчанська міська влада має досвід залучення, як внутрішніх, так і зовнішніх інвестицій. Реформа місцевого самоврядування відкрила широкі можливості для використання власних ресурсів та формування туристичної привабливості громади. Основними викликами у діяльності Яремчанської міської територіальної громади є розвиток дорожньої та житлової інфраструктури, удосконалення комунальної сфери, збереження навколишнього середовища, більш ефективного використання фінансових та матеріальних ресурсів. Потребує покращення взаємодія влади із населенням громади, удосконалення локальної ідентичності.

Реформа децентралізації виявилася досить успішною. Всі територіальні громади згуртували свої сили на підтримку економіки та армії України, прифронтові ОТГ активно борються з ворогом, натомість громади Заходу України стали надійним тилом для мільйонів людей, які втікали від війни, та щоденно працюють на благо України, при цьому забезпечуючи життєдіяльність самих громад.

1. Адміністративно-територіальний устрій України. Історія. Сучасність. Перспективи : монографія / В. С. Куйбіда та ін.; заг. ред. О. В. Турчинов; Секретаріат Кабінету Міністрів України. К, 2009. 618 с.

2. Архипенко І. Зарубіжний досвід децентралізації влади: уроки для України / *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2018. № 4. С. 7-15.

3. Верменич Я.В., Андрощук О.В. Зміни адміністративно-територіального устрою України ХХ-ХХІ ст. : монографія / Ін-т історії НАН України, Від. іст. регіоналістики. К., 2014. 182 с.

4. Глотов Б., Сидоренко Н. Генеза та етапи становлення організації державної влади в Україні / *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2013. № 4. С. 13-23.

5. Грабовецький В. Ілюстрована історія Прикарпаття. Т.3. Івано-Франківськ : «Нова Зоря», 2004. 464 с.

6. Губань Р. В. Становлення та розвиток адміністративно-територіального устрою України в ХХ–напочаткуХХІ століття(історико- правове дослідження) : дис. ... д-ра юрид. наук. / Нац. пед. ун-т ім. м. П. Драгоманова – Львів. нац.. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2018. 601 с.

7. Данилишин Б. М., Пилипів В. В. Децентралізація у країнах ЄС: уроки для України / *Регіональна економіка*. 2016. № 1. С. 5-11.

8. Дейнеко О., Білокопитов Д., Філіппова О. Реформа децентралізації в оцінках лідерів об'єднаних територіальних громад: нові виміри соціальної суб'єктності / *Український соціологічний журнал*. 2019. № 21. С. 16-24.

9. Дем'янчук О. Децентралізація влади в Україні: польський досвід / *25 years of polish self – governance. Self – government in central and eastern Europe vs. the model of local self – government for Ukraine*. Chelm, 2016. С. 305-

10. Державна політика щодо місцевого самоврядування: стан, проблеми та перспективи: збірник матеріалів 7-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції / за наук. ред. проф. Ю. М. Бардачова, І. П. Лопушинського, Р. М. Плюща. Херсон: ХНТУ, 2016. 201 с.

11. Децентралізація – про реформу / офіційний урядовий сайт з Децентралізації : веб-сайт. URL: <https://decentralization.gov.ua/about>

12. Домашевський М. Історія Гуцульщини у 3 Т. – Т. 2. – Чікаго, 1985 р. 507 с.

13. Дорош У. М. До визначення поняття децентралізації влади / *Ефективність державного управління*. 2017. № 3. С. 130-137.

14. Доцяк І.І. Децентралізація влади як основа євроінтеграції України / *Місьцеве самоврядування Східної Польщі та виклики регіонального розвитку. Досвід Польщі та висновки для України*. Хелм, 2017. С. 178-185.

15. Доцяк І.І. Реформа місцевого самоврядування в контексті євроінтеграції України / *Вісник Прикарпатського університету*. Політологія. 2013, № 6-7. С. 136-142.

16. Доцяк І.І. Теоретичні моделі ефективності політико-економічних систем / *Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональні виміри*. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 12-13 жовтня 2017 р.). Івано-Франківськ, 2017. С. 29 – 32.

17. Дребот Н. П., Семеген І.Б. Реформа децентралізації в Україні: поточний стан та перспективи розвитку / *Наук. вісник НЛТУ України*. 2019. № 4. С. 24-27.

18. Європейська хартія місцевого самоврядування: Рада Європи, Міжнародний документ від 15.10.1985. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text

19. Євтушенко О. Н. Державна влада і місьцеве самоврядування в умовах модернізації політичної системи сучасного українського суспільства : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02 / ДЗ «Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського». Одеса, 2011. 28 с.

20. Зарічний І. В. Децентралізація влади в Україні як чинник демократизації / Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. 2019. № 26. С. 61-66.
21. Золотоноша О. Реформування місцевого самоврядування в Україні / *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 2. С. 198-202.
22. Клапчук В.М. Адміністративно-територіальний поділ території сучасної Івано-Франківської області від Короля Казимира III Великого до незалежної України [з ХІУ ст.] / *Карпатський край*. 2012. № 2. С. 4-17.
23. Консолідація державних фінансів України: монографія / за ред. д.е.н. І.О. Луніної. НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». К., 2017. 344 с.
24. Конституція України : Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
25. Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування : Конституційний договір від 08.06.1995 № 1к/95-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1%D0%BA/95-%D0%B2%D1%80#Text>
26. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Концепція від 01.04.2014 № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>
27. Короткий оксфордський політичний словник ; пер. з англ.; ред.-упоряд. І. Маклін, А. Макмілан. К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. 789 с.
28. Кремена О. Л. Проблеми децентралізації в Україні / *Молодий вчений*. 2014. № 12(1). С. 265-268.
29. Куценко Т. Ф., Дударенко Є.Ю. Об'єднані територіальні громади в Україні: короткий аналітичний огляд / *Економіка та держава*. - 2017. - Вип. № 3. - С. 64-70.

30. Ломака І. І. Основні системи організації місцевої влади: світовий досвід та українські реалії / *25 years of polish self – governance. Self – government in central and eastern Europe vs. the model of local self – government for Ukraine*. Chelm, 2016. С. 297-305.

31. Майданник О. Становлення та розвиток української моделі місцевого самоврядування / *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2018. № 1. С. 55-59.

32. Майстро С. В. Розмежування повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування / *Державне будівництво*. 2012. № 1. С. 1-9

33. Маркетингова стратегія Яремчанщини за 2018 рік / офіційний сайт Яремчанської міської ради : веб-сайт. URL: <https://yaremchamiskrada.gov.ua/strategiya-rozvytku-mista-10-47-05-11-09-2019/>

34. Мацедонська Н.В., Клівіденко Л. М. Децентралізація в Україні та основні шляхи її впровадження в сучасних умовах / *Економіка та суспільство*. 2017. № 8. С.613-618.

35. Микуличин / *Вікіпедія – Вільна Енциклопедія* : веб-сайт. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Микуличин>

36. Миколайчук О., Доцяк І. Місцеве самоврядування у російсько-українській війні (на прикладі Яремчанської територіальної громади) *Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональні виміри. Збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Івано-Франківськ, 27-28 жовтня 2022 р.). – Івано-Франківськ, 2022. – 294 с., с. 145-172.

37. Молодожен Ю. Б. Поняття і сутність територіальної громади в системі місцевого самоврядування України / *Університетські наукові записки*. 2006. № 2. С. 347-352.

38. Молодцов, О. В. Децентралізація та глибока децентралізація: співвідношення понять у контексті сьогодення / *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2015. № 1.

39. Мосора, Л. С. Формування об'єднаних територіальних громад в Івано-Франківській області в процесі децентралізації / *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 7. С. 254-267.

40. Назаренко С. В. Становлення і розвиток виконавчої влади в Україні / *Університетські наукові записки*. 2009. № 3. С. 34-37.
41. Нікончук, А. М. Розвиток та формування системи місцевого самоврядування в сучасній Україні / *Право і суспільство*. 2011. № 6. С. 48-53.
42. Пасічник Ю. В. Теоретико-методологічне обґрунтування розвитку місцевих бюджетів в умовах децентралізації / *Проблеми економіки*. 2018. № 4. С. 264-270.
43. Паспорт територіальної громади м. Яремче станом на 01.01.2022 р. / офіційний сайт Яремчанської міської ради : веб-сайт. URL: <https://yaremchamiskrada.gov.ua/news/1660737129/>
44. Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональні виміри. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 12-13 жовтня 2017 р.). Івано-Франківськ, 2017. 312 с.
45. Попова М. Ф. Децентралізація влади як механізм розвитку громад / *Актуальні проблеми політики*. 2015. № 54. С. 258-264.
46. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015 № 157-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text>
47. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 № 156-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>
48. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
49. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text>
50. Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17.06.2014 № 1508-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text>
51. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України; Стратегія від 12.01.2015 № 5/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text>

52. Програма економічного та соціального розвитку Яремчанської міської територіальної громади на 2022 – 2024 роки / офіційний сайт Яремчанської міської ради : веб-сайт. URL: <https://yaremcha-miskrada.gov.ua/>
53. Пустовой В. С. Історія централізації та децентралізації Української держави: правові аспекти / *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. № 60. С. 433-440.
54. Ремесник Т. С. Реформа децентралізації влади в Україні / Зб. наук. праць Донбаської національної академії будівництва і архітектури. 2018. № 3. С. 67-71.
55. Реформа децентралізації / сайт Кабінету міністрів України : веб-сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi>
56. Сало Т. В. Децентралізація фінансової системи: стан та оцінка рівня в Україні / *Ефективність державного управління*. 2013. № 35. С. 324-330.
57. Скрипнюк О. Децентралізація влади як чинник забезпечення стабільності конституційного ладу: теорія й практика / *Віче*. 2015. № 12. С. 22-24.
58. Соціально–економічний паспорт Яремчанської міської ради Івано-Франківської області за 2019 рік / офіційний сайт Яремчанської міської ради : веб-сайт. URL: <https://yaremcha-miskrada.gov.ua/>
59. Суревська О. Як об'єднуються громади: реформа децентралізації на Прикарпатті; утворено 37 ОТГ / *Репортер*. 2019. 8 серпня, № 32. С. 5
60. Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку: монографія / за ред. Кравціва В. С., Сторонянської І. З. Львів, 2020. 531 с.
61. Флис С. Історичний нарис про Яремче: Географія, топоніміка, місто-курорт / *Грегит*. 2007. №2. С. 27-33.
62. Цурканова І. О. Сутність та особливості централізації та децентралізації органів влади в Україні / *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер. : Політологія*. 2012, № 185. С. 67-70.

63. Чернопиский П. Б. Теоретико-методологічні аспекти розуміння децентралізації влади як конституційно-правового явища / *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія : Право.* 2017. № 4. С. 97- 104.

64. Шибасва, Н. В., Бабан Т. О. Складові децентралізації в Україні / *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка.* 2016. № 171. С. 205-216.

65. Юркевич І. Децентралізація та реформування місцевого самоврядування в Україні / *Актуальні проблеми правознавства.* 2017. № 3. С. 100-104.

66. Яремче / Вікіпедія – Вільна Енциклопедія: веб-сайт. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Яремче>

67. Яремчук В. П., Клапчук В. М., Боберський Ю. Ю. та інші. Микуличин. До 590-річчя заснування : монографія. Брошнів: «Гая», 2002. 240 с.

Східна політика Польщі в період загроз міжнародній стабільності

Анотація. У даному розділі монографії досліджується політика Польщі, як одного із головних партнерів безпеки в східних регіонах Європи. Розглянуто формування зовнішньої політики Польщі в період міжнародної нестабільності та гарантуванні безпеки. Проаналізовано східний напрям політики країни, оформлення проектів підтримки демократії та розвитку їх. Розібрано політику протидії гібридним конфліктам та досліджено допомогу союзникам у військовій, економічній та гуманітарній сфері. Проведено аналіз позиції Польщі в ставленні до формуванні нових можливостей в Балто-Чорноморського регіону.

Ключові слова: зовнішньополітична діяльність, міжнародна політика, міжнародна стабільність, міжнародна безпека, безпека, загрози, конфлікт, гібридні виклики, альянс.

Annotation. This section of the monograph examines Poland's policy as one of the main security partners in the Eastern regions of Europe. The formation of Poland's foreign policy in the period of international instability and the guarantee of security is considered. The eastern direction of the country's policy, the design of democracy support projects and their development are analyzed. The policy of countering hybrid conflicts is analyzed and assistance to allies in the military, economic and humanitarian spheres is investigated. An analysis of Poland's position in relation to the Baltic-Black Sea region was carried out.

Keywords: foreign policy activity, international politics, international stability, international security, security, threats, conflict, hybrid challenges, alliance.

Світ стоїть на порозі грандіозних безпекових викликів, які можуть затягнути людство в довгостроковий конфлікт. Питання зовнішньополітичного об'єднання країн для протидії розгортанню найгіршого сценарію стоїть на першому місці в політиці сьогодення. Демократичний світ побачив

малоефективний вплив переговорного методу як протидію агресивним режимам і проблему ліберальної відповіді на критичні питання. Сьогодні здійснення своєї зовнішньої політики без визначення чіткої позиції неможливе. Плаваючий стан у відносинах між країнами може тільки погіршити їх становище і спотворити партнерство. Такий перебіг подій негативно відобразиться на міжнародній арені та викличе реорганізацію світового балансу.

Польща після розпаду соціалістичного табору вийшла на міжнародну арену, як новий демократичний гравець. Покращення іміджу Польщі в дипломатичній сфері полягає в тому, що країна підтримує зв'язки з сусідами, яким допомагає та старається впроваджувати в них демократичну культуру і допомогти розвивати демократичний погляд на майбутнє. Поєднання політики «м'якої сили» в налагодженні стосунків та твердої зовнішньополітичної позиції принесли Польщі вигоду, що допомагає їй зараз пропонувати і розгортати нові правила гри в дипломатичній сфері.

Зовнішньополітичні стосунки між країнами існують вже давно, їх історія простягається протягом багатьох років і кривавих війн. Дипломатія приводила до можливих узагальнюючих рішень конфліктних питань, виступаючи інструментом забезпечення урегулювання ситуації. Зараз міжнародна арена апелює поняттям «міжнародної безпеки», яке застосовується для мирного розвитку держави в період відносної стабільності. Збереження міжнародної безпеки є одним з найголовніших пріоритетів сучасності. Держави зрозуміли, що забезпечення своєї безпеки і своїх інтересів виключно військово-технічними засобами це не остаточне гарантування мирного існування та процвітання. Очевидно, що безпека потребує гарантійної основи в політичній і міжнародно-правовій сфері та знаходження спільної мови між різними політичними режимами, щоб спростити цей процес.

З утворенням держав як форми політичної організації, яка формує нову адміністративну одиницю поділу та здійснює арбітрування повноваженнями, сформувалася необхідність активізації апарату взаємодії з іншими державами, тобто формування зовнішньої політики. Визначення «зовнішня політика»

розглядається в «енциклопедичному словнику з державного управління», так – діяльність держави на міжнародній арені, що регулює відносини з іншими суб'єктами зовнішньополітичної діяльності, наприклад, організаціями, партіями, міжнародними форумами. [12,с. 36] В свою чергу «Політологічний навчально енциклопедичний словник-довідник» дає таке трактування «зовнішній політиці» – діяльність держави та політичних інститутів, що здійснює взаємодію на міжнародній арені, комплексні дії спрямовані на встановлення та підтримання відносин із міжнародною спільнотою, що дозволяє країні захищати власний інтерес та розширити спектр взаємовідносин із іншими суб'єктами[12,с. 35]. Головним завданням зовнішньої політики є забезпечення умов для розширення реалізації своїх інтересів та забезпечення дотримання національної безпеки[33,с. 88-93]. Поміж цього зовнішня політика держави має свої функції, інструменти, цілі. До функцій можна віднести представницьку, дипломатичну, охоронну. Представницька функція – відповідає за, здійснення політичного показу держави, через інститути представництва. Інформування про політику керівних органів решти держав та формування реального уявлення про державу у керівних та громадських інститутах інших країн. Дипломатична - забезпечує дієве представництво держави на міжнародній арені, організацію діалогу з різними міжнародними контактами та забезпечує дієвість міжнародних програм. Охоронна функція зовнішньої політики покликана забезпечити територіальний суверенітет та відстоювати інтереси держави і громадян.

Інструментами здійснення зовнішньої політики є такі : політичні, економічні ,військові та інформаційні. За військові інструменти можна говорити про їхній силовий метод, наприклад, воєнний тиск. Зокрема до військових засобів можна віднести участь країни в миротворчих операціях, проведення навчань, провокації, публічні виставки зброї. Політичний засіб, формується на основі дипломатичних стосунків між країнами та формує можливості діалогу. Можна говорити про його розподіл на рівні, наприклад, здійснення співпраці чи спілкування на рівні консульства, посольства чи прямого діалогу між лідерами держав[33,с. 88-93]. Може використовуватися

державою під час зустрічей, діалогу в міжнародних організаціях чи в формі переговорів. Економічний інструмент, є фактичним використанням економічного потенціалу держави для здійснення впливу на іншу країну. Він виступає фіксуєчим фактором і визначає місце у міжнародних стосунках держави, таким чином держави з більшим економічним потенціалом мають впливовіші позиції. Інформаційний інструмент застосовується державою для формування певних образів інформації, в різних формах, наприклад, пропаганда. Також може здійснюватися культурна політика, яка формується для покращення позитивного образу іміджу держави в зарубіжних країнах[31,с. 57].

Загальними цілями які ставить перед собою держава в зовнішній політиці є :

- 1) Плідна співпраця із країнами на міжнародній арені.
- 2) Посилення обміну товарами, технологіями, цінностями, ресурсами.
- 3) Захист прав своїх громадян та кожного громадянина інших країн
- 4) Спільність у боротьбі із глобальними проблемами.

Науковці виділяють ще такі найпріоритетніші цілі, як:

- 1) Створення державою умов покращення престижу своєї країни та посилення міжнародної позиції.
- 2) Посилення своєї країни, через взаємодію в різних сферах(політичній, економічній, військовій, гуманітарній та інших)
- 3) Забезпечення гарантій національної та міжнародної безпеки[22, с. 44-49].

Таке трактування цілей говорить про їхню спільність та пов'язаність в сфері зовнішньої політики держави, що розкриває їх взаємозалежність.

Для глибшого розуміння теми треба розібрати поняття «міжнародна безпека» - це стан міжнародних відносин, при якому неможливим є варіант порушення миру, напрям здійснення загроз безпеці народу іншої країни у різних формах або підтримка порушення стабільності в середині країни. Зараз міжнародна безпека розуміється як форма роззброєння, перехід до взаєморозуміння та взаємної довіри в міждержавних стосунках. Отримання

більш чіткого визначення зараз майже унеможливлене, розвиток сучасного світу створює нові напрямки світового політичного процесу, що в свою чергу збільшує понятійний апарат яким ми можемо апелювати і доповнює його новими категоріями[4,с. 11-14]. «Політологічний енциклопедичний словник» дає наступне визначення поняттю «міжнародна безпека». - Стан міжнародних відносин, який відкидає порушення миру та створення реальної загрози розвитку людства, за якого народи можуть без втручання ззовні вибирати шляхи формування, діяльності свого розвитку, держави і визначення інституцій підтримання такого стану[26,с. 48]. В свою чергу, польський «Словник термінів з питань національної безпеки», дає таке визначення : «міжнародної безпеки» – відсутність об'єктивно існуючих загроз і суб'єктивних побоювань та затвердження охорони державних та суспільних цінностей, інститутів, що забезпечать мирне вирішення спорів і забезпечать попередження передумов утворення загроз[14,с. 13]. Завдяки цьому «міжнародна безпека» складається зараз з різних складових таких як: воєнна, політична, економічна, гуманітарна, інформаційна, технологічна, ядерна та інші види безпеки.

Термін «загроза безпеці» трактується в «Політологічному енциклопедичному словнику» так – міжнародні події, ситуації, що створюють небезпеку через які країна може втратити партнерське ставлення інших держав, втрата суверенності, втрата розвитку відносин на міжнародній арені – через використання військового, політичного, економічного та іншого насильства[26,с. 50]. Розуміння «загрози» потребує більш чіткого уявлення про неї, через свою суб'єктивну оцінку із сторони певної соціальної групи, які оцінюють ситуацію виходячи із своїх інтересів чи рівня обізнаності, досвіду в даній сфері, через це визначення «загрози» є розмитим. Розглядаючи питання «загроза безпеці» можна побачити моделі, джерела, класифікацію і системи загроз які формуються в протиставленні безпеці[9, с. 6-8]. Моделі загроз можна сформулювати такі: - відсутність безпеки, існування великих зовнішніх загроз, які реально можуть здійснити вплив на стабільність. – переоцінка, перебільшення загрози яка насправді є незначною. – заміна зовнішньої загрози, оцінка великого лиха як незначного. Варто зазначити, що кожна країна має різне

сприйняття загроз, а прийняття рішень по цьому питанню мають викладатися як національний інтерес. Особливим є формулювання джерел загроз, що надає змогу бачити зародження загрози стабільності та подальшому руху загрози в дестабілізаційному процесі. Джерела «загроз» можна поділити на зовнішні та внутрішні : 1)угруповання які на засадах міжетнічних, конфесійних та інших протиріч, можуть здійснювати сепаратиські дії в регіонах, наприклад, через нечітку договірну оформленість територіальної розмежованості. 2)дії держав, що організують підривну діяльність у інших країнах для стримування процесів інтеграційного спрямування та руйнації зв'язків на міжнародній арені. 3)здійснення ходів держави у напрямку витіснення з ринку збуту продукції та виключення з міжнародно політичних, економічних структур[9, с. 6-8].

Особливої уваги треба приділи класифікації загроз. Розуміння розподілу загроз може допомогти краще зрозуміти їх як такі і ефективніше зорганізувати протидію їм. Згідно з критеріями можна говорити про: характер, джерело, середовище, розмір, шкалу загрози. Теоретично більшість загроз найкраще класифікуються за основними критерієм : політична, військова, економічна, соціальна, культурна, екологічна[25,с. 140-141]. Така типологія допомагає чітко зрозуміти питання та краще дослідити можливі варіанти стратегії протидії. Аналіз поняття «міжнародна безпека» приводить оцінку класифікації загрози-виклику, коли фактично загроза рахується негативним чинником і оцінюється як виклик для безпеки держав. Виклик у свою чергу має отримати ефективне рішення та протиставлення йому, якщо держави ігнорують його чи здійснюють неефективну політику в його напрямку, він може перерости в реальну загрозу з критичним і загостреним значенням національній та міжнародній безпеці. Для міжнародної безпеки в глобалізаційному процесі розпочалася тенденція еволюції загроз: 1)збільшення кола носіїв загроз, 2)більший радіус поширення загроз, 3)територіальна відокремленість, 4)формування конфліктів із низькою інтенсивністю[33,с. 88-94]. З розвитком суспільства збільшення носіїв загроз є особливістю розвитку, так можна оцінити, що недержавні структури почали отримувати можливість вплинути на міжнародну арену, міжнародну стабільність і змінювати або вносити загрозу її забезпеченню. Розширення

радіусу загроз призвело до переоцінки не тільки суб'єктів, а і можливих об'єктів. Оцінюючи різні ситуації можна говорити про загрози у галузях: комунікацій, транспорту, капіталу, інформаційній сфері, фактичному формуванні нових видів технологічної загрози, як наприклад «вірус». З розвитком технологій поняття «кібератак» не є чимось новим, але носить характер однієї із найнебезпечніших загроз у теперішньому суспільстві, що може призвести не тільки до порушення міжнародної стабільності, а і до руйнації її. Особливістю є також еволюція територіальної віддаленості загроз, наприклад їхня системність або одночасність у тих чи інших регіонах, чи їхня глобальна поширеність[6,с. 18-22]. Тобто загрози не є тільки в одній державі, вони можуть утворюватися із однаковим сценарієм у великій кількості держав і починати розвиватися стрімкими темпами. Говорячи про «низько інтенсивні загрози», можна говорити про те, що вони формуються із розгортанням співпраці в сфері транскордонної взаємодії, що може призвести до утворення найманих груп, так званих «добровольців з народу». Таке трактування починає розвивати нові напрямки дослідження «загроз», які стирають межі між своїм зовнішнім і внутрішнім характером, та переростанням його в щось гібридне нове[6,с. 18-22]. Таким чином, як загроза так і безпека, розвиваються із сучасними тенденціями, вони модернізуються і доповнюються.

Вперше термін «міжнародна безпека», у своєму теперішньому трактуванні, був застосований в «Договорі про відмову від війни як знаряддя національної політики» або пакт Бріана-Келлога, прийнятого як «інститут запобігання війн і профілактичних заходів з їх утворення» [4,с. 10-15]. В наших реаліях цей термін застосовується у зовнішньополітичних доктринах різних країн, у міжнародних договорах або регламентується в статутах міжнародних організацій. Міжнародна безпека співставна із терміном «національна безпека», де останній трактується як захист інтересів держави і суспільства, кордонів, цінностей, матеріального і духовного, від внутрішніх і зовнішніх загроз. Становище держави коли вона має змогу самостійно захистити цілісність і виступати на міжнародній арені як самостійний суб'єкт відносин. Національна безпека держави формує своєю головною ціллю зовнішню політику і виражає

свої внутрішні потреби на міжнародному середовищі[4,с. 10-15]. Можна говорити про такі ключові компоненти, як : охорона державного, етнічного середовища, територіальна безпека, політична самостійність або суверенність, забезпечення якості життя своїх громадян, культурний, економічний та політичний розвиток; створення міжнародного рейтингу-престижу. Політику національної безпеки поділяють на : державно-політичну, соціально-економічну, національно-культурну, інформаційну, природо-екологічну[29,с. 368-369].

Отже, можна говорити про взаємозв'язок між «міжнародною безпекою» і «національною безпекою», вони відображають інтереси держав до творення міжнародної політики та забезпечення відображення своїх інтересів, без використання силового методу. З врахуванням цієї інформації слід дати характеристику поняттю «політика безпеки держави» – є безпосереднім гарантуванням безпеки , із розвинутою співпрацею трьох гілок влади, оборонно-військового комплексу, різних соціальних організацій, у здійсненні зовнішньополітичної співпраці з іншими держави. Завдяки глобалізаційним процесам держави можуть забезпечувати мир спільними соціальними діями, фактично проведення «м'якої сили» як ключовий термін дипломатії[29,с. 369-370]. «М'яка сила» зараз є головним чином заохочення до співпраці для подальшої взаємодії і розвитку всіх сторін та процвітання. Така дипломатія зараз застосовується великою кількістю держав, вони спираються на соціальну базу, що і слугує зацікавленістю держав, на цій базі держави будують свою доктрину та стратегію.

Доктрина виступає затвердженням завдань для стратегії, є вибором засобів і методів їх досягнення в певній ситуації. Доктринальна основа кожної держави не фіксує основні дії, але зафіксує програми, що за різних подій можуть бути застосовані. Це має особливе значення в міжнародній арені, бо формує певне розуміння політики держави і її дій на агресивні, терористичні, інші загрози по відношенню до неї чи її союзників[5]. Стратегія безпеки – виступає діяльність спрямованою на досягнення цілей, передбачених в сфері безпеки. Стратегія виступає приготуванням і активізацією оборонної сфери

держави, для протиставлення її в ситуаціях загрози стабільності. Таким чином, об'єднавши ці аспекти можна охарактеризувати поняття «міжнародної політики держави» - сукупна діяльність держави, їх інституцій спрямованих на певні політичні цілі у сфері міжнародного життя. У різних формах міжнародної політики кожна держава трактує своє прагнення до певних аспектів ,таких як: забезпечення безпеки миру, співпраця з іншими держави, зростання потенціалу, покращення позицій і збільшення престижу[25,с. 140-141]. Завдяки прагненню реалізації своїх амбіцій кожна з держав проводить міжнародну політику у різних її видах :

1.Активна політика – формується на формування балансу між внутрішньою і зовнішньою політикою, утворенню позитивного актора міжнародної політики.

2. Пасивна політика – формується у маленьких державах, які не мають змоги самостійно відстоювати свою суверенність.

3. Консервативна міжнародна політика, формується на ідеях колишніх великих державах, утримати свій вплив на свої колишні претензійні зони впливу і контролю. [15,с. 72-77]

Тематика «міжнародної безпеки» досліджувалася у працях різних науковців, наприклад Т. Гоббс описував порівняння потенціалів, які призводять до боротьби та ворожого ставлення одне до одного між країнами. В сучасних політичних вченнях безпеки можна говорити за Томсона К., Кіссінджера Г., Ф. Шумана. Особливої уваги можна приділити Г. Моргентау, який описував міжнародні стосунки з питань безпеки, як «колізей» де триває протиборство потенціалу держав. Країни хочуть вибороти право влади над тим чи іншим стратегічним питанням, тобто військовим чи економічним, які найбільше будуть гарантувати її безпеки[13,с. 92-94]. В такому розумінні цього питання, «безпеку» можна забезпечити двома напрямками: дипломатично-діалоговим методом і військово-конфліктним. Зараз більшість цивілізованих країн використовують перший метод, який забезпечує доволі ефективну можливість впливу без втягування країни в кризу та отримування контролю в сферах на які силовими методами не вплинути.

Поняття «міжнародна безпека» має свою класифікацію яка ширше розкриває уособлення цього терміну, класифікація розділяється на:

- 1) Масштаб (регіональна та національна)
- 2) Сфера забезпечення (економічна, технічно-військова, гуманітарна)
- 3) Цілі (суспільство, держава)

В залежності від категорії безпеки до них застосовуються різні форми ресурсного забезпечення: екологічні, технологічні, інформаційні, гуманітарні, що призводить до їх розвитку в нових тенденціях глобальності світу і таким чином змінюють їхній зміст[12,с. 35]. Зараз розуміння «міжнародної безпеки» зводять до утворення світового порядку який задовольнить потреби всіх та дозволить розвиватися всім суб'єктам міжнародного права. Фактично можна говорити про зміну уявлень про безпеку, її особливість як така, змінилася і зараз утворює характер гібридного носія. Функції якого зводяться більше до проблем нових викликів, наприклад міграції. Завдяки глобалізаційним процесам такий перебіг подій може нести загрозу не тільки одній державі, а і світовій спільноті.

Зовнішньополітична діяльність держави так чи інакше сформована на основі забезпечення миру та безпеки, яка здійснюється завдяки впливу на внутрішньо державний, зовнішній, міжнародний рівень. Таке трактування формує механізм взаємо почуття безпеки, всіх членів міжнародної системи. Рівень безпеки залежить від викликів загроз та особливостей отриманих гарантій[6,с. 18-21]. В загальному можна говорити про ширше розуміння поняття МБ, ніж поняття НБ, бо перше розкриває не тільки внутрішні аспекти взаємодії різних інституцій для забезпечення безпеки, а й функціонування різних систем безпеки. Подальше дослідження питання потребує розгляд терміну «система міжнародної безпеки». Це форма спільності процедур та створення на їх основні механізму їх взаємодії. В найкращому прояві система міжнародної безпеки має функціонувати та слугувати на фоні нормативного забезпечення загальнолюдських інтересів і цінностей над персональними уявленнями держав[4,с. 10-14]. Виділяють різні моделі безпеки, які в свою

чергу включають в себе від одного до «n» кількості країн гарантів загальної безпеки.

1) *Однополярна система*, що утворилася після закінчення «Холодної Війни» та припіднесла США, як головну країну. НАТО з цього часу розпочало свою експансію, забезпечення демократизації країн і утворення системи охорони миру в Європі, але ця система отримала велику кількість критики і відкинула можливість її утворення.

2) *Театр країн*, фактично утворення союзу між певною кількістю великих держав, які би брали на себе роль «світового поліцейського», який буде слідкувати за порядком. Вчені вважають цю систему найбільш оптимальною, але є проблема в дискримінації інтересів маленьких держав і фактично зазначає нелегітимність такої безпеки[1,с. 95].

3) *Багатовекторна модель*, фактично зараз вона є головною і діючою системою безпеки. Країни з різним потенціалом створюють економічні, дипломатичні відносини співробітництва, для забезпечення миру в регіонах. Переростання з військового забезпечення, в сферу науково-технічного, економічного, інформаційного забезпечення, що дозволяє країнам в різних сферах здійснювати розвиток і можливістю рівноцінного обміну та запозичення у іншого суб'єкта певних особливостей. Проблемою є не стабільність цієї моделі, постійно формуються сфери перерозподілу областей впливу.

4) *Світова модель*, спирається на тезу про те, що міжнародна безпека є дієвою коли всі беруть участь в ній. Формування цієї моделі полягає у мінімальному визнанні всіма народами загальних цінностей, що і має викликати вирішення конфліктів. Головною керівною організацією за цими подіями науковці вважають ООН, який буде виключним інститутом впливу на світовий порядок.

5) *Колективна безпека*, яка включає в себе об'єднання групи держав для забезпечення захисту та протидії потенційним агресорам. Сформована модель включає в себе держави з подібними політичними устроями і цінностями, наприклад НАТО, СНД. Такий вид співпраці може виникнути через зовнішню небезпеку групі держав[1,с. 245].

Сьогодні розуміння процесів міжнародної безпекової політики включає в себе особливі етапи розвитку. Глобалізаційний процес з яким ми зустрілися відкриває нові закономірні щільності та форми взаємозалежності країн одне від одної, ці фактори посилюють ступінь впливу на внутрішню організацію суспільства. Іншим важливим чинником проблемності безпеки є посилена «демократизація» і знаходження спільної мови у вже демократичних країнах. Таким чином, країни мають знаходити між собою спільну мову, перші звинувачують країни у порушенні принципу «не втручання у внутрішні справи», другі в свою чергу звертають увагу на порушення прав забезпечення мирного існування народів і визнанні їх прав[3, с. 3-6]. Важливим фактором в вирішенні цього конфлікту є міжнародне право.

Міжнародна безпека заснована на засадах міжнародного права, які і розкривають її головні завдання. Принцип мирного співіснування держав, забезпечення однакової безпеки на міжнародній арені, визнання прав на суверенне існування всіх народів, гарантування безпеки у всіх сферах для держави, передбачення ефективних методів боротьби з міжнародним тероризмом[2, с. 9-11]. Міжнародне право в ідеалізованому виді складає багатоступеневу систему, яка завдяки якісним змінам отримує нові механізми взаємодії. Під впливом часу вона розвивається і доповнюється, що показує її готовність до нових викликів. Також варто звернути увагу на проблемність здійснення законів в окремих державах, суб'єктах, це відображає проблему контролю та відсутності додержавного органу який би здійснював безпосередній контроль за виконанням тих чи інших правок, актів, договорів. Зараз єдиним глобальним інструментом впливу є ООН, який починає втрачати можливість реальної влади на практиці[9, с. 6-8]. Основними завданнями якого було дотримання безпеки та миру у світі, спільної боротьби з загрозами миру, вплив на акти агресії та їх придушення. Утворена система безпеки піддавалася випробуванням, що випробовували економічні, соціально-етнічні та політичні кризи. Фактично відображає колективну відповідальність за конфлікти, які виходять за рамки та не вирішуються в короткотривалий термін.

Міжнародне забезпечення безпеки яке здійснюється ООН було затверджене ще в 1945р. в Статуті ООН і говорило про «загальне об'єднання націй, для позбавлення наступних поколінь від лих війни». ООН здійснює вплив на підтримку миру з залученням різних структурних підрозділів[2, с. 9-11]. Створена РБ ООН в сфері безпеки має статутні компетенції, такі як: мирне вирішення конфліктів, дії для запобігання загроз миру, утворення регіональних угод, створення міжнародної системи спостереження за регіоном. Рада Безпеки може вимагати від суб'єктів конфлікту вирішити ситуацію мирними засобами, рекомендувати належну процедуру врегулювання, надати рекомендаційні поради. Особлива роль ООН у сфері врегулювання порушень миру складається з таких видів: проведення *превентивної дипломатії* – дії спрямовані на прискання конфлікту, ще до його явного утворення. Систематичний обмін даними, контроль виконання міжнародних договорів, раннє попередження лих, утворення нейтральних зон. *Миротворчість*-спрямування дій примирення для схилення сторін до мирного вирішення конфлікту та знаходження спільної домовленості. *Підтримання миру* – присутність контингенту ООН в певному регіоні, через отримання згоди всіх сторін, фактичне розгортання персоналу контролю порядку та захисту[2, с. 9-11]. Надавання фінансування, забезпечення необхідними ресурсами, технічними, інформаційними, гуманітарними.

У реаліях сучасності ООН в ідеалізованому своєму виді відпадає з головного актора контролю за міжнародною безпекою. Через глобальні проблеми які викликали резонанс у світі, COVID-19, військові конфлікти, глобальний голод, ефективність організації піддають критиці[7, с. 155-157]. Найбільшого удару по репутації ООН завдає право «вето» країн учасниць-переможців, таким чином ці країни блокують рішення які можуть вплинути на їхню агресивну політику і відкидають можливість застосування протоколів безпеки для запобігання конфлікту. Необхідно зазначити ще одну організацію яка викликає інтерес у системі безпеки – ОБСЄ, організація, що виконує функції боротьби з тероризмом, контроль за застосуванням зброї масового ураження, захист технологічно-інформаційної сфери. Організація яка протягом

довго часу проводить дії спрямовані на забезпечення миру. Основними принципами дій ОБСЄ є : багатосторонній діалог, рівність учасників, концепт спільності та адаптація до змін у безпековій сфері.

Новий етап розвитку міжнародної безпеки ХХІ ст. фактично зароджується сьогодні у світовій спільноті, зростає кількість загроз на які держави шукають протидії. Техногенні, екологічні та соціальні проблеми різного типу та рівня стоять гострим питанням у всіх країнах. Також варто звернути увагу на виклики як: внутрішньодержавні, міждержавні конфлікти, поширення зброї, тероризм, організована злочинність[9, с. 6-8]. У сьогоднішній найголовнішою проблемою є ядерна небезпека, тероризм, неконтрольована міграція. Такі конфлікти взаємопов'язані та спричиняють дестабілізацію в різних країнах та міжнародному співтоваристві, а не тільки в одній державі. Особливість динамічного і непередбачуваного утворення загроз, змушують переглядати формати протидії. Традиційно відбуваються різні конференції як консультаційні форуми де обговорюють питання забезпечення миру[10]. Мюнхенська конференція є прикладом збору дипломатів, військових, науковців та активістів, де відбувається дискусія на актуальні теми соціально-політичних проблем балансу заради миру, покращення відносин, посилення міжнародного права, розробка систем демократичного порядку, технологій та розвитку інститутів боротьби з екологічно, ядерними загрозами.

Дипломатія сьогодні приносить нові виклики і еволюцію поглядів на особливості ведення зовнішньополітичної діяльності. Дослідження тематики закордонної діяльності держави завжди розкривають цей процес як не стабільний і мінливий, але є особливість коли витoki політики залишаються незмінними. Тематика східної політики Польщі, є історично довгою і вибудованою від класичних теорій «агресивного об'єднання» до утворення альянсу протидії агресору. Тому тема «східної політики Польщі» є доволі обширною і дослідження цього питання є актуальним в різних країнах. Розвиток дипломатичних стосунків з східним регіоном Європи, як незалежний гравець, Польща почала вибудовувати зразу після краху СРСР і вибрала шлях покращення демократичної основи в цьому регіоні, а також доповнювала його

різними аспектами престижності такого шляху. Перш за все увагу слід звернути на основи з яких складається політика Польщі сьогодні, забезпечення міжнародної стабільності шляхом безпекових дій, таких як впровадження політики «добросусідства», членство в альянсі, створення спільних інституцій, розвиток транскордонного співробітництва, виробництво нових кооперативних баз взаємодії, а також розвиток вже існуючих форм взаємодії в військовій, енергетичній, економічній, гуманітарній, культурній, соціальній та політичній сфері.

Серед вітчизняних науковців цією темою зацікавилися : А. Лукасевич, Р. Пасічний, Д. Рослонь, О. Близняк , Тимків Я.І, О. Бабак, І. Бабец, В. Борщевський, Г. Зеленько, Л. Чекаленко, М. Лазарук, В. Мельник, С. Швидяк, В. Гулевич. А. Романюк, В. Литвин, Т. Сидорук. Зроблені цими науковцями дослідження глибше розкривають основу східної політики Польщі, а також доповнюють її іншими теоретичними елементами.

І.В Макарук в статті «Східна Політика» Польщі : етапи творення» розглядає розвиток дипломатичної основи Польщі, а також її постсоціалістичний статус і еволюцію у демократичну дипломатію. Науковий інтерес має викликати прогностична політика Польщі в той період. Розуміючи проблемність сусідства із авторитарною Росією, Польща швидкими темпами нарощувала зв'язки із західними партнерами, а також декларувала бажання вступу в НАТО та ЄС, для забезпечення себе від становлення буферною зоною в складних геополітичних стосунках. Також слід звернути увагу на дослідження політики в сторону формування Польщею свого економічного альянсу і формуванні тіснішої співпраці із країнами Балтії і Чорноморського регіону. Висвітлення питання утворення співпраці на таких рівнях можна вважати бажанням Польщі у покращенні безпеки в регіоні і забезпеченням своїх інтересів.

У спільній статті А. Лукасевич, Р. Пасічний, Д. Рослонь, «Теоретичні підходи та реалізація «східної політики» Польщі в сучасному вимірі» для дипломної роботи важливим є дослідження стратегічного напрямку Польщі в дипломатії навколо ЄС, НАТО. Захист своїх ключових інтересів в регіоні і

забезпечення підтримки своєї політики. Також варто звернути увагу на налаштування зв'язків між США та Польщею, через активну підтримку і зацікавленість поза блокового впливу на регіон ЦСЄ. Важливим дослідженням є питання підтримки в східній політиці країн Балтії і Скандинавії, які підтримують зацікавленість Польщі, а також в активізації євроінтеграційного процесу в сусідніх країнах.

Особливого впливу на дослідження питання забезпечення безпеки та покращення міждержавного впливу та взаємодію, здійснив в своїй статті «Республіка Польща як новий актор в європейській політиці безпеки і оборони» Я. Тимків. В статті розглянуто діяльність Альянсу. Політика НАТО щодо дій в випадку загроз безпеці в східних регіонах Європи. Проаналізовано ставлення щодо Польщі, із сторони країн НАТО, ЄС. Досліджено політичні кроки Польщі в становленні із «споживача» безпеки до рівня «виробника» безпеки. Важливим є дослідження аналізу різних країн та їх реакції на політичну активність Польщі. Також слід зауважити навчальний посібник написаний цим ж автором «Теорія і практика сучасної європейської політики безпеки: приклад Польщі» в посібнику досліджено формування теоретичної основи розуміння понять безпека та загроза, а також сформовано розуміння їх гібридних проявів. Важливим є дослідження формування політики щодо критичних питань, а також знаходження вирішення на них. Зацікавити може проаналізований шлях постсоціалістичної країни в сфері безпеки, що розкриває глибше питання зовнішньої доктрини країн, а також реалізації стратегій.

Варто звернути увагу на монографію Романюк А.С та Литвин В.С «Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи», чітке дослідження цієї праці відкриває аналіз успішності політичної взаємодії в середині альянсу. Авторами досліджено функціонування дрібних об'єднань та їхня співпраця в євроінтеграційній сфері. Також можна зазначити в необхідності аналізу успішності таких взаємозв'язків, через їх актуальність в плані безпеки та обміну досвідом в політичній, військовій, економічній, гуманітарній та соціальній сфері. Особливою є тема взаємодії країн регіонального альянсу у

сфері розширення, так Вишеградська група формує взаємні стосунки із іншими країнами, що допомагає розширити її вплив та сформувати вигідні відносини.

Вагомий внесок для розуміння формування східної політики Польщі здійснив Близняк О. у статті «Східний напрям Європейської політики сусідства : Польські ініціативи». Досліджено формування нового напрямку політики в ЄС – східного, що в свою чергу привертає увагу зі сторони Польщі. В статті описано доктрини, що формували добросусідство із потенційними союзниками ЄС та відображення і зацікавлення Польщі в її поширенні. Показовим є дослідження відображення демократичного процесу в Україні. Розглянуто підтримку з боку міжнародної демократичної спільноти щодо законного вибору влади України. Як пише Цесаж З. в своїй статті «Закордонна політика Республіки Польща після 1989 р.», демократична Україна вважається польською владою як головний чинник безпеки Польщі. Тому остання старається всебічно інтегрувати Україну до європейської спільноти для тіснішої взаємодії між ними та для досягнення своїх цілей в сфері забезпечення безпеки[32, с. 715].

Дослідження стосунків між україно-польськими державними та недержавними інститутами здійснила Стрільчук Л.В. у своїй монографії «Україна – Польща: від добросусідських відносин до стратегічного партнерства». Авторка зазначає особливості будівництва стосунків між двома країнами, їх історичну протяжність і схожість у мисленні в сфері євроінтеграційного процесу. У першому розділі монографії зазначено витоки сучасного ставлення держав одне до одного та статусне затвердження відносин державних інституцій, що дозволяє глибше зрозуміти партнерство між державами. Для наукової роботи особливого значення має розділ четвертий, через огляд гуманітарної сфери взаємодії. Ця тематика відкриває аналіз спільної діяльності в освітній, культурній, інформаційній, проєктній сфері забезпечення.

Для більш ґрунтовного дослідження східної політики Польщі потрібно розглянути праці таких авторів, як: А. Єжова, Л. Ликошина, О.М Піх, О.В Руда, А. Бальцер. Дослідження цих науковців розкривають політику Польщі, щодо

Росії та Білорусії, а також відображають зміну ставлення країн одне до одного вже під час конфлікту.

Єжова А. в статті «Історична політика Росія і Польща», проаналізує формування ставлення країн одне до одного. Зазначено ситуації, що погіршили відносини та формування расистського ставлення до поляків з сторони Росії. Польсько-Білоруські стосунки досліджують Піх О.М і Руда О.В. В статті «Польсько-Білоруські відносини (1996-2004)» зазначається їхня схожість із політичним ставлення Польщі до України. Подальше дослідження продовжує сам Піх Олег в статті «Польсько-Білоруські відносини у 2005-2015 роках», автор зазначає не тільки розвиток демократичної підтримки з боку Польщі, а і всі аспекти можливої взаємодії. Особливої уваги приділено еволюції стосунків, а також підтримці з боку Польщі демократичного вибору населення Білорусії. Польський дослідник Бальцер Адам надає об'єктивну оцінку останнім рокам (2019-2022) відносин Польщі щодо Росії і Білорусії. Наводить приклад України та подальшого ведення діалогу з країнами. В аспекті дослідження взаємовідносин з країнами східного регіону важливим є аналіз заяв МЗС Польщі на міжнародних зустрічах та консультативних програмах.

Значний внесок в дослідженні питання польської політики в східному регіоні здійснила Яковлева І.В в своїй дисертації «Стратегічні напрями зовнішньої політики Республіки Польща в умовах демократичного транзиту». Авторка досліджує питання зародження польської політики та подальшої її еволюції. Зокрема розглянуто євроінтеграційні потуги держави, її взаємовідносини з демократичним світом. Найбільшої зацікавленості викликає дослідження парадигми стосунків із Росією, що призвело до кращого налагодження стосунків з Україною. Авторка проаналізує національні інтереси Польщі у регіоні та розглядає концептуальні засади, на яких ґрунтувалася зовнішня політика.

В статті «Українсько-Польське регіональне співробітництво у сфері безпеки» С. Костюк досліджує питання оборонної промисловості, що є однією із важливих сфер забезпечення безпеки країн. Слід зазначити, що від 2014 року співпраця військових між нашими країнами є однією із найтісніших. Авторкою

також досліджується питання виробництва озброєння, наприклад проаналізовано вихід на український ринок таких компаній як «WB Electronics», «Lubawa SA», а також виходу української компанії «Мотор Січ» на ринок замовлень польської сторони [20, с. 13-15]. Виробництво безпілотних літальних апаратів та амуніції, а також здійснення модернізації техніки здійснюється завдяки заключенню спільного договору про оборонний комплекс між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польщі.

Найактуальнішою статтею в сфері військової взаємодії є дослідження М. Бучина «Особливості військової співпраці між Україною та Польщею в контексті російсько-української війни». Наукового значення має аналіз подій з 24 лютого 2022р та чинники які дозволили доукомплектувати військових. Автор в своїй статті розглядає тренування наших військових в інших країнах, таких як Канада, США, Великобританія, Польща. Також слід зауважити, що в статті описується гуманітарна та військова допомога з Польщі, яка надається із початком агресії. Особливою складовою статті є відстоювання Польщею інтересів України в питанні надання авіації та збільшенню поставки артилерійських засобів.

У контексті дослідження позиції Польщі щодо Балто-Чорноморського регіону слід зазначити таких науковців як : І. Афанасьєв, О. Костюк, Р. Панчук, А. Кузишин, О. Надтока, С. Климова, Н. Губанова, П. Панасюк, А. Волович, Ю. Липа. Всі вони досліджували питання ставлення Польща щодо Балто-Чорноморського регіону та аналізували взаємодію між країнами. Надтока О. в своїй статті «Балто-Чорноморський союз: історична ретроспектива і політична перспектива» [60] аналізує фундаментальні роботи польської інтелігенції щодо країн в ЦСЄ регіоні. Автор розглядає формацію альянсу «Міжмор'я» та досліджує ставлення до такого утворення. Особливої уваги автор приділяє порівнянню потенціалів та розглядає бажання Польщі до переходу країн в більш тісні стосунки.

Важливим є дослідження О. Костюка «Перспективи співробітництва країн Балтійсько-Чорноморського регіону». Автором охарактеризовано потуги польської сторони до посилення співпраці між країнами (Польща, Литва,

Україна, Латвія, Литва, Молдова, Чехія, Угорщина). Також розглянуто лобіювання інтересів України в ЄС зі сторони Польщі, що показує її проукраїнське спрямування. В статі ж А. Кузишина «Балто-Чорноморська доктрина С. Рудницького через призму сучасної геополітичної ситуації в регіоні» розглядається активізація двосторонніх стосунків між Україною та Польщею, описано активізацію політичної еліти стосовно нових викликів геополітики. Автор описав формування сучасної східноєвропейської доктрини Польщі, досліджено поступові дії каїни щодо питання спільного сусідства.

Водночас стаття Р. Демчишака досліджує питання ведення політичної співпраці від 90-х р. до 2022 року. Автор розглядає активізацію польської політики після розпаду СРСР та формування поглядів до країн в Балто-Чорноморському регіоні. Зокрема автор досліджує фактори, що сприяли створенню політики створення зони безпеки проти Росії. Досліджено політичні погляди керівних осіб Польщі, щодо питання безпеки в регіоні. Особливо розглянуто політичні заяви А.Дуди, які сприяли покращенню впливу НАТО, ЄС в регіоні. Автор акцентує свою увагу на дослідженні лідерського питання Польщі в регіоні, що впливає як головний чинник амбіційності держави.

На сьогоднішній день Польща є одним з найголовніших союзників демократії в східному регіоні Європи. Ключовими аспектами розширення політичних дій з Польщі є її розташування між країнами Заходу та Східної Європи. Таке розміщення надає унікальну можливість зміцнити міжнародну політику своєї країни. Польща допомагає країнам східного регіону підтримкою політичної трансформації, а також в реформуванні і обміні управлінським досвідом. Великої уваги польська влада приділяє взаємодії з ЄС та тематиці їхньої політики «Східного партнерства». Підтримка Польщею східного партнерства є можливістю для покращення стосунків із країнами постсоціалістичного табору, зокрема :Білоруссю, Росією, Грузією, Молдовою, Україною, Вірменією, Азербайджаном[35].

Особливої уваги політика Польщі сконцентровує на зміцненні співпраці з Україною, Молдовою, Білоруссю. Стосовно Молдови, Польща надає допомогу в реформуванні адміністративних структур та здійснює обмін досвідом в сфері

транскордонного врегулювання. Здійснюється євроінтеграційна підтримка ініціативи Молдови до вступу в ЄС та прагнення до поглиблення співпраці в політичній сфері. Політика щодо Білорусії є доволі не стабільною, через авторитарний режим в країні. Польща старається максимальними зусиллями залучити Білорусь до співпраці з країнами східного регіону та ЄС, але жорсткий режим і фальсифікації на виборах та значний вплив Росії, роблять всі спроби не можливими. Важливе місце в східній політиці займає Україна. Польща приділяє велику увагу співпраці між нашими країнами і здійснює інтенсивну взаємодію на всіх рівнях. Надзвичайно важливим є підтримка діяльності неурядових демократичних організацій та науково-культурний обмін.

Політика Польщі в регіоні закріпилася під принципами Люблінської унії «вільний з вільним, рівний з рівним» - Збігнєв Пау[36]. Сенсом здійснення впливових дій Польщі в регіоні є потуги в здійсненні стабілізації регіону та забезпечення безпеки існування. Ключові аспекти політики, можна буде розділити на тези запропоновані в 2018 р. МЗС Польщі :

- 1) Польща, як найбільша країна регіону, несе відповідальність за регіональних партнерів та відповідний захист інтересів демократичного світу.
- 2) Посилення демократичного світогляду є найкращою основою в забезпеченні безпеки та процвітання
- 3) Політика Росії утворює загрозу для регіону і руйнує основні погляди політики Польщі, щодо країн-сусідів[37].

Значним є питання зовнішніх відносин з Російською Федерацією. Відносини з РФ є прагматичними і спільними для Польщі та Європи. Узгоджена позиція враховує поведінку Росії до країн Заходу та міжнародного права, що надає можливості в певних аспектах підтримувати демократичні інституції. Польща розглядає стосунки з РФ, через призму позицій союзників з НАТО. Агресивні дії з 2014-2022 рік стосовно України змінили погляд Польщі на регіон і РФ. Незалежна Україна з польської точки зору, є невід'ємною складовою безпеки та порядку в європейському регіоні. Заступник голови МЗС

Польщі, підкреслює важливе місце в політичному контексті України і не припустимість агресивних дій до неї. «Польща є активним прибічником зміцнення відносин з Києвом та підтримує демократичні потуги народу України в їх євроінтеграційному прагненні» - Марцін Пжидач[40]. Польща всебічно старається сприяти розвитку демократичної співпраці в регіоні, зокрема проводиться конференції, такі як «Польська східна політика 2018р.». На зустрічі обговорюють співпрацю з інституціями інших країн та зокрема представники всіх воєводств можуть запропонувати івентові чи інвестиційні заходи.

Окрім здійснення активних політичних дій, Польща проводить велику кількість консультаційних зустрічей із країнами Заходу для посилення їхньою взаємодії в східному регіоні Європи. Така ініціативність посилює бажання західних партнерів впливати, підтримувати, інвестувати в регіон, надавати підтримку в критичних ситуаціях та допомагати вирішувати соціально-політичні виклики сьогодення. Зокрема Польща провела ряд дипломатичних зустрічей з Литвою, що допомогло країнам дійти згуртованості в політиці щодо регіону. Під час зустрічі, тоді ще міністр закордонних справ Яцек Чапутович, підкреслив важливість політичної взаємодії двох країн і наголосив на необхідності згуртованості в Балто-Чорноморському регіоні[39]. Польща старається залучити максимальну кількість країн за для підтримки держав східної Європи, так можна говорити про ефективність переговорів з Фінляндією, Нідерландами, Італією та іншими країнами ЄС. Слід зауважити, що в 2020 році Польща ініціювала фінансування програм для східних партнерів. «Розвиток відносин із нашими сусідами потребує адекватних фінансових витрат, тому ми виступаємо за достатньо високий бюджет на зовнішню діяльність у нових перспективах ЄС на 2021-2027 роки» - зазначає міністр Яцек Чапутович. Польща формує свою політику на прикладі взаємодії ЄС з західними країнами і хоче вибудувати таку ж співпрацю в східному регіоні.

Східна політика Польщі проводиться із оглядом на можливості зародження демократичного майбутнього в країнах. Під час зустрічі з

представниками країн ЄС 2020 році, Польща висловила свою стурбованість стосовно погіршення ситуації з правами людей в Росії. Зокрема засудила спроби придушення опозиційного руху силовими методами і наголосила на погіршені ситуації в Білорусії. Оглядаючи це питання польські представники закликали ЄС в рішучих діях, а також закликали в наданні більшої підтримки громадському суспільству. «Зрозуміло, що білоруське питання стане одним з ключових тем в Європейській раді...Пакет допомоги ЄС, має відповідати очікуванням білорусів, які прагнуть демократичних і системних змін у своїй країні» - зазначає польський міністр М. Пржидач[39].

Активну популяризацію дій щодо східного регіону Польща просуває в Вишеградській групі. На зустрічі в Братиславі з країнами В4 та з представниками Вірменії, Азербайджану, Білорусії, Грузії, України та Молдови, взяли участь і політики ЄС. На цій зустрічі голова польського МЗС запропонував поглибити співпрацю з Східного партнерства та всіляко зацікавлювати нових партнерів. Окрім заохочення нових країн, польські представники просувають ідею майбутньої взаємодії в найпріоритетніших сферах: поглиблення правової інтеграції країн, зміцнення галузевої співпраці у сферах соціального, політичного, економічного напрямку. Зокрема і покращення політичної і інституційної інтеграції. «Подано ідею іституціоналізації «Східного партнерства», створивши секретаріат і президентство», - заява голови польського МЗС.

Зокрема Польщею запропоновано пункти майбутньої взаємодії в східному регіоні:

- 1) Співпраця в східному регіоні має відбуватися за індивідуальним планом до кожної країни, але має залишатися головною метою політична, економічна інтеграція з країнами ЄС.
- 2) Політика має відображатися в головних цінностях таких як: міжнародний порядок, міжнародне право, демократичних діях, верховенства права, незалежність судів та ЗМІ, захист прав людей та меншин.

3) Східне партнерство має отримувати підтримку в своєму євроінтеграційному процесі. [38]

Можна стверджувати про великий вплив Польщі на східний регіон і на популяризацію підтримки взаємодії з ним. Всебічна оцінка дій демократизації регіону показує чітку стійкість такого товариства. Сучасна складна міжнародна ситуація все більше приділяє уваги стабільності країни, що включає в себе покращення взаємодії. Польща впливає безпосередньо на інституційні основи регіону та модернізації їх.

Сутнісні економічно-політичні характеристики різних аспектів багатопрофільної тематики українсько-польського співробітництва в напрямі побудови міжнародних взаємовідносин на сьогодні являються пріоритетною сферою дослідження та написання у працях багатьох науковців. Зокрема до когорти сучасних політологів та економістів доцільно віднести таких як Б. Андрушків, М. Басараб, А. Антошек, В. Боярські, С. Волощук, Л. Стрільчук, К. Зарембо, Т. Кондратюк, О. Власюк, Є. Макаренко, К. Рейман, Б. Сурмач, М. Янків та інших. Вони займалися розглядом теоретичного прогнозування можливої схеми розвитку подій (сценарію) після закінчення (та під час активної фази бойових дій) з результативністю подальшого плану дій, ведення політики протистояння гібридним викликам, керуванні польською стороною в сучасних умовах геополітичного середовища. Проте дані напрацювання з аналізованої проблематики не є повністю комплексними та показують в недостатньому освітленні практику майбутньої варіації становлення українсько-польського співробітництва з питань побудови оновлених (пристосованих до реалій сьогодні) міжнародних відносин та свідчать про необхідність реалізації й проведення комплексного дослідження даного питання. Мінусом сьогодні вивчення даної багатоаспектної тематики, виступає насамперед недостатність даних, з поєднанням і зіставленням всіх складових комплексу впливу внутрішніх та зовнішніх чинників, які передбачають власне комплексне формування міжнародних відносин, що реалізовані правлячою верхівкою (правлячими колами) України та Польщі [8]. В аспекті ведення в сучасних умовах розвитку економіки країни, тактики протистояння проти російської

гібридної агресії, уряд Польщі від початку повномасштабного вторгнення на територію України прийняв рішучі заходи щодо протидії подальшого просування економіки та товарної співпраці, торгівлі з країною-агресором. Передували даному рішенню й події 2018 року, коли було прийнято постанову про депортування росіянки К. Цивільської з території європейської держави.

Таке рішення сталося після виходу прес-релізу підготовки Агенції внутрішньої безпеки, де було доведено протиправні злочинні дії обвинуваченого, доведено проведення роботи щодо спробах консолідації самих сформованих проросійських середовищ на території Польщі навколо основних двох пріоритетних складових для російської сторони і намагання повністю виконати цілі даних гібридних заходів. В першу чергу це було підживлювання польсько-української ворожнечі в аспекті суспільної та політичної сфери, виклику конфліктів між сторонами та самостійно прораховано і вчинено підважування самої польської політики з точки зору її історичного аспекту, із заміною даних висвітлено російським наративом та стороною конфліктуючої частини.

Проте сучасність та побоювання уряду щодо розуміння дійсної (а не уявної) визнаної спільної загрози, почали створювати проблематику питання необхідності визначення подальшого ряду спільних дій. В такому аспекті парадоксальним чином стала необхідність створити спільні об'єднання щодо вчинення протидії російському впливу та визначення даної пріоритетності на порядку денному при проведенні діалогу української сторони уряду та польського керівництва. Такі реалії спостерігаються як на політичному, так і на експертному рівнях, економічному фундаменті ведення подальшої експортно-імпоротної діяльності, транзиту палива та газу до Європи без співпраці з країною-агресором і чіткість вирахування дій самих спецслужб при наданні їм необмежених прав.

Це стало поштовхом висвітлення даного питання на розгляді двостороннього порядку денного, а саме на рівні адміністрацій президентів, обговорення представниками міністерства закордонних справ обох країн, проведенні періодичних спільних слухань різних груп (угруповань) при

реалізації міжпарламентської співпраці. Другою субординацією питання стало вирішення потреби і у самих теоретичних прорахуваннях масштабів дослідження російського впливу, факторність та вагомість визначення щодо сутності сучасних міжнародних відносин та виконанню спільно польськими та українськими аналітичними центрами певного ряду рекомендацій, про висвітлення польською владою для суспільства інформації щодо реальних масштабів та даних (статистичної звітності) російського впливу у їхній країні, та висвітлення реального масштабу наслідків вторгнення в Україну [19, с. 87].

Проте мінусом, що і досі залишається під питанням, стає недостатньо введений в використання інструментарій протидії російському впливу за допомогою «Платформи дій Україна-НАТО» щодо основних гібридних загроз, який проходив восени 2017 року (Варшава). Відповідно станом на той час не було сформовано та проведено жодної спільної співпраці між Україною та Польщею в рамках цієї платформи. Тобто даний список пропозицій, скоріше за все носив теоретичний рекомендаційний характер і став на сьогодні більше як конструктивною складовою відносин [21, с. 130].

На початку 2017 року також відбулася конференція з питань подальшої протидії гібридним загрозам Росії, що була проведена за участю офісу Віцепрем'єр-міністра з представництва європейської та євроатлантичної інтеграції, проте результативності вона не набула. Вочевидь на той момент не було визначено однозначного вектору руху співпраці, який зміг би «наповнити» українсько-польську роботу політичного спектру дії, в рамках можливостей та зобов'язань платформи, саме конкретним змістом та сценарієм руху реалізації. Рік перед цією подією відбулася співпраця в рамках проведення переговорів (листопад, 2016 року) міністра внутрішніх справ України А. Авакова та Керівника Бюро національної безпеки Польщі П. Солохома щодо конкретики механізмів різного спектру дії (як торгово-економічного, так і політичного) чинення опору російській гібридній агресії. В такому ракурсі було розглянуто нагальні питання суверенності кордонів, обговорення наслідків поточної геополітичної ситуації, загроз для країн з боку російської Федерації та подальшу співпрацю в умовах ведення гібридної війни. Проте це залишилась

більше формально теоретичних прогнозна співпраця, яка не містила конкретних заходів на законодавчому рівні. Наприкінці зустрічі обох представників країн було висвітлено тему сподівання на прогнозне співробітництво в майбутньому, а польська сторона (партнери) сформуливали заяву про обов'язковість продовження даного обговорення питання і запевнили про здійснення всіх можливих заходів підтримки розвитку українсько-польських міжнародних відносин у сфері безпеки економічного та політичного спектру.

На початку весни (березня) 2017 року на території Варшави було реалізовано співпрацю та переговори двох сторін: міністри закордонних справ України та Польщі П. Клімкін та В. Ващиковський – в рамках якого висвітлено питання проходження засідання сучасного українсько-польського форуму партнерства, щодо подальшої участі авторитетних представників громадськості в даній проблематиці (обговорення) з обох країн. На даному саміті було висвітлено думка з польської сторони представництва щодо того, що російська сторона прагне здійснити насамперед внутрішню дестабілізацію та намагається нанести «удар з тилу», адже прямі погрози та дії з боку країни агресора не дали очікуваного результату в порушенні польсько-українських відносин. Тому ворог починає діяти тактично та не напряму впливати – порушити умови та середовища проведення економічних відносин між країнами заходу, через дестабілізацію Польщі і намагання зупинити (дестабілізувати швидкість та умови) потік допомоги країн Європи до України в активну фазу бойових дій [27, с. 96-98].

Політик П. Клімкін також заявив про те, що Польща на сьогодні стала очевидцем справді напряму негуманних антилюдських дій та безпрецедентних актів вандалізму як з боку політичної верхівки росії так і її громадян. Проте, проведення мислення імперськими «поняттями» лише зблизили співпрацю Європи та України – а це очікування, що переросли в реальність - більша єдність, тісніша дружба і взаєморозуміння між українцями і поляками – пришвидшення вступу до Європейського Союзу та доведення незламності і сили українського духу. [34].

На майбутнє було сформовано прогнозування та прорахунки статистичного характеру очікування (учасниками форуму) подальшого партнерства та поглиблення українсько-польської співпраці при визначенні спільних взаємовідносин у протистоянні з гібридною агресією росії. Адже уряд та керівництво Польщі усвідомлює всю актуальність даної проблеми – вона на пряму має забезпечити нероздільність національної безпеки власної держави в на пряму від подій на Сході України, що є безпосереднім сусідом ЄС та власними силами стримувати агресію росії, адже на шляху до Європи вона наступна після України. Проте існує і інший бік даних поглядів, де вторгнення та подальше поширення агресії проти Польщі є малоімовірним та недійсним, оскільки вона є членом НАТО і ЄС. Проте Росія на політичному фронті показала антигуманні дії та повністю ігнорування вимог країн світу, членів організацій щодо заклику припинення ,складання зброї і просування по території незалежної країни (називаючи все це «спецоперацією»).

Однак таке очікування реалізація окремих складових та елементів цього сценарію, при врахуванні наявності польсько-російського кордону по Калінінградській області, і на сьогодні не є виключенням, зокрема щодо загрози проведення інформаційних та провокаційних акцій, погроз застосуванням сили, діяльності російських спецслужб, кібер-атак. Всі ці аспекти формують необхідність поширення та поглиблення зацікавленості польської сторони в українсько-польському співробітництві в реалізації повної протидії гібридної агресії з боку росії.

Перспективними кроками є демонстрування того, що Польща продовжує власні зусилля при проведенні аспектів повної підтримки двостороннього та міжнародного рівнів реалізації допомоги Україні в питаннях пришвидшення її транспортування [30].

На сьогодні необхідними кроками виступає й розвиток стратегічних українсько-польських відносин виключно у всіх сферах, проте безпекова сфера залишається (і залишиться під час війни) пріоритетною. Варто відзначити, що саме допомога сусіда Польщі в боротьбі з російською агресією

на сьогодні вже понад 9 місяців повномасштабного вторгнення є однією з найбільш дієвих серед усіх держав світу.

В сценарії майбутніх кроків пріоритетним очікуванням виступає зосередження на тих діях, які дозволять зміцнити відносини європейських та трансатлантичних організацій у відповідь на поведінку росії в аспекті ведення неї протиправних дій з українським народом [16, с. 6].

Серед законодавчого рівня зі сторони польського уряду було здійснено введення низки документів, які напряму присвячені мінімізації відносин (починаючи з 2016 року) між Росією та Польщею, а саме (концептуальні документи, в яких було визнано проведення російським урядом напряму агресивних «гібридних» війн):

- Спільний рамковий документ з протидії «гібридним» загрозам (квітень 2016 р.);
- Глобальна стратегія ЄС (червень 2016 р.);
- Резолюція Європейського парламенту “Стратегічні комунікації ЄС, як протидія пропаганді третіх сторін” (грудень 2016 р.);
- Спільна доповідь до Європейського парламенту і Європейської Ради з імплементації Спільного рамкового документа з протидії “гібридним” загрозам (липень 2017 р.);
- Стратегія кібербезпеки ЄС (липень 2017 р.).

Наслідком введення таких документів законодавчого характеру стало сприяння створенню необхідної інфраструктури для забезпечення таких дій, де головними елементами виступили: Центр аналізу гібридних загроз ЄС (EU Hybrid Fusion Cell); Оперативна робоча група зі стратегічної комунікації (East StratCom Task Force); Агентство ЄС із мережевої та інформаційної безпеки (ENISA); Група реагування на інциденти комп’ютерної безпеки (CSIRT); Група реагування на комп’ютерні надзвичайні ситуації в ЄС (CERT-EU).

Ще одним кроком Польщі стало повне підтримання 2 березня 2014 року України, за умов проведення Північноатлантичною радою суду, щодо засудження дії Росії у Криму, назвавши це порушенням міжнародних правових

норм. Будапештського меморандуму та українсько-російського Договору про дружбу і співпрацю 1997 року [11, с. 11].

Під час проведення резолюції «Підтримка пост-Варшавської стратегії оборони та стримування» зі сторони Парламентської асамблеї НАТО в 2016 р. Було зазначено пріоритетним питанням висвітлення загрози стабілізації світового безпекового середовища зі сторони росії через напад на територію суверенної європейської країни [11, с. 31]. .

У рамках НАТО було сформовано самостійний комплексний механізм органів протидії «гібридній» війні з боку росії. Членами даного угруповання стали: Європейський центр з протидії гібридним загрозам (Hybrid CoE, Фінляндія) та підрозділ НАТО з реагування на комп'ютерні інциденти (NCIRC).

Це є позитивними кроками пришвидшення результативності очікувань щодо повної ізоляції країни агресора від цивілізованої частини світу та ведення проти нього санкцій, відмежування можливості ведення війни та протиправних дій і пришвидшення перемоги України.

Остання геоекономічна ситуація та перерозподіл політичного впливу призвів до поширення актуальності визначення самих геополітичних стратегій для більшої частини країн Центральної та Східної Європи. В аспекті війна, яку розв'язала Росія проти України показала важливість визначення питання політики забезпечення та захисту міжнародної та національної безпеки усього світу. В такому ракурсі дослідження важливим залишається відкрита тематика геополітичної доктрини щодо стратегічної і геополітичної ваги Балто-Чорноморського простору. В останні часи масштабні кризові економічні та політичні спектри процесів в ЄС та НАТО не дають повної картини євроінтеграції та північноатлантичного партнерства як функціонально цілісного об'єднання та безумовно найкращого безальтернативного вектор геополітики для сучасної України. Ідейність реалізації об'єднання в єдиний цілісний блок, що дозволив би сприяти забезпеченню їх можливості самостійного розвитку всього спектру економіки, торгівлі, налагодженню шляхів експортно-імпортних транзитів, культури та політики, і в першу чергу сприяння безпеці у регіонах та

областях (прибережних територіях) на основі власних інтересів, з урахуванням історико-культурної специфіки для суспільств цих країн, в аспекті їх близькості та схожості умов розвитку та історичності [24].

Концепція Інтермаріуму яка представлена тристоронньою частиною угоди - Міжмор'я, Тримор'я, Балто-Чорноморський союз в майбутньому може стати диверсифікованою частиною союзу держав «від моря до моря» та перетворитися на потужну альтернативу ефективної концепції потенційного напрямку геополітичної стратегії для України та Польщі. Дана інтеграція (концепція) являє собою створення блоку держав від Балтійського до Чорного й Адріатичного морів в форматі ведення партнерських відносин та побудови політики спільного користування територією. В аналогічному форматі з іншого боку це являє собою спільний формат проєкту своєрідного конфедеративного утворення, що буде об'єднувати частину країн, а саме : Польща, Україна, Білорусь, Литва, Латвія, Естонія, Молдова, Угорщина, Румунія, країни Югославії, Чехія, Фінляндія, Грузія [27, с. 96-98].

В процесі написання даного питання було розглянуто погляди сучасних науковців, зокрема це праця та ідеї утворення Балто-Чорноморського союзу Юзефа Пілсудського та Юрія Липи на основі аналізу вченого - І. А. Заводовського. Саме даний дослідник акцентував важливість такої ієрархії розвитку подій в процесі формування польсько-українських відносин. Він зосереджує увагу дослідження на взаємовідносинах України та Республіки Польщі як важливого аспекту та чинника безпеки у Балто-Чорноморського регіоні, при цьому сформувавши оновленні концептуальні підходи з аспектом поєднання подій сьогодення для повної реалізації потенціалу співробітництва між країнами з урахуванням міжнародних реалій воєнного часу.

Дана частина статті направлена на висвітлення та аналіз найбільш концептуальних поглядів, щодо формування ідей Балто-Чорноморського союзу, що були викладені в дві головні концепції Міжмор'я в форматі Чорноморської доктрини – поглядів науковців та економістів Ю. Пілсудського та Ю. Липи. Саме вони сформували основні дві варіації сценарію щодо можливого реального продовження даного регіону в концепції об'єднання сторін.

Сучасні функціонування та глобалізаційні виклики сьогодення створюють необхідність та породжують умови пошуку нових інтеграційних угруповань, що стануть перепорою на протипагу нинішнім (теперішнім силам) геополітичним лідерам світової спільноти – Західному світу та Росії.

За сучасного економічного, торгівельного, політичного та безпекового статусу України, від 24 лютого 2022 року – повномасштабного вторгнення росії на територію суверенної держави, склалася така геополітична умова сьогодення, - необхідність розвитку і поглиблення співробітництва як на політичному рівні так на регіональному рівні співпраці. На це вплинуло дисфакторність того, що стабільність Європейського Союзу та його цілісність була знижена після подій BREXIT, а також в контексті вирішення ситуації зайнятості безуспішним пошуком нових шляхів мінімізації проблем біженців та тероризму, а Російська Федерація, в цей час, «граючи» на західних протипреччях, почала все частіше проявляти «агресивні дії» та «гібрибні протипстояння», поширюючи свій вплив у світі, і першим кроком відсіччі висвітилась саме ідея створення нового потужного альянсу – протидії – союзу країн зі спільними кордонами в Балто-Чорноморському регіоні.

В історичному генезисі подій термін «Балто-Чорноморського співробітництва» не є новим, його витоками є записи, що датуються ще раніше часів Київської Русі у форматі усних угод під назвою «із варяг у греки». Це було одне з ключових аспектів вагомості появи та існування Київської Русі як потужної держави Європи. Насамперед така концепція розвитку подій давала сприятливі умови та стала одним з чинників в майбутньому розвитку та поглиблення співпраці, розквіту внутрішньої торгівлі, появи нових ремесл, та відігравала колосальне значення для налагодженні зв'язків між окремими східнослов'янськими племенами та об'єднання всіх регіонів під єдиним містом -Києвом.

В розвитку польської сторони питання за часів президентства Польщі Анджея Дуда, інавгурація якого відбулася 2015 року, було проведено саміт, де глава держави виступив з амбітною політичною ініціативою – створити потужну самостійну централізовану конфедерацію держав від Балтійського до

Чорного моря. Ключову роль в даному форматі проведення конфедерації мали відігравати Польща й Україна, так як це країни зі спільним кордоном[28, с. 123-124].

Знаходиться по географічному аспекту даний регіон між двома «внутрішніми» морями — Балтійським та Чорним, де формуються та функціонують потужні цивілізаційні осередки. В такому аспекті вперше «політичне окультурення» Балто-Чорноморського простору було здійснено українцями, точніше їхніми предки, які є першотворцями держави Русь із центром в місті Києві.

Першою концепцією функціонування Балто-Чорноморського простору є підхід Міжмор'я Ю. Пілсудського. В основі даної інтерпретації. Лягає проєкту польських політиків того часу та урядовців з вченими та економістами для прорахунків всіх аспектів питання. Для початку розвитку та обґрунтування даного формату ідеї зі створення альянсу цих країн «від моря до моря» що пов'язаний з Ю. Пілсудським, в трудовій діяльності - польський воєнний, державно-політичний діяч, та після закінчення Першої світової війни — головний науковець, який акцентував увагу на важливості вирішення питання даного формування, об'єднання. Так як за підходу Ю. Пілсудського, акцентом стало комбінування представників «східної» орієнтації, теорія найбільшого процвітання регіону під егідою періоду монархії Ягеллонів, то основний напрямок подальшого політичного розвитку Польщі, він з прибічниками вважав саме в східній політиці та проведення і реалізації концепції федералізму з спільними народами Центральної та Східної Європи. Це все розроблялося на засадах так званої «Ягеллонської ідеї», де значний великий вплив на формування моделі зіграли історична складова відносин поляків з державами цього регіону[30].

В такому аспекті даний підхід передбачав в минулому столітті фактично відтворення в таких реаліях кордонів багатонаціональної Речі Посполитої з метою забезпечення уникнення домінування у Східній Європі країн Німеччини і Росії. В такому ракурсі він активно просував, після Першої світової війни,

свою теорію. Вказуючи на її історичну правдивість, як спробу забезпечення потреби об'єднання держав цієї зони для захисту їх інтересів та безпеки.

Центральними точками такої концепції описаного регіону, в реаліях сьогодення, виступають саме Чорноморський простір і Україна, яку вчений та політик називає «українським склепінням». Країни, що стають учасниками (членами такого групування) вздовж узбережжя Чорного моря та території України відіграють ключову провідну роль в розвитку саме даного регіону в усіх спектрах його діяльності. Проте даний аспект має свої переваги та недоліки, нижче розглянуто їх більш детально[17, с. 41-44].

Позитивними ознаками виступають такі моменти:

1. єдність системи природних кордонів,;
2. захист кордонів що обмежують цей простір від зовнішньої експансії;
3. приєднання до даного альянсу території Росії;
4. особливість ролі Кримського півострову;
5. сприятливі умови для виходу України як могутньої торгівельної держави;
6. забезпечення ведення чесної і доброзичливої політики стосовно свого традиційного союзника – Білорусі;
7. забезпечення головних союзників такого альянсу - Туреччини, країни Кавказу і Закавказзя, Болгарії;
8. реалізація національної консолідації близькі країн Балтійського континенту;
9. вихід на арену нової політичної сили - Чорноморсько-Балтійської федерації, з країнами Польща, Литва, Білорусь та Україна;
10. створення Чорноморського простору як «географічної цілісності території», що має власний геополітичний зміст, свою етнічну спільноту та власні вироблені торговельні, культурні й державні традиції, що зоднороднили психіку чорноморського населення».

Отже такий підхід, до реалізації концепції українського геополітика забезпечить активне просування геополітичних інтересів України. Адже вчений бачить саме Україну лідером серед держав регіону.

Недоліками такої концепції стає неможливість реалій сьогодення дозволити зайняти провідне місце в потенційному союзі, тому необхідно налагоджувати партнерські відносини з країнами, які входитимуть в нього.

Проте вищезазначені події свідчать про те, що найближчим часом нас чекає поява нових альянсів і союзів, які змінять геополітичну карту світу. Питання національної безпеки і суверенності України тепер визначають більш глобальні стратегії, і стосуються вони всього світу [10].

З часом проект Балто-Чорноморського співробітництва зазнавав структурних змін, але сутність залишалась одна – економічне та геополітичне об'єднання країн між Балтійським та Чорним морями для досягнення ними економічного зростання, а також безпеки.

За підходом першого науковця Ю. Пілсудського саме такий сценарій проведення геополітичного союзу країн між Балтійським та Чорним морями, на сьогодення зміг би зупинити російську експансію на захід. Також він доповнив власну теорію науковим обґрунтуванням щодо формування концепції можливості існування сусідніх країн в аспекті варіації партнерського блоку «Міжмор'я» («Інтермаріум»), яка і сьогодні гаряче обговорюється в політичних колах.

Після здобуття незалежності Україна починає формувати зовнішньополітичні та економічні вектори, і питання Балто-Чорноморського співробітництва відновлюється. Вже 1993 р. український Інститут трансформації суспільства розпочав дослідження потенційних можливостей і переваг Балто-Чорноморського партнерства. Після закінчення «холодної війни» на офіційному рівні вперше про відновлення Балто-Чорноморського співробітництва з участю України висловився колишній президент Литви Альгірдас Бразаускас на саміті 1997 р. у Вільнюсі[18, с. 35-39].

Сьогодні, в аспекті сучасних подій ідея створення Інтермаріума, виступає особливо актуальною. На думку історика та політика кандидата

історичних наук Б. Левика, транзитне розташування Балто-Чорноморського регіону стає основним питанням, що породжує геополітичний інтерес у гео економічних блоків і великих держав.

Більша частина ініціаторів даного Балто-Чорноморського Союзу розглядають його саме як певний самостійний регіональний проект, який несе економічно-транзитне навантаження. Проте стає зрозуміло, що економіка може функціонувати лише в благополучному безпековому середовищі.

В такому аспекті для країн Європейського простору він має стати економічною доктриною реалізації комунікативної й оборонної складових частини сучасних міжнародних відносин. В такому ракурсі ж найважливішим аспектом існування Балто-Чорноморського Союзу виступає саме реалізація повного соціально-економічного співробітництва всіх його членів. Проте до подій зими 2022 року, навіть незважаючи на проєвропейську орієнтацію України з часів її незалежності, саме головним торговельним партнером завжди виступала Російська Федерація.

Проте після Революції Гідності Україна починає шукати нових партнерів. Торгівля із Західною Європою є проблематичною для України через законодавство, митні обмеження та невідповідність стандартів якості. За участі у Балто-Чорноморському Союзі Україна мала б можливість знайти надійних партнерів у межах такого альянсу, що поліпшило би стан української економіки. Що стосується інших країн Балто-Чорноморського регіону, то для них таке співробітництво також є вигідним. З одного боку, дані країни Балто-Чорноморського Союзу матимуть змогу отримати відчутну залежність від російських природних ресурсів, самостійність власних виборів та альтернативу нових шляхів обмеження російського ринку в Європі, а з іншого – відіграють роль ринків збуту сировини, продукції та дешевої робочої сили для Європейського Союзу [17]. Саме процес реалізації відновлення транзитно-транспортної, енергетичної, економічної, торговельної фінансової та соціальної кооперації між країнами Балто-Чорноморського регіону дасть їм змогу підвищити свій економічний потенціал та обороноздатність.

В такому ракурсі дослідження показує важливість на сьогоднішній підтримки цього проекту Польщею, зумовлює, на його думку, одне з найважливіших питань – недопущення Росії до її кордонів. Наявність спірних інтересів Туреччини і Росії ставить першу також на бік України.

Тому спільність інтересів країн Балто-Чорноморського регіону також може дати підстави для створення нового військово-економічного та політичного союзу на території Східної Європи. При цьому широке військово-співробітництво дасть змогу об'єднати досвід потенційних країн-учасниць, що може значно підвищити якість військових сил кожної з них.

Отже, військовий союз між країнами Балтійського та Чорноморського регіонів міг би бути найефективнішим способом збереження та зміцнення безпеки кожної країни Східної Європи. З огляду на сучасні стосунки Києва і Москви, які й у майбутньому також можуть мати місце, та ненадійність «західних партнерів» (сучасна відмова виконати зобов'язання, взяті ними у Будапештському меморандумі), країни Східної Європи стали б самостійно зміцнюватися. Загалом очевидно, що в такому разі європейська геополітична сила сконцентрувалася б на її сході. Тому вже зараз думка про формування блоку Східноєвропейського союзу як альтернативи як космополітичному Заходу, так і Сходу є на стадії активної громадської дискусії та має своїх прихильників. Є, однак, і негативні погляди щодо формування Балто-Чорноморського Союзу та участі України у ньому. Польський науковець Петро Кулар не бачить можливостей формування БЧС через те, що не всі потенційні країни-учасниці мають бажання брати участь у такому об'єднанні. Так, на його думку, частина країн проводить проросійську політику, а інші країни не зацікавлені альянсом цього типу (або взагалі будь-яким). Ті ж, які й висловлюють інтерес, є занадто слабкими, щоб на основі їх членства будувати союз, покликаний підвищити безпеку в регіоні.

А це, у свою чергу, може зробити проект «Інтермаріум» ще більш реалістичним. Поєднання промислового та сільськогосподарського складників країн-учасниць та розвиток логістичної мережі дасть можливість такій співпраці процвітати. Балто-Чорноморський Союз також міг би стати

посередницькою ланкою поновленого в недалекому майбутньому «Шовкового шляху». Тому можна сміливо казати, що цей альянс мав би значний економічний і політичний вплив у світі.

Цьому також акцентується увага в аспекті процесів, що ускладнюють функціонування та розвиток організації як геополітичного суб'єкта, що веде до руйнування системи та виходу з нього низки провідних країн.

Відсутність видимих результатів функціонування багатостороннього виміру Східного партнерства ЄС вказує на доцільність створення на цьому просторі моделі співтовариства, яке може стати новим форматом багатосторонньої співпраці та гарантування стабільності і розвитку у Центрально-Східній Європі.

Ідея самого проекту створення організації для поглибленого співробітництва країнами в аспекті розвитку відносин Балто-Чорноморському регіоні назріла досить давно, проте вона є актуальною і на даний момент. Особливо в розрізі подій з сучасною Україною. На це є основні причини, які можна охарактеризувати :

- вплив фактору членства частини країн цієї території у Європейському Союзі;
- прагненням інших держав до поглиблення інтеграції з ЄС;
- мінімізація співпраці з Росією;
- агресивними діями Російської Федерації;
- "гібридна війна";
- інформаційна війна;
- виникнення з боку уряду Росії перешкоджання євроінтеграційним процесам та підрив стабільності в регіоні[27, с. 96-98].

Таким об'єднанням може стати Інтермаріум, ідеї якого були розроблені ще на початку минулого століття. Обидві концепції – Юзефа Пілсудського та Юрія Липи – найбільш ґрунтовно розкривають ідею Міжмор'я та взаємно доповнюють одна одну, слугуючи основою для формування сучасної концепції Інтермаріуму. Їх ідеї формувалися на початку минулого століття, хоч і не втратили свою актуальність, але деякі аспекти не враховують сучасні геополітичні виклики.

Таким чином, аналізуючи позицію Польща в регіоні ЦСЄ можна сказати, що сучасна геополітична картина світу показує необхідність забезпечення вимог формування нових міжнародних альянсів та угруповань. В такому аспекті Балто-Чорноморське співробітництво могло б знову спробувати втілити ідею об'єднання країн регіону з конкретною метою – втілення реалізації розширення економічної співпраці між ними та збереження ідентичності їх як національних держав. Тому на сьогоднішній день Балто-Чорноморський Союз виступає єдиною варіацією якісного формату прориву у економічному, демографічному та військовому потенціалах, які мають великі перспективи для реалізації в житті, в результаті об'єднання зусиль його учасників.

1. Абрамов В.І., Г.П. Ситник, В.Ф. Смолянчук та ін., Глобальна та національна безпека- підручник. / . – Київ : НАДУ, 2016. – 784 с. URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2017/11/Navchalniy-posibnik-GPNB.pdf>
2. Алексеева Т.І., Міжнародні організації: сучасні пріоритети та нові виклики в системі міжнародної інформаційної безпеки., / Науковий вісник Ужгородського національного університету., серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. Випуск.34.-2020. с. 9-12
3. Бабкіна О. В. Передумови переходу до демократії. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання суспільно-політичних дисциплін. 2015. Вип. 17. С. 3–11.
4. Берегута В. В., Богінська І. В. Історичне значення пакту Бріана–Келлога як однієї із ідеалістичних ініціатив міжвоєнного періоду // Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса. 2021. Т. 2. № 13. С. 10–15.
5. Білошицький С. Міжнародна міграція як різновид сучасної зброї: соціокультурний та політичний аспекти. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2016. № 2. С. 138–156.

6. Василенко О.В. Основні тенденції розвитку озброєння та військової техніки для ведення війн у майбутньому / О.В.Василенко // Наука і оборона .– 2019. – № 4.– С. 18-22;
7. Васильєв Г.Ю., Підтримка міжнародної безпеки – глобальна проблема людства. / Вісник Національного університету «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого» №2 (21)., 2014. С. 155-165
8. Волович О. Балто-Чорноморський союз: перспективи реалізації // BorysfenIntel. URL: <http://bintel.com.ua/en/article/volodich-balto> (дата звернення 12.09.2022)
9. Войтович П. П. Зовнішня політика держави: визначення змісту поняття / П.П. Войтович // Актуальні проблеми держави і права.- 2007. - №3.- с.6-8.
- 10.Гаспарян А. «Східна політика» ЄС: до і після Вільнюського саміту / А. Гаспарян. Режим доступу: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/ckhidna-politika-jes-do-i-pislja-vilnjuskogo-samitu>
- 11.Гладких Д. М. Забезпечення валютно-курсової та інфляційної стабільності України в контексті протидії гібридним загрозам // Національний інститут стратегічних досліджень. Гібридна війна: сутність, виклики та загрози. Збірник матеріалів круглого столу (Київ, 8 липня 2021 року). – 2021. - № 1 – с. 31-36.
- 12.Грищенко Д. Ю. Теоретические проблемы безопасности государства / Д. Ю. Грищенко. - М.: МГОУ, 2005. – с. 35.
- 13.Дирда А. М. Поняття та принципи міжнародної безпеки / А. М. Дирда // Грані права: XXI століття : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 1 / за ред. Г. О. Ульянової ; уклад.: Ю. Д. Батан, М. В. Сиротко [та ін.] – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. – с. 92-94.
- 14.Енциклопедичний словник з державного управління. / За редакцією Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна, Київ,2010. с.819
- 15.Ждамарова А.В. .Зовнішня політика сучасної держави: основні підходи до визначення поняття/ Серія міжнародні відносини. Випуск 6. с. 72-77.

16. Зеленько Г. І. Економічні загрози та їх потенціал в російсько-українському протистоянні // Національна академія наук України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАН України. Гібридна війна: сутність, виклики та загрози. Збірник матеріалів круглого столу (Київ, 8 липня 2021 року). – 2021. - № 1 – С. 6-9.
17. Климова С. О. Створення Балто-Чорноморського Союзу як зміцнення економічної і політичної платформи України / С. О. Климова, Н. Н. Губанова // Вісник Нац. техн. ун-ту "ХПІ" : зб. наук. пр. Економічні науки. – Харків : НТУ "ХПІ", 2016. – № 28 (1200). – С. 41-44
18. Кузишин А. Балто-Чорноморська доктрина Степана Рудницького через призму сучасної геополітичної ситуації в регіоні / Вісник Тернопільського відділу Українського географічного товариства. Тернопіль : Тайп, 2017. №1 (Вип. 1). С. 35–39.
19. Левик Б. Концепція Балто-Чорноморського Союзу і пострадянський простір. Історія. № 5 (131) вересень-жовтень. 2014. С. 87–92.
20. Макарук І.В, «Східна Політика» Польщі : етап творення. / Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Історія. Політологія. 2017, вип.18. с.263-267.
21. Мартинюк В. Балто-Чорноморський Союз: проблеми сьогодення та перспективи розвитку / INTERMARUM: історія, політика, культура. 2015. Вип. 2. С. 130–142.
22. Моцик О. Базові засади правового регулювання міжнародної співпраці України в гуманітарній сфері. Політикус: наук. журн. Південноукр. нац. пед. ун-ту ім. К. Д. Ушинського. Одеса, 2019. Вип. 3. С. 44–49.
23. Надтока О. О. Балто-Чорноморський союз: історична ретроспектива і політична перспектива / О. О. Надтока // Наукові записки НаУКМА. – К. : ВД "Києво-Могилянська академія", 2017. – Т. 22, ч. 1. – С. 148–157.
24. Незалежний аналітичний центр геополітичних досліджень “БОРИСФЕН ІНТЕЛ”. 2021-2022 рр.
25. Попович. Г. Міжнародна безпека як глобальна проблема сучасності / Галина Попович // Міжнародний науковий вісник : зб. наук. пр. / голов.

- ред. І. В. Артьомов. – Ужгород : ДВНЗ "УжНУ", 2020. – Вип. 2 (22). – С. 133–141. – Бібліогр. С. : 140–141 (10 назв).
26. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. Шемшученко Ю. С. Київ: Генеза, 1997. 400 с.
27. Рудницька У. Перспективи Балтійсько-Чорноморської регіональної співпраці в умовах україно-російського конфлікту // ВІСНИК НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Випуск 1/2 (25/26) 2022. URL: <http://www.sociology.kpi.ua/wp-content/uploads/2014/05/1-2-25-26-2015.pdf> (дата звернення: 23.11.2022).
28. Романюк А.С, Литвин В.С, Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи: монографія .Львів.2016. с.548
29. Седляр Ю. Інструменти зовнішньої політики держави у контексті системних змін міжнародних відносин / Ю. Седляр // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — К., 2009. — Вип. 16. — С. 368-376.
30. Тенді Г. Мрія про Балто-Чорноморський Союз. Місце Польщі та України? / MigNews. URL: <http://mignews.com.ua/avtor/blogs/8548233.html>
8. Piotr Kular Między morze–Utopia czyalternatywa // Bramaby. URL: <http://bramaby.com/ls/blog/intermarium/3731.html>.
31. Тимків Я.І. Теорія і практика сучасної європейської політики безпеки: приклад Польщі.- навчальний посібник. / - Львів. 2011. 222с.- URL: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/5850a43f-7da8-4b89-914c-90fbf72dd3f3/content> (дата звернення 21.08.2022)
32. Цесаж З. Закордонна політика Республіки Польща після 1989 року. Трансформація в Польщі та Україні. Вибрані аспекти: монографія / за ред. А. Антошевського, А. Колодій, К. Ковальчика. Вроцлав, 2010. С. 715–729.
33. Шамраєва В.М. Основні теоретичні підходи до дослідження еволюції концепту міжнародна безпека. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм». Вип.8, с. 88-94.

34. Bohdan Hawrylyshyn. From East-West to North-South: Moscow's Actions in Ukraine Reignite Talk of a Baltic-Black Sea Union. // Institute for Economic Research and Policy Consulting. URL: http://www.ier.com.ua/files/publications/WP/2000/WP_eng.pdf
6. Andreas Umland How to Solve Ukraine's Security Dilemma. The Case for a New Security Pact between the Baltic and Black Seas // Atlantic Council. URL: <http://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/how-to-solve-ukraine-security-dilemma>
35. Ministerstwo Spraw Zagranicznych. Polityka wschodnia. URL: <https://www.gov.pl/web/dyplomacja/polityka-wschodnia>
36. Ministerstwo Spraw Zagranicznych. Konferencja «Polska Polityka Wschodnia». URL: <https://www.gov.pl/web/dyplomacja/konferencja-polska-polityka-wschodnia>
37. Ministerstwo Spraw Zagranicznych. Wiceminister Marcin Przydacz na konferencji o polskiej polityce wschodniej. URL: <https://www.gov.pl/web/dyplomacja/wiceminister-marcin-przydacz-na-konferencji-o-polskiej-polityce-wschodniej>
38. Ministerstwo Spraw Zagranicznych. Informacja Ministra Spraw Zagranicznych o zadaniach w 2018 roku. URL: <https://www.gov.pl/web/dyplomacja/expose-2018>
39. Ministerstwo Spraw Zagranicznych. Wideokonferencja ministrów spraw zagranicznych V4 poświęcona Partnerstwu Wschodniemu. URL: <https://www.gov.pl/web/dyplomacja/wideokonferencja-ministrow-spraw-zagranicznych-v4-poswiecona-partnerstwu-wschodniemu>
40. Ministerstwo Spraw Zagranicznych. Spotkanie ministrów spraw zagranicznych Grupy Wyszehradzkiej i Partnerstwa Wschodniego w Bratysławie. URL: <https://www.gov.pl/web/dyplomacja/spotkanie-ministrow-spraw-zagranicznych-grupy-wyszehradzkiej-i-partnerstwa-wschodniego-w-bratyslawie>

Миротворча діяльність НАТО на Балканському півострові

Анотація. Розділ монографії присвячено дослідженню, ролі НАТО на території країн колишньої Югославії. В даному розділі, було проаналізовано, яку роль НАТО відіграло в конфлікті після розпаду Югославії. Дослідження Миротворчої діяльності НАТО на Балканському півострові розкриває ефективність сучасних підходів у вирішенні етнічних та супутніх їм конфліктів. Даний розділ монографії, допомагає краще зрозуміти роль міжнародних організацій в конфліктах, що відбувалися в Європі в ХХ ст.

Ключові слова: НАТО, Югославія, війна, міжнародні організації, безпека, загрози, конфлікт, миротворча діяльність

Annotation. The section of the monograph is devoted to the study of NATO's role in the territory of the countries of the former Yugoslavia. In this section, it was analyzed what role NATO played in the conflict after the breakup of Yugoslavia. Research

NATO's peacekeeping activities on the Balkan Peninsula reveal the effectiveness of modern approaches in resolving ethnic and related conflicts. This section of the monograph helps to better understand the role of international organizations in the conflicts that took place in Europe in the 20th century.

Keywords: NATO, Yugoslavia, war, international organizations, security, threats, conflict, peacekeeping activities

Дослідження впливу миротворчої діяльності НАТО на Балканах розкриває ефективність сучасних підходів у вирішенні проблем етнічних та супутніх їм конфліктів, що є значущим критерієм для розвитку сучасної історії та політології. Актуальність впливу НАТО в урегулюванні югославської кризи обумовлюється необхідністю з'ясування еволюції позиції світового співтовариства стосовно цієї кризи, об'єктивного висвітлення його ролі в її

розв'язанні. Існують різноманітні точки зору на проблему та підходи до висвітлення процесів та явищ на Балканському півострові після розпаду Югославії. До фахівців, що досліджували особливості миротворчої діяльності НАТО на Балканах на рубежі ХХ-ХХІ століть, міжнародно-політичні механізми протидії сепаратизму у Балканських державах, військова діяльність НАТО в період кризи в Югославії, роль світового співтовариства в урегулюванні югославської кризи, належать: О. Павленко, О. Шаран, А. Шилова, М. Гелетій, Т.Газзіні, А. Уоткінс, С. Глігорієвіч, Р. Дж. Джексон та ін.

Миротворчі сили – це загальна назва суб'єктів світової та регіональної політики, діяльність яких спрямована на зміцнення миру і безпеки, ліквідацію або обмеження міждержавних, міжетнічних, міжконфесійних та інших конфліктів і суперечностей, на демілітаризацію суспільної свідомості.

Найвпливовішими миротворчими силами сучасності (про що свідчить безпосередня військово-політична практика) є спеціалізовані структури ООН: місії спостерігачів і збройні сили по підтриманню миру, які виконують визначені Генеральною Асамблеєю або Радою Безпеки Організації заходи і дії, спрямовані на підтримання або відновлення міжнародного миру і безпеки [20].

Оскільки, організація ООН у своєму складі не містить військових підрозділів, це зумовлює необхідність звернення до деяких країн або інших міжнародних організацій (зокрема, НАТО), на які покладається відповідальність втілення рішень Ради Безпеки [10].

Головною формою виконання ними своїх функціональних обов'язків є операції щодо підтримання миру (ОПМ), які проявляються у використанні наступних заходів: демонстрації, блокади, територіальне розведення ворогуючих сторін, заходи силового встановлення миру та деякі інші види активності повітряних, морських і сухопутних сил держав-членів ООН, які надали у розпорядження Ради Безпеки відповідно до особливих угод необхідні збройні формування, допомогу і засоби обслуговування, в тому числі право проходу через свою територію [20].

Політична криза у экс-соціалістичній Югославській Федерації почалася у 1990х рр., що було обумовлено посиленням дезінтеграційних процесів та

входом зі складу федеративного державного утворення Словенії, Хорватії, Боснії і Герцеговини, що супроводжувалося військовими діями, та наступного утворення Сербією та Чорногорією Союзної Республіки Югославії (СРЮ)

З метою уникнення жертв серед цивільного населення та сприяння політичному урегулюванню конфлікту Рада Безпеки ООН 21 лютого 1992 року прийняла резолюцію № 743 про створення миротворчих сил ООН з охорони на території колишніх югославських республік [10]. З метою зупинення міжетнічних протистоянь та для розведення воюючих сторін на територію Боснії та Герцеговини було введено міжнародні миротворчі сили.

Перший конфлікт на території колишньої Югославії виник у березні 1992 р. на теренах у Боснії і Герцеговині (БіГ), обумовлений етнічно-релігійною різноманітністю новоствореної держави: 32,3% населення склали серби, що сповідували православ'я; 17% – хорвати, в яких переважаюча релігія католицизм та 43,7% серби і хорвати («босняки»), які були мусульманами. Серед вказаних етнічних груп панували різні політичні погляди, зокрема сербське населення на чолі з Радованом Караджичем прагнуло приєднання БіГ до Югославії, мусульманське на чолі з Алієм Ізитбеговичем – незалежності і єдність БіГ, хорватське – приєднання районів компактного проживання хорватів до Хорватії. Внутрішня ворожнеча та розділення поглядів щодо майбутнього республіки переросла у тривалу війну, що характеризувалася особливою жорстокістю, етнічними чистками, концтаборами. Воєнну перевагу мали серби, яким вдалося охопити 70% території БіГ, в то час коли під хорватами було 20%, під мусульманами – 10% території держави). Апогей конфлікту та основні воєнні бої розгорнулися в районі міста Сараєво. Будь-які намагання світових міжнародних організація врегулювати конфлікт мирними засобами отримували збройний опір сербів. Безуспішним виявилось навіть введення військ ООН, що були покликані роз'єднати воюючі сторони, забезпечити всім необхідним мирне населення та сприяти вирішенню конфліктної ситуації за столом переговорів [7].

Завершення війни в Хорватії й Боснії і Герцеговині не зупинило конфліктів на Балканському півострові. Белградський режим, на чолі з

Слободаном Мілошевичем, посилив тиск на албанців в автономному краї Косово, що проявилось у розпуску всіх органів й інституцій, починаючи від парламенту й крайового уряду, закінчуючи академією наук і спілкою письменників. Звільненню підлягали поліцейські, викладачі та вчителі, чиновники й працівники державних компаній, всі, хто мав албанську національність. Албанці фактично стали другорядними громадянами під сербською владою колоніального типу.

Лідер албанців Ібрахім Ругова сподівався на допомогу міжнародного співтовариства у врегулюванні відносин з Белградом та відновлення автономії. Саме тому він упродовж кількох років виступав за мирний опір та врегулювання ситуації за столом переговорів.

Місцеві албанці в Косові після багатьох років безуспішного стриманого опору у 1997 році сформували мережу бойовиків під назвою «Армія визволення Косова». Їхньою метою було приєднання Косово до Албанії. Наступного року повстанці оволоділи великою частиною території провінції. Сербські сили жорстоко відповідали на опір й атаки албанців та знущалися над мирним населенням.

Закордонні ЗМІ щодня подавали нову інформацію про насильство сербських сил над мирними громадянами у Косові, та вимагали більш жорстких та ефективних дій міжнародного співтовариства [9].

У січні 1999 року, після того, як бойовики «Армії визволення Косова» вбили чотирьох сербів під час нападу на поліцейський пункт, югославські урядові війська оточили сусіднє село Рачак. Міжнародні спостерігачі впродовж тривалого часу не могли потрапити на територію, а коли врешті їм це вдалося, вони стали свідками масового вбивства: 45 мертвих цивільних албанських громадян, серед яких були жінка і дівчинка-підліток. Влада СРЮ стверджувала, що всі вбиті албанці представники бойовиків. Пізніше з'ясувалося, що бойовиків серед убитих було вісім чи дев'ять. Тоді союз НАТО обійшов ООН і сам ухвалив здійснити повітряні удари, якщо Мілошевич не виконає наступні вимоги: вивести з Косова сербів, ввести миротворців, повернути до краю біженців [18].

У березні 2001 р. на Балканах спалахнув новий конфлікт у Македонії, яка була єдиною экс-республікою Югославії, якій вдалось уникнути збройного протистояння під час отримання незалежності. Але проти утворення Македонії виступали Греція і Болгарія, які боялись сепаратистських рухів у себе з боку македонців. Завдяки президентові Б. Трайковському, який взяв орієнтир на Захід, за допомогою США і ЄС, конфлікт було подолано. Як гарантія існування нової держави на її території були розміщені війська ООН. Але ні міжнародний захист, ні поміркована внутрішня політика не забезпечили мир Македонії. Після дій у Косово, албанські екстремісти, які складають третину населення країни, керуючись прикладом і підтримкою косовських албанців, розпочали бойові дії проти македонської армії. У них на меті було отримання міжнародної підтримки та домогтися визнання за албанцями державоутворюючої нації та отримання автономії районам з переважною більшістю албанського населення [7].

Отже, серед основних чинників, що сприяли розгортанню миротворчої діяльності НАТО на Балканах, можна виділити наступні:

- загострення протистоянь між різними релігійними і етнічними групами;
- необхідність припинення випадків масових порушень прав людини;
- запобігання гуманітарних катастроф;
- подолання тоталітарного режиму та сприяння демократичним перетворенням;
- подолання сепаратистських настроїв та протистоянь;
- організація виборів, допомога у поновленні діяльності урядових і соціальних структур, реорганізації правоохоронних органів і збройних сил;
- підтримання заходів щодо розмінування, відновлення інфраструктури тощо.
- недостатня ефективність спроб мирного врегулювання ситуації іншими організаціями (ООН, ЄС, ОБСЄ).

Розпад Югославії дав НАТО можливість показати, як військова структура з інтегрованими штабами, оперативними процедурами, стандартизованим обладнанням, вибудована з метою протистояння Радянському Союзу в роки

холодної війни, може бути застосована з користю для вирішення нових проблем в сфері безпеки [16].

Власне проведені НАТО операції у балканських країнах чітко показують прогрес Альянсу, його трансформацію та вдосконалення реагування на кризові ситуації. Адже діяльність у Боснії і Герцеговині була дещо запізнілою, відображає значний дисбаланс координації в політичній і військовій сферах Альянсу, однак уже операції на території Македонії показали зміни в діяльності організації, чітку взаємодію між НАТО і ЄС та повністю злагоджено та результативно проведені дії (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Участь НАТО в операціях з підтримання миру і безпеки [21]

Період проведення	Назва місії (операції), місце проведення	Мета, зміст операції
грудень 1996 р. - грудень 2004 р.	Миротворча операція стабілізаційних сил НАТО SFOR (Stabilisation Force) в Боснії і Герцеговині	Основна мета – утворення безпечних умов для цивільного та політичного відновлення БіГ. Зокрема, контингент СФОР відповідав за стримування та попередження нових бойових дій, утворення сприятливих умов для подальшого розвитку мирного процесу, а також надання підтримки цивільним організаціям, які беруть участь у цьому процесі, вибірково та з урахуванням наявних сил і засобів.
23 березня – 10 червня 1999 р.	Повітряна операція ОБПС НАТО на Балканах, в Сербії	Проведена з метою схилити керівництво Сербії і Чорногорії, зокрема колишнього президента Сербії і Чорногорії С. Мілошевича до відмови від політики насильства щодо албанського населення сербського краю Косово.
26 серпня 2001 р. –	У Македонії здійснювалися миротворчі операції	Північноатлантична рада засудила напади

31 березня 2003 р.	НАТО “Суттєві жнивна”(“Essential Harvest”), “Янтарний лис” (“Amber Fox”) та “Союзницька гармонія” (“Allied Harmony”)	албанських бойовиків і ухвалила заходи на підтримку дій уряду; висунула вимоги здійснити конституційні реформи з метою посилення участі етнічних албанців у суспільстві й політиці.
З 11 червня 1999 р.	У сербському краї Косово розпочалася миротворча операція НАТО “Спільний вартовий” (“Joint Guardian”)	До Косово був уведений військовий контингент НАТО KFOR загальною чисельністю 46 тис. військовослужбовців з метою умиротворення протиборчих сторін

Продовження таблиці 1.1

З 2003 р.	У м. Скоп’є, Македонія було розгорнуто орган управління (штаб- квартири) НАТО	(албанських бойовиків Армії визволення Косово та сербських Сил безпеки), припинення збройного протистояння і створення умов для початку гуманітарної операції НАТО є важливим у координації зусиль щодо відновлення зруйнованої інфраструктури; координує діяльність політичного і військового керівництва Македонії щодо підготовки країни до вступу в НАТО
З грудня 2004 р.	У Боснії та Герцеговині було розгорнуто орган управління (штаб-квартири) НАТО	Передувало прагнення Альянсу і надалі надавати БіГ допомогу на шляху її становлення, зокрема в рамках створення цивільних органів влади та військового управління, проведення оборонної реформи і підготовки до участі в програмі НАТО “Партнерство

заради миру”. Штаб також виконує допоміжні завдання, зокрема з питань боротьби з тероризмом, допомоги Міжнародному трибуналу з пошуку та затриманню осіб, що звинувачуються у скоєні злочинів проти мирного населення, обміну розвідувальною інформацією з Євросоюзом тощо.

У грудні 1992 року міністри закордонних справ країн-членів НАТО відзначили готовність Альянсу здійснити операції з підтримки миру під керівництвом Ради Безпеки ООН, яка несе головну відповідальність за міжнародний мир та безпеку. Вони підтримали заходи щодо забезпечення дотримання санкцій або ембарго та сприяли застосуванню інших миротворчих операцій. Вони зазначили, що Альянс був готовий позитивно відповісти на подальші ініціативи Генерального секретаря ООН, погодилися на співпрацю та при необхідності подальшу участь Альянсу у проведенні миротворчих місій [17].

Боснія і Герцеговина була першою ареною реальних миротворчих дій НАТО поза межами Альянсу. У листопаді 1995 року президентами Боснії і Герцеговини, Хорватії та Союзної Республіки Югославії була досягнута домовленість у вигляді Дейтонських угод, а у грудні 1995 року на НАТО було покладено відповідальність за їх імплементацію.

Після підписання Дейтонської мирної угоди було розгорнуто 60-тисячні Сили втілення під керівництвом НАТО (Implementation Force, IFOR, ІФОР), терміном на один рік (рис. 1.2). 18 грудня 1995 р. відбулася передача повноважень від командувача силами ООН до командувача ІФОР.

Попереднє військове втручання Альянсу в ситуацію, що склалася в країні, було ключовим чинником, який примусив воюючі сторони домовлятися і забезпечив успіх мирних переговорів, активну участь в яких взяли представники НАТО.

Альянс розпочав свою першу повітряну кампанію проти сил боснійських сербів у Боснії та Герцеговині у 1995 році. Операція «Деліберет форс» здійснювалася 12 днів у серпні та вересні, проте цього було достатньо, щоб змінити хід військових операцій, розміщення та позиції воюючих сторін. В результаті вдалося переконати керівництво сербів у тому, що проведення переговорів та підписання мирної угоди є кращим варіантом вирішення конфлікту, ніж продовження протистоянь [4].

Успішними наслідками проведеної операції та втіленням підписаних угод було виведено збройні сили, завершено обмін територіями, вилучено важку зброю і проведено демобілізацію. ІФОР також надавали підтримку цивільним

організаціям та ОБСЄ, працюючи у напрямі створення безпечного середовища, сприятливого для цивільної і політичної перебудови, проведенні перших вільних виборів у вересні 1996 р. Окрім того, військовими інженерами ІФОР було здійснено ряд заходів щодо відновлення інфраструктури та комунікацій, відбудову цивільних споруд, розмінування території.

Після закінчення терміну дії мандату ІФОР 20 грудня 1996 р. були приведені у готовність на 18 місяців 32-тисячні Стабілізаційні сили (СФОРУ), які, відповідно до Резолюції Ради Безпеки ООН від 12 грудня 1996 р. стали правонаступниками ІФОР. На СФОР було покладено завдання створення безпечного середовища, необхідного для консолідації миру. До 2002 р. сили СФОР було скорочено до 19 тис., до 2003 р. - до 12 тис, а до середини 2004 р. - до 7 тис. особового складу, який представляв 17 країн-членів НАТО та 15 інших держав. Окрім членів-країн НАТО у складі ІФОР та СФОР брали участь також інші країни: Албанія, Аргентина, Австрія, Болгарія, Єгипет, Естонія, Фінляндія, Ірландія, Йорданія, Латвія, Литва, Марокко, Росія, Румунія, Словаччина, Словенія, Швеція, Україна [22].

Наступною миротворчою діяльністю Альянсу на Балканах стали операції в Косово. Передумовами військового втручання на цю територію стали неодноразові утисків населення албанської національності, постійні насильницькі дії, ескалація конфліктів, порушення Сербією резолюцій Ради Безпеки ООН та наростання масштабів протистоянь.

Упродовж 1998 року Рада безпеки ООН та Євросоюз намагалися налагодити діалог із владою в Белграді, закликали до припинення насильства над албанцями, допомагали в організації переговорів між сербами та албанцями.

В Косові базувалася моніторингова місія ОБСЄ, проте всі намагання міжнародної спільноти виявилися марними. ОБСЄ постійно фіксувала систематичне порушення всіх домовленостей по припиненню вогню. Як наслідок, на кінець 1998 року понад 300 тис. жителів Косова були змушені залишити свої домівки.

Лише на початку 1999 року албанці та серби сіли за стіл переговорів з метою врегулювання кризи. Політичний діалог відбувся в Рамбуе неподалік Парижа. Вимогою албанців та всіх міжнародних посередників було забезпечення автономії Косова в межах Федеративної Республіки Югославія, що гарантувалося б присутністю сил під проводом НАТО. Сербські представники не прийняли жодних пропозицій. Тим часом у Косово продовжувалися знущання сербських сил над албанцями – депортації, розстріли, руйнування селищ тощо. Будь-який вплив міжнародних організацій ігнорувався, резолюції, декларації та апелювання не давали жодних результатів. Лише після того, як були вичерпані всі дипломатичні зусилля, Північноатлантичний альянс, посиляючись на сьомий розділ Хартії ООН, поставив ультиматум Белградові [18].

Ультиматум не був виконаний, тому у березні 1999 р. Альянс ухвалив рішення почати повітряну кампанію проти військових структур югославського уряду, відповідальних за ці утиски албанців у Косово. Повітряна кампанія НАТО – операція «Союзницька сила» (Operation Allied Force, Елайд форс) – розпочалася з метою припинення гуманітарної катастрофи, що охопила Косово. Рішення НАТО щодо втручання у ситуацію було прийняте після того, як збройний конфлікт всередині провінції продовжувався більше року, а численні спроби врегулювати його дипломатичними засобами виявилися невдалими. Основною метою кампанії був захист мирного населення у Косові. Бомбардувалися, насамперед, казарми та інші військові об'єкти, склади боєприпасів, бази повітряних сил, також мости та нафтопереробні заводи (рис.1.3).

Операція НАТО під кодовою назвою «Союзницька сила» відбувалася 78 днів з 24 березня до 10 червня 1999 р., коли Рада Безпеки ООН ухвалила Резолюцію № 1244, за якою управління в Косово здійснюється під спостереженням міжнародних цивільних сил (Тимчасова адміністративна місія ООН у Косово - МООНК) і міжнародних сил безпеки (КФОР) за участю НАТО. [22].

Незважаючи на численні перепони та напружену ситуацію, Альянс зберіг єдність, злагодженість та бездоганно провів 78-денну повітряну кампанію. Під час операції НАТО здійснило понад 38 тис. бойових вильотів, з яких понад 10 тис. мали на меті завдання авіаційних ударів. Після перших ударів, спрямованих проти об'єктів протиповітряної оборони Федеративної Республіки Югославія, Альянс почав поступово нарощувати кампанію із застосуванням найсучаснішої зброї точного наведення, щоб мінімізувати можливі жертви серед цивільного населення. Вибір цілей для бомбардування ретельно переглядався та обговорювався на всіх рівнях командування, щоб забезпечити дотримання принципів міжнародного законодавства, військової доцільності і мінімізації ризику для цивільних осіб та об'єктів власності [4].

Відповідно до резолюції РБ ООН № 1199 з червня 1999 року на території сербського краю Косова розпочалась миротворча операція НАТО «Спільний вартовий» («Joint Guardian»). Відповідно до плану операції до Косова був введений військовий контингент НАТО КФОР (KFOR, Kosovo Force). Хоча діяльність КФОР здійснювало не НАТО, а коаліція держав від імені ООН, лідерство Альянсу в цій коаліції було безперечним. Окрім того, військовим підґрунтям коаліції були командно-штабні структури Північноатлантичного альянсу. Перед КФОР було поставлено наступні завдання: запобігання відновленню бойових дій, створення обстановки безпеки, проведення демілітаризації «Армія визволення Косова». Задля створення стабільності та з метою сприяння подальшому розвитку Косова, сили під керівництвом НАТО надають підтримку міжнародним гуманітарним зусиллям і співпрацюють із міжнародною цивільною присутністю МООНК.

На початку сили КФОР становили майже 50 тис. особового складу з країн-членів НАТО, країн-партнерів і країн-не членів Альянсу під єдиним командуванням й управлінням. Згодом, до кінця 2003 р., контингент було скорочено до 17,5 тис., але в березні 2004 р., у відповідь на загострення ситуації в регіоні, знову збільшено до 20 тис. осіб. Спочатку до структури КФОР входили чотири багатонаціональні бригади, які з кінця 2005 р. вирішено

замінити п'ятьма оперативними групами для тіснішої співпраці з місцевою поліцією та населенням [22].

У 2001 році президент Македонії Борис Трайковський звернувся до НАТО з проханням роззброїти групи етнічних албанців (Національну визвольну армію), чії дії загрожували безпеці й стабільності країни.

У відповідь Північноатлантична рада прийняла двосторонній підхід: засудила напади албанських бойовиків і вжила заходів для підтримки дій уряду, закликала до конституційних реформ для посилення участі албанців у суспільному та політичному житті країни. Втручання міжнародних організацій сприяло налагодженню політичного діалогу між ворогуючими сторонами, складенню плану мирного врегулювання конфлікту та припинення вогню. 13 серпня 2001 року було підписано Охридські угоди (Охрид, Македонія), якими відкрило шлях до розміщення в країні військ НАТО для забезпечення безпеки та стабільності на етапі конституційних реформ.

Операція НАТО «Суттєві жнива» («Essential Harvest») (серпень – вересень 2001 року) включала добровільне вилучення та знищення стрілецької зброї у мешканців. Загалом в операції брало участь близько 3500 солдатів НАТО. У відповідь уряд Македонії вніс 15 змін до конституції країни, що значно розширило права етнічних албанців.

У вересні 2001 р. президент Македонії Б. Трайковський повторно звернувся до НАТО з проханням забезпечити безпеку спостерігачів ОБСЄ та Організації Об'єднаних Націй, які здійснюють нагляд за виконанням конституційних реформ. Ця місія НАТО під назвою «Янтарний лис» («Amber Fox») тривала три місяці з правом продовження, починаючи з 27 вересня 2001 року. Керівництво місією було делеговано Німеччині.

Північноатлантичний альянс також позитивно відгукнулася на заклики македонських лідерів щодо посилення присутності НАТО в країні для запобігання новому етнічному та релігійному насильству. В рамках миротворчої операції НАТО «Союзницька гармонія» («Allied Harmony») в період 26 серпня – 25 вересня 2001 року НАТО була проведена з метою вилучення у місцевого населення зброї. 31 березня 2003 року керівництво

миротворчою операцією «Союзницька гармонія » в Македонії було передано до Євросоюзу [10].

Загалом миротворча діяльність НАТО на Балканському півострові в кінці ХХ – на початку ХХІ століть відіграла надзвичайно важливу роль у стабілізації ситуації у країнах колишньої Югославії та виявилася значно ефективнішою, ніж діяльність у цій сфері інших міжнародних організацій. Організація Об'єднаних Націй та ОБСЄ не змогли зупинити міжусобиці та протистояння, жорстоке кровопролиття на Балканах, від чого загинуло десятки тисяч мирних жителів. Були випадки, коли миротворців ООН брали в полон або ж вони відмовлялися захищати цивільне населення через відсутність мандату чи засобів на ведення військових дій [15].

Рішення НАТО про проведення військової інтервенції в Боснії та Герцеговині та подальше розміщення силових структур у 1995 році викликали серйозні розбіжності поглядів на той час. Багато аналітиків та політичних спостерігачів зображали конфлікт у Боснії як прірву, з якої НАТО ніколи не зможе вибратися, і вони вважали, що Альянс повинен продовжувати зосереджуватися лише на колективній обороні. Натомість Альянс адаптував свої оперативні процедури, щоб він міг стати високоефективною миротворчою організацією та отримати неоціненний досвід під час операцій ІФОР та СФОР для місій в інших країнах колишньої Югославії та у всьому світі [4].

Унаслідок війни у Боснії і Герцеговині протягом 1992 – 95 рр. загинули близько 280 тисяч людей із 4,3 мільйонного довоєнного населення республіки, понад 800 тисяч стали біженцями. Активне втручання НАТО і примушення сторін до миру за допомогою силового тиску, включаючи бомбардування позицій боснійських сербів восени 1995 року, призвели до підписання Дейтонських мирних угод у грудні 1995 року, що стало компромісом між ворогуючими сторонами та закінчило війну. За результатами мирної угоди 49% території Боснії та Герцеговини відійшло до автономної Республіки Сербської, а 51% території разом зі столицею Сараєво, до ще однієї автономії, – Мусульmano-Хорватській федерації. Завдяки стабілізаційним силам НАТО (SFOR), розташованим у Боснії і Герцеговині, упродовж 1996 – 2007 рр.

ситуація у сфері безпеки змінилася кардинальним чином, що дало змогу скоротити кількість миротворців НАТО у цій країні більш ніж учетверо з початкових 60 тис. У 2004 році Європейський Союз взяв під контроль місію в Боснії і скоротив чисельність солдатів до менше як 7 тисяч [15].

Внаслідок операції НАТО в Косові в 1999 році югославська армія припинила операції проти албанських військ і цивільних осіб у регіоні, в результаті яких впродовж 1998–99 рр. загинуло кілька тисяч албанців. Незважаючи на жваву політичну дискусію щодо військової інтервенції НАТО в Косові, ці дії створили необхідні умови для початку роботи з відновлення миру. Вони поклали край ворожнечі сторін конфлікту; дозволили вивести югославських військових, сербських поліцейських та воєнних з Косова; допомогли досягти згоди щодо безумовного та безпечного повернення біженців та переміщених осіб; отримати гарантії від усіх сторін у їх прагненні щодо укладання політичної угоди стосовно Косова.

Крім того, сили НАТО в Косові здійснили надзвичайно важливу гуманітарну місію, транспортуючи тисячі тонн продуктів харчування, ліків та обладнання. Значна допомога була надана сусіднім країнам, включаючи колишню Югославську Республіку Македонія та Албанію, в яких були створені табори для біженців та пункти громадського харчування [22].

Фактично, операція проти Югославії стала єдиною бойовою наступальною операцією НАТО за всю історію Альянсу. Операціям проти Югославії передували півтора роки інтенсивних переговорів для вирішення проблеми. Югославії були запропоновані різні форми вирішення конфліктів, які передбачали безумовне збереження територіальної цілісності країни. Жорстокі операції югославських військ проти албанських сепаратистів, що призвели до численних жертв серед цивільного населення, викликали соціальне обурення в Європі. Багато хто з діячів у країнах НАТО твердили, що для НАТО настав час „to shoot or to shut up”, тобто „стріляти або заткнути пельку”. Характеризуючи НАТО, журналісти на Заході почали називати Альянс „not action, talks only”, тобто „пусті балачки”. Альянс називали “North Atlantic Tourist Organization” – “Північноатлантична туристична організація”, за численні візити делегацій, які

не виливалися у припинення кровопролиття під боком у зони відповідальності НАТО. НАТО не міг не реагувати, бо інакше це означало б підрив довіри європейських союзників у дієздатність Альянсу [15].

Політичним результатом дій НАТО проти Югославії стало встановлення контролю над адміністрацією ООН в Косові та втрата Сербією фактичного контролю над цією територією. Під тиском місцевих албанців велика кількість сербів покинула Косово. У той же час, завдяки присутності миротворців НАТО, масштаб міжетнічного насильства зменшився в десятки разів порівняно з 1998-99 роками. Крім того, вдалося зберегти загалом поліетнічний характер краю. Косовська сербська громада, албанська та інші громади продовжують існувати, контролюючи сербські анклави в краї [22].

У Македонії в 2001 р. внаслідок конфлікту між центральною владою і албанською меншиною загинуло близько 500 громадян цієї країни. НАТО стабілізувала ситуацію, пославши до Македонії 3,5-тисячний військовий контингент, який діяв у межах операції з вилучення озброєнь у населення і повстанців. Альянс сприяє укладенню компромісної мирової угоди між договірними сторонами, яка передбачає інтеграцію албанської меншини до політичної системи країни та задоволення її етнічних прав, зберігаючи територіальну цілісність країни. В результаті операцій НАТО бойові дії повністю припинилися, а кількість військових контингентів скоротилася до сотень. В цілому операції НАТО в Македонії були дуже успішними. Це призвело до повного умиротворення етнічних груп. Водночас ця операція не була надто складною, оскільки у країн НАТО та Альянсу загалом після операції проти Югославії збереглися хороші зв'язки як з македонським урядом, так і з албанськими повстанцями [15].

Тому миротворча діяльність НАТО в Боснії, Косові, Македонії та інших місцях виявилася ефективною, оскільки НАТО, на відміну від Організації Об'єднаних Націй, ОБСЄ та інших організацій, має реальні інструменти силового впливу та примушування до миру.

1. Після смерті вождя Югославська федерація опинилась перед лицем кризи, яка зрештою призвела до розпаду країни. Але утворення незалежних

держав на теренах колишньої Югославії супроводжувалося збройним протистоянням між різними етнічними групами, що її населяли. У зв'язку з розгортанням подій на Балканах та відсутністю механізмів для врегулювання та попередження аналогічних явищ з боку міжнародних організацій, зокрема ООН та ОБСЄ, необхідним рішенням конфліктних ситуацій стало втручання НАТО.

2. Альянс докорінно трансформує свої структури відповідно до глобальних змін політичного та військового середовища Європи і нового характеру загроз безпеці. НАТО починає активно реагувати на нові завдання безпеки та керувати операціями з врегулювання кризових ситуацій на Балканах. Після закінчення “холодної війни” НАТО було прямо задіяно у трьох конфліктах на півострові: у Боснії і Герцеговині, Косові та Македонії. У перших трьох випадках лише завдяки миротворчим зусиллям НАТО вдалося зупинити насильство та встановити справедливий мир.

3. Найбільш ефективним інструментарієм подолання кризи на Балканах на глобальному рівні стали ресурси НАТО як воєннополітичного блоку, та ресурси країн-членів і країн-партнерів.. Завдяки співробітництву з НАТО, ООН і ОБСЄ вдалося сприяти стабілізації ситуації в Боснії і Герцеговині, Косово, Македонії, оскільки Північноатлантичний блок є організацією, що має у своєму розпорядженні сили, готові й здатні до проведення військових операцій щодо запобігання і врегулювання конфліктів.

До початку миротворчої діяльності НАТО, Балкани в економічному плані були найменш розвиненим європейським регіоном. Боснія й Герцеговина, Македонія, Чорногорія й Косово відставали в економічному розвитку від Сербії. Це приводило до розходжень у доході різних етнонаціональних груп і підсилювало протиріччя між ними. Економічна криза, безробіття, жорстока інфляція, девальвація динара підсилювали відцентрові тенденції в країні [3].

Значний економічний вплив на ситуацію на Балканах та, зокрема, на прискорення розв'язання балканського конфлікту відіграла взаємодія ООН, ЄС та НАТО у використанні санкцій як миротворчого інструменту.

Санкції були введені Радою безпеки ООН спочатку щодо Соціалістичної, а потім і Союзної Республіки Югославії 25 вересня 1991 року і скасовані 10

вересня 2001 року. Їх викликало бажання багатьох країн та міжнародних організацій змусити Федеративну Республіку Югославію відмовитися від допомоги боснійським сербам, які були одним з ключових учасників війни в Боснії та Герцеговині.

Слід зазначити, що Комітет з санкцій Ради Безпеки не мав достатніх механізмів для повного контролю за санкціями та запобігання спробам їх уникнути. Практичному застосуванню економічних примусових заходів державами сприяло міжнародне співробітництво на регіональному рівні ОБСЄ, Євросоюзу та НАТО. Ця безпрецедентна форма координації та спільних зусиль між відомствами змогла допомогти країнам виконувати обов'язкові санкції, що є ключовим фактором перетворення цих заходів в ціннісний та потужний інструмент для миротворчої політики [8].

Застосування санкцій проти СРЮ у поєднанні із міжнародними заходами по забезпеченню їх дотримання виявили значний миротворчий потенціал цього інструменту розблокування конфліктних ситуацій.

Аналізуючи вплив санкцій на економіку Югославії та їх наслідки, слід зазначити, що їх запровадження сприяло розвитку негативних тенденцій в югославській економіці та призвело до її краху. Санкції спричинили серйозні економічні втрати, зупинили економічний розвиток Югославії та значно погіршили рівень життя. Зростаючий рівень безробіття також підтверджує, що санкції спричинили серйозне погіршення економічної ситуації. Руйнівні наслідки економічних санкцій знайшли своє відображення в шаленій гіперінфляції (у серпні 1994 р. вона досягла 1880 відсотків на місяць) та різкому падінні життєвого рівня [8].

Економічний спад та несприятливі гуманітарні наслідки санкцій гальмували розвиток економічної діяльності, процеси трансформації власності та перехід до ринкової моделі. Період економічних санкцій посилив неадекватне управління економікою, внаслідок війни в Косові інфраструктура та промисловість Югославії були зруйновані, довівши економіку країни до рівня 1990 року.

Після видачі колишнього президента Югославії Слободана Мілошевича в жовтні 2000 року, уряд коаліції Демократична Опозиція Сербії прийняв стабілізуючі заходи і початок агресивну програму ринкових реформ.

Після відновлення членства в Міжнародному Валютному Фонді в грудні 2000 року, Югославія продовжила процес реінтеграції в міжнародне співтовариство приєднанням до Світового банку та Європейського банку реконструкції та розвитку.

Південна сербська провінція Косово, яка технічно була частиною Сербії (згідно з резолюцією Ради Безпеки ООН 1244), рухалася в напрямку місцевої автономії під егідою Тимчасової адміністративної місії ООН в Косово і залежала від фінансової та технічної допомоги міжнародного співтовариства.

Тяжкі економічні наслідки мали також країни, які утворювалися в результаті виходу зі складу Югославії.

У Боснії та Герцеговині, яка була до 1990 року найменш розвиненою республікою Югославії, масштабна міжнародна допомога з 1995 р. була спрямована на пришвидшення економічного підйому, хоча вплив міжетнічних конфліктів продовжував негативно впливати на її розвиток [11].

До моменту здобуття незалежності Македонія була найменш розвиненою з югославських республік, виробляючи близько 5% загального обсягу товарів і послуг. Розпад Югославії, який позбавив Македонію трансферів від центру та переваг вільної торгівлі з іншими республіками, нерозвиненість інфраструктури, ембарго проти Югославії та економічні санкції до 1996 року, стримували економічне зростання.

З 1990-1993 здійснювалася широка програма приватизації, а у 1996-2000 уже спостерігалось зростання ВВП. Проте, етнічний конфлікт 2001 завдав відчутного удару по македонській економіці; обсяг виробництва товарів і послуг скоротився на 4,5%. Однією з найгостріших проблем залишається безробіття, що досягає 37%. 24% населення живе нижче офіційного рівня бідності [11].

Не зважаючи на певний прогрес в установленні економічних зв'язків та підписанні угод про партнерство і співробітництво між країнами після

втручання в ситуацію на Балканах НАТО та ЄС, дотепер існує низка економічних проблем: не сформовано єдиного економічного простору, характерне повільне здійснення економічних реформ і посилюється залежність економічного розвитку від дотацій.

Практика свідчить про те, що існує прямий зв'язок між станом національної безпеки держави та її економікою. У випадку, коли НАТО стає гарантом суверенітету, непорушності кордонів й територіальної цілісності держави, це безпосередньо впливає на її економічну стабільність та інвестиційну привабливість [14]. Саме тому всі країни колишньої Югославії або вже вступили до НАТО (Албанія, Хорватія, Чорногорія, Північна Македонія), або включилися в програму НАТО „Партнерство заради миру” (Сербія та Боснія і Герцеговина) [15].

З моменту закінчення “холодної війни” перед НАТО постала необхідність перегляду Альянсом своїх завдань і проведення трансформаційних заходів. Тому потрібні були широкомасштабні внутрішні реформи для пристосування до нових геополітичних умов та вирішення нових завдань, таких як урегулювання криз, миротворча діяльність і операції з підтримання миру та безпеки (ОПМБ). При цьому головну увагу було зосереджено на посиленні політичної ролі Альянсу та його внеску разом з іншими міжнародними організаціями у справу збереження безпеки і стабільності, від яких залежить майбутнє Європи [1].

Внаслідок миротворчої діяльності НАТО на Балканах та дроблення федеративного простору утворилися міні-держави, у більшості яких наразі відсутня стабільна політична ситуація та наявна низка політичних проблем, зокрема недосконалість інституцій, що забезпечують демократичний розвиток; не вирішені питання взаємин титульних націй і національних меншин та питання дотримання прав людини; в ряді країн втрачена частина політичного суверенітету й установлені протекторати в різних формах.

Разом із тим, безпосередня участь НАТО у врегулюванні конфліктних ситуацій на Балканах сприяла стабілізації політичних відносин та формуванню

сучасної політичної карти Балканського півострова. Завдяки військовим операціям НАТО були припинені сербська агресія проти Боснії і Герцеговини (операція «Обдуманна сила») та гуманітарна катастрофа в Косово (операція «Союзна сила»). Підірвавши військову могутність режиму Мілошевича, ці операції сприяли його падінню. НАТО відіграла вирішальну роль у збереженні державності Боснії і Герцеговини. Згідно з Дейтонськими угодами, підписаними з ініціативи Великобританії та США учасниками сербсько-боснійської війни в листопаді 1995 року (місто Дейтон, США) Боснія та Герцеговина залишилися єдиною державою, хоча вона складається з двох досить незалежних утворень (Мусульмано-хорватської федерації і Сербської республіки), але має єдині федеральні інститути влади та єдину правосуб'єктність на міжнародній арені. Дейтонські угоди заклали основу конституційного устрою Боснії і Герцеговини, який зберігається до сьогодні [19].

Тиск з боку міжнародної демократичної спільноти та миротворчих сил під час операцій НАТО допомогло вирішити затяжний міжетнічний конфлікт у Македонії, який набув форми громадянської війни з березня по серпень 2001 року. За посередництва представника ЄС Хав'єра Солани відбулися перемовини між політичними силами македонської та албанської громад, що привели до підписання Охридських угод, за якими Македонія зберегла суверенітет, територіальну цілісність, унітарний характер і демократичний курс держави, а албанська громада одержала культурну автономію й «справедливе представництво» в органах державної влади, місцевого самоврядування та право охорони. Участь демократичної спільноти сприяла мирному характеру процесу «розлучення» Чорногорії з Сербією [19].

Слід зазначити, що основним політичним наслідком діяльності миротворчих місій НАТО на Балканах було подолання тоталітарного типу політичного режиму і міжнаціональних конфліктів.

Внутрішня ситуація в кожній із країн колишньої Югославії, як і раніше, впливає на міжетнічні відносини на всьому постюгославському просторі і на регіональну стабільність. Нині комплекс відносин між країнами Балканського

регіону не обмежується питанням дотримання принципу недоторканності кордонів, порушення прав людини та свободи. Такі фактори, як історична пам'ять та введення в дію законів, що обмежують громадянські та політичні права найважливіших етнічних спільнот, також відіграють важливу роль на Балканах. На масову свідомість балканських народів дотепер впливає відчуття історичної несправедливості, що виявилось в поділі націй, урізуванні території країни. Ці настрої іноді підігриваються офіційними й академічними колами, засобами масової інформації всередині самих країн. Загреб і Белград об'єктивно є не тільки „історичними суперниками”, а й політичними опонентами, а Боснія й Герцеговина – своєрідною „точкою дотику” їхнього впливу. Македонія й Косово залишаються головними „проблемними країнами” в регіоні [3].

Отже, Південно-Східній Європі для міжнародного співтовариства залишається ще чимало роботи. Питання забезпечення стійкого та стабільного миру в регіоні ще не вирішене.

Разом із тим, своєю діяльністю на Балканах на межі XX-XXI століття, міжнародна спільнота довела, що у відповідних умовах спільними зусиллями можна досягти радикальних змін. У За цих обставин одним із найважливіших досягнень міжнародної діяльності в регіоні за останнє десятиліття став перехід від теоретичного розуміння переваг превентивних заходів до практичної реалізації стратегій управління кризовими ситуаціями та запобігання війни [16].

Саме тому миротворчі місії, вплив Євросоюзу та Північноатлантичного альянсу відіграли вирішальну політичну роль у формуванні сучасної адміністративної карти Європи та сприяли врегулюванню геополітичних відносин, але разом із тим діяльність НАТО на Балканах не втрачає своєї актуальності задля попередження можливих повторень політичних та міжетнічних конфліктів. Західні Балкани називають «пороховим погребом Європи», адже їхнє геополітичне положення у безпосередній близькості до центру Європи, спадщина розпаду Югославії та послідуєчих балканських воєн 1990-2000-х років і, як наслідок, невирішені міждержавні проблеми можуть загрожувати дестабілізацією регіону й усієї Європи. Саме

тому НАТО та ЄС

поставили собі на меті інтегрувати усі західно-балканські країни, адже перебуваючи у їх складі, в них буде легше підтримувати внутрішню стабільність.

Розгортання миротворчих сил на чолі з НАТО на Балканському півострові на рубежі XX-XXI століть, а зокрема у Боснії і Герцеговині, в Косові і в колишній Югославській Республіці Македонія, сприяло врегулюванню міжетнічних конфліктів та припиненні ворожнечі, відновлення миру на теренах Південно-Східної Азії. Вважалося, що втручання міжнародних організацій та перехід постюгославських країн на шлях євроінтеграції принесе довгостроковий мир у регіон, сприятиме розвиткові демократичних сил у країнах та подальшому економічному росту та процвітанню новоутворених держав. Проте, на сучасному етапі стало зрозуміло, що ситуація на Балканах все ще знаходиться в стані ризику поновлення конфліктів, з'являється дедалі більше агресивної риторики зі сторони противників інтеграції до ЄС та НАТО, що провокує відновлення протиріч та напруження у етнічних групах мешканців регіону.

Саме тому, діяльність НАТО відносно новоутворених Балканських країн нині залишається актуальною та перспективною, адже характерними ознаками сучасного стану справ на півострові все ще залишаються локальні та субрегіональні воєнні конфлікти, відносно швидка динаміка їх розвитку, нестабільність, суперечливість процесів і подій. Потенційно небезпечними залишаються відносини міжетнічних та міжрегіональних груп, зокрема конфлікт хорватсько-мусульманської та сербської частин Боснії і Герцеговини, Македонії та Західної Македонії, невирішені питання незалежності Косово від Сербії. Незалежність Косово та централізація Боснії стоять сьогодні на порядку денному процесу мирного врегулювання [12].

Дії НАТО, вперше в історії Альянсу за межами власної території, сприяли припиненню воєн у Боснії та Герцеговині та Косові, а також запобігли повним бойовим діям у колишній Югославській Республіці Македонія. Перспектива євроінтеграції та північноатлантичної інтеграції балканських країн мала на меті забезпечити стабільність у регіоні,

закінчити воєнні міжусобиці, рухатися шляхом демократичного та економічного розвитку. Позитивні зрушення у цьому напрямку відбувалися у регіоні, адже усі постюгославські країни стали членами програми Північноатлантичного альянсу «Партнерство заради миру» (ПЗМ): Боснії і Герцеговина, Чорногорія і Сербія (з 2006 р.). Однак Косово, яке на той час не оголосило незалежність, усе ще не є членом ПЗМ.

Албанія і Хорватія приєдналися до НАТО в 2009 році, а Чорногорія отримала заявку на членство у 2015 році, а в 2017 вступила до Альянсу. Зовсім нещодавно, у 2020 році повноцінним членом Альянсу стала також Македонія. Боснія і Герцеговина з 2010 року бере участь у Плані дій підготовки до членства в НАТО (ПДЧ).

Окрім того, країни Балканського півострова працюють у напрямку нарощення процесів інтеграції до ЄС. Хорватія вступила до Європейського союзу в 2013 році, а Боснія і Герцеговина подала офіційну заяву на вступ у 2016 році. Албанія, Македонія, Чорногорія і Сербія є країнами-кандидатами на членство. Косово підписало Угоди про стабілізацію і асоціацію з Європейським союзом.

Варто зазначити, що безперечно процес інтеграції країн з НАТО та Європейським Союзом безумно сприяє забезпеченню стабільності на Балканах, економічному розвитку країн та здійсненню реформування політичної системи тощо. Проте, основна мета діяльно організацій спрямована на допомогу до доступу до міжнародних інституцій, і не може повністю гарантувати і попередити відсутність конфліктів та їх врегулювання [12].

Складність п'яти національних питань, які перехрещуються – албанського, боснійського, хорватського, македонського і сербського – і спадщина війни та етнічних чищень виявились занадто великими для інструментів, які застосовувались для їх розв'язання.

Ситуація у Південно-Східній Європі на межі XX-XXI століття контролювалася Європейським Союзом, НАТО та ООН, проте нині цей вплив послаблюється, діяльність міжнародних організацій переноситься в інші

регіони планети, де відбуваються нові спалахи конфліктів, які потребують вирішення та втручання.

Більше того, Європейський союз дедалі більше поглинають внутрішні проблеми – криза суверенного боргу, безпрецедентний приплив мігрантів і вихід Великої Британії (Брекзінт) тощо. Саме тому, у балканських країнах загальмувався розвиток реформ, послабився вплив Європи, а до політики повертаються авторитарні еліти.

Ситуація, що склалася внаслідок послаблення західного впливу посприяла втручанням та посиленню впливу у регіоні Росії. Адже, вона зацікавлена в таких умовах розбурхати антизахідні настрої, посилити давні міжетнічні протиріччя, найбільше серед сербів, та покласти край будь-яким намаганням країн до європейської та євроатлантичної інтеграції.

Доказом такого втручання є нещодавно прийняти закон про створення армії у Косово (грудень 2018 р.), адже у Сербії вважають, що мета її створення – переслідування сербської нацменшини на території Косово. Таким чином, давній конфлікт Косово та Сербії набирає нових обертів, наслідками якого може стати пряма інтервенція сербських військ у Косово, а відповідно призведе до повторної дестабілізації у Європі (тим більше за російського сприяння сербам). Балкани знову, як і на початку ХХ століття, ризикують стати «пороховою бочкою Європи» [2].

Москва свідомо намагається «стимулювати» балканські протиріччя, адже будь-яка ескалація у цьому регіоні неминуче призведе до виникнення потужного джерела нестабільності в Європі. Російська влада впевнена, що така політика сприятиме розгоранню протиріч всередині самих організацій ЄС і НАТО, а отже послабленню їх позицій на світовій арені [6].

Основне джерело впливу Росії у напрямку сприяння Сербії – це використання своїх позицій у міжнародних організаціях, а саме у Раді Безпеки ООН. Росія неодноразово підтримувала сербські настрої починаючи з 1999 року. По-перше, РФ виступила проти бомбардування Косово та визнала операцію незаконною. По-друге, як член **Ради Безпеки ООН Росія постійно виступала на захист Сербії у питаннях визнання Косово, а також блокує**

рішення Ради проти яких виступав Белград. Прикладом зокрема слугує блокування спроби визнати геноцидом різанини у Сребрениці, присвячену 20-ти річчю після цих страшних подій. Росія також зробила стратегічні інвестиції в економіку та військову галузь Сербії [12].

Тобто, можна чітко відмітити та прослідкувати політику Російської Федерації у напрямку скорочення будь-якої співпраці Сербії та НАТО та послаблення впливу Альянсу на теренах держави. Разом із тим, варто відзначити, що в цьому їй лише частково вдалося досягти успіху, оскільки Сербія набагато більше співпрацює із НАТО ніж із Росією. Але на Балканах російська присутність найбільш помітна на території Чорногорії, це проявляється у формі різного роду інвестицій, великої кількості російських туристів та постійних мешканців російської національності, незважаючи на те, що Чорногорія з 2017 року є членом НАТО. Щодо Македонії, то Москва постійно підтримувала опозицію, намагалася послабити вплив НАТО та ЄС. Проте з 2020 року Північна Македонія все ж стала членом Північноатлантичного Альянсу.

Звичайно, існує ймовірність перебільшення російського впливу і загрози повернення до воєнних дій. Хоча попри всі методи маніпулювання Росії, Сербія все ж налаштована на співпрацю із Заходом. Більше того, Міжнародні сили з підтримання миру – майже 4300 вояків КФОР в Косові (рис. 2.1.) і 600 солдатів ЮФОР в Боснії – мають на випадок несподіваних ситуацій мандати і плани щодо збереження безпечного і мирного середовища [12].

Саме тому міжнародними організаціями, зокрема і НАТО здійснено ряд заходів. У колишній Югославській Республіці Македонія європейські і американські переговорники забезпечили досягнення домовленості між політичними партіями щодо проведення позачергових виборів у грудні 2016 року.

Новий Суд Косова, Спеціалізована Палата і Спеціалізована прокуратура, що мають юрисдикцію над певними злочинами проти людяності, воєнними злочинами та іншими злочинами, скоєння яких

підозрюється у період із 1 січня 1998 року до 31 грудня 2000 року, вступили в дію. США наклали санкції на Президента Республіки Сербської Мілорада Додіка за перешкоджання виконанню Дейтонської мирної угоди. У 2017 році Європейський союз зібрав прем'єр-міністрів і президентів в рамках Діалогу Белград-Приштина з метою відновити довіру до процесу під проводом ЄС, покликаною нормалізувати відносини між Сербією і Косовим.

Якщо ці кроки справді дадуть позитивний результат та сприятимуть реальним змінам, можна буде стверджувати про початок процесу зміни напрямку руху регіону. Разом із тим, активний вступ постюгославських країн до НАТО та членство більшості із них – уже є доказом дієвості та беззаперечного впливу Альянсу на Балканах [12].

1. Значний економічний вплив на ситуацію на Балканах та розв'язання балканського конфлікту відіграло використання санкцій як миротворчого інструменту. Застосування санкцій проти Югославії у поєднанні із міжнародними заходами по забезпеченню їх дотримання виявили значний миротворчий потенціал. Після втручання в ситуацію на Балканах НАТО та ЄС помітний прогрес в установленні економічних зв'язків та підписанні угод про партнерство і співробітництво між країнами, проте все ж існує низка економічних проблем: не сформовано єдиного економічного простору, характерне повільне здійснення економічних реформ і посилюється залежність економічного розвитку від дотацій.

2. Безпосередня участь НАТО у врегулюванні конфліктних ситуацій на Балканах сприяла стабілізації політичних відносин та формуванню сучасної політичної карти Балканського півострова. Миротворча діяльність сприяла припиненню сербської агресії проти Боснії і Герцеговини; БіГ залишалася єдиною державою, попередженню гуманітарної катастрофи в Косово, розв'язанню тривалого міжетнічного конфлікту в Македонії. Основним політичним наслідком діяльності миротворчих місій НАТО на Балканах було подолання тоталітарного типу політичного режиму і міжнаціональних конфліктів.

3. Діяльність НАТО на Балканах на сучасному етапі є необхідною, адже на півострові все ще залишаються міжнародні військові конфлікти, відносно швидка динаміка їх розвитку, нестабільність, суперечливість процесів і подій. Допомозі у здійсненні реформ і забезпеченню стабільності в регіоні сприяли процеси європейської і євроатлантичної інтеграції постюгославських країн. Разом із тим, збільшується російський вплив на Балканах і існує загроза повернення до воєнних дій. Присутність міжнародних сил з підтримання миру (КФОР в Косові і ЮФОР в Боснії) сприяє підтриманню стабільності в регіоні. Окрім того проведено ряд дипломатичних та санкційних заходів для підтримки ситуації в регіоні під контролем.

Проведене дослідження миротворчої діяльності НАТО на Балканському півострові на рубежі ХХ-ХХІ століть дає можливість зробити наступні висновки:

1. Основними чинниками розгортання миротворчої діяльності НАТО на Балканах у 1990-2000-х роках були: конфлікти серед різнорелігійного населення півострова та загострення міжетнічних міжусобиць в новоутворених країнах колишньої Югославії; поширення випадків масових порушень прав людини та насильство або утиски національних меншин; виникнення гуманітарних катастроф на нових територіях; необхідність повалення тоталітарного режиму та сприяння демократичним перетворенням; подолання сепаратистських настроїв та протистоянь; організація чесних виборів та сприяння проведенню реформ; підтримання заходів щодо розмінування, відновлення інфраструктури території; недостатня ефективність спроб мирного врегулювання ситуації іншими організаціями (ООН, ЄС, ОБСЄ).

2. Дослідивши особливості миротворчої діяльності НАТО на Балканському півострові після розпаду Югославії, варто зазначити, що після закінчення “холодної війни” Альянс був прямо задіяний у трьох конфліктах на території дослідження: у Боснії і Герцеговині, Косові та Македонії. В БіГ в 1995-1996 роках задля запобігання етнічних та релігійних протистоянь, чищень було проведено операцію «Деліберет форс», розгорнуто Сили втілення (ІФОР)

та Стабілізаційні сили (СФОР), що сприяли проведенню переговорів та підписанню мирної угоди. Передумовами військового втручання у Косово стали неодноразові утиски албанців. Коли були вичерпані всі дипломатичні зусилля, Північноатлантичний альянс у 1999 році провів повітряну операцію «Союзницька сила» з метою припинення гуманітарної катастрофи та миротворчу операцію «Спільний вартовий», що передбачала введення військового контингенту НАТО КФОР задля запобігання відновленню бойових дій. У 2001 році у Македонії задля роззброєння групи етнічних албанців, запобігання етнічному та релігійному насильству, сприяння дотриманню Охридських угод, забезпечення безпеки спостерігачів ОБСЄ та ООН проведено операції «Суттєві жнива», «Янтарний лис» та «Союзницька гармонія».

3. Втручання НАТО в процеси, що відбувалися на Балканському півострові відіграло вирішальну роль у стабілізації ситуації у регіоні. Оскільки дипломатичні методи впливу інших організацій (ООН, ЄС, ОБСЄ) не змогли зупинити міжусобиці та протистояння, жорстоке кровопролиття на Балканах, то НАТО вдалося врегулювати конфлікт завдяки реальним інструментам силового впливу та примушування до миру.

4. Діяльності НАТО на Балканах мала значний економічний вплив, адже застосування санкцій проти Югославії у поєднанні із міжнародними заходами по забезпеченню їх дотримання виявили значний миротворчий потенціал. Окрім того, після втручання в ситуацію Альянсу та ЄС помітний прогрес в установленні економічних зв'язків та підписанні угод про партнерство і співробітництво між країнами.

5. Беззаперечним є політичний вплив НАТО на новоутворенні держави після розпаду Югославії, адже втручання Північноатлантичного альянсу сприяло подолання тоталітарного режиму, сприянню демократичних перетворень, становленню на шлях європейської та північноатлантичної інтеграції країн та формуванню сучасної політичної карти Балканського півострова.

6. З'ясувавши сучасні тенденції та перспективи діяльності НАТО відносно новоутворених країн Балканського півострова, варто зосередити увагу

на наступному: діяльність НАТО на півострові нині залишається актуальною та перспективною, адже в регіоні все ще залишаються локальні та субрегіональні воєнні конфлікти; **для збереження безпечного і мирного середовища у Косові та в Боснії присутні міжнародні сили з підтримання миру; все ж** вплив ЄС, НАТО та ООН нині послаблюється, бо діяльність міжнародних організацій переноситься в інші регіони планети; ситуація, що склалася посприяла втручанню та посиленню впливу Росії, яка намагається «стимулювати» балканські протиріччя; проте постюгославські країни набагато більше співпрацює із НАТО ніж із Росією; до НАТО приєдналися Албанія, Хорватія, Чорногорія, Македонія, а Боснія і Герцеговина бере участь у Плані дій підготовки до членства.

1. Андріянова Н. М. Трансформація діяльності НАТО після закінчення “холодної війни” // Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського. 2018. № 1. С. 113-119.
2. Балкани можуть стати причиною нового конфлікту між РФ та Заходом - Business Insider Deutschland. [Електронний ресурс]. URL: https://dt.ua/WORLD/balkani-mozhut-stati-prichinoyu-novogo-konfliktu-mizh-rf-ta-zahodom-business-insider-deutschland-299244_.html
3. Бірюкова О.О. Сучасні Балкани: внутрішньополітичні проблеми та зовнішньополітичні перспективи // // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія: Питання політології. 2009. Вип. 15. С. 218-227
4. Брифінг НАТО на Балканах. Лютий, 2005. [Електронний ресурс]. URL: http://old.ippo.edu.te.ua/files/gromad_osvita/euro_integracia/55_nato_na_balkana h.pdf
5. Власик Ю. Миротворчі операції НАТО як інструмент підтримання миру та . безпеки // КОМА, кореспонденція міжнародної аналітики. Том 2. №1. 2014. С. 9.

6. «Гібридна війна» Росії на Балканах: провал «малоросійського» сценарію. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2115578-gibridna-vijna-rosii-na-balkanah-proval-malorosijskogo-scenariu.html>
7. Гісем О.В., Мартинюк О.О. Весвітня історія. Підручник. Київ, 2019. С. 112-116
8. Гуменюк Я. Щодо аналізу економічної складової санкцій ООН під час проведення операцій в колишній Югославії // Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2011. Випуск 96 (Частина II). С. 106-112.
9. Двадцять років від повітряних ударів, які змінили карту Балкан. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29836635.html>
10. Дробіт В. М., Семіков О.В., Фурашев В.М. Операції НАТО. Київ, 2007. 24 с.
11. Энциклопедия Кругосвет. Универсальная научно-популярная энциклопедия. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.krugosvet.ru/>
12. Західні Балкани повертають назад. Офіційний сайт НАТО. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2017/02/02/zahdn-balkani-povertayut-nazad/index.html>
13. Карты Югославии. Старые карты Европы [Електронний ресурс]. URL: <https://q-map.ru/category/карты-югославии/>
14. Корнілова В. В. Економічний аспект євроатлантичної інтеграції країн Центрально-Східної Європи // Економічна наука. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 8. С. 36-38
15. НАТО – не агресор, а миротворець. [Електронний ресурс]. URL: <https://dif.org.ua/article/yasnik-3-nato-ne-agresor-a-mirotvorets-nato-nikoli-ne-viv-viynu-v-iraku>
16. НАТО – офіційний сайт. Операції НАТО по підтриманню і укріпленню мира [Електронний ресурс]. URL: https://www.nato.int/cps/ru/natolive/opinions_82636.htm
17. Оперативна роль Альянсу в підтримці миру // Довідник НАТО. Брюссель, 2001. С. 111-136.

18. Операція «Союзницька сила» Бомбардування Югославії силами НАТО. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/operation-allied-force-before-after/29836462.html>
19. Романюк О. І. Політичні переходи на постюгославському та пострадянському просторах: порівняльний аналіз чинників розвитку // Дриновський збірник. 2014. Т. 7. С. 325-335
20. Смолянук В. Миротворчість як військова форма прояву зовнішньополітичної активності України // Наукові записки. Том 12. Політологія. Київ, 1999. С. 88-95.
21. Тимошенко Р. І., Федянович Д. Л., Шпура М. І. Аналіз практики проведення операцій НАТО з підтримання миру і безпеки // Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень НУОУ імені Івана Черняхівського. Київ, 2017. №3(61). С. 18-22
22. Федонюк С.В., Лажнік В.Й., Моренчук А. А. НАТО: історія, структура, діяльність, перспективи. Навчальний посібник. Луцьк: ВНУ ім. Л. Українки, 2008. С. 122.
23. U.S. Department of Defense. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.defense.gov/>

В.Д. Галіпчак,
аспірант кафедри
політичних інститутів та процесів
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника

**Основні методологічні засади поняття національної безпеки:
інформаційний вимір.**

Анотація. Виокремлено та досліджено декілька основних підходів до визначення та розуміння сутності поняття національної безпеки, проведено співвідношення з поняттям інформаційної безпеки: надано авторську оцінку; Розуміння сутності, бачення структурних і функціональних компонентів загальної системи забезпечення національної безпеки сприяє методологічному обґрунтуванню завдань забезпечення національної безпеки, в тому числі і нашої держави. На снові аналізу методів запезпечення національної безпеки, , окреслене та розкрите поняття національних інтересів в інформаційному вимірі.

Ключові слова: національна безпека, інформаційна безпека, національні інтереси, інфомраційний вплив, інформаційний простір.

Проблема національної безпеки держави має важливе значення в контексті загального розвитку країни та реалізації її національних інтересів. Саме поняття національної безпеки останнім часом усе частіше з'являється на сторінках інформаційних видань, водночас багатоаспектність і комплексність цієї проблеми зробили її предметом дослідження фахівців різних сфер діяльності. Аналіз поняття «національної безпеки» та напрямів щодо його розуміння зумовлений тією обставиною, що воно є базовим для формування концепції національної безпеки будь-якої держави, а це є основним рушієм при визначенні політики національної безпеки, основна функція якої покладена на визначення головних інтересів націй та здійснення керівництва під час створення основних стратегій, що стосуються сьогоdnішніх і майбутніх загроз, а також можливостей їх усунення. Розуміння сутності, бачення структурних і функціональних компонентів загальної системи забезпечення національної безпеки сприяє методологічному обґрунтуванню завдань забезпечення

національної безпеки, в тому числі і нашої держави. Висвітлення основних аспектів даного питання дозволяють розкрити їх тісний взаємозв'язок з практикою, що надає їй змогу утвердитися в більш точній системі теоретичних знань в галузі забезпечення державної безпеки.

Національна безпека є складною неподільною системою, що саморозвивається, а отже складається з ряду підсистем (елементів) з відповідними чіткими взаємозв'язками як всередині системи, так із оточуючими її елементами, що у своїй сукупності утворюють нову якість. Серед інших ознак вищезгаданої системи слід також відзначити наявність відповідної структури, системної єдності та цілісності, з'явленої мети, відносної самостійності кожного окремого елемента системи з обов'язковим виконанням функцій, що необхідні для існування системи в цілому [Ліпкан, 2006, с.146].

Серед вітчизняних науковців, що досліджують на достатньо серйозній методологічній основі проблеми національної безпеки, можна відзначити таких: Горбулін В.П. , Нижник Н.Р., Ситник Г.П., Білоус В.Т., Данільян О.Г., Дзьобань О.П., Панов М.І. , Ліпкан В.АД Левицька М.Б. , Бодрук О.С.", Гончаренко О.М., Лисицин Є.М. та ін.

Так, О.М. Гончаренко, Є.М. Лисицин вказують, що раніше ця категорія носила певною мірою абстрактний характер, а сьогодні нею оперують в практиці управління державою. Окрім цього, розроблені та використовуються кількісні методики оцінки стану національної безпеки. За цими методиками, стан національної безпеки характеризується чисельною величиною, яка належить відрізу від нуля (найнижчий рівень стану національної безпеки, тобто найгірший її стан) до одиниці (найвищий рівень стану національної безпеки, тобто найкращий її стан). У зв'язку з чим, пропонують визначати національну безпеку як ступінь (міра, рівень) захищеності життєво важливих інтересів, прав і свобод особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз чи ступінь (міра, рівень) відсутності загроз правам і свободам людини, базовим інтересам та цінностям суспільства і держави [Гончаренко, 2001].

У свою чергу, Данільян О.Г., Дзьобань О.П., Панов М.І. репрезентують поняття національної безпеки як стан захищеності життєво важливих інтересів

особистості, суспільства і держави, людства в цілому від внутрішніх і зовнішніх загроз", яка стала класичною та була використана законодавцем у вищезгаданому Законі України «Про основи національної безпеки України».

Проведений авторами даного дослідження конвент-аналіз безпекових праць надав можливість говорити про існування певних підходів до визначення поняття «національна безпека» [Дзьобань, 2002].

Конструкція «стан захищеності (захисту)» при визначенні поняття «національна безпека» є найбільш поширеною. Хоча все більше дослідників наголошують, що таке визначення сформувалося в часи, коли «безпека» мала конкретне вираження, переважно в речах, і вимірювалася їх станом. Стан речей (матеріальних цінностей), їх властивостей був чітко визначений, здебільшого не змінювався, а зміна зумовлювала новий сталий стан".

Вищезгадана конструкція справедливо критикується й через те, що віддзеркалює безпекознавчу парадигму, що існувала за радянських часів, коли пріоритет надавався захисту щодо попередження. Нині, розкриття лише однієї сторони - захисту, при визначенні безпеки вважається неповним. Оскільки за такого розуміння принижується та втрачаються такі важливі властивості та функції безпеки як превентивні дії: звуження, послаблення, усунення і попередження небезпек та загроз. Зокрема, на дану обставину звертає увагу в своїй роботі російський дослідник Ярочкін В.І. [Ярочкін, 2000, с.213].

Наявність загроз є атрибутом існування об'єкта будь-якої природи. Донедавна загрози вважалися не притаманними системі, негативними факторами. Внаслідок чого основною функцією суб'єктів забезпечення безпеки була цілковита їх ліквідація. Неможливість цього сприяло зміні розуміння цієї функції з ліквідації на управління загрозами з метою мінімізації негативного, деструктивного впливу щодо функціонування та життєдіяльності об'єктів забезпечення безпеки.

Деякі дослідники говорять не тільки про іманентний характер загроз, але й відзначають їх творчо-конструктивну роль у розвитку об'єкта. Зокрема, дана позиція репрезентована у роботі В.А.Ліпкана «Безпекознавство» [Ліпкан, 2003, с. 35].

Отже, в сучасному безпекознавстві, що є міждисциплінарною наукою про безпеку, існує досить велика кількість подекуди суперечливих підходів у сферах дослідження проблем національної безпеки держави. Зокрема, це виявляється у великій кількості різноманітних дефініцій та точок зору стосовно сутності національної безпеки держави.

Взагалі поняття «національна безпека» має велику кількість вимірів та аспектів, різниця між якими полягає в тому числі і у відповідних позиціях, з яких розглядається дане питання. Доречно звернути увагу також на те, що комплексне дослідження феномена національної безпеки передбачає врахування різних, навіть суперечливих точок зору і підходів у даній сфері, які у критичному поєднанні значною мірою доповнюють одна одну.

Проблема забезпечення безпеки завжди турбувала людство у процесі його цивілізаційного розвитку. Після двох світових воєн та припинення режиму «холодної війни» не виправдали себе сподівання щодо зменшення кількості загроз національній та міжнародній безпеці. Міждержавні конфлікти, терористичні акти, загроза ядерної війни, надзвичайні ситуації техногенного і природного характеру продовжують становити велику небезпеку і в XXI столітті, що ми бачимо на прикладі війни на території України зараз. Перелік реальних та потенційних загроз національній та міжнародній безпеці далеко не вичерпується вищенаведеними прикладами. За цих обставин забезпечення національних інтересів будь-якої держави світу передбачає адекватне реагування на виклики та загрози сучасності, тобто проведення ефективної політики національної безпеки.

Політика безпеки у загальному вигляді може бути визначена як діяльність суб'єктів політичних відносин щодо забезпечення національної та міжнародної безпеки. Політика національної безпеки у державному вимірі має внутрішньодержавний та зовнішньодержавний напрями. Характер політики безпеки держави, її спрямованість та методи здійснення значною мірою залежать від розуміння сутності національної безпеки суб'єктами прийняття управлінських рішень.

На сьогодні існує велике розмаїття визначень національної безпеки, та їх автори мають власні думки і підходи з приводу трактування даного поняття, у більш вузькому або, навпаки, більш широкому значенні даного словосполучення. Тому, на нашу думку, доцільно висвітлити хоча б декілька з них, для розкриття загальної картини розуміння даного терміна. Таким чином, національна безпека – захищеність життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави в різних сферах життєдіяльності від зовнішніх і внутрішніх загроз, що забезпечує стійкий розвиток країни.

За іншим визначенням національна безпека – сукупність офіційно прийнятих поглядів на цілі і державну стратегію в області забезпечення безпеки особистості, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз політичного, економічного, соціального, військового, техногенного, екологічного, інформаційного та іншого характеру з урахуванням наявних ресурсів і можливостей [Ліпкан, 2006].

Національну безпеку також розуміють як здатність нації задовольняти потреби, необхідні для її самозбереження, самовідтворення і самовдосконалення з мінімальним ризиком збитку для базових цінностей її нинішнього стану [Кондратьєв, 2003, с.20].

За визначенням політолога Н. А. Косолапова, національна безпека – це стабільність, яка може підтримуватися протягом тривалого часу, стан досить розумної динамічної захищеності від найбільш істотних з реально існуючих загроз і небезпек, а також здатність розпізнавати такі виклики і своєчасно вживати необхідні заходи для їх нейтралізації [Косолапов, 1992].

На сучасному етапі розвитку науки безпекознавства виділяють основні елементи структури національної безпеки:

- державну безпеку
- поняття, що характеризує рівень захищеності держави від зовнішніх і внутрішніх загроз;
- громадську безпеку
- поняття, виражене у рівні захищеності особистості і суспільства, переважно, від внутрішніх загроз;

- техногенну безпеку
- рівень захищеності від загроз техногенного характеру;
- екологічну безпеку і захист від загроз стихійних лих;
- економічну безпеку;
- енергетичну безпеку;
- інформаційну безпеку;
- безпеку особистості.

Концептуальні положення сучасного розуміння національної безпеки були вперше сформульовані в Законі про національну безпеку США, прийнятому в 1947 р. До початку 90-х років найбільшою загрозою для світової спільноти вважалося протистояння між двома супердержавами – СРСР та США, що могло спричинити до розв’язання ядерної війни, яка понесла б за собою невиправні наслідки для людства та життя на планеті в цілому. З огляду на домінуючий характер зовнішньої (воєнної) загрози, більшість науковців зосереджували свою увагу на розгляді проблеми обороноздатності держави. Дану позицію висвітлювали такі відомі фахівці в сфері національної безпеки, як Є. Азер, Р. Джексон, В. Кауфман, Ч. Мур, П. Хат та ін. [Алешніков, 2008, с.104].

Геополітичні зміни кінця ХХ століття, пов’язані з розпадом СРСР і припиненням існування Організації Варшавського договору, остаточно неврегульовані етнополітичні конфлікти в Західній Європі, Африці, на Близькому сході, на території новостворених незалежних держав колишнього СРСР та СФРЮ зумовили необхідність створення нових підходів до проблем міжнародної та національної безпеки.

Можна виокремити принаймні три основних теоретичних підходи в розумінні сутності національної безпеки. У межах першого підходу, представниками якого є А. Волферс, Д. Гадді, Г. Даєм, Дж. Джонсон, Д. Кауфман, Р. Коен, М. Міхалка та ін., увага акцентується на захисті цінностей суспільства. Серед базових цінностей виокремлюють політичну незалежність, економічний добробут, розвиток, справедливість тощо. При цьому безпека визначається не лише як захищеність національних цінностей, але і як їх безперешкодне поширення [Алешніков, с. 23].

Наприклад, американський науковець Г. Даєм, розглядаючи безпеку США в контексті захисту і поширення західних цінностей, зазначає, що протягом усієї американської історії американці поширювали свої переконання, цінності і стиль життя, намагаючись принести благодать американського стилю управління і західної цивілізації для всіх інших людей світу [Diem G.,2015].

Ці положення закріплені і в Стратегії національної безпеки США, в якій інші держави розглядаються в контексті їх відношення до демократичних цінностей. У ній стверджується, що «з метою захисту нашої нації та поваги до наших цінностей, Сполучені Штати прагнуть поширити свободу у всьому світі, очолюючи міжнародні зусилля зі знищення тиранії і підтримки ефективної демократії» [The National Security Strategy of the United States of America. – Washington, 2006].

Пояснити цей погляд на безпеку і її забезпечення можна, проаналізувавши думки, висловлені Ф. Фукуямою в праці «Кінець історії та остання людина» і С. Хантінгтоном у роботі «Зіткнення цивілізацій». Ф. Фукуяма стверджує про те, що ліберальні демократії не становлять загрозу одна одній, а тому війна між справді демократичними державами фактично неможлива [Фукуяма, 2005]. Що ж до С. Хантінгтона, то він вважає, що лінії розлому між цивілізаціями (культурами, системами цінностей) і є лініями фронтів у майбутніх війнах [Huntington S., 1996].

Проте такий підхід до забезпечення національної безпеки шляхом поширення власних цінностей навіть за допомогою збройних сил містить у собі деструктивний потенціал конфліктності. Український науковець у сфері національної безпеки та антитерористичної діяльності О. Бодрук з цього приводу цілком слушно зазначає, що дані положення ґрунтуються на усталених процесах розвитку західного суспільства, ринковій економіці, індивідуалізмі, розвинутій демократії, а тому не завжди відповідають реаліям сьогодення [Бодрук О., 2001, с.300].

Інший напрям наукових розробок полягає в дослідженні національної безпеки у контексті захисту національних інтересів. Представниками цього напрямку є ряд українських, російських та західних науковців: А. Бетлер, В.

Богданович, О. Бодрук, С. Браун, О. Данільян, О. Дзьобань, М. Каплан, Г. Моргентан, М. Панов, С. Хоффман та ін. Слід також звернути увагу на розширення змісту поняття «національна безпека»: якщо раніше забезпечення національної безпеки розглядалось у контексті захисту інтересів насамперед держави, то в сучасних дослідженнях увага звертається на захист інтересів особи (громадянина) та суспільства [Ліпкан, 2009]. Зокрема, це положення відображено в Законі України «Про основи національної безпеки України» [Закон України «Про основи національної безпеки України» // Відомості Верховної ради України, 2003]. На нашу думку, такий підхід відповідає сучасним вимогам, оскільки, як свідчить історичний досвід, зосередження уваги виключно на інтересах держави, розвитку її економічного та військового потенціалу та підпорядкування цим цілям інтересів окремих особистостей, виникненню внутрішньодержавних конфліктів, у кінцевому результаті, призводить до дезінтеграційних процесів.

Проблема співвідношення інтересів особи, суспільства і держави в політиці національної безпеки остаточно не вирішена на користь інтересів людини. Справа в тому, що у системі забезпечення національної безпеки провідну, системостворюючу роль відіграє держава. Саме державні органи і посадові особи формують нормативно-правову базу в сфері забезпечення національної безпеки, приймають рішення щодо запобігання і нейтралізації загроз, виконання яких має обов'язковий характер. Важливою також є монополія держави на застосування державної воєнної організації та здійснення інших передбачених законами заходів примусового характеру щодо забезпечення національної безпеки.

На сьогодні існує також третій напрямок у дослідженні феномена національної безпеки. Його представники наголошують на взаємозв'язку національних цінностей та інтересів, необхідності врахування їх взаємообумовленості у дослідженні проблем національної безпеки. Серед учених, котрі поділяють цю точку зору, можна назвати А. Величка, І. Волощука, В. Горбуліна, Б. Демидова, А. Качинського, В. Ліпкана, Г. Ситника та ін. [Богданович, 2007].

Деякі дослідники визначають безпеку як стан, за якого відсутні загрози. Так, А. Возженніков зазначає: «Під національною безпекою розуміється стан країни, при якому відсутні або усунені реальні зовнішні та внутрішні загрози її національним інтересам і національному характеру життя» [Возженніков, 2000].

Національна безпека може бути визначена в якості рівня захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх та зовнішніх загроз реального і потенційного характеру. Відповідний рівень забезпечення національних інтересів характеризується низкою показників у різних видах безпеки: політичній, економічній, соціальній, демографічній, інформаційній, екологічній та військовій. Забезпечення ж національної безпеки передбачає підтримку відповідного рівня стабільності соціальної системи, що гарантував би її подальше існування і розвиток.

Необхідно зазначити, що головними об'єктами національної безпеки виступають громадяни (їх права і свободи), суспільство (його духовні та матеріальні цінності), держава (її конституційний устрій, суверенітет і територіальна цілісність). На цій підставі основними показниками національної безпеки можна визначити наступні чинники:

- національну незалежність і суверенітет, територіальну цілісність держави;
- розвиненість громадянського суспільства, рівень демократизму, сформованість та дієвість законодавчої бази правової держави, захищеність особи;
  - економічні можливості держави;
  - стан збройних сил, їхню боєздатність та боєготовність;
- національне визначення та самобутність;
- розвиток національної самосвідомості та культури;
- наявність загальної стратегії національного розвитку, «національної ідеї», загальноновизнаної мети;
  - національну згоду і єдність;
  - внутрішньополітичну стабільність;

– готовність та здатність політичних сил реалізувати загально визначені цілі.

Іншими словами, національна безпека - це міра реального рівня прав і свобод членів людського співтовариства (громадян) відповідної цьому співтовариству держави [Циганов, 2004, с. 16].

Стосовно геополітичного фактора національної безпеки необхідно зазначити, що забезпечення геополітичної безпеки належить до пріоритетних напрямів державної політики національної безпеки. Конкретність зовнішньої політики надає можливість виокремлювати дійсні та реальні загрози й небезпеки, відповідно – формувати адекватну систему управління ними. Розгляд геополітичної безпеки є порівняно новим підходом із тим, який панує у науковій літературі, де дану сферу розглядають крізь призму окремих елементів: внутрішньої та зовнішньої політики.

Таким чином, геополітична безпека – складова національної безпеки, процес управління системою національної безпеки, за якого державними та недержавними інституціями забезпечується встановлення контролю і панування над ресурсами земного, водного, повітряно-космічного, інформаційного (духовно-культурного) простору власної країни.

Зміст геополітичної безпеки розкривається у сучасній науковій літературі недостатньо, що стало причиною звернення нами до основ геополітики, в межах якої і формується геополітична безпека. Окреслення поняття, джерел, предмета й основних законів геополітики дозволяє зрозуміти, що саме вона становить собою, відтак і наблизитися до розуміння змісту геополітичної безпеки. Методологічно необхідно усвідомлювати, що загрози будь-якого виду, перш за все, характеризуються власним походженням, відтак формування політики держави має будуватись із дослідженням саме природи і джерел виникнення загроз, а не їх наслідків. Логічним умовиводом є те, що саме зовнішні, а не внутрішні загрози становлять собою найбільшу небезпеку для держави. Відтак і зміст геополітичної безпеки передусім полягає на акцентуванні забезпечення зовнішньої безпеки, але разом і в органічному поєднанні із забезпеченням внутрішньої безпеки. Важливим елементом для

осягнення змісту геополітичної безпеки є зміст сучасних світових цивілізацій, які являють собою уособлення найвищого щаблю інтелектуального, духовного та світоглядного розвитку конкретної нації і водночас слугують джерелом для наукового аналізу джерел походження і моделювання можливих загроз і небезпек національній безпеці [Косов, 2019].

Отже, визначивши поняття, основні положення та чинники національної безпеки, важливо зазначити, що саме являє собою процес забезпечення національної безпеки. Забезпечення національної безпеки – комплекс політичних, економічних, соціальних, з охорони здоров'я, військових і правових заходів, спрямованих на забезпечення нормальної життєдіяльності нації та усунення можливих загроз.

Таким чином, основними складовими забезпечення національної безпеки є:

- 1) захист державного ладу;
- 2) захист суспільного ладу;
- 3) забезпечення територіальної недоторканності і суверенітету;
- 4) забезпечення політичної та економічної незалежності нації;
- 5) забезпечення здоров'я нації;
- 6) охорона громадського порядку;
- 7) боротьба зі злочинністю;
- 8) забезпечення техногенної безпеки
- 9) захист від загроз стихійних лих.

Органи, які забезпечують національну безпеку, – армія, служби розвідки і контррозвідки, правоохоронні органи, медичні органи тощо.

Так, проблеми національної безпеки знаходяться сьогодні у центрі уваги більшості цивілізованих країн світу, міждержавних утворень та громадських об'єднань. Причиною такої уваги стало саме глобальне середовище безпеки, яке сьогодні містить у собі велику кількість загроз і викликів найрізноманітнішого характеру. Зокрема після вторгнення РФ на територію України в лютому 2022 року, постало питання третьої світової при участі інших

держав у прямому конфлікті, що ставить під загрозу існування людства та безпеку планети у світовому масштабі.

Забезпечення високого рівня захищеності національних інтересів, за якого створюються належні умови для стабільного розвитку особистості, суспільства та держави, є завданням політики національної безпеки держави.

При цьому важливою умовою ефективності цієї політики є пріоритет несилових шляхів захисту національних інтересів та цінностей, які покладені в їх основу.

Отже, національна безпека розглядається в якості інтегративної сукупності різних сфер життєдіяльності суспільства, однією з яких є інформаційна сфера на якій варто зупинитись детальніше.

Дискусійним залишається питання: чи є інформаційна безпека складовою національної, чи необхідно, зважаючи на неподільність та цілісність національної безпеки, казати про національну безпеку в інформаційній сфері, відтак розглядати прояви національної безпеки у цій сфері.

У ст. 17 Конституції України закріплено, що захист суверенітету та територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу.

У Законі України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р.'я йдеться «про основні сфери національної безпеки», серед яких виокремлюється й інформаційна [Конституція України // Відомості Верховної Ради (ВВР), 1996].

У концептуальному плані вважається, що національна безпека становить собою цілісний екзистенціальний феномен, відтак не може бути репрезентована сукупністю корелятивно пов'язаних складових (економічна, інформаційна, політична безпека тощо). Національну безпеку слід аналізувати крізь призму її системних властивостей, отже доцільно казати про національну безпеку в інформаційній сфері, екологічній та ін. Адже із появою інших «складових» національна безпека як така не змінить своєї сутності. Водночас, коли йтиметься про прояви національної безпеки у різних сферах життєдіяльності, то

поява чи то нових суспільних відносин, чи то сфер життєдіяльності жодним чином не вплине на зміст національної безпеки, лише змінить її форму, оскільки національна безпека знаходитиме свій прояв в нових сферах [Про основи національної безпеки України: Закон України, 2003].

Органічна ж сукупність елементів, що входять до націо-безпекового середовища, поєднані між собою кореляційними зв'язками, утворюють систему національної безпеки. Саме у цьому полягає основні відхилення наукових досліджень безпекової проблематики, котрі при дослідженні даного феномену не використовують евристичний потенціал націобезпекознавчого підходу. Інтегруючи положення щодо розглядуваного питання, викладемо основні постулати авторського бачення даної проблеми.

1. Національні інтереси, загрози їм, управління цими загрозами в усіх галузях національної безпеки знаходять свій вираз, реалізуються через інформацію та інформаційну сферу.

2. Людина та її права, інформація та інформаційні системи та права на них - це основні об'єкти не лише національної безпеки в інформаційній сфері, але й основні елементи всіх об'єктів безпеки в усіх галузях.

3. Розв'язання завдань національної безпеки пов'язано з використанням інформаційного підходу як основного науковопрактичного методу.

4. Проблема національної безпеки має яскраво виражений інформаційний характер.

5. Нехтування розвитком інформаційної сфери унеможлиблює забезпечення національної безпеки.

6. Інформаційна складова є притаманною будь-якій сфері життєдіяльності [Ліпкан, 2005].

Отже, інформаційна безпека являє собою одне з важливіших понять у науці та різних сферах людської діяльності. Сутність і комплексність цього поняття виявляється характером сучасного інформаційного суспільства. Аналіз різних підходів до визначення змісту поняття «інформаційна безпека» уможлиблює зауважити про недоцільність суворого обрання тієї чи іншої позиції. Наведені вище погляди, а вірніше сказати підходи до визначення

поняття інформаційної безпеки дають змогу розглядати дану проблему більш комплексно і системно, додати знань про цей багатогранний феномен. Більше того, на наше переконання, найбільш прийнятним є інтегральний підхід, за якого інформаційна безпека визначатиметься за допомогою окреслення найбільш важливих її сутнісних ознак з урахуванням постійної динаміки інформаційних систем і становлення не лише інформаційного суспільства а й інформаційної цивілізації [Баранов, 2001, с. 70-73].

Такий підхід уможливив дійти висновку, що інформаційна безпека не може розглядатися лише в якості окремого стану.

Безперечно, що це є і властивістю, атрибутом інформаційного суспільства, діяльністю і результатом діяльності людини, спрямованої на забезпечення певного рівня безпеки в інформаційній сфері. Інформаційна безпека має враховувати майбутнє, а отже вона не є станом, а становить собою процес. Таким чином, інформаційну безпеку слід розглядати крізь органічну єдність ознак, таких як стан, властивість, а також управління загрозами і небезпеками, за якого забезпечується обрання оптимального шляху їх усунення і мінімізації впливу негативних наслідків, що врешті-решт за своїм змістом і становить діяльність по створенню сприятливих умов для реалізації інтересів об'єкта.

Інформаційна безпека за своєї суттю є більш широким, ніж захист інформації, поняттям. Отже інформаційна безпека - багатогранна сфера діяльності, для усвідомлення сутності якої успіх може принести системно-комплексний підхід [Гурковський, 2002, с. 9].

Дослідження сутності інформаційної безпеки має враховувати той факт, що сутність є внутрішнім змістом предмету, який знаходить вираз у стійкій єдності усіх багатоманітних і суперечливих формах буття. Базовою характеристикою інформаційної безпеки слід вважати імовірність появи загрози підвищеного ризику реалізації загрози або небезпеки для індивіда, суспільства та держави. Критерієм ефективності забезпечення інформаційної безпеки є високий рівень безпеки при мінімумі відповідних затрат [Почепцов, 2000]. Отже можна говорити про структуру поняття інформаційної безпеки. Основним її елементом є життєво важливі інтереси соціальної системи, які

співвідносяться із зовнішніми чинниками у вигляді інтересів наднаціональних або інших національнодержавних структур в рамках міжнародного співтовариства. Зсередини національно-державного утворення його життєво важливі інтереси перебувають у взаємодії з інтересами елементів, які складають дане утворення. В якості останніх виступають соціальні групи, еліта, організації, партії, релігійні та етнічні утворення, рухи тощо. Сукупність внутрішніх і зовнішніх інформаційних загроз створюють передумови для порушення безпечного функціонування системи державного управління [Харченко, 2004].

Інформаційна безпека виступає як характеристика стабільного, стійкого стану системи державного управління, яка при впливі внутрішніх та зовнішніх загроз та небезпек зберігає суттєво важливі характеристики для власного існування. Інформаційна безпека як одна з характеристик стійкого розвитку виступає в якості базової цінності держави. У той же час, ціннісні орієнтації, що ґрунтуються на уявленнях про інформаційну безпеку в різних соціальних груп і окремих осіб, почасти не співпадають. Саме у цьому знаходить свій безпосередній вираз вплив держави, яка за допомогою значного арсеналу методів виражає і забезпечує реалізацію спільних цінностей особи, суспільства та держави в інформаційній сфері.

Особливістю розвитку сучасного суспільства є збільшення ролі інформаційної сфери в житті людини, а відповідно й інформаційної діяльності. На сьогодні інформаційна сфера розглядається і як відносно самостійна сфера, і як допоміжна стосовно інших видів діяльності. В останньому випадку йдеться про те, що інформаційна сфера обслуговує практично всі аспекти суспільного життя (економіку, політику, управління, науку, культуру, побут, сім'ю), тобто займає підлегле положення.

Слід сказати, що особливістю співвідношення національної та інформаційної безпеки є забезпечення та дотримання національних інтересів держави, зокрема і в інформаційній сфері.

Під національними інтересами в інформаційній сфері ми розуміємо визначальні потреби людини (громадянина), суспільства і держави в

інформаційній сфері, реалізація яких гарантує інформаційний суверенітет України, а також прав та свобод людини в інформаційній сфері [Ліпкан, 2003, с. 333].

Таким чином, можна виокремити тріаду національних інтересів:

- людини та громадянина;
- суспільства;
- держави.

Саме ця триєдність є системоутворюючими елементами системи національних інтересів України, перебуваючи в тісному діалектичному взаємозв'язку та взаємодії. Тобто національні інтереси України - це інтегрований вираз консолідованих інтересів і людини, і суспільства, і держави.

Поділ національних інтересів в залежності від об'єкта (людини, суспільства, держави) є умовним з розумінням того, що негативна роль загроз розповсюджується одночасно на декілька чи значну кількість національних інтересів [Горбулін, 1997, с. 76-79].

Зазначимо також, що об'єктом нашого наукового інтересу виступатимуть тільки національні інтереси людини, суспільства та держави в інформаційній сфері в контексті інформаційної безпеки, оскільки не всі інтереси в інформаційній сфері є об'єктом забезпечення інформаційної безпеки.

Аналіз Конституції України дозволив говорити про закріплення основних прав та свобод людини в інформаційній сфері.

Так, згідно зі ст. 15 суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова. Цензура заборонена.

Ст. 31 зазначає, що кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції.

Ст. 32 Основного закону визначає, що не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Кожний громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею.

Ст. 34, в свою чергу, гарантує право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб - на свій вибір [Закон України «Про інформацію» // Відомості Верховної Ради (ВВР), 1992].

Беручи до уваги національні інтереси, визначені Законом України «Про основи національної безпеки України», можна виокремити, основні національні інтереси в інформаційній сфері, а саме:

а) для людини:

- реалізація прав і свобод людини і громадянина щодо одержання, використання, поширення, зберігання інформації;
- забезпечення права людини на захист від маніпуляції індивідуальною свідомістю;
- захист права інтелектуальної власності;
- захист енергоінформаційної безпеки людини тощо.

б) для суспільства:

- побудова інформаційного суспільства;
- забезпечення плюралізму засобів масової інформації;
- захист від маніпуляції масовою свідомістю;
- розвиток духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу Українського народу, зміцнення психічного здоров'я нації.

в) для держави:

- забезпечення інформаційного суверенітету;
- унеможливлення монополізації інформаційного простору іноземними компаніями або транснаціональними корпораціями;
- створення конкурентоспроможних інформаційних технологій та технологій зв'язку;
- збереження та зміцнення науково-технологічного потенціалу;

- інтеграція України в європейський інформаційний простір;
- боротьба з інформаційною злочинністю тощо [40].

Таким чином, з урахуванням проведених досліджень, пропонується категорія «національні інтереси в інформаційній сфері» доцільно розглядати крізь призму наступного категоріального ряду: національний ідеал - національна мета - національна ідея - національні інформаційні потреби - національні інформаційні цінності - національні інтереси в інформаційній сфері - національна ідеологія [Нижник, 2000].

До основних національних інтересів в інформаційній сфері можна віднести:

1) інформаційна стабільність, яка характеризується інформаційною стійкістю державних інститутів як до внутрішніх, так і до зовнішніх інформаційних впливів;

2) інформаційна збалансованість, яка є адекватною мірою інтегрованості інформаційних інтересів усіх соціальних груп населення;

3) інформаційний суверенітет, недопущення втручання засобами інформаційного протиборства у внутрішні справи України;

4) становлення України як інформаційної держави, повноправного суб'єкта інформаційного суспільства та інформаційної цивілізації, яка створює всіма можливими інформаційними засобами умови для реалізації національних інтересів в інформаційній сфері у будь-якій точці Земної кулі;

5) інформаційне процвітання, задоволення інформаційних потреб населення, здатність до ефективного інформаційного розвитку: лише сильна в інформаційному плані держава може бути здатна до забезпечення власної національної безпеки, а також відігравати роль регіонального лідера і не залишитися на узбіччі інформаційної цивілізації;

6) забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, гарантування вільного розвитку, використання і захисту інших мов національних меншин України;

7) ефективне функціонування системи національної безпеки в інформаційній сфері;

8) побудова армії, акценти в якій мають бути зроблені на оснащення найсучаснішою зброєю і технологіями, у тому числі ведення інформаційних протиборств різних рівнів;

9) збереження культурних традицій українського народу, його укладу життя, історичної спадщини;

10) пріоритетність загальнолюдських демократичних принципів у розбудові держави, національна злагода та національна свідомість народу;

11) гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина в сфері інформації;

12) підтримання інформаційно здорового середовища;

13) розвиток духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу Українського народу, зміцнення фізичного здоров'я нації, створення умов для розширеного відтворення населення;

14) інтеграція України в загальносвітовий інформаційний простір.;

15) розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України;

16) формування на базі стратегії стійкого розвитку і концепції національної безпеки доктрини інформаційної безпеки, яка включатиме національний ідеал, національну мету, національну ідею, національні інформаційні потреби, національні інформаційні цінності, національні інформаційні інтереси, вквіт-решт національну ідеологію;

17) утвердження в якості регіонального лідера;

18) формування позитивного міжнародного, передусім гуманітарного іміджу [Гурковський, 2004, с. 32].

Відповідно до викладеного, національні інтереси в інформаційній сфері - це результат усвідомлення цінності інформаційних потреб, свідомий вибір національних інформаційних цінностей, які зумовлені національним ідеалом, метою та ідеєю і забезпечують умови та засоби їх задоволення і реалізації.

Під час своєї реалізації національні інтереси в інформаційній сфері стикаються з різними перешкодами, що іноді або створюють загрозу для їх реалізації, або спричиняють їх нереалізацію. У свою чергу, нереалізація національних інтересів в інформаційній сфері свідчить про недостатню ефективність функціонування системи національної безпеки в інформаційній сфері. Відтак основним питанням виживання України є створення адекватної сучасному стану України, її національним інтересам і загрозам системи інформаційної безпеки, яка б включала сили та засоби ведення виграшних інформаційних війн.

Вагомість інформаційно-комунікаційних процесів у сучасному світі дає підстави розглядати забезпечення інформаційної безпеки як одне з глобальних і пріоритетних завдань органів державного управління, вирішенню якого мають бути підпорядковані політична, економічна, воєнна, культурна та інші види діяльності системи державного управління. [Литвиненко, 1998, с. 47-49].

Відсутність системи забезпечення інформаційної безпеки унеможливорює надійне забезпечення не лише інформаційної, а й національної безпеки. Головне призначення цієї системи полягає у досягненні цілей національної безпеки в інформаційній сфері, а отже основною функцією даної системи є забезпечення збалансованого існування інтересів особи, суспільства і держави в інформаційній сфері.

Система забезпечення інформаційної безпеки України (СЗІБ) створюється і розвивається відповідно до Конституції України та інших нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини в інформаційній сфері. Основу даної системи складають органи, сили та засоби забезпечення інформаційної безпеки, які вживають систему адміністративно-правових, інформаційно-аналітичних, організаційноуправлінських, та інших заходів, спрямованих на забезпечення стійкого функціонування системи державного управління.

Формування СЗІБ має відбуватись за усвідомлення необхідності функціонування механізму балансу інтересів усієї системи державного управління в інформаційній сфері [Закон України «Про електронний цифровий підпис», 2003].

Водночас функціонування даної системи не обмежується лише великим масивом нормативно-правових актів. Відтак ми не можемо констатувати про остаточне створення основних елементів системи забезпечення інформаційної безпеки. І причин тому є багато. Це і несформованість системи забезпечення національної безпеки, і невизначеність політики національної, а отже і інформаційної безпеки, і відсутність, врешті-решт, доктрини інформаційної безпеки, яка має розвивати положення Концепції національної безпеки, яка в Україні взагалі відсутня. Згодом недосконалість нормативно-правового регулювання даних процесів негативно впливає і на державне управління у даній сфері [Логінов, 2003, с. 199].

У Законі України «Про основи національної безпеки України» визначено дев'ять основних напрямів державної політики національної безпеки в різних сферах життєдіяльності. До однією з них належить інформаційна, що дає усі підстави стверджувати, що інформаційна безпека є вагомою складовою національної. Водночас з незрозумілих причин автори даного закону інформаційну сферу життєдіяльності поставили на останнє місце, що свідчить про неусвідомлення значення та ролі інформаційної безпеки в розвитку і подальшому існуванні держави".

У найбільш загальному плані під системою забезпечення інформаційної безпеки будемо розуміти систему інформаційно-аналітичних, теоретико-методологічних, адміністративно-правових, організаційно-управлінських, спеціальних та інших заходів, спрямованих на забезпечення стійкого розвитку об'єктів інформаційної безпеки, а також інфраструктури її забезпечення [Левицька, 2002].

Безперечно, можна довго дискутувати з приводу того чи іншого терміну, можна пропонувати численні варіанти, водночас змістовними вони будуть лише тоді, коли будуть визначені основи формування і функціонування СЗІБ.

Основами формування і функціонування системи забезпечення інформаційної безпеки є:

- комплексне визначення поняття інформаційної безпеки та її складових елементів, світоглядне та концептуальне закріплення у концепції, доктрині,

програмах, планах та інших документах; - формування і діяльність оптимальної структури системи інформаційної безпеки, аналіз функціонування її окремих елементів, організація функціонування даної системи в цілому;

- формування єдиного методологічного підходу, а також вироблення і прийняття єдиного цілісного і узгодженого законодавства з питань інформаційної безпеки;

- створення чіткого механізму, метою якого було б координування діяльності елементів системи забезпечення інформаційної безпеки на усіх рівнях державного управління;

- підготовка і забезпечення найкращими професійними кадрами всі складові елементи підсистеми інформаційної безпеки. За наявності даних основ можна говорити про їх системну взаємодію, яка забезпечить створення і функціонування чіткої і надійної СЗІБ [Кравець, 1994, с. 83].

Відповідно до основ формування можна виокремити основні функції системи забезпечення інформаційної безпеки України.

1. Створення та забезпечення діяльності державних та недержавних органів та організацій - елементів системи забезпечення інформаційної безпеки, що включає:

- розроблення адміністративно-правових засад для побудови та функціонування системи інформаційної безпеки (доктрини інформаційної безпеки, організаційної та функціональної структури системи);
- системне забезпечення діяльності елементів системи: інформаційне, аналітичне, адміністративно-правове, матеріально-технічне, кадрове, ресурсне забезпечення усієї системи державного управління.

2. Управління системою інформаційної безпеки - здійснення свідомого цілеспрямованого впливу суб'єкта управління на загрози та небезпеки, внутрішні та зовнішні чинники, що впливають на стан інформаційної безпеки:

- розроблення на підставі доктрини інформаційної безпеки конкретних планів та технологій забезпечення інформаційної безпеки відповідно до потреб кожного рівня державного управління;

- здійснення прогнозування, планування, організації, регулювання та контролю усією системою інформаційної безпеки та окремими її елементами;
- оцінка результативності дій, витрат на проведення заходів щодо забезпечення інформаційної безпеки.

3. Здійснення планової та оперативної діяльності щодо забезпечення інформаційної безпеки:

- визначення інтересів органів державного управління в інформаційній сфері та їх пріоритетності відповідно до державної інформаційної політики;
- діагностування загроз та небезпек, виявлення джерел їх виникнення, а також прогнозування можливих наслідків у разі настання із відпрацюванням відповідних превентивних заходів.

4. Міжнародне співробітництво в сфері інформаційної безпеки:

- розроблення нормативно-правової бази, що регулює інформаційні відносини між державами та їх взаємодію в галузі інформаційної безпеки;
- входження в існуючі та утворення нових двосторонніх і багатосторонніх структур (організацій), діяльність яких спрямована на розв'язання проблем інформаційної безпеки з урахуванням національних інтересів України;
- участь у роботі керівних, виконавчих та забезпечуючих підрозділів цих структур (організацій), спільне проведення планових та оперативних заходів [Система забезпечення інформаційної безпеки України // Національна безпека і оборона., 2001].

Метою забезпечення інформаційної безпеки є створення нормальних умов функціонування конкретного органу державного управління, а також проведення моніторингу стану інформаційної безпеки для розроблення оптимальної моделі функціонування системи забезпечення інформаційної безпеки.

Суб'єкти системи забезпечення інформаційної безпеки України мають тісно взаємодіяти між собою, водночас кожний з них спеціалізується на вирішенні конкретних завдань відповідно до своєї предметної компетенції, вживаючи при цьому відповідні, визначені законом, адміністративно-правові форми та методи [Катренко, 1999].

У результаті такої взаємодії зазначені суб'єкти доповнюють один одного, внаслідок чого утворюють струнку організаційнофункціональну систему, об'єднану як системою владно-розпорядчих повноважень, так і функцією по забезпеченню інформаційної безпеки.

Отже, об'єктами системи забезпечення інформаційної безпеки України є:

- інтереси органів державного управління в інформаційній сфері;
- система органів державного управління, а також їх компетентні особи і відносини між ними (суспільні відносини в інформаційній сфері);
- власне система забезпечення інформаційної безпеки України.

Виходячи з наведеного, мета функціонування системи забезпечення інформаційної безпеки полягає в організації управління системою інформаційної безпеки через ефективне функціонування самої системи її забезпечення. У більш загальному плані мета полягає у створенні необхідних економічних і соціокультурних умов та правових і організаційних механізмів формування, розвитку і забезпечення ефективного використання національних інформаційних ресурсів в усіх сферах життя і діяльності громадянина, суспільства й держави [Шаваєв, 2000].

Головним завданням системи забезпечення інформаційної безпеки України є створення умов для організації управління системою інформаційної безпеки.

До основних завдань системи забезпечення інформаційної безпеки належать:

- створення умов для забезпечення інформаційного суверенітету України;
- участь у вдосконаленні державного регулювання розвитку інформаційної сфери шляхом створення нормативно-правових та економічних передумов для розвитку національної інформаційної інфраструктури та ресурсів, впровадження новітніх технологій у цій сфері, наповнення внутрішнього та світового інформаційного простору достовірною інформацією про Україну;
- створення умов для активного залучення засобів масової інформації до боротьби з корупцією, зловживанням службовим становищем, іншими явищами, які загрожують національній безпеці України;

- забезпечення неухильного дотримання конституційного права громадян на свободу слова, доступу до інформації, недопущення неправомірного втручання органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у діяльність засобів масової інформації, дискримінації в інформаційній сфері і переслідування журналістів за політичні позиції;

- вжиття комплексних заходів щодо захисту національного інформаційного простору та протидії монополізації інформаційної сфери України.

- забезпечення інформаційної безпеки усіх складових елементів системи державного управління;

- забезпечення інформаційно-аналітичного потенціалу країни; - реалізація державної політики інформаційної безпеки [Богданович, 1999];

- ведення активної розвідувальної, контррозвідувальної і оперативно-розшукової діяльності з метою забезпечення інформаційної безпеки для відпрацювання стратегічних, тактичних і оперативних рішень у сфері державного управління інформаційною безпекою та вироблення механізмів їх реалізації;

- виявлення, попередження і припинення розвідувальної та іншої, спрямованої на нанесення шкоди інформаційній безпеці України, діяльності спеціальних служб, а також окремих осіб чи організацій;

- виявлення, попередження і припинення інформаційного тероризму та іншої діяльності, спрямованої на підрив функціонування системи державного управління;

- моніторинг (спостереження, оцінка і прогноз) стану інформаційної безпеки у зв'язку із впливом загроз та небезпек як зсередини, так і ззовні системи державного управління;

- протидія технічному проникненню до інформаційних системи органів державного управління з метою вчинення злочинів, проведення диверсійно-терористичної та розвідувальної діяльності;

- запобігання можливої протиправної та іншої негативної діяльності суб'єктів системи забезпечення національної безпеки зсередини системи її на шкоду; - забезпечення збереження державної таємниці;

- організація демократичного цивільного контролю за функціонуванням системи органів державного управління тощо.

Діяльність з забезпечення інформаційної безпеки здійснюється за допомогою різних способів, засобів і прийомів, які у своїй органічній сукупності складають методи.

Методи можуть значно змінюватися і варіюватися в залежності від типу діяльності, в якій вони використовуються, а також сфери застосування.

Важливими методами аналізу стану забезпечення інформаційної безпеки є методи опису та класифікації. Для здійснення ефективного захисту системи державного управління слід, по-перше, описати, а лише потім класифікувати різні види загроз та небезпек, ризиків та викликів і відповідно сформулювати систему заходів по здійсненню управління ними [Шевчук, 2000].

У якості розповсюджених методів аналізу стану забезпечення інформаційної безпеки використовуються методи дослідження причинних зв'язків. За допомогою цих методів виявляються причинні зв'язки між загрозами, ризиками, викликами та небезпеками; здійснюється пошук причин, які стали джерелом і спричинили актуалізацію тих чи інших чинників небезпеки, а також розробляються заходи по їх нейтралізації. У числі даних методів причинних зв'язків можна назвати наступні: метод схожості, метод відмінності, метод сполучення схожості і відмінності, метод змін, що супроводжують, метод залишків.

Вибір методів аналізу стану забезпечення інформаційної безпеки залежить від конкретного рівня і сфери організації захисту. В залежності від загрози уможлиблюється завдання щодо диференціації як різних рівнів загроз, так і різних рівнів захисту. Що стосується сфери інформаційної безпеки, то у ній, зазвичай, виділяють: фізичний, програмно-технічний, управлінський, технологічний, рівень користувача, мережний, процедурний [Семенченко, 2008].

Можна виокремити декілька типів методів забезпечення інформаційної безпеки:

- однорівневі методи будуються на підставі одного принципу управління інформаційною безпекою;

- багаторівневі методи будуються на основі декількох принципів управління інформаційною безпекою, кожний з яких слугує вирішення власного завдання. При цьому приватні технології не пов'язані між собою і спрямовані лише на конкретні чинники інформаційних загроз;

- комплексні методи - багаторівневі технології, які об'єднані до єдиної системи координуючими функціями на організаційному рівні з метою забезпечення інформаційної безпеки виходячи з аналізу сукупності чинників небезпеки, які мають семантичний зв'язок або генеруються з єдиного інформаційного центру інформаційного впливу;

- інтегровані високоінтелектуальні методи - багаторівневі, багатокomпонентні технології, які побудовані на підставі могутніх автоматизованих інтелектуальних засобів із організаційним управлінням.

Загальні методи забезпечення інформаційної безпеки активно використовуються на будь-якій стадії управління загрозами. До таких стадій належать: прийняття рішення з визначення області та контексту інформаційної загрози і складу учасників процесу протидії; ухвалення загальної стратегії і схеми дій в політичній, економічній і соціальній сферах життєдіяльності; забезпечення адекватного сприйняття загрози та небезпеки у більш низьких організаційних ланках системи державного управління; виділення необхідних політичних, економічних, соціальних, адміністративних і організаційних ресурсів, достатніх для реалізації програми відбиття інформаційної загрози і збереження сталого розвитку інформаційних ресурсів системи державного управління: трансформації результатів оцінки ризиків у відповідну політику безпеки, включаючи національну.

Специфіка методів, що використовуються, значно залежить від суб'єкта діяльності, об'єкта впливу, а також цілей, що переслідуються. Так, методи діяльності індивіда у зв'язку із його обмеженою можливістю з забезпечення інформаційної безпеки здебільшого зводяться до джерела загрози, апелювання до суспільної думки, а також до держави, яка має вживати рішучих заходів із

нейтралізації інформаційних загроз. Саме суспільство почасти використовує у своїй діяльності методи соціального регулювання, надання допомоги окремим індивідам і суспільним організаціям, яким спричинена шкода внаслідок виявлення загрози [Косошов, 2014].

Сьогодні важливою умовою забезпечення інформаційної безпеки є не стільки секретність, конфіденційність інформації, скільки її доступність, цілісність, захист від загроз. Отже, система має відповідно реагувати та гарантувати ефективну діяльність у цьому напрямі в умовах повномасштабної російської агресії

Іншим завданням захисту є забезпечення незмінності інформації під час її зберігання або передачі, тобто забезпечення її цілісності. Таким чином конфіденційність інформації, яка забезпечується за допомогою криптографічних методів не є головною вимогою при проектуванні систем захисту інформації органів державного управління. Виконання процедур криптокодування і декодування може уповільнити передачу даних та зменшити доступ до них, через те, що працівник органу державного управління буде позбавлений можливості своєчасного та швидкого доступу до цих даних та інформації, через функціонування механізму захисту. Саме тому, забезпечення конфіденційності інформації має відповідати можливості доступу до неї. Таким чином, управління в сфері інформаційної безпеки має здійснюватися на підставі принципу доступності та безпеки. Система забезпечення інформаційної безпеки в першу чергу має гарантувати доступність і цілісність інформації, а її конфіденційність у випадку необхідності.

Захист інформації не обмежується технічними методами, на що зазначає велике коло дослідників. Для ефективного забезпечення інформаційної безпеки важливим є різноманітні моделі та методи оцінки загроз та небезпек. Їх варіативність занадто лабільна та залежить як від рівня розвитку тієї чи іншої цивілізації, так і від контексту оцінки, що проводиться, наявності всебічних даних по факторам загроз, алгоритму вирахування коефіцієнту імовірності настання та розміру негативних наслідків. Наявність конкретних даних з цього

питання дозволяє досить точно визначити ступінь впливу інформаційної зброї, рівень загроз та небезпек.

Основним методом аналізу інформаційних ризиків є кількісний та якісний аналіз, факторний аналіз та інші. Мета якісної оцінки ризиків - ранжувати інформаційні загрози та небезпеки за різними критеріями, система яких дозволить сформувати ефективну систему впливу на них.

Важливим методом забезпечення інформаційної безпеки є також метод критичних сценаріїв. У зазначених сценаріях аналізуються ситуації, коли уявний супротивник паралізує систему державного управління і відповідно знижує здатність підтримувати державне управління в межах оптимальних параметрів. При чому аналіз подій в світі дає усі підстави стверджувати, що інформаційні війни стають органічною частиною політики національної безпеки багатьох розвинених країн.

Також можна зазначити на метод моделювання, за допомогою якого можна проводити навчання з інформаційної безпеки. Позитивний досвід цього є у США, де на базі однієї з відомих корпорацій постійно проводяться оперативно-дослідницькі навчання, щоб моделювати різні форми інформаційних атак у ході інформаційної війни. Серед методів забезпечення інформаційної безпеки важливе значення має метод дихотомії. Для протидії загрозам інформаційній безпеці вживаються необхідні заходи як в напрямку надання певного впливу на джерело загрози, так і в напрямку укріплення об'єкта безпеки. Відповідно виділяють дві предметні області протидії. Одна з них утворюється сукупністю джерел загроз, а інша - сукупністю заходів із забезпечення інформаційної безпеки органу державного управління [Асанович, 2006].

У цілому ж слід зазначити, що обрання цілей і методів протидії конкретним загрозам та небезпекам інформаційній безпеці становить собою важливу проблему і складову частину діяльності з реалізації основних напрямів державної політики інформаційної безпеки. У межах вирішення даної проблеми визначаються можливі форми відповідної діяльності органів державної влади, що потребує проведення детального аналізу економічного, соціального,

політичного та інших станів суспільства, держави і особи, можливих наслідків вибору тих чи інших варіантів здійснення цієї діяльності.

На основі попереднього аналізу можна дійти висновку, що однією з передумов реалізації Україною її національних інтересів є повноцінне входження у світовий інформаційний простір. Динамічне його формування, глобалізація, постійне зростання відкритості комунікаційних і комп'ютерних мереж, швидкий розвиток інформаційних технологій, продуктів і послуг створюють принципово нові можливості для економічної співпраці, обміну інформацією, технологіями, духовними цінностями, взаємного культурного збагачення.

Підсумовуючи, варто підкреслити, що інформація, створена сучасним суспільством, стає найважливішим стратегічним ресурсом, який детермінує можливість прийняття та реалізації управлінських рішень. Найбільший економічний і соціальний успіх сьогодні супроводжує ті країни, що активно використовують сучасні засоби комунікацій, інформаційні технології. Саме тому, якщо українська держава має намір увійти до кола таких країн, вона повинна бути готова реалізовувати ефективну інформаційну політику європейського зразка.

1. Алешенков М. С. (2008). Секьюритология : [монографія] / М. С. Алешенков, Б. Н. Родионов. – М. : МГУЛ, – 104 с.
2. Асанович В.Я. (2006). Информационная безопасность: анализ и прогноз информационного воздействия / В.Я. Асанович, Г.Г. Маньшин. – Мн.: Амалфея, 204 с.
3. Баранов А.(2001). Информационный суверенитет или информационная безопасность? // Нац. безпека і оборона. - № 1(13). -С. 70-76.
4. Богданович В.Ю. (1999). Роль та місце воєнно-політичної моделі держави у розробленні та здійсненні політики забезпечення^ воєнної безпеки // Наука і оборона. - №1, С 34-37].
5. Бодрук О. С. (2001). Структури воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти / О. С. Бодрук. – К., 300 с.

6. Возженніков А. В. (2000). Национальная безопасность: теория, политика // Стратегия / А. В. Возженников. – М. : НПО «МОДУЛЬ», 240 с.
7. Гончаренко О.М., Лисицин Є.М. (2001). Методологічні засади розробки пової редакції концепції національної безпеки України . Національний інститут стратегічних досліджень Серія «Національна безпека», випуск 4.
8. Горбулін В. П. (1997). Національна безпека України та міжнародна безпека I/ Політична думка. № I.- С 76 - 89.
9. Гурковський В. І. (2002). Інформаційна безпека в Україні як складова національної безпеки // 36. наук. пр. УАДУ. № 2. -С. 9-18.
10. Гурковський В.І. (2004). Організаційно правові питання взаємодії органів державної влади у сфері національної інформаційної безпеки: Дис... канд... юрид. наук \ 25.00.02 - К. 225 с. , С 32.
11. Данільян О.Г., Дзьобань О.П., Панов М.І. (2002). Національна безпека України: сутність, структура та напрямки реалізації. - Харків: «ФОЛІО. 296с.
12. Закон України «Про електронний цифровий підпис» I/ Відомості Верховної Ради (ВВР), 2003. - № 36. - ст. 276].
13. Закон України «Про інформацію» // Відомості Верховної Ради (ВВР), 1992. - № 48. - ст. 650.; Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2003. - №36. - Ст. 275.;
14. Закон України «Про основи національної безпеки України» // Відомості Верховної ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
15. Катренко А.(1999) Особливості інформаційної безпеки за міжнародними стандартами // Альманах економічної безпеки. № 2. - С. 15-17.
16. Кондратьєв Я. Ю. (2006). Концепція національної безпеки України: теоретико правові аспекти зарубіжного досвіду / Я. Ю. Кондратьєв, В. А. Ліпкан. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 20 с.
17. Конституція України // Відомості Верховної Ради (ВВР). - 1996. - № 30.-Ст.
18. Кормич Б А.(2003).Організаційно-правові засади політики інформаційної безпеки України: Монографія.- Одеса: Юридична література, с. 472.

19. Косов Ю. В. (2019). Безопасность: геополитический аспект. Режим доступа: <http://www.nationalsecurity.ru/library/00008/00008report4.html> (дата звернення: 16.10.2019).
20. Косоков О.М. (2014). Пріоритетні напрямки державної політики щодо забезпечення безпеки національного кіберпростору / О.М. Косоков // Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил. – Х.: ХУПС, Вип. 3 (40). – С. 127-129.
21. Косолапов Н. (1992). Национальная безопасность в меняющемся мире (К дискуссии о содержании понятия) / Н. Косолапов // МЭ И МО. № 10. – С.67–75.
22. Кравець Є. (1994). Національна безпека України: до концепції законодавства I/ Вісн.АН України. МІ, С.83-90.
23. Левицька М.Б. (2002). Теоретико-правові аспекти забезпечення національної безпеки України органами внутрішніх справ України: Дис...канд...юрид. наук / 12.00.01 - К., 206 с.
24. Ліпкан В.А. (2003). Безпекознавство: Навч. посібник.-К.: Вид-во Європ. унту. С. 35.
25. Ліпкан В.А., Ліпкан О.С., Яковенко О.О. (2006). Національна і міжнародна безпека у визначеннях та поняттях. - С 146 - 147.
26. Ліпкан В.Л. (2005). Теоретико-методологічні засади управління у сфері національної безпеки України: Монографія. С. 210.
27. Ліпкан В.А. (2003). Теоретичні основи та елементи національної безпеки України: Монографія. - К.: Текст, С. 333 - 343.
28. Ліпкан В. А. (2009). Теорія національної безпеки : [підручник] / В. А. Ліпкан. – К. : КНТ, – 631 с.
29. Логінов О.В. (2009). Сучасні проблеми забезпечення інформаційної безпеки в контексті формування системи державного управління // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ: Збірник наукових праць. № 3.- С. 199 – 204.
30. Нижник Н.Р., Ситник Т.П., Білоус В.Т. (2000). Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку): Навчальний посібник I За заг. ред. П.В. Мельника, Н.Р.Нижник.-Ірпінь, -304 с.

31. Почепцов Г.Г. (2000). Информационные войны / С.Л. Удовик(отв. ред.). - М.: Рефл-бук, 576 с.
32. Про основи національної безпеки України: Закон України // Офіційний Вісник України. - 2003. - № 29. - Ст. 1433.
33. Семенченко А.І. (2008). Методологія стратегічного планування у сфері державного управління забезпеченням національної безпеки України: моногр. / А.І. Семенченко. – К.: Вид-во НАДУ, 428 с.
34. Система забезпечення інформаційної безпеки України // Національна безпека і оборона. - 2001. - № 1. - С. 16-28.
35. Теоретико-методологічні засади забезпечення національної безпеки держави у її визначальних сферах : монографія / [В. Ю. Богданович, А. І. Семенченко, Ю. В. Єгоров, О. О. Бортник]. – К. : Видавництво Кий, 2007. – 370
36. Фукуяма Ф. (2005). Конец истории и последний человек / Ф. Фукуяма. – СПб., 592 с.
37. Харченко Л.С., Ліпкай ВЛ., Логінов О.В. (2004). Інформаційна безпека України: Глосарій. - К.: Текст, 136 с.
38. Циганов В. В. (2004). Національна безпека України : [посібник] / В. В. Циганов. – Національна академія внутрішніх справ України. – К., 100 с. 16.
39. Шаваєв А. Г. (2000). Система борьбы с экономической разведкой - М.: Издательский дом «Правовое просвещение», 236 с.
40. Шевчук О. (2000). Національна інфраструктура інформатизації // Зв'язок. № 5. - С.4 – 9].
41. Ярочкін В.І.(2000). Секьюритология - наука о безопасности жизнедеятельности. - М.: «Ось-89», 400 с, С 213.
42. Diem G. N. American Foreign Policy I: Sixteen Key Shaping American Foreign Policy / G. N. Diem // <http://www.amforeignpolicy.bravepages.com/AFP7.html>.
43. Huntington S. P. (1996). The Clash of Civilizations and the Remakink of World Order / S. P. Huntington. – N. Y. : Simon & Shuster, 368 p.
44. The National Security Strategy of the United States of America. – Washington, 2006. – 54 p.

ІНСТИТУТ ГЛАВИ КВАЗІДЕРЖАВИ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ В 1990-2023 РР.

У сучасному політичному вимірі, а тим паче з огляду на реалії російсько-української війни 2014-2023 рр. набув поширення термін «квазідержава». Однозначного тлумачення його сутності в науці ще не сформовано з тих причин, що до нього існують різні підходи як у політологів, так і в правників. Це стосується насамперед основних підстав створення та легітимізації нових державних утворень і міжнародно-правові наслідки, які виникають в наслідок таких обставин. Тим паче, коли в лютому 2022 року два квазіутворення були визнані рф державами, а 30 вересня того ж року – анексовані як суб'єкти федерації, тема набула нової актуалізації. Для більшості юристів-міжнародників та політологів, які працюють з проблематикою т. зв. «спірних територій», найзручнішим та найпоширенішим є поняття «невизнані держави».

На думку О. Теленко, даний термін є найбільш більш придатним для позначення досліджуваних феноменів у порівнянні з іншими поняттями. Це впливає з тих причин, що через цей термін чітко є зрозумілим є те, що будучи володарями усіх атрибутів легітимної держави, дані незаконні утворення не змогли домогтися міжнародного визнання з боку інших держав [44, с. 315].

На думку К. Вітмана, невизнаними держав слід вважати території, які самочинно проголосили суверенітет і вважають себе незалежними, але зі сторони окремих держав позначаються як нелегітимні, є сепаратистськими формуваннями або окупованими регіонами. У праві на визнання таких суб'єтів державою в першу чергу відмовляє та держава, куди раніше входило нове незаконне держутворення або ж воно відколось в ході воєнних дій. Також, даний термін слід трактувати як той факт, що такі країни виборюють позиції невизнання в силу певних політичних обставин, в тому числі, це стосується лояльності до держав, до складу яких раніше входили землі невизнаного

держутворення, присутність схожих внутрішніх факторів, які стали причиною до відокремлення. Тому виходячи з сказаного вище, такий тип держав сприймається ніяк інакше як території іншої визнаної держави [11, с. 626].

У політичному дискурсі й працях науковців часто вживаються поняття «квазідержав», «псевдодержава», «самопроголошена держава», «де-факто держава», «віртуальна держава» тощо. Такі поняття хоч і є синонімами, але за своєю суттю, вони наголошують на різних особливостях позначуваних суспільних утворень. У даному випадку, пропонуємо розглядати термін «квазідержава» та інші похідні від нього як поняття, які більше з політичного, ніж з правового розуміння окреслює проблему штучності таких формувань. Такихми квазіформуваннями серед нині існуючих у світі є: Республіка Арцах (Нагірний Карабах), Придністровська Молдавська Республіка (ПМР), Турецька Республіка Північного Кіпру, Абхазія, Південна Осетія, Сомаліленд, Сахарська Арабська Демократична Республіка, Косово, Палестина, Тайвань та ін.

Стосовно останньої названої частково визнаної держави, в світі панує неоднозначна позиція. Вона впливає з тих причин, що дане державне утворення є «розмінною монетою» у відносинах США та КНР. З іншого боку, змагальний процес за підтримку суверенітету острова з боку демократичних держав, офіційне невтручання більшості країн світу в ці справи і спроба КНР долучити регіон на правах автономії, отримує все більшу актуалізацію. Окремі дослідники пробують навіть застосувати для розуміння проблеми Тайваню аналогії з ситуацією в Україні в 2022 році. З обох сторін, на ці території посягав свої плани агресор в особі як РФ, так і комуністичного Китаю. Однак, якщо проти України, війна з боку Кремля йшла збройно, інформаційно і дипломатично з 2014 року (а історично і впродовж попередніх століть), то у випадку з даним китайським утворенням, ситуація ще не переходила на збройний конфлікт. Відомо, що впродовж десятиліть з боку КНР здійснюються збройні провокації, порушення водного та повітряного простору, боротьба на торговому фронті і т.д.

Однак ескалація конфронтації не відбувається на наш погляд і тому, що політика США в цій ситуації як союзника Тайваню з одного боку і посередника КНР з іншого, не дозволяє розпочати ще один театр третьої світової війни.

Доречним, вважаємо, є привернути увагу до того факту, що до 1922-1923 рр. у певному сенсі були невизнаним утворенням шість радянських республік. Легітимізація процесу звичайно відбувалась як в ході визвольних змагань в Україні в 1917-1923 рр., так і Громадянської війни в Росії в той же період часу. Для того, аби легітимізувати процес становлення радянської влади на теренах колишньої імперії Романових, в 1922-1923 рр. була проведена низка заходів щодо підписання декларації про утворення СРСР. Серед тих, хто брав участь в підписанні договору про утворення СРСР в грудні 1922 року був і уродженець Прикарпаття, наш земляк, голова виконкому Подільського губкому Василь Іванович Порайко (1888-1937). В роки сталінського терору, майже всі декларанти, в тому числі і В. Порайко в 1936-1940-х рр. поплавилися за цей вибір [2, с. 165]. У цьому випадку, не йде мова про тих, хто наслідував ідеї «русского міра» чи імперців. У 1920-х рр. вища партійна верхівка України щиро вірила, що їх беруть в новоутворений союз радянських держав на правах широкої автономії. На ділі, це виявилась повна фікція, котра вилилась у ще більший колоніалізм і його наслідки ми пожинаємо і нині – через 100 років.

У даному дослідженні, основну увагу зосередимо виключно на квазідержавках, які були утворені в межах колишнього СРСР. З огляду на перебіг російсько-української війни, акцентуємо на штучно створених державою-агресором РФ на території України так званих «донецькій народній республіці» («ДНР») і «луганській народній республіці» («ЛНР»). Їх утворення та існування розглянемо через формування нелегітимного інституту глави держави та спроб його узаконення в 2014-2023 рр.

Логічним хронологічно є виділення Кавказького регіону, що у пострадянські часи, завжди презентувався в очах жителів СНД та їх близьких сусідів як регіон глибоких політичних криз і військової дестабілізації. Саме ці територіальні проблеми були поштовхом не тільки для виникнення воєн після

у блоці кавказьких держав, а й формуванню на цьому просторі невизнаних квазідержав, де і були сформовані досліджувані нами інститут президента республіки (глави квазідержави) в Ічкерії (Чечні), Абхазії, Арцаху (Нагірному Карабасі) та в Південній Осетії.

Чеченська республіка сьогодні асоціюється як вотчина бойовиків-перебіжчиків із клану Кадирових – батька Ахмата і його сина Рамзана. Незважаючи на юридично оформлену автономію республіки в складі рф, для більшості населення т. зв. «пострадянського простору», цей інститут слід вважати як фактично спадкову монархію. Водночас, констатуємо той факт, що сучасний статус автономії Чечні в складі рф було закріплено тільки після двох чеченських воєн у 1994-1996 і 1999-2009 рр. [39]. У цьому ж контексті, варто говорити і про те, що найактивніша фаза бойових зіткнень під час другої кампанії закінчилась весною 2000 р. Безумовно треба враховувати і те, що сили Ічкерії супроти російських окупантів були не рівними. Однак сам конфлікт вирішився через підкуп еліт і т.зв. мирні переговори. Для розуміння сутності статусу і повноважень очільника Чеченської республіки, котрим з 2007 р. є Рамзан Кадиров, простежимо особливості виникнення інституту глави держави з 1991 р.

Відлік ведемо від заяви Джохара Дудаєва (генерал-майора ВПС СРСР, який пішов за власним бажанням у відставку), який 25 травня 1991 року оголосив, що оскільки було схвалено суверенітет Верховною Радою ЧІАССР, колишній статус республіки втратив свою легітимність. Скликаний 8–9 червня 1991 року II Чеченський національний конгрес провів ребрединг і таким чином, змінивши назву на Загальнонаціональний Конгрес Чеченського Народу (ЗКЧН), оголосив про те, що Верховна Рада ЧІАССР скасована, натомість було утворено Виконавчий комітет ЗКЧН, який є органом Конгресу [48].

5 жовтня 1991 року Виконавчим комітетом ЗКЧН було заявлено, що він бере на себе захоплення урядових будівель та будівлі КДБ. Опісля цих дій, комітетом було заплановане управління адміністрацією до найближчих виборів. Як наслідок, 27 жовтня 1991 року відбулись парламентські та президентські

вибори. Кандидатура на пост президента Ічкерії Д. Дудаєва набрала 412 671 голос із 458 144 зареєстрованих виборців (90, 1 % голосів). В цьому контексті варто відмітити, що незалежними експертами жодних порушень на виборах помічено не було. Через кілька днів після президентської кампанії, 1 листопада 1991 року президент Чеченської Республіки Д. Дудаєв проголосив створення вільної і суверенної чеченської держави, видавши давно омріяний народом Ічкерії президентський указ про Відродження державної незалежності Чеченської Республіки. Через півроку, 12 березня 1992 року була прийнята і набули чинності основні положення Конституції Чеченської Республіки. 12 червня 1992 року всі дислоковані на території та біля Чечні підрозділи колишньої Радянської армії були виведені з військових баз та передислоковані у глиб рф [37].

Згідно з прийнятою в березні 1992 року і доповненої в 1996-1997 рр. конституції Ічкерії, статус президента було регламентовано в ст. 69-76 [25]. В Основному законі в уже тоді неіснуючої де-факто Ічкерії, президент вважався очільником виконавчої влади [25, ст. 69]. У ст. 70 закріплювалось, що главою держави міг бути обраний громадянин Ічкерії не старше 65 років і займати свій термін не більше два рази підряд. У середньому, серед нелегітимних республік пострадянського простору, віковий ценз становить 30-35 років, що і співвідносне й чинній нормі про віковий ценз для обрання громадянина України президентом згідно з Конституцією України 1996 р. [27, ст. 103]. Також, це є типовим середньостатистичним найменшим віковим цензом для обрання президентом на теренах пострадянського простору. Звернемо увагу і на те, що у постанові ЧР від 2 березня 1992 року за № 108 зазначалось, що Президент Чеченської Республіки, котрого було обрано до прийняття конституції, здійснював ті функції, котрі були надані президенту Основним законом впродовж строку, на який він і був обраний [39]. З цих причин, виникає питання про те, чи Д. Дудаєв повинен був очолити Чечню в перехідний період? Це і низка інших питань стосовно нього залишаються і досі загадками.

У 17-ти пунктах ст. 73 міститься вичерпний перелік повноважень президента Ічкерії. Насамперед, це – презентація Чеченської республіки як у

питаннях внутрішніх, так і на міжнародній арені; в рамках чинного законодавства, президент підписував міжнародні акти, де не була потреба в ратифікації через парламент; звільняв від посади будь-якого з члена Уряду; будучи самим очільником виконавчої влади, повністю формував її управлінський апарат; віддавав власні розпорядження про початок оборонних бойових операцій з погодженням в парламенті в триденний термін і т.д. [25].

Паралельно з виборами президента обирався і віце-президент (ст. 75). Його кандидатуру президент Ічкерії висував разом зі своєю на виборах. У випадку добровільної відставки або усунення з поста віце-президента, його спадкоємця обирав парламент. Імпічмент президента ЧРІ реалізовувався згідно вимог 74 ст. Конституції, де основною підставою для усунення президента з його поста вважалась порушена проти нього кримінальна справа [25].

Упродовж 1991-1997 рр. двічі були проведені вибори на пост президента нелегітимної Чечні. В результаті перших, восени 1991 року при підтримці 90 % виборців перемогу здобув Д. Дудаєв. Після його загибелі в 1996 року, у січні 1997 року були проведені другі президентські вибори, на яких перемогу здобув А. Масхадов. Його кандидатура набрала 59,3% голосів виборців. Відповідно, другу, третю та четверту сходинку зайняли Ш. Басаєв (23,5%), З. Яндарбієв (10,1%) та М. Удугов (7,1%). Починаючи з лютого 1997 року А. Масхадов одночасно з постом президента, також займав посаду голови уряду ЧРІ, як це поєднував його попередник у 1991-1996 рр. [49].

Число осіб, котрі перебували на посту президента нині окупованої рф Чеченської республіки Ічкерія вираховується в 5 осіб. Хронологічно, їх перебування на займаній посаді пов'язано з двома етапами функціонування досліджуваного інституту в Ічкерії. На першому, нелегітимні лідери на місцях перебували на своїх постах без жодної міжнародної підтримки. Частково, в 1990-х рр. Ічкерію визнавала Україна (а 18 жовтня 2022 року визнала Ічкерію окупованою рф територією), офіційно її визнав державою тільки Афганістан наприкінці 1990-х. Цей період пов'язують з трьох квазіпрезидентів – Д. Дудаєва (був на посаді в 1991-1996 рр.), З. Яндарбієва (в.о. президента в 1996-1997 рр.)

та А. Масхадова (обраний главою держави в 1997 році і припинив свої повноваження в 2000 році у зв'язку з окупацією рф території Чечні) [45].

Другий етап характеризується функціонуванням інституту глави квазідержави Ічкерії у вигнанні. Серед всіх відомих квазідержав, це перший такий випадок. Першим чеченським квазіпрезидентом у вигнанні став А. Масхадов. Він виконував свої повноваження як главком чеченських терористів аж до власної загибелі у 2005 році. З даної причини, також припинив виконувати свої функції і його наступник А. Садулаєв (якого було ліквідовано 17 червня 2006 року). Його обов'язки на себе взяв віце-президент ЧРІ – Д. Умаров, який був на цій посаді до жовтня 2007 року. Тоді ж було проголошено терористичну організацію під назвою Кавказький емірат. Д. Умарова було ліквідовано російською ФСБ в 2013 році, однак офіційно про це було сказано лише весною 2014 року. [34].

Говорячи про легітимацію інституту глави держави в Чечні, слід говорити про те, що вперше це було зроблено на рівні суб'єкта федерації в рф у грудні 1995 року. Тодішній пост глави Чеченської республіки займав Д. Завгаєв, однак тільки формально. Справа в тім, що його каденцію було перервано внаслідок укладення Хасавюртівських угод у серпні 1996 року. Ще одною причиною став початок відновлення активних бойових дій в Чечні в листопаді того ж року [16]. Після ліквідації наслідків війни, 23 березня 2003 року в Чечні була запроваджена посада президента Чеченської республіки. Президент Чечні згідно з новою конституцією очолює виконавчу владу Чеченської Республіки і по праву може очолювати вищий орган державної виконавчої влади ЧР – уряд (ст. 63) [26].

Під час перших президентських виборів 2003 року при явці виборців у 87 %, перемога дісталась колишньому муфтію ЧРІ А. Кадирову, Функції глави держави колишній бойовик виконував до власної загибелі на стадіоні в 2004 році. В перехідний період, повноваження глави Чечні тимчасово виконував в статусі в.о. присланий Кремлем чиновник С. Абрамов. У ході дострокових президентських виборів 29 серпня 2004 р., у першому турі президентом ЧР було обрано Алі Алханова. За цю кандидатуру проголосували 371 675 осіб

(73,48% голосів). Загалом, у цій кампанії взяли участь 593 434 виборці (85%) [15].

Незважаючи на деякі спроби проведення реформ в економіці та у блоці внутрішньої безпеки в Чечні, президенту Алі Алханов упродовж 2005-2006 рр. доводилось мати затяжні конфлікти з кланом Кадірових. Тодішнім і нинішнім очільником є син загиблого экс-президента ЧР А. Кадірова Рамзан. Вплив Кадірова-молодшого дедалі зростає. Наприкінці зими 2007 року конфлікти між угрупованнями Алханова і Кадірова досягли свого апогею. Алханов усвідомлював, що де-факто в нього відсутні будь-які засоби для протистояння з більш впливовим конкурентом. З цих причин, він був змушений подати у відставку 15 лютого 2007 року. Того ж дня, Р. Кадіров був призначений на посаду в.о. президента Чеченської республіки. В 2011 р. Р. Кадірова було затверджено президентом рф Д. Медведєвим на другий термін. У кампанії 18 вересня 2016 року Кадіров-молодший здобув перемогу. Згідно з даними ЦВК рф, за нього було віддано 97,56% голосів при явці 94,8% [53].

Президентська виборча кампанія 2021 р. відбулась з використанням всіх можливих фальсифікацій, як це було 2016 року. Переобраний Р. Кадіров здобув «рекордні» 99,7 % підтримки [84]. Основні обов'язки і повноваження нинішнього очільника Чечні задекларовані в чинній конституції Чеченської республіки в ст. 63-77. В ст. 68 серед 18 пунктів повноважень ключовими є: виконує представницьку функцію на федеративному рівні; видає укази і розпорядження; формує уряд; підписує і обнародує закони Чеченської республіки; вносить на розгляд федеральних органів влади ряд законодавчих актів, які перебувають в їх розпорядженні і ряд вищих посад в республіці та водночас відповідає за формування ради економічної та суспільної безпеки Чеченської республіки і т.д. [26].

У той же час, порядок імпічменту в ст. 71 передбачає припинення повноважень глави республіки аж в 10 пунктах. Основними причинами для відсторонення глави республіки з його поста слід вважати не лише імпічмент, який є де-факто неможливим в нинішніх умовах, а в першу чергу: усунення з поста очільника Чечні указом президента рф; можливість відкликати главу

республіки його ж виборцями та еміграція або набуття громадянства іншої країни. При наявних варіаціях розвитку подій, жодна із них не є реальною з багатьох причин. В умовах нинішньої повномасштабної війни, тільки несподівано різка конфронтація Р. Кадірова і його свити з баштами Кремля може бути причиною для його усунення. В ст. 65 регламентовано, що глава (президент) Чечні обирається терміном на п'ять років. Однак ця стаття демонструє повну відсутність обмежень на балотування на пост в термінах. Дане положення статті свідчить про ймовірну пожиттєвість перебування на посаді її господаря з 2007 р. – Р. Кадірова [26].

Заснування інституту президента в Арцасі (Республіці Нагірний Карабах) і в грузинській Абхазії відбулось у 1994 році., а в Південній Осетії – 1996 році. Утворення такого інституту було закономірним явищем для регіону, де локальні гарячі точки початку 1990-х р. продемонстрували критичну необхідність у міцній центральній владі, котра була б зосереджена в руках одного лідера як з авторитетом, так і з міцно закріпленою підтримкою з боку основного спонсора кавказького хаосу – рф.

Повноваження та обов'язки лідерів квазідержав Кавказу передбачені в основних законах кожної з республік. Однак говорячи про кількість обов'язків і повноважень в кожній з конституцій даних квазідержав, то воно є різним: так в Абхазії згідно з ст. 53 Основного закону цей перелік складає 26 пунктів, в 93 ст. Основного закону Арцаху (Нагірного Карабаху) – 24 і 4 пункти повноважень в сфері нацбезпеки, а в ст. 94 та ст. 50 Основного закону Південної Осетії список повноважень порівняно з іншими квазідержавами регіону є найчисельнішим – 35 позицій. Серед ключових функцій є питання помилування, громадянства, також, глава кавказького квазіутворення виступає в ролі гаранта Конституції та презентує республіку на міжнароднім рівні і є відповідальним за створення військової доктрини. В цьому ключі цікавими є окремі положення, які рідко декларуються в законодавстві пострадянщини. Так наприклад згідно з п. 25 ст. 53 Конституції Республіки Абхазія, президент є закріплювачем стандартів, еталонів, одиниць ваги і міри, а згідно з п. 13 ст. 93 Республіки Арцаху, у розпорядженні президента є також презентація Національним зборам проекту

державного бюджету. В Південній Осетії з п. 30 ст. 50 конституції, президент встановлює дати державних свят і святкових днів [3, с. 165].

Аналізуючи квазіпрезидентські вибори і кількість лідерів в них, спостерігаємо, що в кожному з утворень ця кількість різна. В Абхазії з 1994 по 2020 рр. відбулось 8 президентських виборів і на цих постах перебувало 5 президентів і 3 в.о., в Південній Осетії з 1996 по 2017 рр. відбулось 6 кампаній і президентами були 4 особи і 1 в.о., а в Нагірному Карабасі (Арцаху) це пост займало 4 особи і 1 в.о. В кожному з даних нелегітимних утворень, один і той же очільник квазіутворення з усіх перелічених перебував на посту хоча б два терміни. До прикладу, перший президент Арцаху Роберт Кочарян свого часу став легітимним президентом Вірменії (1998-2008) [50]. Нині Р. Кочарян очолює політичну партію Альянс Вірменії, яка становить опозицію Н. Пашиняну в локальному парламенті.

Терміни перебування на посаді президента в квазіреспубліках Кавказу типові – 5 років. Однак, якщо в Нагірному Карабасі і Абхазії є обмеження не більше як два терміни, то в Основному законі Південної Осетії такого обмеження немає. З іншого боку, проблема з відстороненням президента в нелегітимних державах Кавказу не є врегульованою. В конституціях кавказьких квазідержав, передбачається усунення президента з займаного поста по ст. 66 Конституції Абхазії і ст. 55 Південної Осетії, де задекларовано тільки три основні причини для цього акту (смерть, відставка, відсторонення). В ст. 96-99 Основного закону Арцаху, цей процес передбачає 5 підстав – до трьох уже названих вище, ще додається факт державної зради чи іншого злочину та через голосування 2/3 парламенту республіки (ст. 97) [3, с. 165].

Свого часу, нестандартна ситуація з імпічментом глави нелегітимної держави виникла в 2020 році в Абхазії. На фоні конфлікту влади та опозиції у непризнаній республіці через результати виборів президента (8 вересня 2019 р. глава Абхазії Р. Хаджимба був переобраний на другий термін), у січні 2020 р. розпочались масові погроми та протести. Причини для конфлікту були уже кілька місяців. Безпосереднім сигналом для дій мітингуючих стало вбивство місцевого «авторитета» Алхаса Авидзби одним із охоронців квазіпрезидента.

Під час цих заворушень, парламентом Абхазії було проголосоване рішення про відставку Хаджимби. Цікаво, що на той час, в цій квазіреспубліці не було процедури для імпічменту глави держави. З цих причин, було розроблене парламентарями звернення, де була пропозиція до діючого лідера – піти у відставку добровільно. Як наслідок, в середині січня 2020 р. Рауль Хаджимба склав свої повноваження як президент Абхазії [3, с. 165-166].

З огляду на еволюцію та функціонування інституту очільника держави у квазіреспубліках «днр», «лнр» (визнані державами рф та низкою авторитарних режимів Центральної Америки і Азії в лютому 2022 р.) та «ПМР» (признана лише квазісателітами рф) і початок повномасштабної війни на наших теренах з лютого 2022 р., такі нелегітимні формування привертають до себе найбільше уваги.

Звернемо увагу на той факт, що в 1924 - 1940 рр в межах Української РСР існувала Молдавська Автономна Радянська Соціалістична Республіка (МАРСР). Територія цієї національної автономії включала в себе велику частину українських етнічних земель, а в її населенні в етнічному відношенні понад 50% були українцями [10]. Однією із таких областей, де молдовани були в меншості, було лівобережне Придністров'я, де переважали як українці, так і росіяни (переважно переселенці з західних областей рф). Під час подій 1988-1992 рр. при підтримці військ рф, Придністров'я проголосило ніким невизнану окрім кавказьких квазідержав незалежність, взявши собі назву Придністровської Молдавської Республіки (ПМР).

Водночас зауважимо, що на момент відділення Придністров'я від Молдови, в 1991 р. в межах ще ПМРСР було сформовано інститут глави республіки, що і є першим випадком серед усіх квазідержав пострадянського простору. На початкових етапах розвитку квазіутворення в законодавчих актах не було відображено питання, пов'язане зі статусом та функціями глави держави і зокрема виконавчої влади в ПМР. Для такої взаємодії всіх гілок влади в ПМР була потрібна відповідна нормативно-правова база. Прийняття 5 березня 1991 р. Закону Придністровської Молдавської Республіки «Про статус Голови

ПМРСР» хоч і нелегітимно, але де-факто врегулювало низку питань щодо компетенції та основних повноважень Голови ПМССР [4, с. 13].

Основні обов'язки та повноваження глави держави були прописані в 7 пунктах, які є типовими для інших легітимно прийнятих конституцій пострадянських держав (охорона суверенітету, формування уряду разом з ВР, призначення ряду посад в судовій системі, міжнародне представництво, підписання законів і т. д.). 22 жовтня 1991 року посада Голови ПМССР була перейменована на Президента ПМССР. Його статус надалі регулювався нелегітимною Конституцією ПМР 1991 року і нічим не відрізнявся від статусу попередньої інституції. Постановою ВР ПМРСР президентські вибори були призначені на 1 грудня 1991 року. 22 жовтня 1991 року набув чинності Закон ПМССР «Про вибори Президента ПМССР», згідно з яким «Президентом ПМССР міг бути обраний лише громадянин республіки не молодший за 35 і не старше 65, який має відповідно до цього закону виборче право, стан здоров'я якого дозволяє виконувати ці обов'язки» [41]. Питання про віковий ценз в якійсь мірі повторювало обмеження і для виборів в Ічкерії в 1990-х рр. Даний закон в ПМССР декларував термін перебування президента на своїй посаді і встановлював обмеження щодо обрання на третій термін.

Станом на 2023 рік статус глави квазідержави ПМР врегульований нелегітимною Конституцією – прийнятою на «референдумі 24 грудня 1995 року» і підписаною президентом ПМР І. Смирновим – першим главою Придністров'я 17 січня 1996 р. Статус та основні функції президента у невизнаній ПМР врегульовані в ст. 59-66. Порядок імпічменту (усунення з поста) в ПМР передбачений в ст. 75 конституції, де окреслюється реалізації процедури саме через ВР ПМР [21].

Однак незважаючи на т.зв. законодавчі обмеження щодо перебування на займаній посаді, перший лідер ПМР І. Смирнов перебував на посаді 21 рік (!). Під час 4-х президентських кампаній у 1991 1996, 2001, 2006 рр., кредит довіри виборців до нього становив від 65,4 до 82,4 %. Зрозуміла річ, що в ході кожної виборчої кампанії були численні виборчі махінації та порушення законодавства. Цьому не слід дивуватись, адже на теренах досліджуваних т.зв.

держав в ході виборчих кампаній зазвичай відсутні або є імітація присутності міжнародних спостерігачів. Упродовж своєї довгої каденції, придністровський президент

І. Смирнов залишався помітним як активний проросійський авторитарний лідер. Його правління в ПМР супроводжувалось тотальною корупцією і зловживанням службовим становищем. Правда його спроба сісти в крісло президента в 5-й раз в 2011 році зазнала невдачі. Серед основних причин падіння І. Смирнова слід назвати поступове зниження його рейтингу упродовж 20 років влади, відсутність реального міжнародного визнання ПМР та конкретних модернізацій і економічних реформ [43].

На думку ірландського спеціаліста по радянських квазідержавках Д. О'Бойхіна, Москва, незважаючи на численні інформаційні та фінансові інвестиції, зазнала політичної поразки при спробі просування на пост глави ПМР свого протеже А. Камінського. Цей факт поставив під сумнів тезу про те, що лідери в квазідержавках вибираються Кремлем. Тобто в цьому випадку зіграв саме внутрішній фактор. Перемога українця за етнічним походженням Є. Шевчука на виборах 2011 року стала можливою через чітко висловлені в його програмі гасла про антикорупційні та адміністративні реформи, які були основою його передвиборчої кампанії. Для придністровського виборця, ця людина виглядала рятівником ПМР, який міг би подолати кризу і застосувати можливості для налагодження прямих контактів із Кишиневом [32, с. 156].

Упродовж своєї нетривалої каденції, Є. Шевчук встиг зібрати та розпустити чотири кабміни. За кілька років його правління, непотична політична псевдо еліта (бюрократичний апарат – А. Б.) в ПМР розрослася на очах в своїх экс-виборців. Даний фактор та інші означали для Є. Шевчука і його провладної партії «Відродження», що їх чекатимуть серйозні зміни. Спочатку у 2015 році на виборах до Верховної Ради ПМР більшу частину мандатів отримали кандидати від опозиційної партії «Оновлення», за якою стоїть холдинг-монополіст «Шериф». В 2016 році новим президентом було обрано депутата від цієї партії та колишнього очільника МВС ПМР В. Красносільського, який зберіг пост й на останніх виборах в грудні 2021 р. Зміна

правлячої верхівки далася взнаки як на особу Є. Шевчука, так і на його найближче оточення. Екс-главу ПМР Є. Шевчука, у 2018 році було заочно засуджено до 16 років суворого режиму за звинуваченням у корупції і численних перевищеннях посадових повноважень, які були підкріплені великою доказовою базою. Є. Шевчук перебуває як втікач у Російській Федерації і його подальша екстрадиція не є можливою з ряду очевидних причин [4, с. 16].

З огляду, на описані вище процеси, закономірними є дії РФ щодо утворення квазіреспублік на території України з початком російсько-української війни у 2014 році. Аналогічними є й дії російських окупантів щодо утворення в межах двох донбаських квазіреспублік постів глави т.зв. держав. Прикметно, що пост глави «ЛНР» з'явився раніше (18 травня 2014 року), ніж це відбулось в «ДНР» (4 листопада 2014 року). Моделі управління східними українськими окупованими територіями була копірайтом з їхніх аналогів в ПМР, в Криму і на Кавказі. Таким чином, в період від 1990-го по 2014 рік, Кремль неофіційно встановлював цей інститут як уже традиційну модель для всієї пострадянщини. Станом на зиму 2023 р. ПМР не приєдналась до війни.

Повноваження глав обох донбаських квазіреспублік прописані в їх т.зв. конституціях. Дані акти слід вважати нелегітимними з позицій як українського законодавства, так і міжнародного права загалом. У конституції т.зв. «ЛНР», статус і повноваження глави держави були декларовані в главі 4 в ст. 56-62 [20], в конституції «ДНР» – відповідно це глава 3 ст. 54-62 [19].

Ключові функції глави держави в «ДНР» зафіксовані ст. 59 в 19 пунктах, в Основному законі ЛНР – ст. 59 в 14 пунктах. Фактично, обидві статті «основних законів» ЛДНР копіюють одна одну за змістовним наповненням щодо статусу та повноважень глав цих квазіутворень (виконання представницької функції, підписання внутрішніх і міжнародних документів, право на помилування, нагородження та присвоєння звань). Однак, якщо в законодавстві луганських сепаратистів, згадка про головнокомандуючого є відсутнім, то в п. 5 глава донецьких якраз має такі повноваження. У глави ЛНР немає також і можливості

розпуску парламенту, водночас згідно з п. 11 – таку функцію має донецький лідер [20; 19].

На підставі здійсненого аналізу функцій та повноважень лідерів донбаських сепаратистів, виникає логічне запитання – а з чим можуть бути пов'язані обмеження в функціях глави квазіреспубліки лнр і чому в глави т.зв. днр вони значно ширші? На наш погляд, це все було прописано спеціально для того, щоб враховувати більш важливе стратегічне значення квазіреспубліки «днр» на українсько-російському фронті. Так зокрема, до 24 лютого 2022 року провокацій з боку днр щодня фактично було неможливо порахувати, а з боку луганських бойовиків, активні бойові дії припинились орієнтовно в 2015-2017 рр.

Однак, після початку повномасштабної війни, коли весною-влітку 2022 рр. точились колосально важкі бої між ЗСУ та військом рф з іншого, стратегічна ініціатива була взята в межах т.зв. лнр, оскільки станом на кінець червня 2022 р. ними було захоплено 99% колишньої Луганської області. Південь Донецької області включно з м. Маріуполем з травня 2022 р. знаходиться в цілковитій окупації. Правда після початку успішного контрнаступу ЗСУ у вересні-жовтні 2022 р. на східній Харківщині та на Лимансько-Святогірському напрямку була повернена близько 4-5% земель Луганщини, водночас Харківщина була визволена на 99%. Якими є подальші перспективи східного фронту – питання часу.

У випадку успіху контрнаступу ЗСУ на терени, де немає української влади з 2014 р., згідно з повноважень ст. 59 конституції «днр» [19], стає логічною думка про те, що Д. Пушилін (чинний глава «днр») згідно чинного нелегітимного законодавства отримує ширші повноваження, ніж їх має глава лнр Пасічник.

Порядок імпічменту як лідерів сепаратистів регламентується в ст. 61 обох конституцій. Основні підстави задекларовані в 8 пунктах, серед яких є: смерть, відставка, усунення з поста в порядку імпічменту, вступ в силу судового вироку, признання недієздатним, мертвим чи зниклим безвісті і ін. причини. У випадку усунення глави лднр з поста згідно з ст. 62 в обох т.зв. конституцій,

його функції буде виконувати т.зв. очільник уряду – Голова Ради Міністрів. Після такої дії, обов'язки очільника сепаратистського уряду почне виконувати його перший заступник, що і декларується як в «лнр», так і в «днр» [19; 20].

Т.зв. вибори глави в квазіреспубліках Донбасу відбуваються, що декларується у названих актах, на основі загального, рівного та прямого виборчого права при таємному голосуванні строком на 5 років [20, ст. 57; 19, ст. 59]. Головою квазіутворення обирається т.зв. громадянин не молодший 30 років (такий же ценз за віком встановлено в Таджикистані, водночас в Україні він становить 35 р.). Як і в аналогії з ПМР та нелегітимними інституціями Кавказу, одна й та сама особа не може очолювати «республіки» більше два рази поспіль. У 2014-2022 рр. в лднр дві було проведено одночасно дві виборчі кампанії – 2 листопада 2014 року та 11 листопада 2018 року [7].

Під час проведення т.зв. виборів в 2014 році там було висунуто 4 кандидати («лнр»), а в «днр» – 3. Участь у таких псевдо-виборах лідера сепаратистів в Донецьку, за оприлюдненими терористами даними, взяло участь понад 1 млн українських громадян на тимчасово окупованих територіях, в Луганську – близько 705 тисяч осіб з наявних надрукованих 1 млн 17 тисяч бюлетенів. У Луганську в 2014 р. перемогу здобув экс-держслужбовець та приватний підприємець з Чернівецької області І. Плотницький при підтримці в 77% голосів, а в Донецьку – колишній проросійський громадський діяч та торговець, командир локальних бойовиків О. Захарченко [5]. Питання їх нелегітимності, повної фальсифікації і фіктивності проведення та результатів т.зв. «виборів» не є для нас дискусійним, оскільки навіть без аналізу тодішньої виборчої аналітики, стає очевидною реальна картина довкола цих піар-акцій з узаконення окупації.

Друга виборча кампанія в лднр щодо обрання нового глави квазідержави була проведена 11 листопада 2018 року. Це були позачергові перегони за пост глав квазіутворень за тих умов, що вимушена відставка І. Плотницького в листопаді 2017 року та фізична ліквідація О. Захарченка в Донецьку в серпні 2018 року змусили сепаратистів провести вибори на рік раніше, ніж це планувалось згідно з їхнім законодавства. Виходячи з наявної ситуації,

бойовиками було призначено вибори глав лднр на листопад 2018 року. До цього часу, в. о. глав квазіреспублік були Д. Трапезніков (правда тільки 8 днів) та Д. Пушилін (з 7 вересня 2018 року і до перемоги на виборах в листопаді того ж року) в Донецьку і відповідно Л. Пасічник (колишній офіцер СБУ) майже рік – з 24 листопада 2017 року і до вступу на цю фейкову посаду 20 листопада 2018 року [52, с. 27-30]. Після виборчої кампанії в лднр в 2018 році, Д. Трапезніков був головою адміністрації м. Еліста в республіці Калмикія (2020-2022), а з лютого 2022 р. – заступник очільника уряду в Калмикії.

Згідно з опублікованими сепаратистами даними у виборчій кампанії квазідержав на сході України в 2018 року взяли участь: в «лнр» – 4 кандидати, в «днр» – 5 осіб. В результаті, лідером першого туру в днр був Д. Пушилін – 72 %, в лнр – Л. Пасічник при 68% голосів виборців. Від 2018 р. і по сьогодні, глави лднр впроваджують низку указів і курують ті заходи, які все більше і більше вкорінюють окупаційний режим в 55% Донецької і в 99% Луганської областей.

З очевидних причин, як в 2014 р., так і в 2018 р. Україна не змогла зупинити ці т.зв. вибори. Тих можливостей, котрі б сприяли різкому та оперативному реагуванню як це було в ситуації з Кримом весною 1995 р. у нашої влади та силового блоку тоді не було.

Вся діяльність очільників маріонеткових донбаських т.зв. республік пронизана українофобством. Не витримує жодної критики й їх т.зв. геополітичні плани. Зокрема, за задумом нині покійного ватажка «днр» нова квазідержава має стати спадкоємницею України і об'єднати всі українські землі. Прикметно, що першими, хто цю ідею колишнього торговця курятиною розкритикував – це були його союзники лнрівці. Пізніше, за критику взявся як весь цивілізований, так і авторитарний світ. Такі ідеї постійно мусуються російськими політиками, які називають Україну «квазідержавою» більше того передрікають їй розпад. Тому й не дивно, що даючи офіційне визнання державами лднр, 22 лютого 2022 року путін і знайшов привід для війни в повномасштабному варіанті.

Анексія рф південно-східних регіонів України і особливо лднр засвідчила, що дані утворення розглядались нею виключно як тимчасові. Зокрема, про це можуть свідчити як статус в.о. нинішніх глав обох псевдореспублік, так і ліквідація їхніх мзс, народної міліції, гвардії або ж їх реорганізація в регулярні частини зс рф, введення рубльової зони на окупованих територіях, призначення чиновників з самої росії, посилення русифікації і колонізації як родинами окупантів, так і засланих чиновників. Процеси є ідентичними до тих, які були в Україні в добу Романових та за радянського режиму.

Отже, утворення інститутів глави держави в шести квазіреспубліках пострадянського простору в 1990-2014 рр. було можливим тільки з ініціативи Москви. Саме вищому керівництву СРСР-рф були потрібні вічні точки для підтримання нестабільності на Кавказі, в Молдові і в Україні, щоб тримати на вічнім газовім і геополітичнім шантажі колишні радянські республіки.

Для цього використовувалась й маніпуляція довкола етнічного фактору. Однак ті дані, які відобразились при місцевих переписах населення перед розпадом СРСР і в незалежній Україні довели, що тільки в Нагірному Карабасі 95% місцевого населення і справді були вірменами, а от в інших республіках, корінними жителями були грузини (Південна Осетія, Абхазія), українці (Донецька і Луганська області) і між собою складали паритет росіяни (приблизно третина з них русифіковані українці) і етнічні українці в ПМР.

Таким чином, місцеве пересічне населення і громадяни пострадянщини, будучи під потужною російською пропагандою, не сильно вбачало потребу пересвідчитись в інформації з офіційними даними. Не поступаючись принципам захисту суверенітету, як в Придністров'ї, так і на Кавказі в 1990-х відбулись як громадянські конфлікти, так і повномасштабні вторгнення рф в Ічкерію, Грузію і Україну. В нас є щирі сподівання, що глави квазідержав рано чи пізно опиняться на лаві підсудних, а вірмено-азербайджанський конфлікт за Нагірний Карабах буде врегульовано мирним шляхом в міжнародних кордонах 1991 р.

Переконали, що ЗСУ виженуть російський окупантів з нашої землі й відновлять суверенітет Української держави в кордонах 1991 року, зрадники й колаборанти будуть покарані.

1. Асланов С. Невизнані квазідержавні утворення як фактор етнополітичної нестабільності в Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2015. Вип. 1. С. 207–216.

2. Бойда А. Галицький слід в утворенні СРСР. *Травневі студії: історія, міжнародні відносини: Збірка матеріалів IV Міжнародної наукової конференції студентів і молодих вчених «Травневі студії 2022: історія, міжнародні відносини», присвяченої 85-річчю Донецького національного університету імені Василя Стуса і факультету історії та міжнародних відносин Донецького національного університету імені Василя Стуса*. Вип. 7 за ред. Ю. Т. Темірова. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2022. С. 164-167.

3. Бойда А. В. Особливості становлення та функціонування інституту глави держави в сучасних квазідержавках Кавказу. *Неперервна освіта для сталого розвитку: філософсько-теоретичні контексти та педагогічна практика: Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції*. 03-04 грудня 2021 р., м. Дніпро, КЗВО «ДАНУ» ДОР». / Наук. ред. О.Є. Висоцька. Дніпро: СПД «Охотнік», 2021. С. 164–166.

4. Бойда А. В. Формування інституту глави держави у Придністров'ї як засіб легітимації самопроголошеної республіки. *Політичні трансформації сучасного суспільства: зб. матеріалів III Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Полтава, 24 лютого 2022 р.). Полтава: ПДАУ, 2022. С. 13-16.

5. Бреннер А., Гончаренко Р. Гибель Захарченко, или Короткая жизнь лидеров сепаратистов Донбасса. URL: <https://www.dw.com/ru/гибель-захарченко-и-других-лидеров-сепаратистов-донбасса/a-45312090>

6. В ДНР и ЛНР прошли выборы. Их не признают почти нигде. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-46151257>

7. В Донбассе завершились "выборы" в ДНР и ЛНР. URL: https://www.bbc.com/russian/international/2014/11/141102_dnr_lnr_polls_end
8. В ЛНР назначен "новый старый" председатель правительства. URL: <https://topwar.ru/63370-v-lnr-naznachen-predsedatel-pravitelstva.html>
9. В самопровозглашенной Абхазии «парламент» отправил в отставку «президента». URL.: <https://tsn.ua/ru/svit/v-samoprovozglashennoy-abhazii-parlament-otpravil-v-otstavku-prezidenta-1471800.html>
10. Верменич Я. В. Молдавська автономна радянська соціалістична республіка. *Енциклопедія Сучасної України: електронна версія [онлайн]* / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2019. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=69609
11. Вітман К. Невизнані держави пострадянського та постсоціалістичного простору : шлях до міжнародного визнання. *Держава і право* : зб. наук. пр. 2011. Вип. 53. С. 625–631.
12. Гибель Захарченко, или Короткая жизнь лидеров сепаратистов Донбасса. URL: <https://www.dw.com/ru/гибель-захарченко-и-других-лидеров-сепаратистов-донбасса/a-45312090>
13. Главварь "ЛНР" Плотницкий сбежал из оккупированного Луганска – спикер МВД. URL: <https://tsn.ua/ru/ato/glavar-lnr-plotnickiy-sbezhal-iz-okkupirovannogo-luganska-spiker-mvd-1044225.html>
14. Дівак В. Сепаратизм як геополітична зброя: виникнення нових квазідержав на карті світу. Пошук критеріїв міжнародного визнання невизнаних державних утворень. *Віче*. 2016. № 3–4. С. 43–47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2016_3-4_25
15. Досрочные выборы в потемкинской деревне. URL: <https://www.dw.com/ru/досрочные-выборы-в-потемкинской-деревне/a-1310821>
16. Завгаев Доку Гапурович. URL: <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/30757/>
17. Інтеграційні виміри трансформації пострадянського простору : монографія / за ред. к.і.н., доц. А. Г. Бульвінського; передмова д.і.н., проф.,

член-кор. НАН України А. І. Кудряченка; ДУ «Інститут всевітньої історії НАН України». Київ : ДУ «Інститут всевітньої історії НАН України», 2020. 560 с.

18. Когалов Ю. ЦИК: На президентских выборах в Приднестровье победу одержал Вадим Красносельский. URL: <https://rg.ru/2021/12/13/cik-na-prezidentskih-vyborah-v-pridnestrove-pobedu-oderzhal-vadim-krasnoselskij.html>

19. Конституция Донецкой Народной Республики. Действующая редакция. URL: <https://dnrsovet.su/konstitutsiya/>

20. Конституция Луганской Народной Республики. URL: <https://glava-lnr.info/index.php/dokumenty/konstituciya>

21. Конституция Приднестровской Молдавской Республики Принята на всенародном референдуме 24 декабря 1995 г., подписана Президентом Приднестровской Молдавской Республики 17 января 1996 г. URL: <http://www.vspmr.org/legislation/constitution/>

22. Конституция Республики Абхазия, Принята Верховным советом Абхазии 26 ноября 1994 г. URL.: <http://presidentofabkhazia.org/doc/const/>

23. Конституция Республики Арцах. Принята на всенародном референдуме 20 февраля 2017 г. URL: <http://www.nkr.am/ru/constitution-of-Artsakh>

24. Конституция Республики Южная Осетия, Принята всенародным голосованием (референдумом) Республики Южная Осетия 8 апреля 2001 г. URL: <https://presidentruo.org/konstituciya-osnovnoj-zakon-respubliki-yuzhnaya-osetiya/>

25. Конституция Чеченской республики Ичкерия (с изменениями, дополнениями, внесенными Законом от 11.11.1996 г., Законом от 03.02.1997 г.). URL: <https://chechen-government.com/конституция-чеченской-республики-ич/>

26. Конституция Чеченской республики. Принята на референдуме 23 марта 2003 года. URL: <https://docs.cntd.ru/document/819051373>

27. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради*, 1996. № 30. Ст. 141; поточна ред.– ред. від 01.01.2020. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

28. Лемак В. В., Пеца Д. Д. Квазідержави на пострадянському просторі: порівняльно-правові аспекти. *Форум права*. 2015. № 4. С. 150–154. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_4_28.pdf
29. Матюхина Н. Новый лидер Приднестровья : от следователя до «президента». URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-russian-38342536>
30. Мурадов М. Конец гужбана Джохара Дудаева. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/4790460>
31. Назарчук І. Невизнане Придністров'я – ризикований сусід України. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28574926.html>
32. О'Бойхин Д. Выборы в де-факто государствах: Абхазия, Нагорный карабах и Приднестровье в 2011-2012 гг. *Политическая наука*. 2014. № 3. С. 135–161.
33. Объявлены результаты выборов в ДНР и ЛНР. URL: <https://www.interfax.ru/world/405275>
34. Официально нейтрализован. Жизнь и смерть террориста Доку Умарова. URL: <https://aif.ru/society/safety/1145290>
35. Первый Президент отмечает 80-летний юбилей. URL: <http://vspmr.org/news/supreme-council/perviy-prezident-otmechaet-80-letniy-yubiley.html>
36. Последний год жизни квазигосударства Украина. Нужно потерпеть [13 апреля 2021 г.]. URL: https://zen.yandex.ru/media/farco_media/poslednii-god-jizni-kvazigosudarstva-ukraina-nujno-poterpet-60755d71dbd81a61941065e8
37. Постановление Парламента Чеченской Республики от 2 марта 1992 года. № 108, г. Грозный. URL: <https://chechen-government.com/конституция-чеченской-республики-ич/>
38. Почти 100% голосов. Кадырова переизбрали главой Чеченской республики. URL: <https://nv.ua/world/countries/vybory-v-chechne-kadyrov-snova-oderzhal-pobedu-s-pochti-100-podderzhkoy-novosti-rossii-50184491.html>
39. Правовая перспектива Чеченской республики Ичкерия. URL: <http://waynakh.com/ru/archives/1008>
40. Президент Італії : нелегітимні вибори бойовиків на Донбасі треба негайно припинити. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/26641288.html>

41. Президент Приднестровской Молдавской Республики – Глава государства. URL: <http://president.gospmr.org/prezident/prezident-pmr/>
42. Сафар'янс Є. В. Квазідержави пострадянського простору: причини та передумови їхнього виникнення. *Історичні передумови становлення зовнішньополітичної орієнтації країн пострадянського простору*: зб. наук. праць / за заг. ред. А. Г. Бульвінського / ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». Київ : Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2020. С. 150-174.
43. Соловьев В. Приднестровье освободилось от должности Игоря Смирнова. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/1841227>
44. Теленко О. М. Невизнані держави сучасного світу: сутність поняття та проблема визнання. *Гілея: науковий вісник*. 2016. Вип. 105. С. 314-318. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2016_105_85
45. Тени прошлого. Что стало с лидерами «независимой Ичкерии»? URL: https://aif.ru/society/history/teni_proshlogo_chno_stalo_s_liderami_nezavisimoy_ichkerii
46. Терорист Захарченко надумав створити «Малоросію» замість «Новоросії». URL: <https://www.unian.ua/multimedia/video/war/99013>
47. Тридцать лет назад было принято политическое решение о создании исполнительной власти Приднестровья. URL: <https://novostipmr.com/ru/news/21-01-19/tridcat-let-nazad-bylo-prinyato-politicheskoe-reshenie-o-sozdanii>
48. Чеченская республика Ичкерия. Общий обзор. URL: http://www.igpi.ru/monitoring/1047645476/oct_97/chechen.html
49. Шаміль Басаєв: біографія і особисте життя, терористичні акти і причина смерті. Патрушев доповів Путіну: Шаміль Басаєв знищений Басаєв убитий. URL: <https://jutes.ru/uk/shamil-basaev-biografiya-i-lichnaya-zhizn-terroristicheskie-akty-i-prichina/>
50. Экс-президент Армении Кочарян создал блок для участия в парламентских выборах. URL: <https://www.dw.com/ru/jeks-prezident-armenii-sozdal-blok-dlja-uchastija-v-vyborah/a-57477177>

51. Экс-президента Приднестровья приговорили к 16 годам строгого режима URL: <https://www.interfax.ru/world/643586>

52. Якименко Ю. Выборы в ОРДЛО в контексті реалізації Мінських домовленостей: оцінки політиків і експертів. *Україна: події, факти, коментарі*. 2018. № 17. С. 26–33.

53. Kadyrov leading with 98% in Chechnya elections. URL: https://www.rbth.com/news/2016/09/19/kadyrov-leading-with-98-in-chechnya-elections_631191

54. New developments in Russia, Belarus and Ukraine. Assembly of WEU. December 4, 2001. 38 p.

55. White House condemns 'sham' vote in Ukraine's east. URL: <https://www.dw.com/en/white-house-condemns-sham-vote-in-ukraines-east/a-18037528>

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ В СУСПІЛЬСТВІ

Сучасні теорії політичних еліт мають глибокі науково-філософські підстави, висхідні ще до часу Стародавнього світу (Конфуцій, Платон, Аристотель). Саме тоді були закладені основи теоретичного розуміння сутності політичної обраності, сформульовані критерії їх професіоналізму та ефективності влади.

Ця традиція була продовжена вже в епоху Відродження, коли Н. Макіавеллі обґрунтував концепцію початкової нерівності, а значить, елітарності будь-якого суспільства, абсолютизував відносини панування і підпорядкування, визначив прагнення правлячих угруповань утримати владу усіма наявними у них в розпорядженні коштами. Н. Макіавеллі вельми критично визначив функціональну еліту – тих, хто реально управляє, і показав якості, властиві можновладцям. «Вони невдячні, мінливі, лицемірні, боягузливі перед небезпекою, жадібні до наживи», тому люди, що володіють даними якостями, далеко не кращі, а можливо, і гірші представники суспільства». Ефективність влади, згідно Н. Макіавеллі, забезпечують такі методи правління: «Леви» – рішучі правителі, які спираються на силу, і «лисиці» – гнучкі політики, для яких характерні спритність, вдавання, хитрість [11, с. 347].

Відповідно до сформованої в політичній елітології традиції, фундамент досліджень наукових теорій політичних еліт був закладений класиками теорії еліт ХХ ст. – Г. Моска, В. Парето, Р. Міхельсом.

Г. Моска розробив концепцію «правлячого класу» і запропонував все суспільство ділити на дві нерівні групи - «клас керуючий» (правлячий клас, еліту) і клас керованих (масу). Ним була висловлена думка про те, що

організація правлячого класу повинна бути стабільною, зміни в ньому не повинні бути швидкими і значними.

Відомий політолог В. Парето сформулював теорію кругообігу (циркуляції) еліт. Існування поділу суспільства на нерівні прошарки - керуюча еліта і керовані маси – впливає із соціальної нерівності можливостей людей. Соціальна система, досконало, існує у рівновазі, при виході її із такого стану, з часом, вона повертається до попереднього, а саме до рівноваги. Такий процес утворює соціальний цикл, де визначальним механізмом є циркуляція еліт.

В. Парето також виділяв два головних типи еліт, які мають особливість змінювати один одного. Дані типи еліт отримали назву тварин, враховуючи характерні особливості, ознаки кожної з тварин. Перший тип отримав назву «леви» посилаючись на те, що особи, які входять до даного типу еліт використовують, при здійсненні своєї діяльності, консервативні та грубі, «силові» методи управління. Другий тип - «лиси», представники даного типу виступають майстрами демагогії, при здійсненні своєї діяльності вони використовують непрямі методи контролю із залученням прийомів хитрощів та політичних комбінацій. Домінування того чи іншого типу політичної еліти визначає тип політичної системи. Якщо існує перевага еліти «левів» над елітою «лисів», то така політична система визначається політично стабільною. В випадку якщо існує протилежність, тобто перевага еліти «лисів» над елітою «левів», то це є нестабільна політична система. Зупинка циркуляції призводить до виродження правлячої еліти, до зміни системи, до виділення нової еліти з переважанням у ній «лисів», які з часом перероджуються у «левів».

Третій представник класичної теорії еліт, Р. Міхельс, розглядав проблему деградації демократичних форм політичної участі в рамках свого «залізного закону олігархічних тенденцій », створивши вчення про роль і місце політичних партій. Однак всі вчені виділяли правлячу меншість, яка розробляє стратегію розвитку суспільства, не забуваючи при цьому про політичні реформи. Решта населення розглядалося як пасивний об'єкт управління - «маси». Вони підкреслювали, що саме еліта відповідає за оновлення політичної системи за

допомогою проведення відповідних реформ і революцій, змінюють обличчя епохи.

Р. Міхельс в своїх роботах підкреслював, що державна влада, потребуючи управлінського апарату, породжує шар людей, які займаються тільки реалізацією влади. Це їхня професія і джерело доходів, тому природно, що вони прагнуть збільшити свою владу, а саме поставити під свій контроль багато сфер суспільного життя.

В роботах відомих західних вчених – М. Вебера, Х. Ортеги-і-Гассета, Р. Даля класичні теорії були адаптовані до аналізу конкретних суспільно-політичних систем. Друга половина ХХ в. цікава тим, що в цей час розроблено методологію аналізу політичних еліт, яка визначена наступними напрямками: 1) позиційний, який визначає приналежність людини (або якоїсь групи осіб) за її статусом в інституційній структурі суспільства до елітної її частини; 2) функціональний, згідно з яким до еліти відносяться тільки ті особи, які приймають виключно важливі політичні рішення або роблять істотний вплив на їх прийняття; 3) репутаційний, який виділяє індивідів, що користуються найвищим авторитетом і престижем у суспільстві.

Крім цього, до найбільш поширених західних теорій формування еліт належать: теорія єдиної еліти, плюралістична теорія, теорія демократичного елітизму. Вони пов'язані, насамперед, з іменами таких дослідників, як Дж. Домхофф, Р. Даль, Р. Дарендорф, Т. Дай, С. Келлер, Ф. Хантер, Дж. Хігл, Р. Мілс і ін.

Прихильники теорії єдиної еліти вважають, що на чолі суспільства стоїть еліта, що представляє собою нечисленну пануючу групу, що має в своєму складі три вершини: представників державного управління, керівників великих корпорацій і вищих військових чиновників.

Еліта – це те співтовариство, яке займає вищі позиції в системі ключових соціальних інститутів і здійснює пріоритетний вплив на прийняття рішень. Представники теорії єдиної еліти виділяють той факт, що входять до правлячого кола групи пов'язані сімейними та дружніми зв'язками і мають загальне соціальне походження. До числа цього новаторського підходу слід

віднести і концепцію німецького філософа К. Мангейма (1893-1947), погляди якого на теорію еліт можна охарактеризувати як «демократичний помірний елітизм», однак в окремих питаннях він близький з деякими положеннями В. Парето і Р. Міхельса.

Аналізуючи питання селекції еліт при демократії, він виділяє три основні форми: 1) бюрократичне просування, 2) нерегульована конкуренція і 3) класовий тиск. «Люди, які досягли елітарних позицій, значно різняться між собою залежно від того, який з цих трьох механізмів сприяв їх висуванню». В процесі демократизації він бачить найважливіші для політичних еліт зміни – порушується їх замкнутість, зростає чисельність їх груп (тобто збільшується число альтернатив), а процес селекції стає все більш публічним. При цьому змінюється і політичний стан самих мас – вони виходять зі своєї «духовної відсталості» і все активніше починають приймати участь у публічних політичних процесах. В результаті влада змушена все частіше прислуховуватися до їхньої думки, реагувати на вимоги свого суспільства.

XX століття стало часом розвитку нового напрямку політичного елітизму, пов'язаного з поширенням демократичних цінностей. Головною відмінністю цього нового напрямку стало руйнування жорсткої дихотомії «еліта - маси» і створення більш відкритою схеми, де в ролі аморфної маси стало виступати зароджене громадянське суспільство, а замість існуючої деструктивності в їх відносинах з'являються діалогові форми контактів. Останнє вказує на раціоналізацію політичних відносин (за Вебером), що теж змушує розглядати це як поворот від «патріархального» типу відносин еліти з суспільством.

Теорія демократичного елітизму стверджує, що еліти необхідні як гарант якісного складу керівників, від яких залежить соціальна цінність демократії та динаміка їх розвитку. В свою чергу, керівний шар служить захисником демократичних цінностей, стримуючим неврівноваженість і ірраціоналізм мас. Вчені (П. Бахрах, Ф. Нашольд) показали можливість підвищувати стабільність і ефективність політичної системи за допомогою розширення масової політичної участі, впровадження новітніх технологій, нових культурних цінностей, передових ідей.

Ряд західних вчених розглядає еліту як групу, що володіє соціальними, політичними, психологічними знаннями, організаторськими здібностями, що дозволяє їй приймати найважливіші політичні рішення. Американський соціолог, професор Нью-Йоркського університету Д. Бернхем у своїй роботі «Революція менеджерів» (1941р.) стверджував, що менеджери стають новою соціальною елітою, яка формується глибоко демократичним способом: доступ в неї дають не багатство або походження, а знання і здібності. Зміна характеру власності і поява нової еліти, керуючої власністю, неминуче тягне радикальні зміни в державно-політичній сфері [7, с. 40].

Представники теорії плюралізму еліт чи «елітного плюралізму» (С. Келлер, Д. Рісмен, Р. Даль) пропонують розглядати політичний процес як конструктивну співпрацю і відкрите змагання (конкуренція) невизначеного числа еліт, які виражають найширші інтереси найрізноманітніших соціальних груп населення [12, с. 199]. Тому побудова влади припускає наявність безлічі своїх центрів, тобто поліархію або «Розпорошення влади». Відкрита конкуренція безлічі еліт за владу в демократичному суспільстві робить саму цю владу розпорошеною між різноманітними групами та інститутами. Представляючи їх еліти під дією конкуренції з'ясовують, хто з них достойний стати загальнонаціональним лідером.

Деякі плюралісти стверджують, що елітизм і демократія не є взаємовиключними поняттями, демократія характеризується не відсутністю еліти, а новим у порівнянні з попередніми політичними режимами, способом рекрутування, здатністю адекватно пристосовуватися до мінливих політичних умов [17, с. 207].

З критикою теорії плюралізму еліт виступив її противник Р. Міллз. Свій досить відчутний удар по ідеології плюралізму він завдав за допомогою критики самих основ демократії. На його думку, «панівні класи, звичайно, охоче декларують існування справедливої рівноваги сил і справжньої гармонії інтересів, бо вони зацікавлені в тому, щоб їх панування не припинявся і не порушувалось». Насправді вся владна еліта безроздільно панує в

американському суспільстві, внаслідок чого «всі розмови про демократію в США звучать як знущання».

Ч.Р. Міллс вводить поняття пануючої еліти або еліти влади, яку визначає як привілейований вищий соціальний шар, що володіє владою і впливом на неї, багатством і престижем, що зосередив у своїх руках найважливіші командні позиції в крупних корпораціях, політичних, державних інститутах і в армії. Під елітою влади сам Р. Міллз розумів «ті політичні, економічні та військові кола, які в складному переплетенні угруповань поділяють право прийняття рішень, щонайменше, загальнонаціональної важливості». Еліта влади володіє груповою згуртованістю, основою для якої служать спільність інтересів, особиста солідарність, що характеризується близьким рівнем освіти, соціального походження, психологічного споріднення, характеру міжособистісних відносин, способу життя і т.д.

Американський соціолог Крістофер Леш (1932-1994рр.) в своїй книзі «Повстання еліт» (1993р.) відзначив що з'явилася зміна в поведінці правлячих еліт. Ті еліти, які виявляються нездатними пристосуватися до нових умов дійсності, виявляються на узбіччі історії. Нове покоління еліт вкладає кошти не в власність, а в свою освіту і інформацію. Тільки так еліта може бути сучасною і не втратити перспективи конструктивного розвитку. В результаті відбувається явище зворотне «повстання мас», описаного ще Н.А. Бердяєвим і Х. Ортега-і-Гасет в першій половині ХХ ст.

Згідно К. Лешу, з'являється «новий клас», в який входять не стільки держуправлінці і політтехнологи, скільки ті фахівці, які забезпечили свою обраність не за рахунок власності, а за рахунок маніпуляції інформацією та професійної ерудицією. Такі суб'єкти еліти роблять вкладення не в власність, а в свою освіту і інформацію. Разом з тим він критично ставиться до теорії меритократії, вважаючи, що вона викачує з нижчих верств населення найбільш талановиті його елементи, тим самим позбавляючи маси своїх керівників.

Уявлення про сучасну еліту як замкнуту касту сформульовано французьким політологом Р.-Ж Шварценбергом. «Каста», або «нова аристократія», що складається з політиків, вищої адміністрації і ділових кіл,

вирішальним чином впливає на різні сторони життя: тримає контроль над владою, формує уряд, керує державою, керує великими корпораціями і банками. Така діяльність дає сучасним елітам можливість для прийняття найважливіших для країни рішень і сприяє підтримці високої репутації всіх її членів [28, с. 154]. Нові члени сучасної аристократії входять в неї з вищих верств суспільства і мають престижну, елітарну освіту. При цьому провідна роль у їх розвитку відводиться вже не стільки їх приватній власності, скільки вмінню контролювати політичну комунікацію і досягати політичної згоди. Саме в цьому він бачив головну здатність еліти бути сучасною і адекватною до нових вимог постіндустріального суспільства.

Зростання кар'єрними сходами здійснюється, на думку Р.-Ж. Шварценберга, за певною схемою, в якій політична олігархія спирається на самостійне класове рекрутування, основою для якого є вищі навчальні заклади та вищі ешелони влади. Своєрідність політичної кар'єри «нової аристократії» полягає в просуванні в ешелони влади без будь-яких виборів. На перших порах представники «Нової аристократії» займають пости міністрів, є головами корпорацій, і тільки потім, заручившись підтримкою у вищих ешелонах влади, переходять в розряд парламентаріїв. Однак група «вищих начальників» досить-таки обмежена. Основна ж маса депутатів, тобто численний шар «другорядних начальників», не бере участі в процесі прийняття політичних рішень, так як не є представником еліти владі.

В середині ХХ ст. з'явилася ще одна теорія, яка сформулювала свій погляд на природу еліти. Це теорія постіндустріалізму (М. Янг, Д. Белл, Е. Тоффер і ін.). В основу її ідеї було покладено концепт про нову інтелектуальну еліту (меритократію), що володіє знаннями і компетентністю і здатна позитивно впливати на розвиток суспільства та політичної системи в цілому. Наступ ери меритократії означає створення світу відкритих еліт («еліт знань»), ідейно конкурентним колишнім елітним типам («Елітам «крові» і «багатства» - родової аристократії і олігархії).

Попередником українських теорій еліт можна вважати Г. Сковороду (1772 – 1794 рр.), який відзначав потребу суспільства у провідній верстві. В

українській політичній думці початку ХХ ст. вагоме місце надавалося проблемі взаємодії еліти і народних мас, зокрема М.Тутан-Барановський (1865-1919 рр.) зазначав, що для існування і функціонування суспільства потрібно, щоб в ньому була «центральна інстанція», яка б давала напрямок іншим верствам суспільства. Не потрібно забувати, писав він, що більшість, народна маса, по суті справи, складається з людей середнього рівня; історією ж посувають нечисленні поводитирі людства, люди з виключним хистом, герої думки і волі [8, с. 54].

Особливо гостро проблему еліти в українському суспільстві і соціологічній думці поставив досвід поразки визвольних змагань 1917-1921 рр. Саме неготовністю «верхів», браком провідної верстви в українському суспільстві пояснював поразку революції В.Винниченко у праці «Відродження нації» (1920).

Найбільш послідовно досвід визвольних змагань 1917-1921 рр. в контексті проблеми еліт розглянув В. Липинський (1882-1931). Саме еліта, а не народні маси, на думку вченого, виступає в ролі націотворчої сили. Спираючись на теоретичні висновки В. Парето, К. Мангейма, В. Липинський визначав суспільний устрій як «метод організації аристократії» [9].

У 20-х роках ХХ століття провідною державницькою верствою в українському суспільстві виступили націонал-комуністи. Імена В.Еллан-Блакитного, М. Скрипника, О. Шумського, В.Чубаря та інших назавжди вписані в українську історію як ідеологів та виконавців політики українізації в УРСР.

Вагомий внесок у розробку концепції національної еліти в цей період вніс Д. Донцов (1883-1973). В основу розуміння суспільного буття він поклав теорію «провідної верстви», яку ототожнював з національною елітою. Наявність «сильної, активної, провідної» верстви виступає головною передумовою формування нації. Кредо еліти – це активна праця громадянина на благо рідного народу, розгляд усіх форм діяльності з позиції національної ідеї, вищості суспільних інтересів над особистими, матеріальними. «Провідна верства» повинна творитися вихідцями з усіх соціальних станів суспільства на

підставі суворого добору кращих, з подальшим збереженням і постійним плеканням своєї духовної і моральної вищості і чистоти [4, с. 122-123].

Д. Донцов виділив основні риси національної еліти, як головні прикмети «володарського духу»: 1) шляхетний порив формотворця, 2) наявність концепції свого задуму; 3) наявність «твердої руки». Для Донцова націотворча еліта – це передусім політична, тобто владна еліта [4, с. 126].

Таким чином, проблема еліти плідно розроблялася в українській суспільно-політичній думці другої половини ХІХ – початку ХХ ст., переважно зусиллями українських вчених, які не належали до марксистської школи, а виступали проти неї. Відносно класичних теорій еліт, то найбільше нововведення запропоноване ними складалося у твердженні, що в суспільстві завжди править «незначна меншість» у вигляді «політичного класу» або «правлячої еліти».

Щодо сучасних українських теорій еліт, то більшість українських вчених, які у роки Першої та Другої світових війн опинилися на еміграції, центральною проблемою традиційно ставили взаємодію мас і еліти у процесах націотворення. Цю тему розробляли В.Старосольський, О.І. Бочковський. І.Лисяк-Рудницький та інші. І. Лисяк-Рудницький (1919-1984рр.) зазначав, що циркуляція еліт повинна здійснюватися таким чином, щоб забезпечувати постійність історичного процесу. З іншого боку, якщо культурне успадкування на рівні еліт переривається (еліта асимілюється на користь панівної нації або усувається фізично), то народ формує нову еліту. Наявність саме еліти, за Лисяком-Рудницьким, виступає як головна відмінність між «історичними» та «неісторичними» націями. У статті «Україна між Сходом та Заходом» вчений зазначав, що еліта виступає носієм державницької організації та високої культури, лише звернення до народної культури творило підвалини для наступного відродження та розвитку нової еліти [10, с. 522].

В той час, як українські вчені на еміграції активно розробляли різні аспекти теорії еліт, і в першу чергу української еліти, в СРСР та радянській Україні ця проблематика вважалася забороненою. Вчення про еліти було оголошено буржуазним, реакційним, а його розробники автоматично зараховані

до переліку псевдовчених. Отже не є дивним, що внесок вчених-марксистів вивчення української еліти практично дорівнює нулю.

Ситуація у соціальному дослідженні ролі еліт в Україні змінилася лише з кінця 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст. Поволі зростає усвідомлення її суспільної актуальності і користі. Можна навіть говорити про існування певної моди на дослідження феномену еліт, зростає кількість наукових публікацій з цієї проблематики. Серед останніх слід виокремити праці Я.Дашкевича, С.Вовканича, В.Мороза, присвячені дослідженню генезису та розвитку сучасної української еліти [8, с. 55]. Незважаючи на значний науковий інтерес, тема еліти однак все ще залишається малодослідженою в сучасній українській науці. В дослідженнях українських вчених порівняно більше уваги надається вивченню політичної еліти [8, с. 56]. Лише декілька робіт присвячено проблемам класифікації українських еліт, характеристиці їх ознак, структур, аналізу результатів діяльності.

Після здобуття Україною в 1991 році незалежності актуалізується проблема еліт, котра, щоправда, на перших порах розроблялася в рамках зарубіжної політичної науки, механічно перенесеної на вітчизняний ґрунт. Пізніше елітаристська проблематика починає висвітлюватися на новому конкретно-історичному матеріалі. Саме це дозволило українським науковцям зробити певний внесок у теорію еліт, особливо такого невідомого західним ученим феномена як посткомуністична еліта. У цьому плані помітними є роботи В.А.Потульницького [13, с. 45-46].

У 1992 році Е.Вільсон та В.Якушик ввели в науковий обіг та політичну лексику поняття «партія влади», яке почало широко використовуватися і в політологічних дослідженнях. Її почав розробляти М. Рябчук. Було звернено також увагу, зокрема Б.Гаврилишиним. У працях сучасних політологів знаходять відображення процеси злиття різних категорій еліти, зокрема з категорією «тіньовиків» та кримінальною. О.Турчиновим запропонована класифікація різноманітних політико-економічних кланів. Останнім часом українські вчені починають досліджувати проблему псевдоеліти, або квазіеліти [1, с. 11].

Отже, в даний час різноманітність теорій політичних еліт відображає різноманіття існуючих політичних практик. Особливістю сучасних теорій політичних еліт є не тільки об'єктивна оцінка ситуації, а й спроба синхронізувати політичну теорію і практику, яка все більше входить у суперечність з першою. Сьогодні сучасність еліт визначається вмінням використовувати новітні політичні технології, адекватно відповідати на виклики свого часу. При цьому спостерігаються розбіжність у поглядах і думках суспільства і політичної еліти на поточні політичні процеси, що вказує на існування плюралізму в оцінці суспільно-політичної дійсності. Останнім часом все більше уваги приділяється процесу демократизації еліт в умовах розвитку інформаційного суспільства. Перехід до цієї нової реальності вимагає від еліт перебудови їх колишньої (традиційної) системи цінностей.

У країнах з перехідними, несталими політичними системами, які будуються на хиткому соціально-економічному ґрунті, головними фігурантами в процесі державотворення та формування громадянського суспільства виступають представники політичної еліти та політичні лідери. Період незалежного розвитку показав, що в Україні існує проблема створення державної еліти, здатної висунути із свого середовища лідерів нової формації, що в українському політикумі бракує лідерів, які б повністю відповідали сучасним завданням розбудови демократичної держави і суспільства.

Під державною елітою дослідник Залізняк Л. розуміє провідну верству країни, що відстоює інтереси її громадян. Якщо в національних державах Європи державна еліта складається з захисників титульної нації, то в молодих постколоніальних країнах це не завжди так [5, с. 11].

Дослідник говорить, що колоніями, які не є самостійними державами, керує не державна еліта, а колоніальна адміністрація. Це слухняні виконавці волі імперського центру, які призначаються останнім як представники його інтересів у поневоленій провінції. Так, В.Щербицький щорічно з особливою гордістю доповідав про зростаючий потік українських капіталовкладень і трудових ресурсів в далекий від України Сибір, а також про збільшення питомої ваги російських шкіл в Україні

Після отримання незалежності частина колишніх колоній Москви відсторонили свою колоніальну адміністрацію від управління державою (Польща, Литва, Естонія), сформувавши державну еліту з патріотів корінної нації у відповідності зі стандартами сучасних європейських держав. В Україні цього не сталося. Колишня колоніальна адміністрація почала виконувати функцію державної еліти. Зрозуміло, що генетично властива їй риса безініціативних виконавців волі центру не пішла на користь молодій державі. Чи могла ефективно й рішуче керувати державою у відповідальний, переломний момент її історії верства, що керувалася анемічними сентенціями на зразок «маємо, що маємо» або «скажіть, що вам побудувати, і я побудую». Колишня колоніальна номенклатура УРСР виявилася не на висоті історичного завдання будівництва сучасної цивілізованої європейської держави [5, с. 11].

Аналізуючи стан політичного розвитку незалежної України, вітчизняні дослідники зазначають, що розходження між старою і новою державно-управлінською елітами якщо й існують, то не настільки суттєві, щоб можна було говорити про нову якість останньої. І та, й інша еліти складаються здебільшого з людей, вихованих в умовах десятиліть панування тоталітаризму, що породжувало певну ментальність, звички і стереотипи мислення та поведінки. Чимало науковців не без підстав вважають, що для виховання нової, справді демократичної еліти знадобляться роки і десятиліття [15, с. 176].

Крім цього, історичний досвід доводить, що успіх трансформаційних процесів значною мірою залежить від національної державно-управлінської еліти, яка в разі її адекватних відповідей на виклики часу стає генератором ідей, організатором нагальних реформаційних змін та зрушень, гарантом незворотності поступального розвитку.

Деякі вітчизняні політологи вважають, що сучасна політична еліта, яка виникла після розпаду Радянського Союзу, сформувалася як «номенклатура», а також має певну «клановість». Д. Видрін та Д. Табачник так оцінюють українську політичну еліту: «Молода Україна - держава без політичної еліти. Здобувши державну незалежність і суверенітет 1991 р., Україна виявилася,

напевне, найбільшою у світі країною, яка не мала політичної еліти. Владний конгломерат із колишніх партійних функціонерів, колишніх політичних дисидентів можна було б назвати переделітою. Рівень політичної кваліфікації, загальної і правової культури, характер професійного і життєвого досвіду і т. ін. не дозволяють віднести ранній український істеблішмент до класу повноцінної еліти» [3, с. 72].

Важливою ціллю будь-якого сучасного демократичного політичного режиму є прагнення сформувати систему таких базисних цінностей, які б відповідали демократичним нормам, і зорієнтувати на них більшу частину суспільства.

Таким чином, невідповідність сучасних суспільних цінностей українського соціуму міжнародним демократичним стандартам та не сформованість демократичної політичної культури в Україні становить загрозу розбудові демократичного політичного режиму, проголошеної Конституцією державним курсом. Однак, щоб подолати відстань від авторитарного політичного режиму до справжнього народовладдя, необхідно мати правильні орієнтири - контури та обриси майбутнього демократичного суспільства, адже кожен політичний режим – від тоталітарного до демократичного стабільно функціонує лише тоді, коли відповідні засадничі цінності визнаються (сприймаються) переважною більшістю громадян та тривалий час залишаються в суспільній свідомості непорушними [16, с. 63].

Сучасна політична еліта України має ознаки закритої підсистеми, яка є характерною для класичних, авторитарних і тоталітарних суспільств. Під час розпаду Радянського Союзу значна частина сучасної правлячої політико-управлінської еліти залишилась при своїх посадах у центральних та місцевих органах державної влади. Це призвело до прояву так званої «номенклатури», оскільки зміна політичного режиму не призвела до зміни політико-управлінської еліти.

Дослідниця М.О. Шульга визначає кілька етапів формування державно-управлінської еліти за період української незалежності:

- частина радянської «номенклатури» отримує статус нової політико-управлінської еліти, обіймає посади в органах законодавчої, виконавчої, судової влади. Трансформація відбувається природним шляхом;
- частина представників радянської еліти змінюють статус політико-управлінської в економічний простір, набуваючи приватну власність, скуповуючи потужності виробничих підприємств тощо;
- господарська еліта, що отримала статус підприємців, адаптувалася до нових ринкових умов, і поступово почала трансформуватись у політичну [18, с. 27].

Науковець І. Бережна виділяє і характеризує наступні етапи становлення державної еліти:

- 1) 1991–1994 рр. Створюється основа політичної еліти країни. Кількісно та якісно в її складі домінує номенклатура, що відмовилася від комуністичної ідеології й узяла на озброєння ідею національно-державного будівництва та незалежності України.
- 2) 1994–1998 рр. З'являється професійна політична еліта. Політика починає ставати професією. Спостерігається тенденція регіоналізації політичної еліти. Саме в цей період регіональні еліти вперше продемонстрували, що здатні посісти домінуючі позиції на загальнодержавному рівні.
- 3) 1998–2004 рр. Головна тенденція цього етапу – зрощування бізнесу та влади. Утім, як свідчить досвід формування політеліт в інших країнах, прихід бізнесу в політику – явище аж ніяк не однозначне. З одного боку, посилюється увага до економіки, проявляються нові управлінські підходи, що більше відповідають ринковим умовам. З другого – владні повноваження дедалі частіше використовуються для лобіювання певних бізнес-інтересів.
- 4) 2004–2009 рр. Псевдозміна політичної еліти часів помаранчевої революції спричинила початок її глибокої деформації. Характерними для політичної еліти в п'ятирічку «помаранчевої» влади стали:
  - відносно низький рівень професіоналізму значної її частини;

- відсутність необхідного стратегічного мислення;
- низька ефективність і якість прийнятих політичних рішень;
- невміння домовлятися, погоджувати інтереси, доходити політичних компромісів і в зовнішній, і у внутрішній політиці;
- відчуження від суспільства, що призвело до поглиблення соціального розриву між її представниками й пересічними громадянами [2, с. 28].

Доповнюючи дану класифікацію відповідно до нашого часу, можемо продовжити останній період аж до номінального повалення авторитарного режиму (усунення президента від його обов'язків). Наразі видається, що є нагода оновити повністю політичну еліту та змінити систему відбору до неї відповідно до запитів громадськості.

Дослідник Коротков Д. С. визначає певні суспільно-політичні передумови, які супроводжували процес трансформації державно-управлінської еліти України за період її незалежного розвитку та перешкождали формуванню/функціонуванню еліти нової якості:

1. За часи незалежності так і не вдалося забезпечити умови для реальної участі громадськості у державотворчих і політичних процесах, хоча на законодавчому рівні були закріплені норми і принципи, здатні забезпечити відкритість влади. Тут свою роль зіграла як пасивність українського населення, так і результат недовіри до влади, апатії, розчарування у політиці загалом, відчуття, що все і так буде вирішено у “потрібному напрямі” без участі та втручання в ці процеси громадян.

2. Для молодої держави – України характерно одночасне “революційне” здійснення економічних і політичних перетворень без поступового, поетапного процесу демократизації шляхом чесної та рівноправної боротьби політичних сил та еліт за владу. Негативно позначилася на цих процесах також складність взаємовідносин президентських, урядових структур і представницьких органів влади, часте внесення змін до законодавства, що їх врегульовує, і, як наслідок, постійна нестабільність і конфронтаційність.

3. Слід враховувати історичний досвід, традиції, довготривалий період бездержавності, специфічну політичну “культуру” представників української

влади, песимізм соціальних очікувань, низький рівень довіри до владних структур з боку громадян, розчарування результатами реформ та політикою в цілому [6, с. 87].

4. Незважаючи на запровадження економічних реформ, в Україні й досі відсутні дієво сформований ринок і розвинений інститут приватної власності, які б забезпечили потужний середній клас, натомість відбувається зрощування владних структур із бізнесом, слабкість фінансової системи, економічна залежність регіонів.

5. На формуванні державно-управлінської еліти України з самого початку проголошення її незалежності негативно позначилися відсутність оформлених груп інтересів і домінування політичних партій вождистського типу без чітко сформованих ідеологічних програм. Цей процес супроводжувався наростанням протиборства політичних сил, а також зростанням впливу екстремістських організацій націоналістичного характеру.

6. Незважаючи на декларування державно-управлінською елітою прагнення запровадити європейський досвід дієвого та впливового громадянського суспільства, воно в Україні довгий час перебуло на початковій стадії формування. Тут функціонують залежні від держави-влади засоби масової інформації без імунітету стосовно державного втручання і контролю.

7. Відсутні прозорі й ефективні методи та процедури добору еліт. Звичайним явищем є “закриті” для громадськості особові справи претендентів на виборні посади, посади керівників центральних і регіональних органів виконавчої влади (це стосується навіть даних про освіту і досвід роботи). У результаті суспільство отримало покоління державно-управлінської еліти, якому притаманний авторитаризм і конфронтаційність, відсутність толерантного ставлення і довіри до опонентів, невміння дотримуватися єдиного для всіх закону та прийнятих у суспільстві моральних норм, відсутність стратегічного мислення, мудрості, професіоналізму [6, с. 87].

Якщо класифікувати сучасну державно-управлінську еліту України, то можна визначити три її прошарки: 1) колишня партійно-комсомольська номенклатура; 2) підприємці (представники великого та середнього бізнесу, які

вклали значні ресурси для отримання влади і сьогодні намагаються максимально швидко повернути гроші та отримати дивіденди); 3) представники партійно-ідеологічного корпусу (влада й опозиція).

Така державно-управлінська еліта об'єктивно не зацікавлена у виконанні покладених на неї суспільством завдань, а ситуація у сфері владно-управлінських відносин характеризується зіткненням інтересів різних політично впливових елітних груп, насамперед фінансово-економічних. Це призводить до того, що так звана еліта сама руйнує інституції влади, за допомогою яких вона мала б сприяти суспільному розвитку. У більшості випадків українська державно-управлінська еліта не орієнтована на довгострокові перспективи, а своє перебування при владі максимально використовує для відстоювання власних чи корпоративних інтересів.

На думку науковця М.Михальченка, сучасна українська державно-управлінська еліта розподіляється на три групи, це:

- прихильники ідеалів радянського суспільства;
- прихильники інтеграції до західного суспільства;
- новітні політичні діячі, які не пов'язані ні з першими, ні з другими [14, с. 18].

Поділяємо думку тих дослідників, які вважають, що кардинальної зміни української державно-управлінської еліти наразі так і не відбулося, оскільки це тривалий еволюційний процес, продукт об'єктивних і суб'єктивних, внутрішніх і зовнішніх, економічних і політичних, соціально-психологічних і духовних чинників суспільного розвитку. А поки що маємо еліту, яка лише формується.

Сучасна українська державно-управлінська еліта є відповідальною за невдачі та втрати України в модернізаційних процесах, а саме: непослідовність, хаотичність державної політики (лобіювання елітою власних політичних і економічних інтересів призвели до її нездатності до консолідації і зосередження зусиль навколо реалізації стратегічних інтересів держави); перманентну політичну кризу, корупцію, відсутність належного громадського контролю з боку суспільства та впливу на інститути влади, стан судової системи, спричинений незрілою правовою свідомістю та культурою переважної

більшості представників управлінської еліти; кризу суспільної довіри до основних державних інституцій, спричинену нестабільністю “елітних союзів”, їх нездатністю досягти національного зростання [19, с. 13].

Сьогодні Українській державі потрібна державно-управлінська еліта, яка покликана стати виразником ідей демократизації та лібералізації суспільно-економічного життя, здатна забезпечити формування тактики і стратегії розвитку суспільства на шляху європейської інтеграції, усвідомити, що успіх змін залежить від ефективних і своєчасних відповідей на зовнішні виклики, консолідації суспільства на ґрунті принципової згоди щодо національної ідеї.

Якщо українська управлінська еліта не виробить спільного бачення перспектив розвитку країни, єдиних підходів до формування міжнародної політики, то це матиме негативні наслідки для держави і всього суспільства.

Якісно нова державно-управлінська еліта – це еліта, яка не схильна до конфронтації, терпима до опонентів, готова управляти в рамках закону, з дотриманням прийнятих у суспільстві моральних норм. Суспільству потрібна еліта високоінтелектуальна, професійно відповідальна, глибоко патріотична, віддана власному народові і державі Україні [19, с. 15].

Враховуючи комплексний характер трансформаційних процесів та самі закономірності цих змін, особливу увагу слід звернути саме на формування та виховання державно-управлінської еліти України нової якості. Суспільно-політичними передумовами такої трансформації державно-управлінської еліти України з урахуванням європейських та світових стандартів є:

1. Забезпечення системи демократичних виборів, обмеження можливостей партій, які перебувають при владі, впливати на виборчий процес дасть змогу молодим лідерам громадської думки бути обраними в органи влади для впровадження реформ. Адже саме виборним шляхом за умов демократії формуються представницькі органи влади і народ має реальну можливість обрати управлінців нової якості, з відповідною освітою та професіоналізмом.

2. Законодавчий захист приватної власності. Приватна власність громадян України як одна з рівноправних форм власності охороняється законом, її захист здійснюється судом. Виступаючи гарантом реалізації законних прав, держава

цією нормою забезпечує виконання громадянами та іншими суб'єктами обов'язків, покладених на них. Це один із важливих принципів та стандартів Європейського Союзу, що забезпечує рівність можливостей для всіх громадян.

3. Формування впливового середнього класу. Сьогодні в Україні відбувається впровадження соціально-економічної моделі, основою якої виступає середній клас. Із збільшенням середнього класу буде викорінено із суспільства такі явища, як конфліктність і антагонізми. Це парадигма розвитку, за якої відбувається формування ринкової економіки, приватної власності, економічної свободи, демократії, ліберально-демократичних цінностей. У таких умовах державно-управлінська еліта нової якості буде змушена дотримуватися європейських стандартів [6, с. 92].

4. Створення реальних механізмів залучення громадян до формування державної політики. Поки що політична еліта, яку обирають українські громадяни, виходячи із своєї політичної свідомості, культури та обізнаності, вважає себе абсолютно незалежною від народу, і тому єдина можливість впливу на представників влади, на визначення курсу державної політики існує винятково тільки під час виборів. Можна зробити висновок, що формування еліти нової якості слід розпочати із стимулювання політичної та громадянської активності населення, підвищення рівня його політичної культури, створення умов для набуття громадянами управлінського досвіду та зацікавленості у впровадженні реформ, забезпечення механізмів контролю за діяльністю «народних обранців».

5. Підтримка розвитку громадянського суспільства, його фінансова та політична незалежність, потужний організаційний потенціал. Активна участь громадян у діяльності неурядових громадських організацій сприятиме набуттю ними досвіду самоорганізації, лідерських навичок і якостей, підвищенню рівня освіченості, появі нових лідерів у сприятливому для цього процесу середовищі.

6. Удосконалення системи правосуддя, принципу верховенства закону. Слід внести зміни до чинного законодавства з питань удосконалення діяльності судової влади, органів досудового слідства, прокуратури, юстиції, адвокатури, проведення подальшої роботи зі спеціалізації судів, реалізації наукових

програм з удосконалення судово-правової реформи. Принципи верховенства закону та незалежного правосуддя є одними з основоположних принципів європейського, світового співтовариства, на яких виховується та формується державно-управлінська еліта нової якості.

7. Належний захист прав і свобод особистості. Ґрунтуючись на засадах Міжнародної хартії прав людини, Конституція України встановлює права людини та громадянина як завдання, до дотримання яких мають прагнути суспільство, держава. Крім цього, дана передумова виступає гарантією права для кожного громадянина бути обраним і брати участь в управлінні державою.

8. Дотримання свободи слова і мінімальний урядовий контроль над ЗМІ [6, с. 93]. Свобода слова є одним з головних чинників розвитку громадянського суспільства та невід'ємною складовою права громадян на отримання інформації. Наявність свободи слова перетворює засоби масової інформації на ефективний інструмент контролю громадян – платників податків над державою. З іншого боку, вона забезпечує зворотний зв'язок між суспільством і державою, що дає змогу діючій владі приймати рішення більш виважені та відповідні сподіванням громадян, а отже, такі, що користуються суспільною підтримкою і сприяють встановленню та зміцненню довіри громадян до влади. Через вільні засоби масової інформації лідери та еліта мають реальну можливість заявити про себе, донести свої ідеї та стратегію розвитку суспільства.

9. Якісна доступна для всіх громадян освіта є основою виховання і формування державно-управлінської еліти, особлива увага має приділятися розвитку особистості – політично активного небайдужого громадянина держави [19п, с. 14].

Підсумовуючи вище сказане, слід констатувати, що процес формування державної еліти в Україні проходив дуже повільно і проблематично, що було пов'язано консервацією при владі старого радянського чиновництва, олігархізацією влади, формуванням кланових владних угруповань. Несформованість національної державної еліти спричинили економічне відставання України, розвиток корупції, політичну нестабільність. Сьогодні

перед Україною постав шанс сформувати нову державну еліту, яка зуміє об'єднати населення країни, зупинити агресію росії та здійснити ряд необхідних демократичних реформ.

1. Балацька О. Б. Формування інституту консолідації політичної еліти в сучасній Україні: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / О. Б. Балацька. Луганськ, 2010. 20 с.
2. Бережна І. Оновлення політичної еліти в Україні: несподіванка обіцяної атаки / І. Бережна // Віче. 2010. №7. С. 27-32.
3. Видрін Д. Україна на порозі ХХІ століття: політичний аспект. / Д. Видрін, Д. Табачник. К.: Либідь, 1995. 296 с.
4. Донцов Д. Вибрані твори: в 10 томах. Т. 3. / Д. Донцов / упоряд., післям., комент. О. Баган. Дрогобич.: ВФ «Відродження», 2011. 329 с.
5. Залізник Л. Державна еліта України / Л. Залізник // Україна. Наука і культура. 2008. Вип. 34. С. 9-15.
6. Коротков Д. С. Становлення політичної еліти України в контексті переходу від тоталітаризму до демократії / Д. С. Коротков // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. 2010. Вип. 19. С. 85–95.
7. Кочубей Л. О. Сучасні політична еліта та політичний клас: визначення, моделі та особливості становлення / Л. О. Кочубей // Наукові записки / Нац. акад. наук України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса; голов. ред. Ю. А. Левенець. К., 2010. Вип. 1. С. 37–54.
8. Кухта Б. Концепції української елітарності ХХ ст. / Б. Кухта // Політичні еліти і лідери / Б. Кухта, Н. Теплоухова. Вид. 2-е, переробл. і допов. Л., 1996. С. 53-59.
9. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. [Електронний ресурс] / В. Липинський. Режим доступу: <http://ukrbiblioteka.org/book/листи-до-братів-хліборобів/>
10. Лисяк-Рудницький І. Україна між Сходом та Заходом / І. Лисяк-Рудницький // Історія філософії України. Хрестоматія: Навч. посібник / Упорядники М. Ф. Тарасенко, М. Ю. Русин, А. К. Бичко та ін. К.: Либідь, 1993. С. 510-541.

11. Макіавеллі Н. Флорентійські хронічки. Державець / Ніколло Макіавеллі / Пер. з іт. А. Перепаді. Харків: Фоліо, 2007. 511 с.
12. Мандзій Л. С. Еліта як категорія політичної науки / Л. С. Мандзій // Політична еліта: історія та теорія: [навч. посіб.] / Л. С. Мандзій, О. Ю. Дащаківська. Л., 2009. С. 197–216.
13. Мандзій Л. С. Історія ідей елітарності / Л. С. Мандзій // Політична еліта: історія та теорія: навч. посіб. / Л. Мандзій, О. Дащаківська. Л., 2009. С. 28-48.
14. Михальченко М. Пошук лідерів: чесних, талановитих, справедливих / М. Михальченко // Політ. менеджмент. 2006. Спец. вип. С. 15-22.
15. Олещенко В. Політичні еліти: особливості формування у період незалежності України / В. Олещенко // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2012. Вип. 3. С. 175-182.
16. Політичні партії як суб'єкт формування політико-управлінської еліти в процесі політичної модернізації: монографія / за заг. ред. проф. Е. А. Афоніна, проф. В. В. Лісничого, доц. О. В. Радченка. Х.: Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2007. 160 с.
17. Сидоренко М. В. Категорія «політична еліта»: підходи, критерії, визначення / М. В. Сидоренко // Наукові записки: зб. наук. пр. НАН України. 2007. Вип. 35. С. 202–215.
18. Шульга М. О. Етапи становлення політичної еліти в Україні в роки незалежності / М. О. Шульга // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2006. № 4. С. 24-37.
19. Щєбрина С. С. Генеза політичних еліт в Україні: сутність, структура, особливості: автореф. дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.04 / С. С. Щєбрина. Запоріжжя, 2011. 20 с.

ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОГО ВПЛИВУ НА СОЦІАЛЬНУ РЕАЛЬНІСТЬ

Наявність інформаційних протистоянь, суперечності у функціонуванні цифрового інформаційного простору та зростаючий вплив медійної складової на суспільно-політичний устрій змушує шукати нові шляхи протидії та, власне, взаємодії в сучасному інформаційному просторі.

Присутність агресивної російської пропаганди в світовому медіапросторі, інформаційні атаки, поширення фейків та цілеспрямована дезінформаційна діяльність загалом, зумовлюють необхідність посилення внутрішньо та зовнішньо-політичної комунікації задля консолідування суспільства, узгодження політичних інтересів, розв'язання суспільно-політичних конфліктів й відповідного позиціонування у світових ЗМІ. Якісна міжрівнева комунікація стає ключовим чинником у глобальній політиці при розбудові та поглибленні міжнародних відносин; в інституціоналізації політичної системи, зокрема, під час оптимізації місцевого самоврядування, електорального процесу та виборчих технологій; у контексті розвитку громадянського суспільства, виробленні нових цінностей політичної культури тощо.

Ключові слова: *інформація, комунікація, інформаційний простір, політична комунікація, соціум, інформаційний вплив.*

Сучасний стан комунікативних взаємодій в Україні регулюється низкою нормативно-правових актів, зокрема Законом України «Про доступ до публічної інформації», Законом України «Про звернення громадян», Законом України «Про телебачення та радіомовлення», Законом України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», Законом України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації», Законом України

«Про основні засади розвитку інформаційного суспільства України на 2007-2015 рр.» та ін. Зазначимо, що прийняття Закону «Про доступ до публічної інформації» стало показником відкритості влади до подальших демократичних перетворень та сьогодні відіграє ключову роль у реалізації органами публічної влади принципів прозорості, доброчесності, підзвітності та широкої участі громадськості. Прогресивний характер Закону зумовив високі позиції України у 2018 році за даними Глобального щорічного рейтингу «Global Right to Information Rating» (23 місце).¹

Комунікаційні процеси в Україні також регулюються за допомогою низки урядових розпоряджень, зокрема «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства» в перспективі до 2020 року, «Про затвердження плану дій із впровадження Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» у 2018-2020 роках», тощо. Триває процес обговорення законопроектів, які стосуються підвищення впливу громадськості на процес вироблення та прийняття суспільно-важливих рішень для ефективної взаємодії влади та громадськості. Наприклад, законопроект «Про публічні консультації», який був розроблений в рамках реалізації в Україні Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд», визначає обов'язок суб'єктів владних повноважень залучати зацікавлені сторони та проводити консультації на усіх етапах формування та реалізації державної політики, що сприятиме прийняттю більш якісних державних рішень, наданню громадянам можливості своєчасно отримувати інформацію про проекти важливих рішень та висловлювати думку щодо них.²

Позитивним моментом на шляху до налагодження комунікування між владою та суспільством є проект закону «Про всеукраїнський референдум». На нашу думку це вдалий спосіб визначення суспільних настроїв всередині країни з важливих політико-соціальних питань у короткі терміни. Однак, пов'язаність цього процесу з не менш дискусійним законопроектом про створення ринку земель сільськогосподарського призначення, посилює протиріччя в суспільстві і свідчить про значний рівень комунікаційних розривів у взаємовідносинах влади та громадян. Зокрема, інформаційна закритість президентського Офісу, непрофесіоналізм більшості народних депутатів, їхня заангажованість,

суперечливі коментарі експертів зумовлюють низький рівень суспільної підтримки необхідних змін. Водночас виникає багато дискусій в контексті легітимізації отриманих результатів та самого концепту проведення референдуму. Популяризується думка, що дана ситуація скоріше спрямована на підняття рейтингів діючої влади та створення ілюзії важливості суспільної думки, а не представлення позицій суспільства з важливих питань.

В такій ситуації надзвичайно важливим є посилення комунікації реформ як інструменту формування нової якості суспільної дискусії щодо подальшого розвитку публічної політики. Такий інструмент пропонують експерти коаліції громадських організацій Реанімаційний Пакет Реформ – Дорожню карту реформ 2019-2023 рр. – оновлене експертне бачення пріоритетів реформування і розвитку країни. Понад 80 громадських організацій та близько 300 експертів, поєднали зусилля з метою підтримки належної розробки та впровадження необхідних для України реформ.

Документ складається з аналізу 21 сфери державної політики, тематично згрупованих у чотири загальні напрямки: верховенство права і національна безпека, публічне управління, економіка і сталий розвиток, гуманітарний розвиток. Аналіз кожної сфери включає опис проблем, які має вирішити реформа, цілі і завдання реформ, перелік органів влади, відповідальних за ухвалення рішень. Зокрема, експертами визначається необхідність конституційних змін у закріпленні балансу гілок влади в межах парламентсько-президентської республіки для унеможливлення узурпації влади; чіткому розподілі сфери відповідальності між Президентом України та урядом; посиленні парламентаризму через закріплення ключової ролі парламенту у формуванні уряду та підвищення відповідальності останнього.³

Прослідкувати вплив політичної комунікації на процеси трансформації політичної системи в Україні доцільно, розглянувши процеси формування коаліційної більшості в парламенті. До прикладу, починаючи з 2004 року, коли міжпартійне протистояння вийшло на новий рівень, формування коаліційних парламентських більшостей, характеризувалось низьким рівнем міжпартійної комунікації, непослідовними політичними рішеннями, нездатністю тривалий

час працювати в команді, переважанням особистих цілей над колективною метою. Так, формування урядотворчої «Коаліції демократичних сил» після парламентських виборів 2006 року силами «Нашої України», Блоку Юлії Тимошенко та Соціалістичної партії України, яке супроводжувалось посиленням внутрішніх розбіжностей та бажанням кожної зі сторін не поступатися лідерськими позиціями, закінчилось провально. Натомість, Партією регіонів, СПУ та КПУ було створено «Антикризову коаліцію», яку планувалось розширити до «Коаліції національної єдності» за рахунок гіпотетичного приєднання «Нашої України».

Однак, діаметрально протилежні цінності та позиції лідерів знову посилили та зумовили дострокові вибори 2007 року. Діяльність цього парламенту супроводжувалась скандалами, звинуваченнями партнерів один одного по Майдану-2004 у зраді національних інтересів. Зрештою, в результаті різних спроб конфігурацій створилась «Коаліція національного розвитку, стабільності та порядку» (до неї увійшли БЮТ, частина фракції НУНС, Блок Литвина). Формально ця коаліція проіснувала до її переформатування на коаліцію «Стабільність і реформи» у складі Партії регіонів, Компартії, Блоку Литвина та 16 депутатів з БЮТ та НУНС у березні 2010 року. Однак, після скасування Конституційним судом політичної реформи та повернення до Конституції 1996 року існування такого інституту як парламентська коаліція було скасовано. Її відновлення відбулось через чотири роки 22 лютого 2014 року. Постмайданна більшість отримала назву «Європейський вибір». Її сформували три парламентські сили: «Батьківщина», УДАР та «Свобода» та дві новостворені депутатські групи «Суверенна європейська Україна» та «Економічний розвиток». Відзначимо, що проіснувала коаліція до липня 2014 року. Після виходу «Свободи» з її складу, парламент сьомого скликання було розпущено та призначено чергові дострокові парламентські вибори. В результаті цих виборів у 2014 році було сформовано коаліцію «Європейська Україна», яка взяла на себе чимало зобов'язань щодо реформ. Спочатку до її складу входили фракції «Блоку Петра Порошенка» (БПП), «Народного фронту» (НФ), «Самопоміч», «Батьківщини» і Радикальної партії (РП). Проте, через рік

фракція Радикальної партії вийшла зі складу більшості через незгоду з прийняттям закону про особливий статус Донбасу, а згодом її лави залишили і фракції «Батьківщини» та «Самопомочі». Щодо законодавчо обґрунтованої цілісності коаліції відбувалися жваві дискусії. Тому, що голосування відбувалось за допомогою ситуативної більшості за участі позафракційних та опозиційних депутатів.⁴

Наведені приклади тільки підтверджують попередньо висловлену тезу про притаманну українській владі нездатність діяти спільно та неупереджено навіть в інтересах держави. По закінченню виборчої ейфорії стає очевидним, що завищені очікування, висока конфліктність, брак партнерської культури ведення дискусій, надмірні лідерські амбіції та відсутність сталої підтримки з боку парламентської більшості урядових ініціатив призводять до невиконання програм, політичних скандалів, відсутності консолідованої позиції в плані прийняття стратегічно важливих рішень та гальмування законодавчих ініціатив у парламенті.

Проте, після виборів 2019 року та монополізації парламенту партією «Слуга народу» сподівання на успішну та результативну роботу Верховної ради значно підвищились. Нажаль, початок діяльності новообраної більшості ознаменувався низкою скандальних законопроектів, продемонстрував некомпетентність та відстороненість «слуг» від політичної реальності. Наразившись на критику політичної еліти і провідних українських медіа, В.Зеленський та монобільшість змушені були скорегувати вектори власної політичної діяльності й удосконалити стратегію комунікаційної діяльності. На останню беззаперечно вплинула і пандемія COVID-19. Діяльність президента Зеленського та парламенту 9-го скликання за підсумками двох років варто охарактеризувати як :

По перше – стрімку та водночас не стабільну. За перші два роки роботи Володимир Зеленський зареєстрував 133 проекти законів. При чому 18 з них було внесено у перший день роботи Верховної Ради IX скликання. Для порівняння, за відповідний період Петро Порошенко зареєстрував 81 законопроект, Віктор Янукович – 78, а Віктор Ющенко аж 128.⁵ До мінусів

варто віднести відсутність плану роботи та необхідності шукати компроміс, часте голосування без обговорень, низьку якість законопроектів та «законодавчий спам». За даними Комітету Виборців України у парламенті реєстрували в середньому 10 законопроектів на день, а на одне пленарне засідання припадало 25 документів. При цьому, половина законопроектів отримали негативні висновки Головного науково-експертного управління Верховної Ради. Поряд з цим, 53% законопроектів, внесених за перші 3 місяці роботи парламенту, Міністерство фінансів відхилило у зв'язку з відсутністю коштів для реалізації цих законодавчих ідей. У порівнянні з діяльністю парламенту восьмого скликання цей показник становив 33%. Тобто, більшість законопроектів не відповідали нормам та вносились заради самопіару. Наразі статистика демонструє низький показник прийняття парламентом таких законопроектів (лише 10-12%).⁶

По друге – все ж виконано багато з передвиборчих обіцянок. Зокрема, Президент Володимир Зеленський ініціював ряд законопроектів на виконання власної передвиборчої програми. Серед ухвалених ініціатив варто виокремити законопроект про народовладдя через всеукраїнський референдум (№3612), законопроект про імпічмент (№1012), законопроект про старт роботи Вищого антикорупційного суду (№1025), законопроект щодо організації оборони України (№1011). На розгляді, наприклад, перебуває законопроект (№1017) про зменшення конституційного складу Верховної Ради України до 300 депутатів.

Окремо слід згадати ухвалення Виборчого кодексу України, який передбачає проведення виборів до парламенту та місцевих рад за виборчою системою з відкритими списками. У вересні 2019 року Президент ветовав Кодекс, який був проголосований попереднім складом парламенту та повернув його зі своїми пропозиціями для повторного розгляду депутатами. Президент мотивував своє рішення тим, що Кодекс містить положення, які не відповідають Конституції та не враховує останні позитивні зміни у виборчому законодавстві. 19 грудня 2019 року нова Верховна Рада ухвалила Виборчий кодекс України з урахуванням пропозицій Президента (№0978).

Крім того, частина законодавчих ініціатив виходить за межі виборчої програми та є радше реакцією на ті події, які відбуваються в країні. Наприклад, можна згадати про законопроект про ліквідацію Окружного адміністративного суду міста Києва (№5369), який перебуває на розгляді парламенту. Законопроект про розпуск Конституційного Суду України (№4288), який потім був відкликаний. Ряд законодавчих ініціатив (№4220, №4430, №4429, №5300), спрямованих на протидію COVID-19 та його наслідків.⁷

За даними моніторингу громадянської мережі ОПОРА від травня 2021 року, рівень підтримки ініціатив Володимира Зеленського з боку фракції «Слуга народу» становить 87,7% від загальної кількості, що дозволяє говорити про колосальний потенціал законотворчої діяльності діючої влади.

Високий рівень упізнаваності, побудова асоціативного образу на основі екранного персонажу та підтримка одного з провідних медіа гігантів забезпечили Володимиру Зеленському високий відсоток довіри та водночас великі очікування від нової влади. Саме тому, збереження цього рівня є важливим завданням і саме тому якісна комунікація на всіх рівнях є ключовим чинником для вдалої президентської каденції.

Суттєвою функцією політичної комунікації в сучасних демократіях є можливість вираження суспільної критики, доведення її до органів влади і тим самим зниження конфліктних, протестних настроїв у суспільстві. Так, тарифний майдан, податковий, пенсійний, Євромайдан як явища суспільного невдоволення є свідченням того, що попри наявність значної кількості способів і методів комунікації на державному та на місцевому рівнях, ефективність їх залишається доволі низькою.⁸

Інформаційні розриви у процесі комунікації спостерігались в зоні ООС, та й по всій країні. Політична комунікація наразі скидається на інформаційну бульбашку в середині інформаційної бульбашки, а обговорення політичних питань відбувається на рівні ізольованих соціальних груп. Сьогодні склалась така ситуація: політична комунікація стає пасивною, такою, що розхитує політичну систему. Слід чекати, що політична система зробить все можливе, щоб відновити достатній рівень суспільної підтримки.⁹ Оскільки комунікація в

класичному вигляді поступово переходить у формат, де більшість громадян займають позицію стороннього спостерігача, ЗМІ в такій ситуації відіграють дедалі вагомішу роль.

В контексті цього варто згадати проведену реформу децентралізації, як вдалий приклад налагодження комунікації на місцевому та регіональному рівнях. Суттєве розширення комунікаційного потенціалу місцевого самоврядування та підвищення комунікаційної ресурсності територіальної громади стало можливим через зміну парадигми фінансування. Зі змінами, внесеними до Податкового та Бюджетного кодексів України, місцеві органи самоврядування отримали фінансову самостійність у можливості ухвалювати місцеві бюджети незалежно від процесу ухвалення Державного бюджету України. Також було створено механізм стимулювання громад до об'єднання та формування спроможних територіальних громад через перехід бюджетів об'єднаних громад на прямі міжбюджетні стосунки з Державним бюджетом України, наділення таких громад повноваженнями, які мають міста обласного значення.

Комунікаційний потенціал місцевого самоврядування розширюється за допомогою широкого використання інструментів е-участі. Ефективним майданчиком для комунікації та налагодження зворотного зв'язку є персональні сторінки політиків. Налагодження ефективної комунікації в мережевому середовищі, відкритість та прозорість органів місцевого самоврядування перед громадою стають додатковим чинником їхньої суспільної підтримки. Така інформаційно-комунікаційна взаємодія здатна забезпечити результативність та ефективність діяльності місцевої влади.

Серед дієвих інструментів створення результативної комунікаційної політики на місцевому рівні варто зазначити впровадження громадської моделі бюджетів участі, за допомогою яких місцеві жителі самостійно визначають спрямованість бюджетних коштів. Частина місцевого бюджету таким чином спрямовується на реалізацію підтриманих шляхом паперового (Бердичів, Тростянець) або електронного (Київ, Львів) голосування громадянами проектів.

Відтак, відмічаємо зростання впливу громадян, збільшення можливостей для реалізації своїх ініціатив та прав, усвідомлення своєї відповідальності та подекуди зменшення патерналістських настроїв, зростання відкритості та прозорості діяльності місцевої влади, покращення умов реалізації комунікативних взаємодій між органами місцевого самоврядування та громадянами.

Важливим елементом ефективної комунікації залишається наявність незалежних медіа в середині країни. З метою підтримки відповідної ідеї 17 січня 2017 року 31 компанію державного телевізійного та радіомовлення було реорганізовано в Національну суспільну телерадіокомпанію України (НСТУ).

НСТУ включає в себе 28 радіостанцій та 28 телеканалів, у тому числі загальнонаціональні та регіональні канали мовлення, що покривають і окуповані території, зокрема, Радіо «Голос Донбасу», телеканал «UA: ДОНБАС», Радіо «Пульс», та телеканал «UA: КРИМ». За 2017-2018 роки керівництво Суспільного мовлення, попри надзвичайно складні умови, демонструвало рішучість до втілення реформи у життя. З запровадженням нової системи управління, створенням Редакційної ради, розробленою політикою забезпечення прав національних меншин, проведенням роботи щодо обліку масивів програм та оформленням авторських прав на них, переходом на закупівлю товарів і послуг через систему ProZorro українське суспільство отримало шанс на отримання незаангажованої інформації про суспільно-політичні процеси в країні.¹⁰

Однак, через жорстке недофінансування найбільший медіа-холдинг країни не в змозі виробляти якісний контент, здійснювати трансляцію в аналоговому і цифровому мовленні, сплачувати податки, здійснювати оплату праці та закупівлю послуг. Так, наприклад, в бюджеті на 2018 рік Суспільному було виділено лише 50% від передбаченої законом «Про Суспільне телебачення і радіомовлення» суми. У 2019 році бюджет НСТУ знову було недофінансовано: на розвиток суспільного було виділено 1 млрд. 5 млн. 100 грн. замість 1 млрд. 816 млн. Відповідно до закону у 2020 році Національній суспільній телерадіокомпанії України виділено вже 1,7 млрд. грн.

фінансування. Однак, не дивлячись, що ця сума за часів існування суспільного є найбільшою з виділених, і вона, на жаль, піддалась корегуванню при формуванні державного бюджету на 2020 рік.¹¹

Ухвалений в грудні 2021 року бюджет України передбачав для НСТУ 1 млрд 871 млн 276,7 тис грн. Це на 526 млн грн менше від суми, передбаченої законом про Суспільне.

Всі кошти для НСТУ заплановані як видатки споживання загального фонду державного бюджету, на видатки розвитку (капітальні видатки) – 0 грн. У 2021 році на капвидатки виділили понад 35 млн із загального фонду і 400 млн із спеціального фонду.

Згідно із Законом «Про Суспільне телебачення та радіомовлення» фінансова підтримка має становити 0,2% видатків загального фонду державного бюджету України за попередній рік. У фінансовому плані НСТУ на 2022 рік фінансова підтримка розрахована згідно з законом у сумі 2 394,7 млн грн.¹²

Така ситуація, особливо в умовах систематично нарощуваної інформаційної війни з боку Росії, сприяє підвищенню нестабільності політичних процесів, значно підриває довіру громадян до держави щодо її здатності до ухвалення серйозних і прогресивних рішень, спроможності та готовності забезпечення належного і ефективного існування мовника.

Одним з напрямків демократичного розвитку України є подолання проблем, пов'язаних із відкритістю та прозорістю владних органів, залученням громадян до процесу вироблення політики, здійсненням ефективного державного управління та громадського контролю. На сьогодні держава сформувала цілу низку механізмів залучення громадян до прийняття рішень: звернення громадян, участь у всеукраїнському і місцевому референдумах, особистий прийом громадян, інформаційні запити, громадські ради, публічне громадське обговорення, громадські слухання.

Аналіз комунікаційних ресурсів органів державного управління (сьогодні всі державні органи мають власні Інтернет-сторінки) підтверджує можливість влади у забезпеченні позитивних комунікацій з метою інформування суспільства про реальні результати впровадження антикорупційної реформи, створення оперативного двостороннього зв'язку, що дозволяє органам влади інформувати про свою діяльність, відкривати для загального доступу інформацію про свої заходи, рішення тощо, а громадянам – оперативно отримувати достовірну інформацію від органів влади. Також варто зазначити, що підвищення рівня довіри до органів влади та сприйняття їх як ефективних інституцій серед громадян України, організацій громадянського суспільства, засобів масової інформації та міжнародних аудиторій забезпечується шляхом вчасного донесення важливої інформації власними комунікаційними каналами (ЗМІ, веб-портал, сторінки в соціальних мережах, відповіді на звернення).

Серед позитивних тенденцій комунікаційного простору функціонування політичної системи в сучасній Україні спостерігаємо посилення рівня інформаційної відкритості державної влади. Так, за даними Інституту розвитку регіональної преси, загальний рівень інформаційної відкритості Центральних органів державної виконавчої влади України за період з 2011 по 2015 роки збільшився на 15,17% і склав 55,77%.¹³

Спілкування на інтернет платформах сприяє модернізації звичних суспільно-владних відносин, сприяє прозорості та відкритості питань закупівлі, формування бюджету та фінансової звітності. Розвинена система політичного інформування громадян, безумовно, сприяє збільшенню капіталу взаєморозуміння та суспільної довіри, які необхідні для ефективного функціонування політичної системи в сучасній Україні.

Важливим чинником посилення ефективності комунікаційної стратегії державних органів влади є застосування системи електронної взаємодії українських інформаційних ресурсів за допомогою інтернету шляхом обміну електронними повідомленнями. Так, система «Трембіта» є одним із ключових елементів інфраструктури надання електронних послуг громадянам та бізнесу, який забезпечує зручний уніфікований доступ до даних державних реєстрів.

Система «Дія» – це онлайн-сервіс, що стає універсальною точкою доступу громадян і бізнесу до всіх електронних державних послуг за єдиними стандартами. Система «Е-контракт» – новий проєкт електронного документообігу, який дозволить перевести договори, укладені в системі закупівель ProZorro, в електронний формат.

Серед позитивних тенденцій впливу політичної комунікації на функціонування політичної системи в сучасній Україні визначено посилення рівня інформаційної відкритості державної влади, зменшення корупційних ризиків через впровадження системи електронного декларування та системи публічних закупівель ProZorro, розширення можливості для демократичного формування та діяльності громадських рад завдяки використанню електронного голосування, реалізація реформи децентралізації органів місцевого самоврядування, широкий спектр можливостей, а в перспективі і унормування спірних питань щодо широкої участі громадськості у прийнятті державно-управлінських рішень.

У той же час проблемними аспектами залишаються закритість процесу розробки нормативно-правових актів, відсутність збалансованої комунікації між виконавчою, законодавчою і судовою владами, між владою та громадськістю, розповсюдження практики пріоритетності політичної доцільності та популізму серед парламентарів.

Акцентування на залученні сучасних інструментів політичної комунікації, зокрема, соціальних мережах і Інтернет-технологіях стало особливістю виборчої кампанії 2019 року. Розглядаючи використання соціальних мереж у побудові передвиборчої стратегії двох команд П. Порошенка та В. Зеленського, дослідники наголошують: на офіційних сторінках обидві команди не робили акцент на дискредитації своїх опонентів, вибір цільових аудиторій здійснювався за принципово різними критеріями, однак, неофіційний контент у мережах двох конкурентів був спрямований на зниження рейтингу конкурентів. На руйнування іміджу В. Зеленського працювали неофіційні сторінки в соціальних мережах «Жовта стрічка», «Бойкот Партії регіонів», «Міністерство бариг», «Цинічний бандера», де

інтерпретація фактів носила вільний характер, використовувався неперевірений фактаж, розвивалась тема некомпетентності В. Зеленського. Проти П. Порошенка йшла кампанія на сторінках «Петро Incognito», «АнтиПор», «Вибори 2019», «Stop Poroshenko», «Карусель 2019». Президента України П. Порошенка звинувачували у копіюванні елементів передвиборчої кампанії экс-президента Л. Кучми, критикували оточення, надавали результати розслідування під назвою «Чорний кеш Порошенка», вихваляли Зеленського і спростовували звинувачення на адресу останнього.¹⁴

Аналіз комунікаційних передвиборчих кампаній демонструє різні підходи, методи та тактику. Так, нагадаємо, ще у червні 2018-го П. Порошенко посідав п'яту сходинку у списку ймовірних претендентів на посаду Президента України, маючи нижчий рейтинг, ніж Юлія Тимошенко, Анатолій Гриценко, Олег Ляшко і Юрій Бойко. Рівень його підтримки тоді складав ледве 9%.

Успішністю комунікаційної стратегії кандидата в Президенти П. Порошенка стало спрямування на максимальну мобілізацію патріотично налаштованого антиросійського електорату, наголос на досягненнях при владі, зокрема, закріплення змін до Конституції України щодо європейської і євроатлантичної інтеграції, отримання грамоти про незалежність (Томос про автокефалію) Православної церкви України. Невіддільною частиною іміджу П. Порошенка в ході цієї кампанії стало позиціонування як мудрого і компетентного верховного головнокомандувача Збройних сил України, який регулярно відвідує військові частини, в тому числі поблизу лінії фронту, випробовує на полігонах нові види озброєння, та не цурається камуфляжу. Крім цього роз'єднаність і помилки в ході кампаній конкурентів також підвищили шанси отримати йому перемогу у виході в другий тур президентських виборів.¹⁵

Серед прикладів успішного використання технології «ефекту причетності» у виборчих перегонах 2019 року стало залучення громадян до створення програмних засад передвиборчої кампанії кандидата в Президенти України В. Зеленського. Так, з одного боку, це допомогло команді Зеленського фактично отримати зріз суспільної думки та запитів соціуму для стратифікації

виборців й вироблення різних меседжів різним групам, з іншого – створити ілюзію участі кожного рядового громадянина в публічному управлінні. Такий маніпулятивний ефект продовжує використовувати у своїх рішеннях сучасна влада. Президентська кампанія В. Зеленського відрізнялась використанням інноваційних технологій: робота з потенційним електоратом велась через соціальні мережі, спілкування з виборцями відбувалось виключно через відеозвернення, технології спілкування з журналістами ігнорувались, експлуатувався відомий серіальний образ Голобородька. Кандидат позиціонувався як «свій», «виходець з народу», «чесний борець з корупцією». Затребуваність суспільних очікувань щодо некорумпованого та чесного політика (як підтверджено вище даними соціологічних опитувань) вдало була використана командою Зеленського для побудови саме такого іміджу.

Новий тренд в рамках комунікаційної стратегії В. Зеленського полягав у медіа-активності в соціальних мережах. Важливо те, що спілкування через відеозвернення та соціальні мережі дозволило В. Зеленському практично уникати незручних питань від журналістів. Їхня роль в цей час звелась до простої реакції на повідомлення команди Зеленського, яка фактично взяла під контроль порядок денний інформаційного простору у виборчий період.

Одним з основних месиджів кампанії Зеленського був акцент на діжитал-технологіях, які активно опановує молодь. Так, соціологічні опитування підтверджують, що онлайн медіа найбільш популярні серед молодшої аудиторії, сайтами новин більше користується аудиторія 18-45, аудиторія соціальних мереж трохи молодша – до 35 років.¹⁶

Мікротаргетинг команди Зе зосереджувався у Telegram на інтелектуальній молоді зі сфери ІТ, маркетингу, діджитал віком до 28 років, у Facebook – на користувачах 35-55 років, у Instagram – на користувачах переважно 18-35 років. Звинувачення у використанні ботів, лідери Зе-команди відкидали, наголошуючи на використанні для реагування на фейки у Facebook свого роду мобільної онлайн-групи прихильників. Їхнє завдання полягало у просуванні конкретних меседжів для конкретної аудиторії. Наприклад, молоді демонстрували обіцянки «держави у смартфоні», користувачам 55+ – переваги

накопичувальної пенсійної системи. Було також активно використано досвід емейл-маркетингу і роботи з волонтерами.¹⁷

Сучасні інформаційно-комунікаційні технології надають можливість мобілізувати політичну участь громадян у політиці через застосування багатосторонньої комунікації учасників політичного процесу на противагу традиційним технологіям, тривалого розміщення політичної реклами в Інтернет-просторі при порівняно невисокій вартості даної послуги.

Серед деструктивних проявів електоральної комунікації на сучасному етапі ряд експертів відмічають системні порушення виборчого законодавства з боку телеканалів і онлайн-ЗМІ. Висвітлення парламентської виборчої кампанії 2019 року супроводжувалось наявністю великої кількості матеріалів з ознаками замовності (так званої «джинси») на користь різних партій. Наприклад, за даними ГО «Інститут масової інформації», яка вивчила близько 40 тисяч матеріалів 13-ти українських інтернет-ресурсів на предмет появи інформаційних матеріалів на замовлення, визначили лідерів у першій п'ятірці політичних партій: Опозиційна платформа (46% від усіх замовних матеріалів), Батьківщина (8%), Слуга народу (5,5%), Європейська солідарність (5%), Опозиційний блок (5%). А серед ЗМІ, які найчастіше публікували замовний матеріал було названо 112.ua (249 немаркованих рекламних матеріалів), Обозреватель (115), Знай.юа (114), NewsOne (111), РБК-Україна (90).¹⁸ Невелика кількість медіа зберігала відносний нейтралітет та об'єктивність, зокрема, суспільний канал «UA:Перший».

У той же час, серед позитивних тенденцій формування якісного комунікаційного процесу відмітимо зростання обізнаності громадян щодо використання з боку ЗМІ замовних матеріалів. Якщо у 2015 році 49% респондентів чітко розуміли ступінь замовності інформаційних повідомлень, то у 2018 році такими знаннями володіли вже 65%. Зросла також частка тих, хто обізнаний щодо власників регіональних та національних ЗМІ з 20 % у 2015 році до 35 % у 2018 році. Як і раніше близько третини респондентів вважають, що знання власника ЗМІ є важливим у сприйнятті новинного контенту.¹⁹ Одним з найбільших проблемних аспектів політичної комунікації на сучасному етапі

залишається вплив дезінформації на суспільно-політичні процеси. Набуваючи глобального характеру, дезінформаційні технології значним чином коригують електоральний вибір, іміджеві характеристики країни на міжнародній арені.

Проведений експертний аналіз американського дослідницького центру A Pew Research Center після виборів 2016 року, виявив, що 64% дорослих вважають, що фейкові новини викликають велику плутанину, а 23% заявили, що самі ділилися сфабрикованими політичними історіями – іноді помилково, а іноді навмисно. При цьому щодо перспективи у найближчому майбутньому появи перевірених методів для блокування дезінформації та покращення інформаційного середовища в загальній інформаційній екосистемі думка експертів поділилась майже порівну (51% проти 49%). Більшість експертів озвучила впевненість щодо збільшення впливу маніпулятивних технологій через схильність людини до комфорту, який розширюватиметься за допомогою Інтернету та нових онлайн-додатків, і таким чином посилять тенденції до прийняття рішень, заснованих на технологіях. Проте 49% експертів заявили, що зростаюча швидкість, охоплення та ефективність Інтернету, додатків та платформ можуть бути використані для стримування фальшивих новин та дезінформаційних кампаній. Вони також зазначили, що підвищення інформаційної грамотності серед громадян дозволить людям судити про достовірність змісту і, зрештою, підвищити тон дискурсу.²⁰

У середині 2018 р. ЄС визнав зростаючою загрозою для європейських демократій політично мотивовані масові онлайн-дезінформаційні кампанії, зокрема здійснювані третіми країнами, з особливою метою дискредитувати та делегітимізувати вибори. Принципи та заходи боротьби з дезінформацією (зокрема фальшивими новинами) викладені у низці документів 2018 р. (Tackling online disinformation: a European Approach, EU Code of Practice on Disinformation Action Plan against Disinformation), а також висновках Європейської ради та рекомендаціях Європейської Комісії. Ці документи визначають заходи боротьби з дезінформацією.²¹

Розвиток Інтернет-технологій значним чином вплинув на процес формування та подання новин та культурних наративів, зокрема відмічаємо

збільшення застосування маніпулятивних технологій, розповсюдження фейкових новин та дезінформації. Ряд досліджень підтверджує тезу щодо здатності інформаційного впливу закріплювати існуючі на свідомому рівні переваги у респондента, або сприяти актуалізації латентних переваг. При цьому останнє приводить до уточнення невизначеної позиції, що спочатку була у респондента, і лише іноді приводить до переходу на протилежні позиції.

Формування засобів протистояння в інформаційній війні в Україні передбачає і масштабні зміни інституційного характеру та правил гри в інформаційній сфері, що позначилось на створенні органами державної влади структур, покликаних відстоювати проукраїнські позиції, шляхом надання об'єктивної інформації про події в Україні, протидії негативним інформаційним впливам на українських громадян і дискредитації міжнародного іміджу держави. До таких, зокрема, можна віднести: Об'єднаний інформаційно-аналітичний центр «Єдина Країна», Інформаційно-аналітичний центр Ради національної безпеки і оборони України, Український кризовий медіа-центр та ін.

Як відповідь на зростання кількості дезінформації в соціальних мережах, Twitter оголосив зміну курсу своєї політики, спрямованої на припинення прийняття політичної реклами в глобальних масштабах на своїй платформі. Схожу ситуацію на разі спостерігаємо і з Facebook та Instagram. Meta виявилася не готовою до інформаційної війни та нездатна впоратись з навалою російської пропаганди та дезінформації.²²

Боротьба з дезінформацією та антиукраїнською пропагандою активно ведеться зусиллями громадських організацій Stop Fake, Інформаційний супротив та Informparalm, НАЦ «Українські студії стратегічних досліджень», ГО «Вільні Люди», Міжнародний інформаційний консорціум «Бастіон», Український інститут майбутнього щодо спростування фейків, що поширюються російською пропагандою, та висвітлення фактів участі Росії у конфлікті на Сході України.

Проблемою залишається використання технологій тролінгу (провокаційних повідомлень з метою викликати флейм, конфлікти між

учасниками, беззмістовну розмову, образи та ін.), активна діяльність ботів у соціальних мережах.

На разі ми спостерігаємо тотальне оцифрування комунікації, цьому сприяє і державна політика і відповідні бажання та можливості суспільства. Також відбувається скорочення інформаційних бульбашок у суспільстві та розвиток альтернативних платформ для обміну інформацією. Цьому сприяють і відповідні кроки з боку влади. Зокрема, наприкінці 2021 року стартувала підготовка Стратегії комунікації державної політики інтеграції України до ЄС на 2022-2025 рр. В умовах постійного інформаційного впливу Україна перейшла на нову доктрину комунікації, а український політикум відчуває все більшу відповідальність перед суспільством та самостійно створює можливості для налагодження ефективної комунікації поза виборчим процесом. Очевидно, така тенденція несе в собі як позитивні так і негативні моменти, котрі українському суспільству ще потрібно збагнути.

Отже, політична комунікація в українському інформаційному просторі є засобом впливу, джерелом інформації та елементом протидії зовнішній дезінформації. Саме тому посилення міжструктурної комунікації та налагодження мережі об'єктивних інформаційних каналів є необхідним кроком для провадження якісної внутрішньої та зовнішньої інформаційної політики.

1. Global Right to Information Rating-2018. (2018). Country economy: Офіційний веб-сайт. URL: <https://countryeconomy.com/government/global-right-information-rating>. (дата звернення: 18.11. 2021).

2. Шлемкевич Т. (2017). Чинники інформаційних комунікацій в політичному просторі України. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. 19. 275–281.

3. Дорожня карта реформ 2019-2023 рр. (2018). Київ: Рекламно-Виробнича Компанія «Топ Левел». 74.

4. Гарань, О. (2019). Небезпека подальшої концентрації влади в руках Президента. URL: <https://dif.org.ua/article/oleksiy-garan-e-nebezpeka-podalshoi-kontsentratsii-vladi-v-rukakh-prezidenta>. (дата звернення: 12.02.2022).

5. 2 роки президентства у цифрах: Зеленський, Порошенко, Янукович та Ющенко. (2021). Опора. URL: <https://www.oporaua.org/report/parliament/23093-2->

roki-prezidentstva-u-tsifrah-zelenskii-poroshenko-ianukovich-ta-iushchenko (дата звернення: 03.11.2021).

6. Протягом другої сесії Верховна Рада прийняла 133 закони і 1 кодекс, 125 законів прийняли за основу. (2020). Український кризовий медіа-центр: Офіційний веб-сайт. URL: <http://uacrisis.org/ua/74590-monitoring-on-parliament-s-work-during-the-2nd-session>. (дата звернення: 03.11.2021).

7. ² там само.

8. Заславська О. (2010). Політична комунікація органів державної влади :теоретико-концептуальні аспекти. Науковий вісник ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія.14.15–18.

9. Денисюк С. (2010). Засоби масової інформації як трансформаційний чинник сучасної політичної комунікації. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Вип. 4. С. 118–123. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6358/Denysyuk.pdf;jsessionid=049A932AA47C4CB1C3EFE0B8E2AD4EF7?sequence=1> (дата звернення: 03.11.2021).

10. Громадськість закликає зупинити фінансовий тиск на незалежного суспільного мовника. (2018). Центр верховенства права і демократії : Офіційний веб-сайт. URL: <https://cedem.org.ua/news/gromadskist-zaklykaye-zupynyty-finansovyj-tysk-na-nezalezhnogo-suspilnogo-movnyka/>. (дата звернення: 22.10.2021).

11. Проект бюджету на 2020 рік передбачає повне фінансування суспільного. (2019). Центр верховенства права і демократії: Офіційний веб-сайт. URL: <https://cedem.org.ua/news/byudzhnet-2020-povne-finansuvannya-suspilnogo/>. (дата звернення: 22.11.2021).

12. Бюджет Суспільного на 2022 рік становитиме 1, 87 млрд грн.(2021).ДМ суспільного. URL: <https://stv.detector.media/finansuvannya/read/6986/2021-12-02-byudzhnet-suspilnogo-na-2022-rik-stanovytyme-1-87-mlrd-grn/> (дата звернення: 22.11.2021).

13. Рейтинг інформаційної відкритості сайтів Центральних органів державної виконавчої влади України (ЦОВВ). (2016). URL: <http://test.irrp.org.ua/rating-vidkrytosti-saytiv-tsovv/>. (дата звернення: 15.01.2022).

14. Дволика передвиборча кампанія. Президентські вибори 2019. (2019). URL: <https://democracy-reporting.org/ua/social-media-ukraine-elections/>. (дата звернення 03.01.2022).

15. Вибори 2019: як Порошенко зміг вийти у фінал. (2019). URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-47784433>. (дата звернення 03.01.2022).

16. Ставлення населення до ЗМІ та споживання різних типів ЗМІ в Україні. (2018 р.): Національне дослідження. (2018). Internews: Офіційний веб-сайт. URL: https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2018/09/2018-MCS_FULL_UKR.pdf. (дата звернення: 20.01.2022).

17. Буцко, Д., Соловей, І. (2019). Телевізор vs соцмережі: як нові технології утверджуються в політиці. Лівий берег. URL: https://lb.ua/news/2019/05/02/425926_televizor_vs_sotsmerezhi_yak_novi.html. (дата звернення: 22.12.2021).

18. Найбільше немаркованої агітації в онлайн-медіа розміщено на користь партії Медведчука – дослідження ІМІ. (2019). Інститут масової інформації. URL: <https://imi.org.ua/news/naybil-she-nemarkovanoi-ahitatsii-v-onlayn-media-rozmishcheno-na-koryst-partii-medvedchuka-i23703>. (дата звернення: 17.01.2022).

19. ¹⁶ там само .

20. Anderson, J., Rainie, L. (2017). The Future of Truth and Misinformation Online. Pew Research Center: Official website. URL: <https://www.pewresearch.org/internet/2017/10/19/the-future-of-truth-and-misinformation-online/>. (дата звернення: 09.01.2022).

21. Досвід спільних європейських інституцій щодо захисту виборчого процесу від деструктивних інформаційних впливів. Національний інститут стратегічних досліджень: Офіційний веб-сайт: URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/analitichni-materiali/informaciyni-strategii/dosvid-spilnikh-evropeyskikh-institutiy>. (дата звернення: 13.11.2021).

22. Безпорадна мережа. Чому Meta не справляється з дезінформацією Кремля у Facebook та Instagram. Економічна правда. (2022). URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/04/25/686192/> (дата звернення: 26.04.2022).

МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА : СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Однією з важливих характеристик сучасного світового політичного процесу є реагування держав та інших міжнародних недержавних інститутів на зростання масштабів, різноманітності видів та напрямів міжнародної міграції. Процеси переміщення населення набули масштабного характеру та є важливим фактором соціальних перетворень у країнах призначення та походження мігрантів, а також є важливим чинником міждержавних відносин.

Ці процеси призвели до зростання значення міграційної політики як обов'язкової складової діяльності національних урядів, міждержавних об'єднань та міжнародних організацій. Як наслідок, актуальність наукового дослідження міграційної політики держави, об'єктивує вагомість визначення її теоретичних основ для розуміння сутності здійснюваних урядових дій, пошуку шляхів підвищення їх ефективності, їх осмислення науковцями.

Міграційна політика, як і міграційні процеси, мають міждисциплінарну основу, але найбільш широко поширене дослідження міграційної політики з позицій політології, права, соціології, економіки та міжнародних відносин. Хоча цілісної теорії міграційної політики не створено, аналіз напрацьованих науковцями різних галузей соціогуманітарного знання підходів дає змогу виокремити ряд теоретичних моделей для аналізу міграційних політик, які доповнюють одна одну.

Політологічний підхід до проблеми передбачає, що міграційна політика є продуктом політичної системи, а не лише відображенням демографічних чи економічних реалій. Вона визначається не тільки державою як інститутом, а й громадянським суспільством, бачення інституцій якого може відрізнятися від державного. Тому ефективно розробку та впровадження

міграційної політики слід здійснювати за узгодженням інтересів держави, власне мігрантів, місцевих громад, політичних партій, неурядових організацій тощо [4, с. 80]. Оскільки міграційні процеси здебільшого виходять за межі однієї держави, узгодження інтересів виходить й на міждержавний та й світовий глобальний рівень.

Вихідним є розуміння міграційної політики як діяльності державних та недержавних структур, спрямована на те, щоб впливати на міграційні процеси, яким керується у своїй діяльності Міжнародна організація з міграції. Базове загальне визначення процесу міграції доповнюється більш вузькими визначеннями. До прикладу, в проекті профільного закону України «Про основні засади державної міграційної політики України» (2010), який так і не був прийнятим, було запропоновано наступну дефініцію міграційної політики: «сукупність заходів, що здійснюються державою щодо регулювання міграційних процесів з метою захисту національних інтересів, безпеки та територіальної цілісності, забезпечення належного соціально-економічного, демографічного, науково-освітнього розвитку держави» [3]. В істотному такий підхід відображено й у чинній «Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року» (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 року № 482-р), згідно з якою удосконалення міграційної політики повинно бути одним із пріоритетів державної політики.

Міграційну політику як важливий чинник міграційних процесів на теоретичному рівні почали досліджувати ще у 1980-1990 рр. Вагомим є внесок американського дослідника А. Золберга. У праці «Питання держави : визначення імміграційної політики» (1999) він слушно зауважив, що уряди країн, куди люди бажають в'їхати, часто це обмежують, а тому їх політика визначає чи здійснюватимуться переміщення населення, і якщо так, якими вони будуть. Це стосується як унормованої міграції, так і нелегальної, оскільки саме поняття нелегальної міграції постає і набуває сенсу лише в контексті встановлених державою правил і процедур, які в разі нелегального переміщення, порушуються мігрантами [19, с. 81].

А. Золберг наголошує, що в першу чергу розробка міграційної політики є актуальною для економічно розвинених країн, оскільки саме вони є кінцевою точкою на шляху мігрантів. Водночас, менш розвинені країни, звідки відбувається еміграція, менше уваги приділяють міграційній політиці. В зв'язку з цим вчений ще у праці «Наступні хвили: теорія міграції для мінливого світу» (1989) виділив процес, який називає «перетягування канату», в якому слаборозвинуті держави прагнуть уникнути еміграції найбільш цінних з їх точки зору категорій населення (як правило, висококваліфікованих) і прагнуть позбутися «надлишкової» низькокваліфікованої робочої сили, в той час як розвинуті держави, як правило, заохочують імміграцію висококваліфікованих фахівців та обмежують в'їзд низькокваліфікованих [18, с. 409-416].

Аналіз міграційної політики різних держав дав А. Золбергу підстави для висновку, що міжнародна міграція є переважно політичним процесом, наслідком організації світу у формі суверенних держав. Вона полягає у переміщенні особи з під юрисдикції однієї держави під юрисдикцію іншої, що призводить до зміни її членства в тій чи іншій політичній спільноті. Відповідно міграційна політика охоплює не лише правила та процедури в'їзду та виїзду через державні кордони (міграційна політика у вузькому розумінні), а й усі аспекти набуття, збереження, втрати чи добровільної відмови від членства в цій політичній спільноті в усіх його аспектах – політичному, соціальному, економічному, культурному [14, с. 30].

В сучасних дослідженнях теорії міграційної політики домінує два напрями, які перетинаються між собою. Представники (Д. Холліфілд, С. Каслс, В. Корнеліус) першого напрямку задаються питанням, чому міграційна політика є неефективною з позиції зменшення міграційних процесів. Даний напрям стосується розриву між задекларованими цілями та результатами міграційної політики, він намагається пояснити, чому державам не вдається досягти цілей, визначених їхньою міграційною політикою. Другий напрям (Г. Фрімен, М. Боммес, Е. Геддес) пов'язаний з поясненням розриву між загалом протекціоністським ухилом громадської думки в демократичних державах і більш інклюзивною політикою держави, що втілюється в її політиці щодо

заохочення імміграції в одних суспільствах та підтримці скорочення її рівня – в інших.

В спробах теоретизувати другий напрям дослідження міграційної політики виникли та сформувалися дві школи: неокласична політична економія, прикладом якої є праці Г. Фрімена; та неінституціоналістська, підходи якої запропоновані такими авторами, як К. Йоппке, Дж. Холліфілд, В.Гуіродон та Я. Сойсал.

Найбільш переконливий політекономічний аналіз міграційної політики був розроблений Г. Фріменом. Політекономія зазвичай трактує міграційну політику як похідну від економічних інтересів та економічної ситуації. Як і економічні теорії пояснення міграцій, що фокусуються передусім на економічних чинниках переміщень (неокласична економіка, нова економіка міграції, теорія подвійного ринку праці), політекономія міграції розглядає мігранта як економічного актора, який взаємодіє з іншими економічними акторами, а міграційну політику – як результат узгодження економічних інтересів різних соціальних груп [14, с. 31].

Модель Г. Фрімена, що сформульована ним у праці «Режими імміграційної політики в ліберально-демократичних державах. Міжнародна міграція» (1995), передбачає, що міграційна політика в основному визначається змістом і відносною значущістю інтересів у конкретному суспільстві. «Творці політики» розглядаються як брокери, які зацікавлені у створенні політики, яка задовольняє суспільні інтереси. Порівняно з більшістю теорій політекономії, Г. Фрімен стверджує, що чим сильніше інтереси суспільства зазнають впливу імміграції, тим більший стимул воно має до самоорганізації. Таким чином, якщо витрати або вигоди від міграції зосереджені на конкретній групі або групах, вони, швидше за все, організуються ефективніше і таким чином матимуть більший вплив на політику [8, с. 881-882].

Г. Фрімен виявив розбіжність між офіційно проголошеною політикою і думкою більшості населення на основі аналізу емпіричних даних про те, як суспільство в США, Канаді, Австралії і дванадцяти країнах ЄС на початку 1990-х років відносилось до питань імміграції. У всіх країнах, які

досліджувалися, населення виступало проти збільшення рівня імміграції, а в деяких – спостерігалася значна підтримка скорочення рівня імміграції. Не дивлячись на подібні тенденції, в країнах, що належать до умовного «заходу» зниження імміграції не спостерігалось, навпаки, впродовж тридцяти років уряди проводили достатньо ліберальну міграційну політику.

Спочатку Г. Фрімен застосував цю модель для пояснення імміграційної політики в промислово розвинених країнах. Вчений стверджував, що наявність дешевої іноземної робочої сили приносить акцентовані переваги роботодавцям та групам іммігрантів; у той час як витрати для місцевої робочої сили або тих, хто живе в районах, де проживатимуть іноземні працівники, є значними. Це означає, що роботодавці та групи іммігрантів матимуть стимули для більш інтенсивного лобіювання та просування ліберальної імміграційної політики, тоді як ті, на кого ця політика негативно впливає, матимуть менше стимулів лобіювати проти. Результатом буде ліберальна політика – гіпотеза, яку

Г. Фрімен стверджував у праці «Національні моделі, типи політики та політика імміграції в ліберальних демократіях» (2006), підтвердилася на прикладі США, незважаючи на очевидно негативний вплив політики на низькокваліфікованих працівників [9, с. 227-247].

Г. Фрімен виділяє наявність в суспільстві боротьби трьох груп інтересів (виборців, організованих груп та державних посадовці), яка пояснюється розбіжністю між суспільними настроями та політикою. Виборці – це численна група індивідів, які заявляють про свої інтереси через вибори. Дана група часто має розпливчасті інтереси, вони підтримують політику тієї чи іншої партії, яка, як правило, має можливість голосувати по окремо взятих питаннях (зокрема, по міграції). Організовані групи, на відміну від виборців, чіткіше формулюють свої вимоги з конкретних питань і роблять цілеспрямовані кроки для їх досягнення. По відношенню до міграції це можуть бути як етнічні лобістські угруповання та працедавці, зацікавлені в дешевій робочій силі, так і профспілки, що виступають на захист місцевих працівників.

Виходячи з цього, на думку Г. Фрімена, головним завданням акторів, які здійснюють міграційну політику, є врівноважувати інтереси суспільних груп. Проте, на практиці частіше за все підтримуються ті типи політики, на які явно виражений попит. Групи часто контактують між собою за вироблення міграційного курсу, міграційна політика стає продуктом їх суперництва і схильна до частих змін залежно від розстановки сил. Наприклад, така їх діяльність може проявлятися якщо імміграція проносить очевидні вигоди одним групам (здешевлення праці для працедавців) і не менш очевидні небажані наслідки для інших (здешевлення праці для працівників та профспілок).

Групи інтересів, які впливають на формування державної міграційної політики часто визначають її тип: мажоритарний, плюралістичний, клієнтелістський, підприємницький. Клієнтелістський тип міграційної політики розвивається коли небажані наслідки від міграції неочевидні для місцевої робочої сили або людей, що живуть по сусідству з мігрантами, а дешева праця приносить явні вигоди для ряду впливових груп. Даний тип превалує в англomовних країнах імміграції та країнах на півдні Європи, привабливих для імміграції. Водночас у Франції, Швейцарії, Австрії та Нідерландах верх бере підприємницький тип. Модель Г. Фрімена є чудовим зразком для дослідження проблем, які виникають в підходах політичної економії й широко використана, зокрема Ч. Босуеллом у праці «Теоретизування міграційної політики: чи є третій шлях?» (2018) [4, с. 75-100].

Критики політекономічного підходу до аналізу міграційної політики зазначають, що його прихильники гіперболізують здатність окремих груп до прагматичних та раціональних дій і не пояснюють, чому такі самі групи, наприклад, працедавці чи профспілки, в одних країнах вітають імміграцію, а в інших виступають проти неї. Крім того теорії, які в центрі політичних рішень бачать лише економічні мотиви, на думку української дослідниці О. Малиновської, виявляються недостатніми для пояснення політики щодо біженців та різних форм переселення для постійного проживання, пов'язаних із зовнішньополітичними чи гуманітарними міркуваннями [14, с. 32-33].

На противагу моделі Г. Фрімена постав альтернативний набір теорій, які розташовують ключові пояснювальні змінні міграційної політики у відносинах між державою та групами чи інституціями, які протистоять її рестрикціоністським ухилам. У цих моделях держава не є брокером, який просто жонглює інтересами. Швидше, вона постає як окремий актор, здатний визначати та досягати своїх власних цілей. Однак досягнення державою своїх цілей часто стримується інтересами суспільства, власними адміністративними органами, судовою чи міжнародною системою. У випадку міграційної політики ці обмеження часто виступають проти політики обмежень у напрямку більш ліберальних підходів, звідси поняття «ліберального парадоксу» Дж. Холліфілда.

З точки зору вченого, уряди багатьох країн продовжують відноситися до трудової міграції як до процесу управління розподілом економічних благ, тобто цілком контрольованого і закономірного процесу, тоді як трудовим мігрантам властива найважливіша особливість, що не дозволяє державі розпоряджатися ними за своїм розсудом, а саме: сукупність цивільних, політичних і соціальних прав. «Ліберальний парадокс», аналізований Дж. Холліфілдом у його монографії «Іммігранти, ринки і держави: політична економія післявоєнної Європи» (1992) визначається тезою – «чим сильніше зміцнюються ліберальні інститути і закони в розвинених країнах, тим менші можливості мають у своєму розпорядженні держави у сфері міграційного управління» [10, с. 192–213].

Оскільки права людини, у т. ч. і права мігрантів, легітимовано на міжнародному рівні, держави, які вважають себе демократичними та ліберальними, не можуть із ними не рахуватися. Наприклад, коли західноєвропейські демократії намагалися призупинити приплив мігрантів в умовах нафтової кризи 1970-х рр., це їм не вдалося: прибуття по лінії возз'єднання сімей та надання притулку продовжувалося. На підставі аналізу цих процесів Дж. Холліфілд у монографії. «Політика міжнародної міграції: як ми можемо «повернути державу?». Теорія міграції: розмова між дисциплінами» (2000) дохлджить висновку, що повага до прав людини впливає на міграційну

політику не лише безпосередньо, а й опосередковано, оскільки призводить до лібералізації законодавства щодо громадянства, інших важливих для мігрантів сфер [12, с. 195-200].

В своєму дослідженні «Міграція та «новий» міжнародний порядок: режим зникнення. Управління міграцією. Час для нового міжнародного режиму?» (2000) Дж. Холліфілд як приклад наводить міграційну політику США з 1890 по 1996 рр., де вплив ділових кіл на формування політики був сильним, і потоки мігрантів збільшувалися або зменшувалися залежно від економічних циклів. Через зниження впливу груп інтересів на процес ухвалення рішень після ухвалення Закону про громадянські права в 1964 році логіка формування потоків вже не співпадала з економічними умовами. Тому міграційну політику в країнах західної демократії неможливо пояснити силою впливу тих чи інших груп в суспільстві, важливо брати до уваги також зміни в правовому та інституційному середовищі [11, с. с. 83–98].

Аналізуючи модель «ліберального парадоксу» Дж. Холліфілда Ч. Босуелл у праці «Теоретизування міграційної політики: чи є третій шлях?» (2018) акцентує увагу, що ця модель припускає, що кодифікація ліберальних норм у міжнародній системі була здійснена гегемоністськими ліберальними державами, зацікавленими в експорті свого світогляду. Однак менш зрозумілим є те, чи є їхня прихильність до цієї ліберальної системи по суті (хоча й опосередковано) похідною від якоїсь концепції національних інтересів (наприклад, інтересу до поширення вільної торгівлі чи віри в «демократичний світ»); чи вона також втілює етичне зобов'язання цінностям свободи та справедливості, а отже, зацікавленість у поширенні прав на громадян інших держав [4, с. 86].

Це питання є важливим, оскільки воно має наслідки для міцності міжнародних норм, що кодифікують права іммігрантів або біженців. Якщо вбудований лібералізм можна більш-менш звести до зацікавленості в національній безпеці та вільній торгівлі, то його здатність забезпечити надійну підтримку прав біженців чи іммігрантів буде обмеженою. Ця підтримка залежатиме від збігу між системою прав і більш прагматичними проблемами

безпеки чи економіки. За відсутності такого збігу ми очікували б, що прихильність, наприклад, міжнародному системі біженців, стане дещо крихкою. Дж. Холліфілд має на увазі, що відданість ліберальним правам не зводиться лише до власних інтересів. Але він не пояснює, наскільки надійними він вважає такі зобов'язання за відсутності будь-якого збігу з національними інтересами.

Як показує порівняння країн Заходу з близькосхідними країнами-експортерами нафти, контроль над імміграцією особливо складний в ліберальних демократіях, характерними рисами яких є домінування ринкових відносин і повага до основних прав людини. Ринок постійно прагне до експансії, постійно шукає нових людей для виробництва товарів і послуг, відданих споживачів, що швидко перетворює імміграцію на зручний спосіб задоволення цих ринкових імпульсів. Оскільки ринкові відносини кидають виклик логіці державного контролю та управління, цей виклик створює напруження в відносинах між державами і ринками.

Дослідження міграційної політики Я. Соїлас має більш нормативний характер з огляду на етичні цінності та вагу визнаних на міжнародному рівні прав людини. Я. Соїлас, наприклад, акцентує на збільшенні після закінчення Другої світової війни кількості політичних систем, які декларують першочергову необхідність забезпечення прав людини. Ці політичні режими встановлюють норми поведінки з окремими особами та групами меншин. Як пише Я. Соїлас у праці «Межі громадянства: мігранти та постнаціональне членство в Європі» (1995) «права та претензії особи узаконюються ідеологіями, заснованими на транснаціональному співтоваристві, через міжнародні кодекси, конвенції та закони про права людини, незалежно від їх громадянства в національній державі» [16, с. 188].

Поділ понять «прав» та «ідентичні» став актуальним після Другої світової війни як наслідок легітимації проблеми прав людини в міжнародному дискурсі. Права людини вийшли на перший план на міжнародній арені та їх почали протиставляти здатності держави здійснювати незалежну політику з питань міграції. Правова категорія громадянства здобула нове осмислення

щодо універсальних категорій, не прив'язаних до конкретної національності. Як приклад дослідниця наводить ситуацію, коли права турків у ФРН перестали залежати від їх національності. Ідентичнісний компонент громадянства залишився прив'язаним до територій. Таким чином, через міжнародні кодекси, конвенції та закони про права людини транснаціональне співтовариство наділило індивідів правами, незалежно від громадянства в національній державі [16, 76-94].

Повага до прав людини означає, що навіть нелегальні мігранти повинні користуватися мінімальним правовим захистом. Згідно з філософією прав людини, люди користуються захистом на підставі того, що є особами, а не на підставі їх національної приналежності або громадянства, а імплементація цієї системи прав відбувається на національному рівні, що обмежує свободу дій урядів. Це означає, що громадянське суспільство, правозахисні групи та неурядові організації можуть оскаржувати дії урядів, іноді виступаючи проти уряду в судах. Іншими словами, «контроль перебуває під контролем», а держави обмежені у своїх діях.

Ще один набір теорій для пояснення провадження міграційної політики звертається до ролі в ній держави та внутрішніх ліберальних інститутів. Саме інституції (а не суспільні групи) виступають як актори міграційної політики. Ми можете виділити три шляхи реалізації політики щодо міграції цими інститутами.

Згідно з першим, ліберальні інститути черпають свою силу з конституційних положень, які утверджують їх автономію. Конституція в демократичних суспільствах забезпечує поділ влади, виокремлює окремі її гілки тощо. Саме конституційні повноваження тих чи інших інститутів стримують обмеження міграційної політики в ліберальних демократіях.

Аналізуючи ці повноваження К. Юппке у праці «Імміграція кидає виклик національній державі. Виклик національній державі» (1999) наприклад, визначає важливу роль та описує судовий процес як джерело захисту іммігрантів. На відміну від політичних процесів, судді захищені від політичного тиску, «і лише зобов'язані дотримуватися недискримінаційних та

універсальних принципів сучасного права». Особливо це проявляється в розвинених країнах з писаними конституціями, де незалежні суди можуть контролювати виконавчу владу ляхом перегляду рішень. Наприклад, більш ефективною політика імміграційного контролю є у Великій Британії, де немає писаної конституції.

І навпаки, Німеччина є протилежним прикладом, де в 1965 році прийнятий закон про іноземців, який надав виконавчій владі практично повну свободу дій у видачі дозволів на проживання працівникам-мігрантам, не торкаючись, проте, такого важливого аспекту як сімейне возз'єднання. За відсутності фіксованих норм, регулювати статус мігрантів та їх сімей почали адміністративні та конституційні суди. Посилаючись на перелік прав людини та Конституцію, Конституційний суд Німеччини ухвалив, що, по-перше, виконавча влада не може депортувати іноземців по своїй волі, оскільки у них є «права на свободу», захищені статтею 2 (1) Конституції; по-друге, що попередня рутинна практика видачі тимчасових дозволів на проживання створила з боку іноземців конституційно обґрунтований інтерес у постійному проживанні; і по-третє, що згідно статті 6 Конституції іноземці мають права на сімейне возз'єднання. Дана ситуація, на думку К. Юппке, є показовим прикладом наступного: «всупереч офіційному політичному курсу («Німеччина не є країною імміграції»), вона стала країною імміграції виключно внаслідок влади її конституційного суду» [13, с. 45-46].

З точки зору дослідника, сучасні держави здатні контролювати міграції краще, ніж будь-коли в минулому. Більше того, офіційно проголошена політика може відрізнятися від справжніх намірів. Наприклад, великодушна байдужість до нелегальної міграції може відповідати інтересам держав чи роботодавців, які прагнуть отримати доступ до нелегальної робочої сили. Стратегії, що використовуються державами, не завжди можуть також відрізнятися послідовністю, цілісністю, оскільки економічні міркування можуть вступати в конфлікт з міркуваннями забезпечення безпеки.

Позитивними характеристиками даного напряму реалізації міграційної політики є те, що, по-перше, інституції захищені від політичного

тиску. Вони мають достатню незалежність від політичної системи та конкуруючих адміністративних органів, щоб мати можливість здійснювати певні повноваження щодо прав мігрантів. По-друге, учасники цих інституцій діють відповідно до інтересів і норм, які суперечать домінуючій політиці або конкуруючим акторам.

Визначною прихильницею цього напрямку в міграційній літературі є В. Гіродон. Її підхід «інституційної соціології» описує, як судова влада та бюрократія відіграли важливу роль у розширенні прав для нерезидентів через інклюзивну, недискримінаційну «логіку» закону та принципів соціальної держави. У своїй статті «Конституція європейської сфери імміграційної політики: підхід політичної соціології» (2003) дослідниця стверджує, що окрім нормативної та професійної прихильності до недискримінаційного застосування правил, бюрократію також мотивують інтереси ефективності управління. «Простіше кажучи, бюрократія стандартизує операції, а суди прагнуть узгодженості в застосуванні правових принципів» [10, 270-273].

В. Гіродон, паралельно з Дж. Холліфілдом, визначає основоположну роль прав, проте не згодна з його ідеєю держави як монолітного актора. На її думку, необхідно бачити відмінності між законодавчою, виконавчою і судовою системами та визнавати наявність безлічі інших акторів – від корпоративних до суспільних. Зокрема, вона підкреслює роль принципів поділу влади і незалежності судочинства в дотриманні універсальних прав людини, порушення яких призвело б до зниження легітимності державного управління.

В. Гіродон звернула увагу на те, як судова і соціальна бюрократії розширили права негромадян через недискримінаційну «логіку закону» і принципи державного загального добробуту. «Бюрократія робить операції стандартними, а суди прагнуть до послідовності в застосуванні правових принципів», що характеризує бюрократію як вмотивовану інтересами адміністративної ефективності [10, с. 279-280].

Постає питання про організаційної здатності протистояти інтересам політики. І тут недостатньо вказувати на організаційні «логіки» чи «ідіоми». Неінституціоналістська позиція піднімає питання, чому дія внутрішньої

«логіки» захищає ці інституції від згорання державою, якщо вони суперечать її інтересам. Якщо ми не маємо справу з надзвичайно слабкою державою (або державою, яка таємно змовляється з експансіоністськими тенденціями), ми повинні знову покладатися на аргумент про потребу держави зберегти легітимність. Справа в тому, що збереження незалежності судової влади та/або подальший поділ влади, ймовірно, будуть важливими ознаками легітимної демократичної системи. Держава не може просто скасувати рішення своїх інститутів, якщо їх дії суперечать власним політичним інтересам держави. У цьому сенсі, вважає О. Малиновська, саме потреба в згоді обмежує державу, а не будь-яка власність самої установи (за винятком, можливо, збройних сил) [4, с. 83].

Третій варіант теорії державних/внутрішніх інститутів збігається з політекономічними підходами. Згідно з цими теоріями, держава надає ліберальним установам певний ступінь автономії через свою зацікавленість у гарантуванні накопичення багатства або збереженні капіталістичного способу виробництва. Таке надання привілейованого статусу інтересам капіталу, як правило, призводить до більш ліберальної міграційної політики. Передбачається, що роботодавці зацікавлені в забезпеченні великої кількості дешевої робочої сили.

Було б незвично класифікувати цю «марксистську думку» під категорією «ліберальних обмежень». Але марксистський підхід дійсно пропонує спосіб пояснити стійкість ліберальних інститутів. Інтерес капіталістичної держави у зміцненні умов накопичення породжує інтерес у збереженні інших (капіталістичних) інститутів, необхідних для захисту прав власності. Таким чином, замість того, щоб пояснювати стійкість судової чи виконавчої влади теорією мобілізації суспільних груп або внутрішньою логікою інституцій, ідея полягає в тому, що ліберальні інституції можуть бути захищені саме через їх роль у створенні умов для накопичення капіталу.

Ці теорії внутрішніх інституцій надають зовсім інші пояснення стійкості ліберальних судів чи бюрократії, коли вони стикаються з державними інтересами. Вони пропонують важливе уявлення про стійкість інституцій.

Стійкість, здається, полягає в інтересах держави в забезпеченні легітимності (і, отже, не посягати на конституційні домовленості щодо розподілу влади чи незалежності судової влади); або його зацікавленість у накопиченні (і, таким чином, не обмежує інтереси капіталу). Таким чином, щоб ліберальні інституції виявляли певний ступінь міцності, держава повинна визнати, що втручання в їхні справи або підриває її легітимність, або її мету в сфері контролю міграції.

На противагу моделям представників неоінституціоналістської школи, так звані сучасні моделі міграційної політики, які будуються на засадах марксизму, вважає О. Малиновська, успішно використовувалися для пояснення нелегальної міграції як стратегії забезпечення легко керованою робочою силою певних сегментів капіталістичного виробництва. Відповідно до них, нелегальна міграція не є наслідком слабкості держави в сфері забезпечення належного імміграційного контролю, а результатом зацікавленості працедавців у дешевих і безправних працівниках. Причому, якщо великі монополії більше зацікавлені в керованості міграційного процесу, дрібні власники, а також такі, які володіють підприємствами з нижчими нормами прибутку, охоче залучають нелегальних мігрантів з метою підвищення за їхній рахунок своїх доходів [14, с. 31].

М. Вейнер запропонував модель аналізу міграційної політики виходячи із її взаємозв'язку із зовнішньою політикою. Основними тезами дослідника є: ставлення держави до міграції часто формують її міжнародні відносини; мігранти часто впливають на внутрішню політику країни призначення, та країни походження; правила дозволу в'їзду іноземців на територію держави призначення демонструє стосунки з країною їх походження, є результатом демонстрації власної позиції щодо міграції та засобом формування власного іміджу.

М. Вейнер прихильник державного регулювання міграційної політики. Виходячи з цього він запропонував типологію міграційної політики в 1985 р. у праці «Про міжнародну міграцію та міжнародні відносини». Щодо еміграції виділяються політики: політика заохочення міграції, обмежувальну, вибірково заборонну (держава накладає обмеження на виїзд представників певних професій або етнічних груп), політика вільного в'їзду. Політика

відносно імміграції також буває декількох видів: обмежувальна політика або «нульової міграції», селекторна (вибіркова) політика, активного залучення мігрантів, політика «відкритих дверей» або вільного в'їзду [17, с. 450-452].

Водночас Дж. Торпі зазначає, що прерогатива держав встановлювати контроль над своїми кордонами не викликає сумнівів, контроль, тим не менш, повинен мати обмежений характер. Історично, повний контроль ніколи не був нормою. Іноді зустрічаються ствердження, що в 19 столітті відкриті кордони були реальністю, а національно-державні інститути прагнули дедалі більше контролювати пересування населення на підконтрольних територіях, активно використовуючи паспортний контроль як інструмент. Ймовірно, уявлення про час, коли існувала політика вільної, необмеженої державним втручанням міграції, – перебільшення. Разом з тим, очевидно, що держави лише поступово виявляли здатність і владу контролювати пересування людей, – виключне право, яке раніше доводилося ділити з іншими громадськими акторами, такими, як церкви чи приватні підприємства. Від початку 19 ст. процеси індустріалізації та поширення капіталізму викликали потребу в більш гнучких системах переміщення робочої сили, що в поєднанні зі зростанням населення і збільшенням масштабів бідності в містах також викликало більш позитивне ставлення до еміграції з боку західноєвропейських держав.

У Великій Британії, наприклад, еміграція до колоній була засобом не тільки боротьби з перенаселенням, але і відкриттям нових ринків для товарів, вироблених у метрополії. Але було б очевидною помилкою вважати, що міграційна політика держав у даний період була максимально відкритою. Наприклад, еміграція низькокваліфікованих бідних людей з Європи заохочувалася, вважає О. Оснач, в той час як еміграцію кваліфікованих працівників на постійній основі намагалися обмежувати [2, с. 12-13].

Різноманітність моделей аналізу міграційної політики ускладнює процес її вивчення. Проте, дослідник К. Каданьйоне, зазначає, що попри суттєві розбіжності теоретичні моделі, що застосовуються для вивчення міграційної політики, є лише варіантами найбільш поширених у науці і пояснюють міграційну політику як концептуально близьку до політики у сфері праці чи

зовнішньої політики, відповідають більше конкретним випадкам, ніж забезпечують системне розуміння досліджуваного феномену [14, с. 36].

В науковому середовищі склалася думка, що пошуку комплексного погляду на міграційну політику може слугувати ідея Е. Мейера, який писав, що міграційна політика є результатом взаємодії різних чинників соціально-економічного і зовнішньополітичного характеру, а також залежить від основних характеристик міграційного потоку і набуває інших рис залежно від того чи йдеться про трудову міграцію, переселенську міграцію, або пошуки притулку. Він називає п'ять соціально-економічних та зовнішньополітичних чинників: стан економіки, інтенсивність та склад міграції, війни, пріоритети зовнішньої політики, співвідношення націоналістичних і ліберальних поглядів у суспільстві. Разом з тим, недолік позиції Е. Майера, як і більшості розглянутих вище аналітичних моделей, полягає у тому, що вона базується переважно на досвіді розвинутих країн [15].

Українська дослідниця міграційних процесів та міграційної політики О. Малиновська робить висновок, що міграційна політика є продуктом політичної системи, а не лише відображенням економічних чи демографічних обставин. Її формують не тільки держави, а й інші суспільні інститути, бачення яких може бути іншим. Тому дієва міграційна політика вимагає погодження інтересів держави і власне мігрантів, місцевих громад, політичних партій, неурядових організацій тощо. Оскільки міграція відбувається між двома або й більше державами, погодження інтересів є необхідним також і на міжнародному рівні. Розуміння механізмів формування міграційної політики важливе для процесу її удосконалення [14, с. 36].

Таким чином, теоретична розробка моделі міграційної політики є відносно новою в соціогуманітарних науках. Низка моделей аналізу політики щодо регулювання міграційних процесів розроблена західними дослідниками та, переважно, стосується ліберальних країн з розвинутою демократією та стабільними економіками, що, в свою чергу, є її суттєвим недоліком. Дослідники міграційної політики на місцях беруть до уваги вище розглянуті теорії та намагаються їх адаптувати та дослідити міграційні процеси своєї держави. Сучасна теорія міграційної політики є відносно «молодою» та потребує подальшої розробки, особливої актуальності ця потреба набула в

новітніх українських реаліях. Перебіг російсько-української війни 2014-2023 років призвів до масових міграційних процесів в середовищі українства. Процеси ці мають свою специфіку й вимагають належного правового регулювання, істотного удосконалення державної міграційної політики із використанням як досвіду її реалізації, так і вироблених зарубіжними та українськими науковцями її теоретичних засад.

1. Малиновська О. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії : монографія. Київ : НІСД, 2018. 472 с.
2. Оснач О. М. Інструменти та механізми модернізації міграційної політики: порівняльно політологічний аналіз : дис... д-ра філософії: 23.00.02/ НАНУ. Київ, 2018. 204 с.
3. Про основні засади державної міграційної політики України : Проект Закону України від 14.07.2010 № 6705. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JF56900A?an=3> (дата звернення : 20.12.2022 р.).
4. Boswell Ch. Theorizing Migration Policy: Is There a Third Way? *International Migration Review*. 2018. Vol. 41. P. 75-100. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1111/j.1747-7379.2007.00057.x> (дата звернення : 20.12.2022 р.).
5. Freeman G, Hill D. Dis-Aggregating Immigration Policy: The Politics of Skilled Labor Recruitment in the USA. *Knowledge, Technology & Policy*. 2006. Vol. 19. P. 7-26. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s12130-006-1027-1> (дата звернення : 20.12.2022 р.).
6. Freeman G. Immigration as a Source of Political Discontent and Frustration in Western Democracies. *Studies in Comparative International Development*. Fall 1997. Vol. 32, No. 3. P. 42–64.
7. Freeman G. Migration and the Political Economy of the Welfare State. From Foreign Workers to Settlers? *Transnational Migration and the Emergence of New Minorities* / ed. by M. Fleisler and B. Schmitter Heisler. Sage Publications, 1986. 213 p.
8. Freeman G. Modes of Immigration Politics in Liberal Democratic States. *International Migration*. 1995. Review 24 (4). P. 881-902. URL: <https://www.jstor.org/stable/2547729> (дата звернення : 20.12.2022 р.).

9. Freeman G. National Models, Policy Types, and the Politics of Immigration in Liberal Democracies. *West European Politics*. 2006. Vol. 29 (2). P. 227-247. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01402380500512585> (дата звернення : 20.12.2022 р.).
10. Guiraudon V. The Constitution of a European Immigration Policy Domain: A Political Sociology Approach. *Journal of European Public Policy*. Vol. 10 (2), 2003. PP. 263–282.
11. Hollifield J. *Immigrants, Markets and States: The Political Economy of Postwar Europe*. Cambridge: Harvard University Press, 1992. 305 p.
12. Hollifield J. Migration and the «New» International Order: The Missing Regime. *Managing Migration. Time for a New International Regime?* / edited by Bimal Ghosh. Oxford: Oxford University Press, 2000. 258 p.
13. Hollifield J. The Politics of International Migration: How Can we «Bring the State Back In?»». *Migration Theory: Talking Across Disciplines* / edited by Caroline B. Brettell. and James F. Hollifield. New York and London: Routledge, 2000. 239 p.
14. Joppke C. Immigration Challenges the Nation-State. In *Challenge to the Nation-State: Immigration in Western Europe and the United States*. Ed. C. Joppke. Oxford and New York: Oxford University Press. 1999. PP. 5-46.
15. Malynovska O. Migration policy: Theoretical approaches and directions of scientific analysis. *Demography and Social Economy*. 2018. Vol. 2 (33). P. 27-37.
16. Meyers E. Theories of international migration policies - a comparative analysis. *International migration review*. Vol. 4. 2000. PP. 1247-1251.
17. Soylas Y. *Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe*. 1995. 251 p.
18. Weiner M. On International Migration and International Relations. *Population and Development Review*. Sep. 1985. Vol. 11, No. 3. P. 441–455.
19. Zolberg A. R. The Next Waves: Migration Theory for a Changing World. *International Migration Review*. 1989. No. 23. PP. 403–430.
20. Zolberg A. The Matters of State: Theorizing immigration policy. *The Handbook of International Migration*. Ed. by C. Hirschman, P. Kasinitz, J. DeWind. NY: Russell State Foundation, 1999. PP. 71–93.

Роль політичної експертизи в демократичній державі

Анотація. Предметом проведеного дослідження виступає політична експертиза як один з факторів демократичного правового режиму. Основна увага приділяється дослідженню експертизи як формі громадського контролю.

Обґрунтовано тезу про те, що інститут політичної експертизи відіграє вагомому роль у виробленні політики в демократичній державі та дозволяє підвищити якість прийнятих політичних рішень, зробити їх більш відповідними до вимог суспільства, що в свою чергу дає можливість коректувати політичний шлях держави.

Ключові слова: політична експертиза, експерт, громадський контроль, демократія, громадянське суспільство, політична участь, політичне рішення.

З початку широкомасштабного російського вторгнення, дедалі частіше можна почути про протистояння двох політичних режимів: демократичного та авторитарного.

Громадяни України вибрали демократичний спосіб політичної влади і вже дев'ятий рік відстоюють його перед агресором. Однак, не потрібно заспокоюватися, адже демократія не є гарантом ефективної економічної та політичної діяльності влади. Адже навіть в розвинутих демократичних державах можливе зловживання владними повноваженнями. Щоб цього не було, або, принаймі, це обмежити, слід контролювати державну владу, відстежувати її дії та конструктивно критикувати, тобто виконувати функції громадського контролю.

Більшість науковців зазначають, що громадський контроль є одним із гарантів реалізації та захисту прав та свобод громадян, дієвим механізмом зв'язку між суспільством і державою. (Старчікова, 2014, с.9)

С. М. Зубарев під громадським контролем розуміє системну діяльність інститутів громадянського суспільства щодо встановлення відповідності функціонування органів державної влади нормативно-правовим стандартам та коригування виявлених відхилень у вигляді звернення до уповноважених державних органів або до суспільної думки. (Зубарев, 2011, с.13)

Отже, хто ж може виконувати функції громадського контролю в демократичній державі? Хто може контролювати органи державної влади? Очевидно, що сама влада, однак такий контроль не може бути об'єктивним.

По-друге, контролювати органи державної влади може громадянське суспільство, і чим більш розвиненим воно буде, тим ефективнішим буде цей контроль. Це і є складовою механізму демократичного управління державою. (Шишименко, 2018)

Однією з форм громадського контролю є політична експертиза, яка розвинутих демократичних державах є важливим інструментом в боротьбі з корупцією та свавіллям чиновників.

Ряд науковців розглядають наявність та рівень розвитку інститутів політичної експертизи, як один з факторів, що свідчить про рівень демократії в країні (Неурядові аналітичні центри в Україні: стан і перспективи, 2003, с.3)

Політична експертиза здійснюється за допомогою різноманітних механізмів. До них входять: опитування населення, контент-аналіз політичних текстів, круглі столи та зустрічі з представниками влади, публікації аналітичних матеріалів з найактуальніших проблем, журналістські і суспільні розслідування, експертиза проектів законів, суспільні дискусії на телебаченні, радіо чи в інтернеті. (Міхеєв, 2018, с.67)

Про рівень інституціоналізації експертизи свідчать такі фактори, як: кількість експертних організацій, їхній склад, періодичність їх участі, напрямки їх діяльності, прийняття висновків органами влади, публічність результатів їхньої експертизи.

Політична експертиза є одним з факторів, що забезпечує зворотній зв'язок між владою та громадськістю. Вона є корисною, як і органам державної влади так і суспільству. Політична експертиза дозволяє оцінити рівень

прозорості органів влади, наприклад, витрачання бюджету, провести оцінку ефективної діяльності певного органу влади, оцінити рівень виконання державної програми. А органи влади зможуть отримати “зворотній зв’язок” від суспільства щодо оцінки своєї діяльності.

Саме завдяки політичній експертизі діяльність влади може перебувати під пильним оком суспільства. Вона є одним з факторів удосконалення процесу прийняття політичних рішень задля їх відповідності до інтересів держави та суспільства. Це не просто один з елементів процесу прийняття політичних рішень, а саме самостійний фактор, двигун демократичного процесу. (Волинкіна, 2014, с.124)

Органи влади зобов’язані сприяти інститутам громадянського суспільства, які здійснюють політичну експертизу. Державна політика набуде все більш якісного рівня при високому рівні відкритості органів державної влади та їх врахуванню висновків експертів, а також відкритій чи хоча б компромісній реакції на пропозиції чи зауваження громадськості. (Балацька, Сушко, Шевченко, Тютюкін, 2011, с.5)

Політична експертиза є проявом справжньої і дієвої демократії, який дозволяє владі та громадянському суспільству ефективно взаємодіяти, що в свою чергу дозволить налагодити результативний діалог та досягнення компромісу на всіх етапах процесу прийняття політичних рішень. Крім того, необхідно зазначити, що у процесі підготовки якісного політичного рішення необхідно брати до уваги широкий діапазон різноманітних поглядів і точок зору стосовно певного питання, особливо, якщо цю інформацію розробляють висококваліфіковані фахівці – політичні експерти.

Аналіз досвіду розвинутих держав стверджує, що процес демократизації базується на двох уміннях: по-перше, органи державної влади у процесі розроблення та впровадження політичних рішень, мають враховувати інтереси всіх суспільних легальних груп. По-друге, ці суспільні групи мають мати змогу брати участь і впливати на процес прийняття політичних рішень.

В Україні поступово розв’язуються ці завдання. Так, 5 листопада 2008 року була прийнята постанова Кабінету Міністрів України №976 “Про

затвердження порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади”.

Дана подія стала свідченням того, що українське суспільство отримало демократичний механізм управління державою, а також можливість бути не просто спостерігачем, а й активним членом формування державної політики, адже як вказано в Конституції України: “Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами”. (Конституція України, 1996)

Пункт 6 даного Порядку закріплює: “експертні пропозиції враховуються органом виконавчої влади під час підготовки програм соціально-економічного розвитку, державних цільових та регіональних програм, формування бюджетів відповідного рівня, вирішення питань поточної діяльності.” (Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої, 2008)

Однак, на практиці дуже часто органи державної влади, як на регіональному, так і на загальнодержавному рівні, під час прийняття політичних рішень не тільки не враховують пропозиції інституту громадського суспільства, але й діють в інтересах фінансово-промислових груп, чи певних політичних акторів. І завданням політичної експертизи є дати відповідь на запитання, як ці дії можуть вплинути на стан політичної системи. (Шишименко, 2018)

Американський професор університету Південної Флориди Стівен Тернер у своїй праці “У чому проблема з експертами?” виділив **п’ять типів експертів**, діяльність двох з яких напряму відноситься до сфери політичних рішень. (Turner, 2001, p. 139)

Перший тип - це “фізики”, їх думки та оцінки зазвичай визнаються всіма, легітимність ґрунтується на можливості універсальної апробації їх знання, а підтримка здійснюється самою науковою спільнотою.

Другий тип – “теологи”, їхня експертиза приймається лише специфічною аудиторією (сектою), яка визнає їхню владу, а не суспільством загалом.

Якщо перші два типи експертів є експертами для попередньо встановлених аудиторій, таких як спільнота фізиків або заздалегідь визначена

спільнота віруючих сектантів, то третій тип – це експерти, які входять у категорію осіб, яким платять за успішне виконання послуг.

Їхня особиста експертиза перевіряється та приймається окремими індивідами, приватними особами. Вони самі створюють свою аудиторію, їхня легітимність визначається успішним уявленням своїх заслуг та досягнень. Вони самі створюють свою аудиторію, їхня легітимність визначається успішним уявленням своїх заслуг та досягнень.

Експерти четвертого типу адресують свої думки та оцінки суспільству загалом, тим самим спонукать їх до певної політичної дії чи вибору. Підтримку їм надають приватні групи, які зацікавлені у прийнятті громадськістю їх експертних суджень як надійних та достовірних.

До даного типу експертів відносяться політологи, соціологи, економісти. Вони фігурують у мас-медіа як “суспільна” сила, яка здатна оцінити та спрямувати у потрібний напрямок дії держави.

До п'ятого типу експертів відносяться представники соціальних наук. Їхнє завдання – забезпечення професійної підготовки чиновників і в подальшому їх консультувати по питаннях управління. Як правило, вони не відомі широкому колу суспільства, а їх легітимність та підтримка не залежить від громадськості.

На практиці, як зазначає Тернер, різниця між четвертим і п'я тим типами експертів досить умовна.

Вчений дійшов до висновку, що сучасні технології, а також суперечливість думок експертів, дають практично необмежені можливості для використання експертизи задля маніпулювання громадською думкою, додаткової легітимізації прийнятих рішень та інших корисливих цілях. (Turner, 2001, p.141)

Дана практика актуальна для тоталітарних та авторитарних держав, для яких характерна державна цензура та монополія на інформацію. Так, показовим прикладом такої держави є Росія, Китай, де випуски новин повністю керуються владою. Але доводиться визнати, що і демократична держава може скористатися цими технологіями, що піде не на благо суспільству.

Відповідно, навіть при демократичній політичній владі, громадянам слід ретельно стежити за діями влади та конструктивно оцінювати, тобто виконувати функції громадського контролю.

Однією з вагомих відмінностей демократичного політичного режиму від авторитарного та тоталітарного, є наявність в ньому високорозвинутого громадянського суспільства, частиною якого є незалежні інститути політичної експертизи.

Для демократичної влади є цілком нормальними консультації з політичними експертами. Це дозволяє коригувати політичний курс та прискорювати процес реалізації. Досвід розвинутих демократій показує, що інститути політичної експертизи є інтелектуальними генераторами соціально-економічного зростання та суспільного оновлення. Особливо це прослідковується в країнах Європейського Союзу та США, в яких політична експертиза відіграє важливу роль у розробці політики. В цих державах поширена практика обговорення політичних проблем на конференціях, форумах, круглих столах, в ЗМІ. До такого обговорення включаються експерти, чиновники, громадські активісти. Основна мета – пошук оптимального рішення їх вирішення.

В списку Топ-50 найвпливовіших центрів експертизи присутні тринадцять американських, сім британських, **п'ять німецьких, три бельгійських**, та по два з Південної Кореї, Канади, Росії та Японії.

Дослідники налічують близько 500 інститутів політичної експертизи в Європі, 150 з яких працюють на постійній основі. Найчастіше вони належать університетам, тобто є повністю автономними організаціями. Вони працюють на двох рівнях: національному та при ЄС. Останні мають великі ресурси.

Окремої уваги заслуговує Центр європейських політичних досліджень, який в дослідницьких колах має репутацію інституту, що виконує роботу за вищими науковими стандартами. Його діяльність охоплює широке коло європейських проблем. А серед співробітників присутні колишні чиновники ЄС, члени Європарламенту, вчені, журналісти. (Старкін, Кривов, 2016, с. 1054)

Характерним для ЄС є те, що аналітичні інститути намагаються впливати на політику через аргументований аналіз, а не шляхом прямого лобіювання.

В США інститути політичної експертизи ще більше розвинуті. Саме в Сполучених Штатах Америки виникли перші “think tank” (аналітичні центри). Особливого розквіту експертні інститути в США набули після другої світової війни, це пояснюється посиленням участі Сполучених Штатів у міжнародних відносинах за останні піввіку, їхня діяльність в певній мірі і визначає роль Америки міжнародній політиці. (Годлюк, 2011, с. 86)

На сьогоднішній час в країні створена велика і потужна мережа державних і корпоративних інститутів політичної експертизи, що здійснюють аналіз та прогноз розвитку політичної ситуації не лише в країні, але й в цілому світі. Дослідники нараховують приблизно 1200 центрів, 600 з яких працюють при університетах, ще 600 є незалежними громадськими організаціями. (Експертні спільноти за кордоном, 2018)

Н. Нарочницька дає наступну оцінку американським інститутам експертизи: “Вони — ядро потужного політичного та ідеологічного скріплення американського істеблішменту, його скелет та інтелектуальний потенціал”. (Нарочницька, 2004, с.183)

Наприклад, один з найвпливовіших аналітичних центрів США The Heritage Foundation («Спадщина») починаючи з правління Рональда Рейгана до наших днів відіграє вагомую роль у формуванні державної політики. Heritage Foundation розробив моделі пенсійної системи, а також відомий своїми аналітичними дослідженнями, серед найвідоміших слід згадати: «Індекс економічної свободи», «Політичні експерти 2000» та інші. Співробітники центру допомагали формувати команду президента Дональда Трампа, а також займали високі посади в уряді США. (Декілька кроків до створення «центрів впливу, 2019)

Завдяки співпраці з експертним середовищем, уряд США збагачується новими ідеями, які сприяють ефективному виконанню державної програми, що в свою чергу дозволяє заощадити гроші та прискорити процес реалізації.

Однією з особливостей політичної експертизи в США є кадровий переток між експертними інститутами та органами державної влади. Як приклад можна назвати досвід Збігнева Бжезинського, який після посади радника Президента США з питань національної безпеки став консультантом Центру стратегічних і міжнародних досліджень. Річард Соломон, який був помічником державного секретаря у справах Східної Азії та Тихоокеанського регіону перейшов на посаду Президента Американського інституту миру. (Неурядові аналітичні центри в Україні: стан і перспективи, 2003, с.11)

Діяльність інститутів політичної експертизи в Сполучених Штатах Америки можна вважати прикладом для інших демократій. Їхня структура, система фінансування, рівень участі в політичному процесі, роль та місце, яке вони виконують в суспільстві, є яскравим орієнтиром і для українських аналітичних центрів.

Отже, взаємодія громадськості, політичних експертів з владою є абсолютно звичним явищем в демократичній державі. Чим якіснішою буде ця взаємодія, тим більше прийняті політичні рішення будуть відповідати інтересам та потребам суспільства.

Слід зазначити, що і в нашій державі є певні зрушення в цьому напрямку. Так, наприклад, під час Революції гідності громадське суспільство вимагало реформувати сферу державних закупівель та зробити її прозорою. Підсумком став розроблений експертами та народними депутатами закон «Про публічні закупівлі». 25 грудня 2015 року його було прийнято. За Законом, з 1 квітня 2016 року система Prozorro стала обов'язковою для центральних органів влади. (Про публічні закупівлі, 2016)

В нашій державі існують незалежні аналітичні структури: Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, Інститут трансформації суспільства, Молодіжний центр політики та інформації, Центр політико-правових реформ, Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва, Центр громадських свобод.

Окремої уваги заслуговує “Центр громадських свобод”, який здійснює моніторинг та аналіз законопроектів, здійснює функцію громадського

контролю над діями правоохоронних органів, судів та місцевої влади в різних регіонах України.

Дана організація була заснована в 2007 році в Києві для просування прав людини та демократії в Україні. Основна мета Центру – зміцнення громадянського суспільства в Україні та тиск на владу, щоб зробити нашу країну повноцінною демократією.

Після повномасштабного російського вторгнення, організація була змушена переключитися на іншу діяльність, яка, на жаль, зараз більше затребувана – фіксація воєнних злочинів російської армії проти цивільних українців.

У травні 2022 року організація отримала нагороду Democracy Award 2022, а у жовтні — відзначена Нобелівською премією миру.

Також як приклад взаємодії експертів з громадянським суспільством та державою у сфері громадського контролю можна назвати діяльність громадської організації “Опора”, яка системно аналізує виборчий процес, проводить спостереження за всіма його етапами, працює над удосконаленням виборчого законодавства, а також роботу руху “Чесно” – громадської організації, яка розробляє експертизу у сфері парламентаризму та місцевого самоврядування, виборчого процесу, агітації та виборчих фондів, проводить аналіз кандидатів на парламентських та президентських виборах. Рух “Чесно” діє в Києві та десяти областях України.

Українські науковці Т. Брус та В. Романов наголошують, що розвиток мережі інститутів політичної експертизи в Україні дозволить не тільки досягнути більш прозорого та відкритого політичного процесу, але й сприятиме кращій обізнаності неурядових організацій у виробленні політики та прийнятті рішень. (Петренко, 2011, с. 13)

Отже, викладене дає підстави зробити висновок про те, що політична експертиза відіграє вагомую роль у виробленні політики в демократичній державі. Вона є важливою складовою громадського контролю. За допомогою експертизи діяльність органів влади перебуває під пильним оком суспільства. Рекомендації та висновки політичних експертів сприяють вирішенню політичних проблем з урахуванням їх наслідків для політичної системи.

Побудова демократичної держави та розвиток ефективного громадянського суспільства неможливе без існування інститутів впливу суспільства на державу та її органи, тим самим, політична експертиза є однією з найважливіших форм взаємодії суспільства та інститутів громадської влади.

Найбільшого розвитку інститути політичної експертизи набули в країнах Західної Європи та США. Їхня діяльність є яскравим орієнтиром для українських експертів та аналітичних центрів.

Позитивним є те, що певні зрушення в цьому напрямку вже відбулися. В Україні все більше набувають популярності організації, які здійснюють громадський контроль, в тому числі і за допомогою експертизи, і поставили собі за мету зробити нашу країну повноцінною демократією. Вони стали одним із суб'єктів політичного процесу і їхня роль в процесі прийняття рішень поступово зростає.

1. Балацька А., Сушко О., Шевченко Т., Тютюкін К., Громадська експертиза: теоретичні та практичні аспекти : практичний посібник /, 2011. 120 с.

2. Волынкина Л.А. Политическая экспертиза как фактор политического процесса. Диссертация на соискание степени кандидата политических наук. Саратов, 2011. – 171 с.

3. Годлюк, А.М. (2011) Аналітичні інститути («Мозкові Центри») у зовнішній політиці США. Проблеми міжнародних відносин. Збірник наукових праць. с. 78-88.

4. Декілька кроків до створення «центрів впливу». Режим доступу: <https://www.prostir.ua/?news=dekilka-kroktiv-do-stvorennya-tsentriv-vplyvu>

5. Експертні спільноти за кордоном. Режим доступу: https://studme.org/271181/menedzhment/ekspertnye_soobchestva_rubezhom

6. Зубарєв С. М. Поняття та сутність громадського контролю за діяльністю державних органів // Адміністративне право та процес. 2011. №5. С. 7-13 1. с. 13

7. Конституція України. (1996). Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. ВВР, 1996. № 30. Ст. 141; поточна ред.– ред. від 01.01.2020. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

8. Михеев Д. С. К вопросу о формах общественного контроля // Вестник Марийского государственного университета. Серия «Исторические науки. Юридические науки». 2018. Т. 4. № 1. С. 66-69.

9. Нарочницкая Н. «Аналитические институты» — глаза, уши и мозг Америки // Нашсовременник. 2004. № 3. С. 183.
10. Неурядові аналітичні центри в Україні: стан і перспективи // Національна безпека і оборона (аналітична доповідь Центру Разумкова). — Київ. — № 10 (46), 2003. С.72
11. Нобелівську премію миру присудили правозахисникам з України, Білорусі та росії. Джерело доступу: <https://hromadske.ua/posts/nobelivsku-premiyu-miru-prisudili-pravozahisniku-z-bilorusi-ta-dvom-pravozahisnim-organizacijam-z-ukrayini-ta-rosiyi>
12. Петренко І. Експертно-аналітичне забезпечення державної політики в Україні: стан і перспективи розвитку. Журнал Верховної Ради «Віче». 2011. № 12. С. 12–16.
13. Підсумки року від Руху ЧЕСНО. Режим доступу: https://lb.ua/blog/vita_dumanska/502095_pidsumki_roku_vid_ruhu_chesno.html
14. Постанова КМ України No 976 «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-%D0%BF>.
15. Про публічні закупівлі. (2016) Закон України. Відомості Верховної Ради, ВВР, 2016, № 9, ст.89. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text>
16. Старкин С.В., Кривов С.В. — Эволюция и типология экспертно-аналитических центров Европейского Союза // Право и политика. – 2016. – № 8. – С. 1050 - 1059.
17. Старчікова В.В. Суспільний контроль у правовій державі: теоретико-правове дослідження: автореф. дис канд. Юрид. наук. М., 2014. 27 с. 2.с.9
18. Turner St. What is the Problem with Experts? // Social Studies of Science 31/1 (February 2001). pp. 130-144.
19. Шишименко І. Політична експертиза як вид громадського контролю за діями влади / І. Шишименко // Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії. - 2018. - № 2. - С. 62-72. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mvckrc_2018_2_9

В.Ф. Сливчук
аспірант першого року навчання
спеціальності «Політологія»,
Міщук М.Б., к.п.н., доцент
кафедри політичних інститутів та процесів

ПОЛІТИКО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ.

Проголошенням “Декларації про державний суверенітет України” та “Акту про незалежність” Україна розпочала творення новітньої політичної системи, характерними напрямками розвитку якої визначено демократію та правову державу.

Однією з фундаментальних основ демократичної системи управління і необхідним елементом сучасної суспільної структури виступає місцевого самоврядування. Сучасний етап розвитку державності робить актуальним дослідження його політико-правового регулювання.

Місцеве самоврядування як явище суспільного життя виникло ще в античні часи. Термін «самоврядування» виник спочатку в Англії наприкінці XVII століття, після англійської революції і відображав, перш за все, стан англійського суспільства, управління яким здійснювалось через парламент та місцеві представницькі органи. В кінці 18 і особливо в 19 ст. місцеве самоврядування стала об'єктом наукового осмислення.

Місцеве самоврядування - це система організації та діяльності громадян, яка забезпечує самостійне вирішення населенням питань місцевого значення, управління комунальним майном, виходячи з інтересів усіх жителів даної території.

Базовим міжнародно-правовим документом для держав-членів Ради Європи, який містить стандарти щодо організації місцевого управління, є “Європейська Хартія місцевого самоврядування”, яка набула чинності та стала відкритою для підписання країнами-членами Ради Європи з 15 жовтня 1985 р. [9].

“Місцеве самоврядування, - відповідно до “Європейської хартії місцевого самоврядування”, - означає право і спроможність органів місцевого

самоврядування в межах закону здійснювати регулювання та управління суттєвою часткою публічних справ, під власну відповідальність, в інтересах місцевого населення” [2].

В основі Хартії лежить класичний принцип субсидіарності, що утвердився в європейській соціальній філософії ще в середні віки, хоча до активного здійснення даної ідеї розпочали лише у ХХ ст. Відповідно до цього принципу питання, які можна вирішувати на низових рівнях управління, немає сенсу передавати нагору. Місцевим спільнотам потрібно довіряти як найбільше управлінських завдань, а втручання держави потрібно лише там, де без нього не обійтись. У самій Хартії поняття субсидіарності сформульовано так: “Здійснення публічних повноважень, як правило, має переважно покладатися на органи влади, близькі до громадян” [2].

Відповідно до “Європейської хартії місцевого самоврядування” сфера компетенції місцевого самоврядування передбачає наступне: “Головні повноваження і функції органів місцевого самоврядування визначаються конституцією або законом..., органи місцевого самоврядування в межах закону мають повне право вільно вирішувати будь-яке питання, яке не вилучене зі сфери їхньої компетенції і вирішення якого не доручене жодному іншому органу, публічні повноваження, як правило, здійснюються переважно тими органами публічної влади, які мають найтісніший контакт з громадянином..., повноваження, якими наділяються органи місцевого самоврядування, як правило, мають бути повними і виключними (вони не можуть скасовуватися чи обмежуватися іншим, центральним або регіональним органом, якщо це не передбачене законом), у процесі планування і прийняття рішень щодо всіх питань, які безпосередньо стосуються органів місцевого самоврядування, з останніми мають проводитися консультації, у міру можливості своєчасно і належним чином”[2].

Документ також конкретизує умови здійснення функцій на місцевому рівні(стаття 7):

1. Мандат місцевих обраних представників передбачає вільне здійснення ними своїх функцій.

2. Він передбачає відповідне фінансове відшкодування витрат, здійснених під час виконання цього мандату, а також у разі необхідності відшкодування втрачених доходів або винагороди за виконану роботу і відповідний захист соціального забезпечення.

3. Будь-які функції та діяльність, несумісні з мандатом місцевого обраного представника, визначаються законом або основоположними правовими принципами [2].

Ще одним документом, який регулює діяльність місцевого самоврядування є “Всесвітня Декларація місцевого самоврядування”, яка була прийнята 26 вересня 1985 року в Ріо-де-Жанейро Всесвітнім Союзом органів місцевого самоврядування на XXVII Міжнародному конгресі.

Формулювання документа, розроблені на основі Європейської хартії, вони є більш точними і повними, а назви та зміст статей мають не рекомендаційний, а переважно стверджувальний характер. Місцеве самоврядування (стаття 2) – “право й обов’язок місцевих органів влади регулювати і вести державні справи під свою особисту відповідальність та в інтересах місцевого населення” [8].

Місцеве самоврядування - політична категорія, воно забезпечує громадянам право на вирішення загальнозначущих питань. Політичне значення місцевого самоврядування полягає також у тому, що надання можливості участі громадян у прийнятті загальнозначимих рішень гарантує їхню легітимність, забезпечуючи стабільність та наступність розвитку, воно сприймається як інститут громадянського суспільства, політичного опосередкування, який має на меті примирити державу й суспільство.

Будучи інститутом, що забезпечує взаємодію влади та суспільства, місцеве самоврядування згладжує суперечливі суспільні інтереси з одного боку, та забезпечує прядок у суспільстві при врахуванні інтересів різних соціальних груп з іншого. Воно виступає своєрідною ланкою для узгодження інтересів суспільства. Саме тому, безперечно, функціонуванню місцевого самоврядування приділяється велика увага і в законодавстві України.

В Конституції України місцевому самоврядуванню присвячений окремий XI розділ - так “Місцеве самоврядування”.

Конституція України (стаття 140) подає таке тлумачення сутності поняття: “Місцеве самоврядування в Україні – це право територіальної громади – жителів села чи добровільного об’єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України” [7].

Згідно з Конституцією та законами України, громадяни держави, здійснюють своє народне волевиявлення через вибори, референдуми та інші форми представницької демократії, при цьому перші дві форми є найбільш масовими [11, с.50.].

Строк повноважень сільської, селищної, міської, районної, обласної ради, депутати якої обрані на чергових виборах, становить п’ять років. Припинення повноважень сільської, селищної, міської, районної, обласної ради має наслідком припинення повноважень депутатів відповідної ради(стаття 141) [7].

Відповідно до Конституції України систему та гарантії місцевого самоврядування в Україні, засади організації та діяльності, правового статусу і відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування визначає Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні”.

Згідно із статтею 2 цього закону, “місцеве самоврядування в Україні - це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади - жителів села чи добровільного об’єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста - самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України” [5].

Безперечно, що місцеве самоврядування функціонує, відповідно до певних принципів - основоположних ідей, що визначаються природою місцевого самоврядування, покладені в основу організації та діяльності населення, утворених ним органів.

До принципів місцевого самоврядування відносять, зокрема, такі, як : народовладдя, законність, гласність, колегіальність, поєднання місцевих і

державних інтересів, виборність, правова, організаційна та матеріально-фінансова самостійність, підзвітність та відповідальність перед територіальними громадами їх органів та посадових осіб, державна підтримка та гарантії місцевого самоврядування, судовий захист прав місцевого самоврядування[10]. Основоположним принципом місцевого самоврядування виступає автономія.

Органи місцевого самоврядування повинні не тільки обиратися, а й мати певний набір повноважень, визначений самостійністю, тобто мати реальні права. Іншими словами, найбільш суттєвими ознаками місцевого самоврядування є їхня універсальна виборність і самостійність.

Місцеве самоврядування як конституційний інститут здійснює функцію демократизації, під якою слід розуміти систему взаємодій місцевого співтовариства та органів публічної влади з метою укорінення демократичних інститутів та цінностей у свідомості населення та суспільних відносин за допомогою реалізації права населення на безпосереднє здійснення місцевого самоврядування з метою більш якісного задоволення основних життєвих потреб та покращення умов проживання.

До структурних компонентів місцевого самоврядування відносять: територіальну громаду; сільську, селищну, міську раду; сільського, селищного, міського голову; виконавчі органи сільської, селищної, міської ради; районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст; органи самоорганізації населення.

Формою вирішення територіальною громадою питань місцевого значення шляхом прямого волевиявлення виступає, згідно Закону, референдум, предметом якого можуть бути будь-які питання, віднесені [Конституцією України](#), цим та іншими законами до відання місцевого самоврядування. “На місцевий референдум не можуть бути винесені питання, віднесені законом до відання органів державної влади. Рішення, прийняті місцевим референдумом, є обов'язковими для виконання на відповідній території. Порядок призначення та проведення місцевого референдуму, а також перелік питань, що вирішуються виключно референдумом, визначаються законом про референдуми”[5].

Формою безпосередньої участі у вирішенні питань місцевого значення виступають загальні збори громадян.

Розділ II Закону деталізує повноваження сільських, селищних, міських рад, виконавчих органів сільських, селищних, міських рад, сільського, селищного, міського голови, районних і обласних рад, порядок формування, організація роботи органів та посадових осіб місцевого самоврядування.

Матеріальну і фінансову основу місцевого самоврядування конкретизує Розділ III Закону. Розділ IV стосується гарантій місцевого самоврядування, відповідальність органів та посадових осіб. Закон передбачає наявність прикінцевих і перехідних положень (Розділ V) [5].

Важливим джерелом виступає також і Закон України “Про статус депутатів місцевих рад”[6]. Цей Закон визначає правовий статус депутата сільської, селищної, міської, районної у місті, районної, обласної ради (далі - місцева рада) як представника інтересів територіальної громади, виборців свого виборчого округу та рівноправного члена місцевої ради, встановлює гарантії депутатської діяльності та порядок відкликання депутата місцевої ради.

Окремі сфери діяльності органу місцевого самоврядування регулюють Закон України “Про доступ до публічної інформації” [4] та Закон України “Про відкритість використання публічних коштів”[3]. Закон України “Про доступ до публічної інформації” визначає порядок здійснення та забезпечення права кожного на доступ до інформації, що знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим Законом, та інформації, що становить суспільний інтерес. Закон України “Про відкритість використання публічних коштів” визначає умови та порядок забезпечення доступу до інформації про використання публічних коштів розпорядниками та одержувачами коштів державного і місцевих бюджетів, суб'єктами господарювання державної і комунальної власності, фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування. Саме ці закони конкретизують умови та порядок забезпечення доступу до інформації, якою володіє орган місцевого самоврядування.

Окремо потрібно згадати про нормативно-правові акти, які ухвалює місцева влада, і які стають так само обов'язковими для неї та членів територіальної громади, як і Законодавство України. У першу чергу це **Статут територіальної громади** та Регламент [12].

Отже, місцеве самоврядування реалізується, згідно положень закону, територіальними громадами сіл, селищ, або безпосередньо, або ж через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які репрезентують спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст. Політико-правове регулювання місцевого самоврядування здійснюється відповідно до Конституції України, України “Про місцеве самоврядування в Україні”, законів і підзаконних нормативно-правових актів, що приймаються на їх основі, а також актів органів місцевого самоврядування, що приймаються в рамках їх компетенції.

1. Бориславська О. Місцеве самоврядування як форма децентралізації та гарантія демократичного та політичного режиму / *Вісник Львівського університету*. 2011. Випуск 52. С. 26–27..

2. Європейська хартія місцевого самоврядування
URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text

3. Закон України “Про відкритість використання публічних коштів”
URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183-viii#Text>

4. Закон України “Про доступ до публічної інформації”
URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>

5. Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні”
URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text>

6. Закон України “Про статус депутатів місцевих рад”
URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93-15#Text>

7. Конституція України URL:
<https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-xi>

8. Муніципальне право України : Підручник / В. Ф. Погорілко, О. Ф. Фрицький, М. О. Баймуратов та ін. ; за ред. В. Ф. Погорілка, О. Ф. Фрицького.

К. : Юрінком Інтер, 2006. 592 с. URL://http://megalib.com.ua/book/114_Municipalne_pravo_Ukraini.html

9. Нагорна М.М. Аналіз конституційно-правових основ місцевого самоврядування та їх відповідність європейським правовим стандартам місцевої демократії. URL://<https://core.ac.uk/download/pdf/268617933.pdf>

10. Парламенські процедури / *Посібник для депутатів місцевих рад та активістів громад*. Одеса, 2011. 134 с.

11. Утвенко В. В. Теорія та історія місцевого самоврядування: Навч. посібник. К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2017. 234 с.

12. Які закони регулюють діяльність місцевої влади URL:<https://silrada.org/yaki-zakony-regulyuyut-diyalnist-mistsevoyi-vlady/>

POLITIA

Вісник наукових робіт молодих вчених- політологів

Головний Редактор – Марчук В. В.

Відповідальний секретар
Березовська-Чміль О. Б.

Коректор – Ткачук В.Д.

Формат видання 60/84 1/16.
Папір офсетний. Гарнітура Time New Roman.
Умовн.друк.арк.20,5. Наклад 100 прим.
Зам. № 417.

Видавництво “ЯРИНА” Підприємець Майданчук І. І.
76000, м. ІваноФранківськ, вул. Вовчинецька, 77, кв. 4
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб’єкта видавничої справи
серія ІФ №5122 від 09.06.2016 року.

Друк підприємця Майданчук І. І.
76000, м. ІваноФранківськ, вул. Вовчинецька, 77, кв. 4